

Kasvaminen globaaliin vastuuseen

Yhteiskunnan toimijoiden puheenvuoroja

Opetusministeriön julkaisuja 2008:40

Liisa Rohweder (toim.)

Kasvaminen globaaliin vastuuseen

Yhteiskunnan toimijoiden puheenvuoroja

Opetusministeriön julkaisuja 2008:40

Liisa Rohweder (toim.)

OPETUSMINISTERIÖ

Undervisningsministeriet

MINISTRY OF EDUCATION

Ministère de l'Éducation

Opetusministeriö / Undervisningsministeriet

Kulttuuri-, liikunta- ja nuorisopolitiikan osasto / Kultur-, idrotts- och ungdomspolitiska avdelningen

PL / PB 29

00023 Valtioneuvosto / Statsrådet

www.minedu.fi

www.minedu.fi/OPM/Julkaisut

Taitto / Ombrytning: Erja Kankala, opetusministeriö

Kuvat / Bilderna: "Ikkunoita maailmaan", Kuvattu Siperiassa; valokuvaaja Liisa Rohweder

Yliopistopaino / Universitetstryckeriet 2008

ISBN 978-952-485-594-5 (nid.)

ISBN 978-952-485-595-2 (PDF)

ISSN 1458-8110

Opetusministeriön julkaisuja / Undervisningsministeriets publikationer 2008:40

Lukijalle

Julkaisu *Kasvaminen globaaliin vastuuseen - yhteiskunnan toimijoiden puheenvuoroja* on neljäs teos, joka on tuotettu opetusministeriön keväällä 2007 käynnistämän projektin Kasvaminen maailmanlaajuiseen vastuuseen/ Fostran till globalt ansvar tausta-aineistoksi. Projektin tähän mennessä laajin julkaisu on Education for Global Responsibility – Finnish Perspectives (toim. T. Kaivola ja M. Melén-Paaso 2007).

YK:n kestävän kehityksen huippukokouksessa vuonna 2002 alkoi laaja globaaliin vastuullisuuteen tähtäävä kehitysprosessi. Tuolloin julistettiin myös meneillään oleva vuosikymmen (2005-2014) kestävää kehitystä edistävän koulutuksen vuosikymmeneksi (DESD, Decade of Education for Sustainable Development). Kestävää kehitystä edistävän koulutuksen vuosikymmentä koordinoi Unesco, joka luo puitteet jäsenmaiden paikallisille toimenpiteille. Unescon määritelmän mukaan koulutus ja kasvatus voivat kaikilla tasoilla vaikuttaa tulevaisuuden maailmaan antamalla yksilöille ja yhteisöille tietoa, taitoja, näköaloja ja arvoja, joiden avulla nämä voivat elää ja työskennellä kestävällä tavalla. Yksi opetusministeriön kontribuutioista DESD-vuosikymmenen toimeenpanossa oli teos *Towards Sustainable Development in Higher Education-Reflections* (toim. T. Kaivola & L. Rohweder 2007), joka verkkojulkaisuna on maailmanlaajuisesti kaikkien aiheesta kiinnostuneiden saatavilla, kuten projektin muutkin julkaisut (<http://www.minedu.fi/OPM/> Julkaisut).

Vuonna 2003 Euroopan neuvoston parlamentaarinen yleiskokous kehotti jäsenvaltioitaan edistämään globaalikasvatusta vahvistaakseen yleistä tietoisuutta kestävästä kehityksestä. Yleiskokous korosti, että kestävän kehityksen edistämiseksi globaalikasvatus on välttämätöntä, jotta kaikilla kansalaisilla olisi edellytykset ymmärtää maailmanlaajuisia yhteiskuntaamme ja osallistua siihen täysivaltaisina, kriittisesti ajattelevina maailmankansalaisina.

Kulttuuri- ja urheiluministeri Stefan Wallin asetti 27.4.2007 ohjausryhmän projektille Kasvaminen maailmanlaajuiseen vastuuseen/Fostran till globalt ansvar. Ohjausryhmän asettamiskirjeen mukaan projektin arvopohja on pääministeri Matti Vanhasen toisen hallitusohjelman (15.4.2007) arvot: "ihmisen ja luonnon tasapaino, vastuu ja vapaus, välittäminen ja kannustaminen sekä sivistys ja osaaminen."

Projektin yhtenä keskeisenä tavoitteena on lisätä globaalikasvatuksen laatua ja vaikuttavuutta edistämällä sen arvopohjan mukaista keskustelua yhteiskunnallisten toimijoiden oikeuksista, vastuista ja velvollisuuksista. Käsillä oleva julkaisu on yksi projektin etapeista tämän tavoitteen saavuttamiseksi. Julkaisun tavoite on näin ollen projektin asettamiskirjeen mukainen, eli ”avata ihmisten silmät ja mieli maailman todellisuudelle, herättää heidät toimimaan kaikille kuuluvien ihmisoikeuksien, oikeudenmukaisemman ja tasa-arvoisemman maailman sekä elinvoimaisen ympäristön puolesta.” Se on tuotettu yhteiskunnallisen keskustelun vilkastuttamiseksi elinikäisen oppimisen monilla areenoilla. Julkaisu jakaantuu sisällöllisesti neljään pääluukuun ja jokaisessa pääluvussa on sen pääluvun tematiikkaa eri näkökulmista käsitteleviä artikkeleita. Tarkoituksena on, että lukija valitsee ne artikkelit, jotka ovat hänelle itselleen ajankohtaisia ja mielenkiintoisia. Kysymyksessä on siis debattikirja, eikä oppikirja, joka pitää tunnollisesti lukea yhtäjaksoisesti ensimmäiseltä sivulta viimeiselle.

Opetusministeriön sekä ministeriön Kasvaminen maailmanlaajuiseen vastuuseen/ Fostran till globalt ansvar -projektin puolesta osoitan lämpimät kiitoksemme KTT, HAAGA-HELIA ammattikorkeakoulun yliopettaja Liisa Rohwederille tämän teoksen *Kasvaminen globaaliin vastuuseen - yhteiskunnan toimijoiden puheenvuoroja* luovasta ja asiantuntevasta toimitustyöstä. On ollut innostavaa ja ilahduttavaa nähdä, millä antaumuksella ja sitoutuneisuudella itseään ja voimavarojaan säästämättä tämä toimittaja on työskennellyt julkaisun kimpussa vuoden 2008 alusta lähtien. Erityinen kiitos kuuluu myös ministeriön Kasvaminen maailmanlaajuiseen vastuuseen -projektin ohjausryhmälle ja sen asiantuntijoille aktiivisesta osallistumisesta julkaisun sisällön ja rakenteen suunnitteluun.

Tämä julkaisu ei olisi syntynyt ilman sen artikkelien kirjoittajia. Kiitokseni teoksen kirjoittajille siitä, että Te lähditte ennakkoluulottomasti ja vieläpä erityisiä korvauksia pyytämättä mukaan tähän hyvin haasteelliseen julkaisuhankkeeseen ja täten projektimme eli maailmanlaajuisen vastuullisuuden edistämiseen.

Lämmin kiitokseni myös julkaisuhankkeen assistenttina toimineelle kauppatieteiden ylioppilas Annika Rohwederille sekä teoksen taittajalle, opetusministeriön julkaisusihteeri Erja Kankalalle. Kiitos myös opetusministeriölle rahoituksesta, joka on mahdollistanut opetusministeriön poikkihallinnollisen ‘Gloaalivastuu’ -hankkeen toteuttamisen sekä hankkeen julkaisun *Kasvaminen globaaliin vastuuseen - yhteiskunnan toimijoiden puheenvuoroja* tuottamisen (ministeriön koulutus- ja tiedepolitiikan osasto) ja painatuksen (ministeriön kulttuuri-, liikunta- ja nuoriso-osasto). Tästä on hyvä ponnistaa eteenpäin.

Helsingissä lokakuussa 2008

FL Monica Melén-Paaso
opetusneuvos, opetusministeriön korkeakoulu- ja tiedeyksikkö
Kasvaminen maailmanlaajuiseen vastuuseen / Fostran till globalt ansvar
-projektin johtaja ja ohjausryhmän puheenjohtaja

Till läsaren

Kasvaminen globaaliin vastuuseen - yhteiskunnan toimijoiden puheenvuoroja (Fostran till globalt ansvar - olika samhällsmedlemmars synpunkter) är den fjärde publikationen som ges ut inom ramen för undervisningsministeriets projekt Fostran till globalt ansvar, som inleddes våren 2007. Den mest omfattande av de publikationer som hittills getts ut är Education for Global Responsibility – Finnish Perspectives (red. T. Kaivola och M. Melén-Paaso 2007).

FN:s världstoppmöte om hållbar utveckling år 2002 inledde en process för att utveckla ett globalt ansvar för vår värld. Samtidigt utlystes årtiondet för utbildning för hållbar utveckling 2005–2014 (DESD, Decade of Education for Sustainable Development). Årtiondet för utbildning för hållbar utveckling koordineras av Unesco, vars medlemsländer svarar för genomförandet på lokal nivå. Enligt Unescos deklARATION är utbildning och fostran på alla nivåer en väg till kunskaper, färdigheter, förhållningssätt och värderingar för enskilda människor och hela samhällen som gör det möjligt att påverka världens framtid i en riktning som tillåter människor att leva och arbeta enligt principerna för en hållbar utveckling. Undervisningsministeriet har bidragit till ESD-årtiondet bland annat genom att publicera Towards Sustainable Development in Higher Education-Reflections (red. T. Kaivola & L. Rohweder 2007), som också finns i en webbutgåva för alla intresserade - liksom alla övriga publikationer ministeriet gett ut inom ramen för projektet - på adressen (<http://www.minedu.fi/OPM/Julkaisut>).

Europarådets parlamentariska församling uppmanade år 2003 sina medlemsländer att främja fostran till globalt ansvar i syfte att stärka den allmänna medvetenheten om vårt ansvar för en hållbar utveckling. Mötet betonade att fostran till globalt ansvar är en nödvändig förutsättning för att främja en hållbar utveckling, om alla medborgare ska ges förutsättningar för en förståelse för vårt globala samhälle och kunna delta i det i egenskap av fullvärdiga kritiskt tänkande världsmedborgare.

Kultur- och idrottsminister Stefan Wallin tillsatte den 27 juli 2007 en styrgrupp för projektet "Kasvaminen maailmanlaajuisen vastuuseen / Fostran till globalt ansvar". I tillsättningsbeslutet hänvisas till den värdegrund som ingår i regeringsprogrammet för

statsminister Matti Vanhanens andra regering (15.4.2007): "balansen mellan människa och natur, ansvar och frihet, omsorg och uppmuntran samt bildning och kompetens."

Ett centralt mål för projektet är att höja kvaliteten på och genomslagskraften för fostran till globalt ansvar genom att utgående från denna värdegrund främja en dialog om de rättigheter, det ansvar och de skyldigheter vi har i egenskap av världsmedborgare, globalt och lokalt. Föreliggande publikation är en etapp på den vägen. Syftet med publikationen står sålunda i samklang med målsättningen för hela projektet, dvs. att öppna människors ögon och sinne för realiteterna i världen, väcka dem att arbeta för en värld med större rättvisa, jämlikhet och mänskliga rättigheter för alla, samt värna om en livskraftig miljö. Publikationen är producerad för att stimulera den samhälleliga debatten på det livslånga lärandets många arenor. Publikationen är uppdelad i fyra huvudavsnitt som alla består av artiklar som behandlar avsnittets tematik - men ur olika synvinklar. Avsikten är att läsaren väljer de artiklar som känns aktuella och intressanta. Detta är alltså en debattbok och inte en lärobok som man samvetsgrant bör läsa fortlöpande från den första sidan till den sista.

På såväl undervisningsministeriets som projektets vägnar vill jag framföra ett varmt tack till överläraren vid HAAGA-HELIA yrkeshögskola, ED Liisa Rohweder, för en kreativ och sakkunnig redigering av *Kasvaminen globaaliin vastuuseen - yhteiskunnan toimijoiden puheenvuoroja (Fostran till globalt ansvar - olika samhällsmedlemmars synpunkter)*. Det har varit inspirerande och glädjande att se den entusiasm och det engagemang som hon visat i arbetet med redigeringen av publikationen, som inleddes i början av år 2008. Jag vill också rikta ett särskilt tack till styrgruppen för och experterna inom projektet Fostran till globalt ansvar, som aktivt deltagit i planeringen av publikationen, både till utformning och innehåll.

Utan skribenterna skulle föreliggande publikation naturligtvis inte ha blivit verklighet. Ett stort tack till Er alla, som fördomsfritt och utan att begära någon särskild ersättning för mödan gav Er in på det ambitiösa projektet, som handlar om ingenting mindre än att främja ansvarskänslan för vår värld, globalt och lokalt.

Jag vill också rikta ett varmt tack till ekonomi-studerande Annika Rohweder, som assisterat oss i redigeringen, samt publikationssekreterare Erja Kankala vid undervisningsministeriet, som ansvarat för layouten. Dessutom vill jag tacka undervisningsministeriet för finansieringen, som möjliggjort projektet 'Globalt ansvar' och utgivningen av *Kasvaminen globaaliin vastuuseen - yhteiskunnan toimijoiden puheenvuoroja (Fostran till globalt ansvar - olika samhällsmedlemmars synpunkter)* som är ett samarbete mellan ministeriets utbildnings- och forskningspolitiska avdelning (producering) och kultur- idrotts- och ungdoms-politiska avdelning (tryckning). Detta är en god början, som vi kan gå vidare från.

Helsingfors i oktober 2008

FL Monica Melén-Paaso

Undervisningsråd, högskole- och forskningsenheten vid undervisningsministeriet,
Kasvaminen maailmanlaajuiseen vastuuseen / Fostran till globalt
-projektledare och ordförande för styrgruppen

Sisältö

Lukijalle / Till läsaren <i>Monica Melén-Paaso</i>	3
Toimittajan alkusanat <i>Liisa Rohweder</i>	9
1 Oikeudenmukaisuuden haasteet globaalien vastuullisuuden herättäjinä	13
Johdanto <i>Liisa Rohweder</i>	14
Ihmisten hyvinvointi ja taloudellinen toiminta	
Raha maailman yhdistäjänä ja jakajana <i>Jan Otto Andersson</i>	19
Innovatiivinen kehitysmaaliiketoiminta osana globaalia vastuuta ja kestävästä kehitystä <i>Minna Halme</i>	25
Globaalia hyvinvointia rakentamassa <i>Johanna Fräki ja Johanna Liukkonen</i>	37
Teollisuuden vastuu ihmisten hyvinvoinnista <i>Eeva Simola</i>	41
Ilmastonmuutos	
Ilmastonmuutoksen torjunta globaalina haasteena <i>Peter Lund</i>	44
Ilmastonmuutos elinkeinoelämän uhkana ja mahdollisuutena <i>Pekka Tuovinen</i>	52
Ilmastotekoja käytännön tasolla <i>Aleksi Neuvonen ja Pauliina Jalonen</i>	56
Metsävarat	
Kehitysmaiden tarpeet huomioiva metsävarojen käyttö ja suojele <i>Olavi Luukkanen</i>	59
Metsien taloudellinen arvo turvaa metsien kestävästä käytöstä <i>Anne Brunila</i>	67
Globaali metsävarojen käyttö ja suojele <i>Timo Tanninen</i>	74
Ruokaturva	
Suomalaisen elintarviketuotannon rajat ja kestävyys globaalissa kontekstissa <i>Susanna Tauriainen</i>	78
Turvallista ruokaa kaikille ja kaikkialla <i>Jaana Husu-Kallio</i>	87
Tulevaisuuden maatalous - ruoantuotantoa kestäväällä tavalla <i>Johanna Ikävalko ym.</i>	91
Miten globaali vastuu liittyy ruokakriisiin? <i>Timo Lappalainen</i>	96

2	Erilaisuuden kohtaaminen ja hyväksyminen vastuullisuuteen kasvamisen edellytyksenä	101
	Johdanto <i>Liisa Rohweder</i>	102
	Nuorten kasvun kehät ja pedagoginen neuvokkuus <i>Tommi Hoikkala</i>	104
	Kehitys on liikettä - Kulttuurit kohtaavat – identiteetit muuttuvat <i>Ritva Siikala</i>	109
	Ihmisoikeuksien toteuttamisen haasteita globaalissa yrityksessä <i>Mikko Välimaa ja Anna Pörsti</i>	113
	Vuorovaikutteisella päätöksenteolla kohti globaalia vastuullisuutta <i>Minna Lammi ja Mikko Rask</i>	117
3	Median rooli vastuullisuuteen kasvamisessa	123
	Johdanto <i>Liisa Rohweder</i>	124
	Mediakasvatus globaalien vastuun edistämiseksi <i>Hanna Niinistö ja Juha Suoranta</i>	126
	Yritysvastuun haasteita globaalissa mediayhteiskunnassa <i>Maria Joutsenvirta</i>	135
	Media maailmankuvamme rakentajana <i>Iikka Vehkalahti</i>	146
	Ympäristötoimittaja – herättäjä vai vaikuttaja? <i>Kari Rissa</i>	150
4	Kohti globaalia vastuullisuutta	157
	Johdanto <i>Monica Melén-Paaso</i>	158
	Globaali etiikka – mahdollisuus vai mahdottomuus? <i>Heta Aleksandra Gylling</i>	161
	Avoimet oppimisympäristöt vastuullisuuteen kasvamisen areenoina <i>Tomi Kiilakoski</i>	168
	Kohti globaalia vastuullisuutta <i>Stefan Wallin</i>	170
	Kirjoittajaluettelo	173

Toimittajan alkusanat

Vuosituhanen vaihteessa keskustelu globalisaation maailmanlaajuisista taloudellisista, sosiaalisista, kulttuurisista ja ympäristöllisistä vaikutuksista lisääntyi. Yksi syy tähän oli 1990-luvulla räjähdysmäisesti kehittynyt tieto- ja viestintäteknikka, joka mahdollisti reaaliaikaisen tiedon saannin maapallon eri osista. Tiedotusvälineet rupesivat välittämään yhä enemmän tietoa muun muassa nälänhädästä, äärimmäisestä köyhyydestä, aseellisista konflikteista sekä globaaleista ympäristöongelmista. Oikeudenmukainen taloudellinen ja yhteiskunnallinen kehitys sekä ympäristönsuojelun edistäminen alkoivat kiinnostaa tavallisia kansalaisia.

Ekologisen, taloudellisen ja sosiaalis-kulttuurisen kestävä kehityksen edistäminen edellyttää globaalissa maailmassamme kehityspoliittisia toimia. Toisaalta kehityspoliittinen toiminta tähtää kestäväan kehitykseen. Kysymys on kestäväan kehityksen periaatteiden sisäistämisestä sekä kehitysyhteistyöhön liittyvien toimien käytäntöön saattamisesta. Suomi on kansallisella tasolla vahvasti sitoutunut niin kestäväan kehityksen edistämiseen kuin myös vastuulliseen kehitysyhteistyöhön. Kansallisen kestäväan kehityksen strategian mukaan Suomi toimii rakentavasti, aktiivisesti ja aloitteellisesti sen puolesta, että kestävä kehitys, demokratia, sananvapaus, hyvä hallinto, ihmisoikeudet, tasa-arvo, oikeusvaltioperiaate ja toimiva markkinatalous toetutuvat laajasti maailmassa. Lisäksi Suomi pyrkii toteuttamaan YK:n vuosituhatuippukokouksessa vuonna 2000 hyväksytyjä vuosituhattavoitteita, kiinnittäen huomion erityisesti köyhyyden poistamiseen, taloudelliseen ja yhteiskunnalliseen kehitykseen sekä ympäristönsuojeluun.

Opetusministeriö käynnisti keväällä 2007 projektin Kasvaminen maailmanlaajuiseen vastuuseen. Projektin taustalla on opetusministeriön vuonna 2004 tekemä kansainvälisyyskasvatusta koskeva kansainvälinen arvio ja vuoden 2007 alussa julkistama Kansainvälisyyskasvatus 2010 -ohjelma. Projektin ja sen ohjausryhmän tavoitteena on jalkauttaa Suomen kestäväan kehityksen strategiaa ja kehityspoliittista ohjelmaa sekä edistää YK:n kestäväa kehitystä edistäväan koulutuksen vuosikymmenen (DESD, Decade of Education for Sustainable Development) toimeenpanoa. Tähän pyritään lisäämällä yhteiskunnan eri toimijoiden välistä yhteistyötä sekä edistämällä kasvamista globaaliin vastuuseen niin muodollisen eli formaalin, epämuodollisen eli nonformaalin kuin myös arkipäivän oppimisen eli informaalin oppimisen puitteissa.

Globaalikasvatuksen tavoitteita projektissa lähestytään Maastrichtin julistuksen mukaisesti seuraavalla tavalla: ”Globaalikasvatus on kasvatusta ja koulutusta, joka avaa ihmisten silmät ja mielen maailmantodellisuudelle ja herättää heidät toimimaan kaikille kuuluvien ihmisoikeuksien sekä oikeudenmukaisemman ja tasa-arvoisemman maailman puolesta. Globaalikasvatus on toimintaa erityisesti kehitysyhteistyön, kestäväan kehityksen, rauhan ja kulttuurienvälisen ymmärryksen edistämiseksi, jotka kaikki ovat kansaliskasvatuksen

globaaleja ulottuvuuksia” (Maastrichtin julistus, 2002, vapaa suomennos,¹ Maastricht Global Education Declaration 2002).

Globaalia vastuuta ei ministeriön projektissa eikä *Kasvaminen globaaliin vastuuseen – yhteiskunnan toimijoiden puheenvuoroja* -julkaisussa lähestytä kaukaisena, maailmaa syleilevänä käsitteenä, vaikka se saattaa sellaiselta kuulostaa. *Kasvaminen globaaliin vastuuseen – yhteiskunnan toimijoiden puheenvuoroja* -julkaisulla opetusministeriö peräänkuuluttaa meitä kaikkia toimimaan konkreettisesti käytännön tasolla hyvän elämän edellytysten edistämiseksi niin yksilöinä kuin myös yhteiskunnallisina toimijoina. Julkaisu ei anna yhtä oikeaa vastausta siihen, mitä globaali vastuullisuus on tai miten sitä tulisi edistää, vaan se tarjoaa erilaisia näkökulmia maailmasta sekä muista ihmisistä ja luonnosta välittämisestä.

Globaalia vastuullisuutta edistävä päätöksenteko ja parhaiden ratkaisujen löytäminen on monimutkaista, koska tietoa ja asiantuntijoita on paljon. Lisäksi monet päätökset liittyvät arvoihin ja arvostuksiin. Globaalia vastuullisuutta edistävien periaatteiden toteuttaminen edellyttää irtaantumista perinteisestä lokeroituneesta ajattelusta, koska kysymys on eri aloille linkittyvästä sekä eri aloja ja eri toimijoita yhteen nivovasta asiasta. Tarvitaan yhteiskunnallisten toimijoiden ja yksilöiden välistä vuorovaikutusta ja yhteistyötä. Tässä julkaisussa globaaliin vastuuseen liittyviä teemoja lähestytään tutkimuksen, elinkeinoelämän, kansalaisjärjestöjen ja median näkökulmasta; Tutkimus pyrkii tuottamaan objektiivista tietoa, elinkeinoelämä on yhteiskunnan keskeinen toimija ja hyvinvoinnin edistäjä, kansalaisjärjestöt edustavat kansalaisten ääntä erilaisissa asiayhteyksissä ja media puolestaan muokkaa ihmisten maailmankuvaa sekä kuvaa samalla aikansa yhteiskuntaa.

Julkaisu jakaantuu sisällöllisesti neljään päälukuun. Jokaisen pääluvun alussa on johdanto, jonka tarkoituksena on selvittää, miten kyseisen luvun artikkelit liittyvät kirjan kokonaisuuteen. Ensimmäisessä luvussa herätetään lukijaa pohtimaan ajankohtaisia oikeudenmukaiseen kestäväan kehitykseen ja globalisaatioon liittyviä haasteita, jotka konkreettisesti soivat kehitysyhteistyön ja kestäväan kehityksen välistä kiinteää suhdetta. Teemat liittyvät Suomen kehityspoliittisen ohjelman problematiikkaan ja ovat myös keskeisessä asemassa YK:ssa yleisesti hyväksytyjen vuosituhattavoitteiden toteuttamisessa. Luvussa käsitellään vaurauden ja köyhyyden sekä taloudellisen toiminnan välistä suhdetta, ilmastonmuutosta ekologisenä, taloudellisenä ja sosiaalisena ilmiönä sekä metsävarojen hyödyntämiseen ja ruokaturvaan liittyviä kysymyksiä. Artikkeleiden näkökulmat globaaliin vastuullisuuteen ovat ekologinen, taloudellinen, sosiaalinen ja kulttuurinen kestävyys. Toisessa luvussa käsitellään erilaisuuden kohtaamista ja hyväksymistä yhteisöllisyyteen ja globaaliin vastuullisuuteen kasvamisen prosessissa. Artikkeleiden yhteinen nimittäjä on kestäväan kehityksen sosiaalinen ja kulttuurinen ulottuvuus. Kolmas luku keskittyy puolestaan median rooliin maailmankuvamme muodostamisessa ja vastuullisuuteen kasvamisessa. Medialla on keskeinen rooli tietoisuuden lisäämisessä kestäväan kehityksen ja globalisaation monista ilmentymistä. Viimeisessä luvussa pohditaan, onko globaali vastuu ylipäänsä mahdollista.

Julkaisu *Kasvaminen globaaliin vastuuseen – yhteiskunnan toimijoiden puheenvuoroja* on asiantuntevan kirjoittajatiimin yhteinen aikaansaannos. Kirjaprojektiin mukaan kutsuville kirjoittajille annettiin ohjeeksi kirjoittaa niistä tavoista ja keinoista, joilla oikeudenmukaista globalisaatiota ja kestäväan kehitystä voidaan heidän mielestään yhteiskunnassa

http://www.coe.int/t/en/north%2Dsouth_centre/programmes/3_global_education/b_Maastricht_Declaration/Maastricht_Declaration.pdf

edistää, miten tulisi konkreettisesti toimia ja mitä asioita tulisi kehittää. Osa artikkeleista perustuu vahvaan tutkimukseen, osa puolestaan käytännön toimijoiden esimerkkeihin.

Julkaisussa esitettävien monipuolisten ja osin ristiriitaistenkin puheenvuorojen tavoitteena on lisätä yhteiskunnallista keskustelua koulutuksen, tutkimuksen, elinkeinoelämän, median, kansalaisjärjestöjen ja kansalaisten vastuista ja velvollisuuksista globalisaation ja kestävä kehityksen edistämiseksi. Tavoitteena on tarjota lukijalle eväitä päätösten ja toimintojen arvopohjaa ihmisoikeuksien, demokratian, monikulttuurisuuden, yksilöiden oikeuksien kunnioittamisen sekä ympäristön elinkelpoisuuden säilyttämisen näkökulmista. Julkaisu antaa välineitä tiedostaa julkilausuttujen arvojen ja toimintaperiaatteiden sekä todellisuuden välisiä ristiriitoja ja lähestyä niitä kriittisesti – välineitä sisäistää ja hahmottaa, mitä globaali vastuullisuus voisi olla arkipäivän toiminnoissa. Julkaisun perimmäisenä tavoitteena on kannustaa yhteiskunnallisia toimijoita niin yksittäisinä kansalaisina kuin myös osana heidän edustamiaan organisaatioita tai yhteisöjä vuorovaikutteiseen oppimiseen ja avoimuuteen.

Kiitän lämpimästi kaikkia kirjoittajia siitä, että he lähtivät mukaan kirjahankkeeseen, jonka aihepiiri on varsin haasteellinen. Kirjoittamisprosessin aikana keskustelin useiden kirjoittajien kanssa siitä, mitä globaalilla vastuulla oikeastaan tarkoitetaan ja onko se ylipäätään mahdollista. Julkaisun lopputulema on, että globaali vastuullisuus saa erilaisia tulkintoja eri toimijoiden välisessä vuoropuhelussa, se on tavoittelemisen arvoista ja että se on meitä kaikkia mukaansa haastava eettinen oikeudenmukaisuuteen ja ihmisoikeuksien kunnioittamiseen sekä luonnon arvostamiseen liittyvä kehittämisprosessi.

Kasvaminen globaaliin vastuuseen -projektin johtajana toimii opetusneuvos Monica Melén-Paaso opetusministeriöstä, joka myös kutsui minut käsillä olevan julkaisun sisällön suunnittelijaksi ja toimittajaksi. Kiitän opetusministeriötä luottamuksesta toimittaa tämä julkaisu sekä opetusneuvos Monica Melén-Paaso myötäelämisestä sekä innostavasta tuesta koko hankkeen aikana, myös tekstin tuottamisen muodossa. Erityiskiitokset haluan osoittaa Kasvaminen globaaliin vastuuseen -projektin ohjausryhmälle asiantuntevista julkaisun sisällön suunnitteluun liittyvistä keskusteluista, jotka alkoivat jo vuoden 2008 alussa. Kiitokset myös julkaisun taittajalle, Erja Kankalalle, mukavasta yhteistyöstä ja julkaisun ulkoasun luovasta suunnittelusta. Lisäksi kiitän työnantajaani HAAGA-HELIA ammattikorkeakoulua, joka on tarjonnut minulle puitteet tämän työn tekemiseen.

Kasvaminen globaaliin vastuuseen – yhteiskunnan toimijoiden puheenvuoroja -julkaisu on tarkoitettu ensisijaisesti nuorille aikuisille, joiden halu toimia käytännön tasolla vastuullisten toimintakäytänteiden edistämiseksi niin yksilöinä kuin myös yhteiskunnallisina toimijoina on ensiarvoisen tärkeää. Julkaisun toivotaankin päätyvän oppikirjaksi useilla eri koulutustasoilla ja koulutusmuodoissa ja siten osaltaan lisäävän yhteiskunnallista keskustelua hyvän elämän edellytyksistä. Uskon, että teos kokonaisuutena tai sen valitut osat sopivat myös rakentavan argumentoinnin innoittajiksi monissa erilaisissa yhteisöissä, ja siten kirja voi edistää sen taustalla olevaa tavoitetta elinikäisestä kasvamisesta vastuullisuuteen.

KT Liisa Rohweder

Kirjan toimittaja

Kasvaminen maailmanlaajuiseen vastuuseen -projektin ohjausryhmän varapuheenjohtaja

1 Oikeudenmukaisuuden haasteet globaalin vastuullisuuden herättäjinä

Johdanto
Liisa Rohweder

Ihmisten hyvinvointi ja taloudellinen toiminta

Raha maailman yhdistäjänä ja jakajana *Jan Otto Andersson, Åbo Akademi*

Innovatiivinen kehitysmaaliiketoiminta osana globaalia vastuuta ja kestäväää kehitystä
Minna Halme, Helsingin kauppakorkeakoulu

Globaalia hyvinvointia rakentamassa *Johanna Fräki ja Johanna Liukkonen, Nokia Oyj*

Teollisuuden vastuu ihmisten hyvinvoinnista *Eeva Simola, FinnWatch*

Ilmastonmuutos

Ilmastonmuutoksen torjunta globaalina haasteena *Peter Lund, Teknillinen korkeakoulu*

Ilmastonmuutos elinkeinoelämän uhkana ja mahdollisuutena
Pekka Tuovinen, Neste Oil Oyj

Ilmastotekoja käytännön tasolla *Aleksi Neuvonen ja Pauliina Jalonen, Dodo ry*

Metsävarat

Kehitysmaiden tarpeet huomioiva metsävarojen käyttö ja suojele
Olavi Luukkanen, Helsingin yliopisto

Metsien taloudellinen arvo turvaa metsien kestäväen käytön
Anne Brunila, Metsäteollisuus ry

Globaali metsävarojen käyttö ja suojele *Timo Tanninen, WWF*

Ruokaturva

Suomalaisen elintarviketuotannon rajat ja kestävyys globaalissa kontekstissa
Susanna Tauriainen, Opetushallitus

Turvallista ruokaa kaikille ja kaikkialla *Jaana Husu-Kallio, Elintarviketurvallisuusvirasto*

Tulevaisuuden maatalo - ruoantuotantoa kestäväällä tavalla

*Johanna Ikävalko, Pirkko Haikkala, Hanna Leiponen-Syyrakki, Jaakko Nuutila,
Vuokko Puurula ja Jukka Rantala, Maa- ja metsätaloustuottajain Keskusliitto*

Miten globaali vastuu liittyy ruokakriisiin?

Timo Lappalainen, Kehitysyhteistyön palvelukeskus

Johdanto

Oikeudenmukaisuuden haasteet globaalin vastuullisuuden herättäjinä

Liisa Rohweder

Tässä osiossa käsiteltävät teemat - ihmisten hyvinvointi ja taloudellinen toiminta, ilmastonmuutos, metsävarat sekä ruokaturva - liittyvät Suomen kehityspoliittisen ohjelman problematiikkaan ja ovat keskeisessä asemassa myös Suomen kansallisessa kestävä kehityksen strategiassa sekä YK:ssa yleisesti hyväksytyjen vuosituhattavoitteiden toteuttamisessa. Käsiteltävät teemat ovat konkreettisia esimerkkejä globaaliin vastuuseen liittyvistä haasteista, joiden ratkaiseminen edellyttää ihmisoikeuksien kunnioittamista, oikeudenmukaisuutta sekä ihmisten vastuullisuutta toisia ihmisiä ja luontoa kohtaan.

Kansallinen kestävä kehityksen strategia "Kohti kestäviä valintoja - Kansallisesti ja globaalisti kestävä Suomi" hyväksyttiin Suomen kestävä kehityksen toimikunnassa kesäkuussa 2006 (Kohti kestäviä valintoja 2006). Strategian visiona on hyvinvoinnin turvaaminen luonnon kantokyvyn rajoissa kansallisesti ja globaalisti. Tavoitteena on luoda kestävää hyvinvointia turvallisessa, osallisuutta edistävässä ja moniarvoisessa yhteiskunnassa, jossa kaikki kantavat vastuuta ympäristöstä. Strategiassa nostetaan esiin niin luonnonvarojen käyttö, kestävä yhdyskunnat, kansalaisten hyvinvointi, globaali vastuu, kilpailukyky, tietoyhteiskunnan mahdollisuudet, kulttuuri, koulutus, tutkimus, innovaatiot kuin kestävien valin-

tojen tukeminen. Globaalisti merkittävimmät strategiassa esitetyt haasteet liittyvät ilmastonmuutoksen lisäksi globaaliin köyhyyteen ja eriarvoisuuteen sekä väestönkasvuun. Strategian mukaan Suomen tulee toimia rakentavasti, aktiivisesti ja aloitteellisesti sen puolesta, että kestävä kehitys, demokratia, sananvapaus, hyvä hallinto, ihmisoikeudet, tasa-arvo, oikeusvaltioperiaate ja toimiva markkinatalous toteutuvat laajasti maailmassa.

Suomen kehityspoliittinen ohjelma tukee kansallista kestävä kehityksen strategiaa (Suomen kehityspoliittinen ohjelma 2007). Kehityspoliittisen ohjelman mukaan Suomi pyrkii toteuttamaan YK:n vuosituhattuoppukokouksessa vuonna 2000 hyväksytyjä vuosituhattavoitteita, jotka ovat köyhyyden poistaminen, ympäristöllisesti kestävä kehityksen toteuttaminen ja maailmanlaajuisen kumppanuuden luominen. Kehityspoliittisessa ohjelmassa yhdistyvät kolme toisiaan tukevaa kestävä kehityksen osatekijää: taloudellinen kehitys, yhteiskunnallinen kehitys ja ympäristönsuojelu. Kestävä kehitys ja kehityspoliittikka ovat kaksi puolta samasta kolikosta, sillä kestävä kehityksen edistäminen edellyttää globaalissa maailmassamme kehityspoliittisia toimia ja kehityspoliittinen toiminta tähtää kestävään kehitykseen (vrt. Melén-Paaso 2008).

Globalisaatio tarkoittaa kansainvälistymistä kaikilla elämäalueilla. Ajat ja etäisyydet supistuvat ja ihmisten välinen vuorovaikutus lisääntyy. Viime vuosikymmeninä toteutunut taloudellinen globalisaatio kytkeytyy usein sääntelyn purkamiseen, kuten rahoitusmarkkinoiden vapautumiseen, vapaakauppaan, yritysten kansainvälistymiseen ja suorien ulkomaisten sijoitusten lisääntymiseen. Globalisaatio vaikuttaa taloudellisen toiminnan lisäksi myös politiikkaan, kulttuuriin sekä ihmisten arkeen ja ympäristön tilaan. Vuosituhannen vaihteeseen tultaessa keskustelu globalisaation taloudellisista ja sosiaalisista vaikutuksista sekä globalisaation aiheuttamasta eriarvoisuudesta lisääntyi. Alettiin puhua jokaisen ihmisen globaalista vastuusta, aktiivisista kansalaisista toivottiin aktiivisia maailmankansalaisia (vrt. Melén-Paaso 2008).

Globalisaation hallinta edellyttää yhteistyötä. YK:n vuosituhattavoiteissakin mainittu ”globaali kumppanuus” on yksi globalisaatioprosessin onnistumisen edellytys. Globaali kumppanuus ei tarkoita vain rikkaiden länsimaiden tarjoamia ratkaisuja kehitysmaiden ongelmiin, vaan todellista yhteistyötä ja vuoropuhelua. Globaali kumppanuus tarjoaa ratkaisuja mm. kansainvälisen kaupan vääristymiin, kehitysmaiden velkaongelmiin, ruokakriisin hallintaan ja luonnonvarojen oikeudenmukaiseen käyttöön. Kumppanuus on kasvamista globaaliin vastuuseen. Kysymys on ihmisoikeuksien ja ihmisten velvollisuuksien (human rights and responsibilities) keskinäisestä suhteesta (Scheinin 2007).

Vastuu voidaan käsitteellisesti jakaa oikeudelliseen ja moraaliseen vastuuseen. Oikeudellinen vastuu liittyy paikallisen, kansallisen tai kansainvälisen lainsäädännön noudattamiseen. Moraalinen vastuu kuvaa puolestaan niitä arvoja, joista vastuuta pitäisi yhteisön mielestä kantaa, ja se perustuu siten yhteisössä vallitseviin käsityksiin hyväksyttävistä toimintatavoista. Ilkka Niiniluoto (1994) määrittelee moraalisen käsitykseksi hyvää ja pahasta, oikeasta ja väärästä. Moraalinen vastuu saattaa olla velvoittavampaa kuin lainsäädännöllinen vastuu. Esimerkiksi moraalista vastuuta kuvaavat käsitteet yritysten yhteiskuntavastuu (corporate social responsibility), yritysvastuu (corporate responsibility) ja yrityskansalaisuus (corporate citizenship) edellyttävät yrityksiltä lainsäädännön tason ylittävää vastuullisuutta.

Eetiikalla tarkoitetaan filosofisia teorioita moraalien luonteesta sekä järjestelmällisiä yrityksiä ilmaista moraalien sisältöä normatiivisten periaatteiden avulla. Toiminta on eettistä silloin kun se noudattaa yhteisössä vallitsevaa moraalisten arvojen järjestelmää. Eettiset valinnat eivät ole mustavalkoisia oikea tai väärä -asetelmia, vaan niitä voidaan eri tilanteissa perustella eri lähtökohdista ja niillä voidaan tavoitella erilaisia vaikuttavuutta.

Globalisaatiokehityksen myötä eettisten menettelytapojen pohdinta on korostunut ja kysymys globaalista vastuusta on noussut yhä vahvemmin esiin. Eri alojen ja toimintojen vastuullisuuden punnitseminen on lähes päivittäin esillä mediassa ja lehtien otsikoissa. Pohdinta ei liity ainoastaan filosofiseen, humanistiseen tai poliittiseen keskusteluun, vaan vastuullisuus on saanut tärkeän sijan myös esimerkiksi elinkeinoelämän piirissä. Kaikissa suurissa uskonnoissa ja filosofioissa esiintyy muodossa tai toisessa sääntö: ”tee toiselle se, minkä toivoisit hänen tekevän sinulle”. Siksi tätä sääntöä voisi pitää eräänlaisena globaalien vastuun perustana. Toisaalta, ihmisoikeuksien ja elämän moninaisuuksien kunnioittamista voidaan pitää globaalien vastuun edellytyksinä (ks. lisää Koivunen 2008; Räsänen 2008).

Oikeudenmukaisuuden haasteet globaalien vastuullisuuden herättäjänä -luku antaa lukijalle eväitä pohdita, mitä on oikeudenmukaisuus ja miten globaalien vastuullisuutta tulisi toteuttaa niin yksilötasolla kuin myös yhteiskunnallisten toimijoiden tasolla. *Luvun ensimmäinen osa* käsittelee taloudellista toimintaa ja ihmisten hyvinvointia. Dosentti Jan Otto Andersson Åbo Akademista kirjoittaa rahasta maailman yhdistäjänä ja jakajana. Hän pohtii rahan vaikutusta alueilla, jonne raha ei kuulu, miten käsitellä kasvavia tuloeroja kansallisesti ja globaalisti, miten säädellä finanssipääomaa suhteessa erityyppiseen tuotannolliseen pääomaan ja miten riisua rahalta ominaisuus olla kaiken kattava arvon mittari. Artikkelinsa lopussa Andersson pohtii, onko mahdollista, että maailmaan kehittyy uusi humanistinen planetarismi, joka globaalien vastuun nimissä riisuisi rahalta sen fetissiarvon, ilman että samanaikaisesti hajotetaan se maailma, jota vain rahan avulla on mahdollista ylläpitää.

Helsingin kauppakorkeakoulun dosentti Minna Halme puolestaan kirjoittaa niin kutsutusta Base of

the Pyramid – liiketoiminnasta ja yritysten mahdollisuudesta vastata YK:n keskeiseen vuosituhatvuoteeseen, köyhyyden vähentämiseen. Base of the Pyramid –liiketoiminta on 2000-luvun alussa liikkeelle lähtenyt idea ja toimintatapa, jonka perusajatuksena on, että jonkin köyhyysongelman ratkaisemiseksi kehitetyillä tuotteilla ja palveluilla voidaan taloudellisesti kannattavalla tavalla vähentää köyhyyttä.

Johanna Fräki ja Johanna Liukkonen Nokia Oy:stä antavat konkreettisen esimerkin siitä, miten teknologiaa käyttämällä voidaan parantaa ”hyvän elämän” edellytyksiä maailmanlaajuisesti. He kirjoittavat Nokian tavasta edistää kasvamista globaaliin vastuuseen. Esimerkit liittyvät muun muassa kehittyvissä maissa toteutettaviin yhteisöllisiin ohjelmiin sekä Suomessa nuorille suunnattuihin Zest-ohjelmiin. Molempien ohjelmien tavoitteena on estää nuorten syrjäytymistä sekä auttaa heitä löytämään ja rakentamaan omaa identiteettiään.

Finnwatchin toiminnanjohtaja Eeva Simola päättää ihmisten hyvinvointiin ja taloudelliseen toimintaan liittyvän osion kriittisellä kannanotollaan maailmanlaajuisen sosiaalisen tietoisuuden puutteellisuudesta ja työntekijöiden hyväksikäytöstä. Simola tuo artikkelissaan esille sitä välimatkaa, joka on kulutuselektronikkatehtaissa työskentelevien nuorten sekä eurooppalaisten nuorten kuluttajien välillä.

Luvun toisessa osassa käsitellään ilmastonmuutosta. Teknillisen korkeakoulun professori Peter Lund aloittaa osion kirjoittamalla ilmastonmuutokseen liittyvistä haasteista energiantuotannon näkökulmasta.

Lund kirjoittaa muun muassa, että ilmastonmuutosongelman tiedostamisen kautta olemme siirtymässä toiminnan aikakauteen. Ratkaisujen kehittäminen vaatii kuitenkin sekä globaaleja vastuullisia toimintamalleja että paikallisen tason aloitteellisuutta. Hänen mukaansa ilmastonmuutokseen liittyvät ongelmat on ratkaistavissa loppujen lopuksi varsin pienillä rahallisilla ponnistuksilla. Suurin ongelma on ihmisten toiminnan lyhytnäköisyys sekä globaalin vastuuntunnon puute.

Neste Oil Oyj:n ympäristöjohtaja Pekka Tuovinen käsittelee ilmastonmuutosta energiayhtiön näkökulmasta. Ilmastonmuutos tarkoittaa energiayhtiölle sekä uhkia että mahdollisuuksia. Vähäpäästöisten toimintatapojen ja uuden teknologian käyttöön-

otto edellyttää ennustettavissa olevia markkinoita. Lisäksi ilmastonmuutoksen hallinnassa on keskeistä globaalien tason oikeudenmukaisen politiikan luominen ja toimeenpano. Tuovinen esittelee käytännön esimerkkinä suomalaisen Neste Oilin uusiutuvista raaka-aineista valmistettavan NExBTL-dieselin, joka on esimerkki innovatiivisesta ja oikea-aikaisesta kehitystyöstä ilmastonmuutoksen torjunnassa.

Dodo Ry:n puheenjohtaja Pauliina Jalonen sekä varapuheenjohtaja Aleksi Neuvonen pohtivat artikkelissaan ”voinko minä vaikuttaa ilmastonmuutokseen?” He kirjoittavat yhteiskunnan sosiaalisesta piittaamattomuudesta ja vastuuntunnon puutteesta sekä esittävät 3 tarinaa, jotka kannustavat ihmisiä sivustakatsojista aktiivisiksi toimijoiksi, ilmastosankareiksi.

Kolmannessa osiossa käsitellään globaalia vastuullisuutta luonnonvarojen käytön näkökulmasta. Esimerkiksi on valittu metsävarat, koska niiden säilyttäminen on ilmastonmuutoksen torjumisen kannalta keskeistä ja ne ovat Suomelle tärkeä taloudellista hyvinvointia tuottava luonnonvara. Osion aloittaa Helsingin yliopiston professori Olavi Luukkanen, joka lähestyy metsävarojen oikeudenmukaista hyödyntämistä globaalilta tasolta. Hänen mukaansa on tärkeää ymmärtää, että metsät ovat aina osa laajempaa kokonaisuutta ja ne voivat tuottaa yhtä aikaa monenlaista hyötyä eri ihmisille.

Toimitusjohtaja Anne Brunila Metsäteollisuus ry:stä puolestaan kirjoittaa metsien taloudellisen arvon ja kestäväen kehityksen välisestä suhteesta ja pohtii muun muassa kestäväen metsätalouden ja puun tehotuotannon välistä suhdetta sekä puun käyttöä osana ihmiskunnan historiaa ja tulevaisuutta.

Osion päättää WWF:n pääsihteeri Timo Tannisen artikkeli metsien monimuotoisuuden liittyvistä tulevaisuuden uhkista sekä metsien käytön ja suojelun välisestä suhteesta kansalaisjärjestön näkökulmasta. Tanninen nostaa esille metsien erilaisten käyttöpaineiden kasvamisen, joka puolestaan kytkeytyy ihmiskunnan ekologisen jalanjäljen suuruuteen. Ihmiskunnan ekologinen jalanjälki ylittää jo tänä päivänä maapallon luonnon sietokyvyn ja se kasvaa edelleen, mikäli kulutushakuisuus jatkaa kasvuaan.

Neljännessä osiossa keskitytään ruokaturvaan liittyviin vastuukysymyksiin. Opetusneuvos Susanna Tauriainen Opetushallituksesta käsittelee osion aluksi

suomalaisen elintarviketuotannon rajoja ja kestävyttä globaalissa kontekstissa. Näлкäongelma johtuu pääasiassa ruoan ja viljelysmaan epätasaisesta jakautumisesta. Tauriaisen mukaan keskeisiä kysymyksiä ovat, kuka omistaa ruoan, kuka kasvattaa ja tuottaa ruoan ja miten se jaetaan.

Elintarviketurvallisuusviraston pääjohtaja Jaana Husu-Kallio paneutuu ruoan turvallisuuteen ja eettiseen laatuun liittyviin kysymyksiin. Elintarviketuotantoon vaikutetaan erilaisilla maatalous- ja kauppapoliittisilla ratkaisuilla sekä kansallisesti että kansainvälisesti. Elintarviketuotannolla on sosiaalipoliittisia vaikutuksia aina köyhyden vähentämisestä maaseutualueiden kehittämiseen ja jopa sukupuolten tasa-arvoon. Husu-Kallio peräänkuuluttaa kehittyneiden maiden kansalaisten, kuten meidän suomalaisten, vastuullisia valintapäätöksiä ruokakaupassa ja siten mahdollisuutta ohjata omalta osaltamme globaalia maatalous- ja kauppapoliittikkaa eettisempään suuntaan.

Maataloustuottajain keskusliiton ympäristöjohtaja Johanna Ikävalko visioi Pirkko Haikkalan, Hanna Leiponen-Syyrakkin, Jaakko Nuutilan, Vuokko Puuralan ja Jukka Rantalan kanssa tulevaisuuden kestävästä maatilasta. Heidän mukaansa tulevaisuuden maatilalla yhdistetään taloudellisesti kannattava tuotanto eettisesti ja ekologisesti kestäväan tapaan toimia. Ruoantuotantoon liittyvinä keskeisinä kestäväan kehityksen haasteina he pohtivat ilmastonmuutosta ja puhdasta energiaa, kestäväan kulutusta ja tuotantoa sekä luonnonvarojen suojelua ja hoitoa. Monet eettiset kysymykset askarruttavat yhä enemmän kuluttajia. Tähän liittyen he nostavat esille muun muassa geneettisen muuntelun ja bioenergian käytön.

Toiminnanjohtaja Timo Lappalainen Kehitysyhteistyön palvelukeskuksesta kirjoittaa osion lopuksi ruokaturvaan liittyvästä oikeudenmukaisuudesta. Ruokaturvaan liittyvät kysymykset ovat olleet viime aikoina usein esillä mediassa. Näлкäongelmien taustalla ovat rakenteelliset eriarvoisuudet jäävät hänen mukaansa yleensä kuitenkin taustalle. Lappalaisen mukaan köyhyys tarkoittaa pohjimmiltaan vaihtoehtojen puutetta ja olemattomia mahdollisuuksia toteuttaa ihmisarvon mukaista elämää. Hänen mukaansa näлкää ja köyhyttä ylläpidetään aktiivisen

toiminnan kautta. Tällaisen ”köyhdyttämisaajattelun” looginen johtopäätös on, että nykyisen maailman poliittiset, taloudelliset ja sosiaalis-yhteiskunnalliset rakenteet ovat epäoikeudenmukaisia. Näлкä ja jano ovat näin ollen seurausta näiden eriarvoisuutta ylläpitävien rakenteiden olemassaolosta. Köyhdyttämisen ja rakenteellisten eriarvoisuuksien ymmärtäminen ovat Lappalaisen mukaan hyviä lähtökohtia pyrittäessä kohti köyhyden voittamista sekä ihmisarvoisen elämän takaamista kaikille ihmisille.

Tässä luvussa käsiteltävät globaaliin vastuuseen liittyvät haasteet - ihmisten hyvinvoinnin ja taloudellisen toiminnan välinen suhde, ilmastonmuutos, luonnon monimuotoisuus ja metsävarojen riittävyys sekä ruokaturva - ovat monimutkaisia ja toisiinsa linkittyviä globaaleja ongelmia, joiden merkitys hyvän elämän turvaamisessa on tunnustettu myös Suomen kestäväan kehityksen strategiassa sekä kehityspoliittisessa ohjelmassa. Ne kaikki liittyvät luonnonresurssien käyttämiseen. Suomen kehityspoliittisessa ohjelmassa todetaan, että maapallon luonnonresurssit eivät yksinkertaisesti riitä jatkuvan kasvun takaamiseen kaikkialla maapallolla. Jos kaikki maailman ihmiset eläisivät kuten me suomalaiset, tarvittaisiin yhteensä neljä maapalloa täyttämään resurssitarpeet.

Globaaliin vastuuseen liittyviä haasteita voidaan pitää kaukaisina ja mahdottomina ratkaista, mutta kirjan artikkelit osoittavat, että niitä voidaan ja niitä tulee lähestyä konkreettisesti ruohonjuuritasolta pienin askelin niin yksilön kuin myös yhteiskunnallisten toimijoiden näkökulmasta. Ongelmien ratkaisu edellyttää kuitenkin kansalaisten ja yhteiskunnallisten toimijoiden osaamista sekä yhteisöllistä, vuorovaikutteista ja ennen kaikkea vastuullista päätöksentekoa. Samalla kun me tunnustamme, että kehityksmailla on oltava oikeudet ja mahdollisuudet hyvään elämään, on meidän myös otettava vastuuta tämän mahdollistamisesta.

Kirjallisuus

- Kohti kestäviä valintoja (2006). Valtioneuvoston kanslian julkaisu 5/ 2006. <<http://www.ymparisto.fi/download.asp?contentid=53983&lan=fi>> Käyttöpäivämäärä 5.10.2008.
- Koivunen, H. (2008). Reilu kulttuuri? Kulttuuripoliittikka kulttuuristen oikeuksien toteuttamisen välineenä. Opetusministeriön Etusivu -verkkolehti. <<http://www.minedu.fi/etusivu/arkisto/2008/1004/reilu.html>> Käyttöpäivämäärä 05.10.2008.
- Melen-Paaso, M. (2008). Kestävästä kehityksestä maailmanlaajuiseen vastuuseen. Opetusministeriön Etusivu -verkkolehti. <<http://www.minedu.fi/etusivu/arkisto/2008/0603/globalivastuu.html>> Käyttöpäivämäärä 13.10.2008.
- Niiniluoto, I. (1994). Järki, arvot ja välineet. Otava, Keuruu.
- Räsänen, R. (2008). Kasvaminen kulttuurien väliseen vuoropuheluun ja globaaliin vastuuseen. Opetusministeriön Etusivu -verkkolehti. <<http://www.minedu.fi/etusivu/arkisto/2008/1001/globalivastuu.html>> Käyttöpäivämäärä 6.10.08.
- Scheinin, M. (2007). Teemana maailmanlaajuinen vastuu. Opetusministeriön Etusivu -verkkolehti. <<http://www.minedu.fi/etusivu/arkisto/2007/1312/globalivastuu.html>> Käyttöpäivämäärä 5.10.08.
- Suomen kehityspoliittinen ohjelma (2007). Valtioneuvoston periaatepäätös 2007. Ulkoasiainministeriö. <<http://formin.finland.fi/Public/download.aspx?ID=22346&GUID={C8A2F682-07F8-413A-B7C5-8CBB52EB9D8D}>> Käyttöpäivämäärä 5.6.2008.

Raha maailman yhdistäjänä ja jakajana

*Jan Otto Andersson, Åbo Akademi
Käännös: Mika Rajala*

Johdanto

Niin sanotun uusliberalistisen vastavallankumouksen tuoma tärkein muutos talouteen on ollut se, että pääoma on alkanut liikkua täysin vapaasti. Toisen maailman sodan jälkeisessä Keynes-vaikutteisessa Bretton Woods -järjestelmässä haluttiin vapauttaa maailmankauppa, mutta samalla tavoitteena oli, että kansallisvaltioilla olisi mahdollisuus säädellä pääoman liikkeitä. Ellei pääoman liikkeitä olisi ollut mahdollisuus säädellä, täystyöllisyystavoitetta ja kiinteitä valuuttakursseja olisi ollut mahdotonta ylläpitää. Tuossa järjestelmässä kansainvälisen valuuttarahaston IMF:n tehtävänä oli auttaa sen jäsenvaltiota niin taistelussa suhdannevaihteluja vastaan kuin hetkellisissä maksuvaikeuksissa.

Talousjärjestelmällä, joka muodostui 1970-luvun epätasapainoisuuden ja stagflaation jälkeen ja joka tähtäsi nollaamaan kehitysmaiden vaatimuksen talouden uudesta maailmanjärjestyksestä, on monta nimeä: “Kurinalainen uusliberalismi” (Gill 1995), “Washingtonin konsensus” (Stiglitz 2002), “Dollari-Wall Street -regiimi” (Gowan 1999) ja “Monikansallinen kapitalismi” (Bowles ym. 2005) ovat joitain niistä.

Kun pääoma liikkuu vapaasti, maat joutuvat joko ottamaan käyttöönsä täysin joustavat valuuttakurssit tai talouspolitiikka valjastetaan puolustamaan koti-

maan valuutan ulkoista arvoa. Ensin mainittu tuo talouteen epävarmuutta; jälkimmäinen vaihtoehto puolestaan tarkoittaa säännönmukaisesti sitä, että keskuspankki ja maan hallitus joutuvat noudattamaan kireää raha- ja finanssipolitiikkaa. Tämän ”Kultaisen pakkopaidan” (Rodrik 2002) takia hallitukset joutuvat vahtimaan, ettei maan luottamus heikkene sijoittajien silmissä. Pääomaa ja varallisuutta ei voi verottaa niin kuin ennen, ja mikä tärkeämpää, täystyöllisyys ei voi enää olla talouspolitiikan tärkein tavoite.

Työväenliikkeelle ja ammattiyhdistyksille monikansallinen kapitalismi merkitsee vaikeita haasteita. Vaikka teollisuuspääoma koneineen ja laitteineen ei liiku niin riipeästi kuin sijoituspääoma, työntekijöiden on vältettävä konflikteja enemmän kuin aiemmin. Vaatimukset merkitsevät helposti tuotannon ulkoistamista maihin, joissa ammattiyhdistysliikettä ei ole tai sen painoarvo on vähäinen.

Siirtyminen kansallisesta säädelystä kapitalismista monikansalliseen kapitalismiin on tehnyt rahan vallasta ilmeisen. Tämä valta yhdistää ja jakaa maailmaa. Kuinka tätä rahan valtaa tulisi käsitellä? Globaalin vastuun näkökulmasta taloudessa, jota ohjaa raha, tulisi pyrkiä vastaamaan seuraaviin neljään kysymykseen:

- 1 Miten estää rahan vaikutus alueilla, jonne rahan vaikutus ei kuulu?
- 2 Miten käsitellä kasvavia tuloeroja kansallisesti ja globaalisti?
- 3 Miten säädellä finanssipääomaa suhteessa erityyppiseen tuotannolliseen pääomaan?
- 4 Miten riisua rahalta fetissi-arvo ja ominaisuus olla kaiken kattavana arvon mittarina?

Käsittelen seuraavaksi kaikkia yllämainittuja keskeisiä kysymyksiä ja valotan niihin liittyviä ongelmia globaalin vastuun näkökulmasta.

Miten estää rahan vaikutus alueilla, jonne rahan vaikutus ei kuulu?

Orjien pitäminen ei ole nykyään sallittua. Vaikka joku olisikin halukas myymään itsensä orjaksi, ei tällaista tarjousta voi lain mukaan hyväksyä. Sitä vastoin ihmisen voi halutessaan palkata tietyn ajaksi tekemään tiettyjä tehtäviä. Ihmisen työpanoksen voi ostaa.

Suomessa ei voi myöskään myydä verta sairaaloille kuten USA:ssa. Suomessa verta voi halutessaan lahjoittaa Punaisen ristin kautta. Richard Titmussin (1990) klassinen tutkimus verenluovutuksesta osoitti, miten verimarkkinoiden luominen USA:ssa vähensi veren tarjontaa ja laatua, kun vain ne, joilla oli puute rahasta, myivät vertaan. Sen lisäksi, että verta myydään tai lahjoitetaan, voi sen luovuttaminen olla myös pakollista. Ollessani armeijassa meidät komennettiin Punaisen ristin verenkeräykseen. Nämä kolme tapaa luovuttaa verta kuvaavat sitä, miten talouden toiminta on mahdollista järjestää. Ensimmäinen, suomalainen käytäntö, perustuu vastavuoroisuuteen (oikos, lahjat ja vastalahjat), toinen, USA:n malli, vapaisiin markkinoihin (agora, tuotteiden ja palveluiden ostaminen ja myyminen) ja kolmas, armeijan esimerkki, pakkoon (polis, verot ja kansalaisoikeudet) (Polanyi 1944; van Staveren 2001).

Kaikki asiat eivät kuulu talouden piiriin. Närkästyimme, jos johonkin asiaan sovelletaan talouden lainalaisuuksia, vaikka nämä eivät sinne kuulu. Kaikkea ei voi ostaa ja myydä. Olympialaisissa ei voi

ostaa kultamitalia. Urhoollisuusmitalia, virkaa tai akateemista tutkintoa ei myöskään myönnetä maksusta. Tuomarit, virkamiehet ja poliitikot eivät saa olla lahjottavissa. Aitoa rakkautta ei voi ostaa rahalla. Rikosta ei hyvitetä korvaamalla rikoksen taloudelliset vahingot. On kuitenkin olemassa riski, että raha tunkeutuu sellaisille elämän alueille, joille se ei kuulu. Tämä riski kasvaa tulo- ja varallisuuserojen lisääntyessä.

Michael Walzer (1989) on teksteissään korostanut hyvin, että kunkin asian on saatava noudattaa sen omaa sisäistä logiikkaansa ilman, että mikään häiritsee tai muuttaa tätä asian tiettyä sisäistä logiikkaa. Hänen mukaansa esimerkiksi sairaanhoito on kansalaisoikeus, jota ei voida poistaa maksukyvyttömyyden puutteen vuoksi. Hänen kauhuesimerkinään on yksityisen tahon omistama kaupunki, jossa ei toimita demokratian periaatteiden mukaisesti, vaan päätökset tekee omistaja tai omistajat. Yhtä lailla on väärin, että taloudelliset intressit ohjaavat politiikkaa tai että poliitikot pyrkivät ohjaamaan taloutta yksityiskohdaisesti.

Joudumme alati pohtimaan sitä, mihin rajaamme markkinavoimat ja rahan vallan. Tämä tehtävä on demokratian suurimpia haasteita. Nykyisin länsimaissa vallalla oleva uusliberalismi on markkinalogiikan voittokulkua. Se on peittänyt alleen muut tavat organisoida talous ja yhteiskunta. Säätelyn purku, yhtiöittäminen, yksityistäminen, ulkoistaminen, voucherit, huutokaupat, päästökauppa, henkilökohtaiset palkat, maksulliset julkiset palvelut ja muut markkinasovellukset ovat kaikki kuitenkin poliittisen päätöksenteon seurausta. Tavoitteena on ollut "rationalisoida" yhteiskunnallisia toimintoja, jotka aiemmin ovat kuuluneet poliittisen päätöksenteon piiriin.

Rahan asema ja valta yhteiskunnassa vaihtelee kulttuureittain. Globalisaation vuoksi näitä kulttuurieroja on kuitenkin yhä vaikeampi säilyttää. Korruptio voi hyvinkin "tarttua" maasta toiseen, kun maiden kanssakäyminen tiivistyy. Kun vaatimukset yksityisestä maanomistuksesta voimistuvat, yhteiskunnat joissa maankäyttö perustuu kollektiiviselle ajattelulle, saattavat olla mahdottoman tehtävän edessä pyrkiessään ylläpitämään vanhoja perinteitään. Kun raha liikkuu täysin vapaasti, kansalliset verotuskäytännöt ovat uhattuna. Ikävimmät seuraukset globalisaatiosta syntyvät silloin, kun valtaeliitti hyödyntää vanhoja ja

uusia mahdollisuuksia kasvattaessaan henkilökohtaista vaurauttaan kotimaansa kustannuksella. Tällaisen valtaeliitin asema on sitä riskittömämpi, mitä helpompi varallisuutta on liikuttaa maasta toiseen.

Miten käsitellä kasvavia tuloeroja kansallisesti ja globaalisti?

Tulot ja kulutus ovat tunnetusti jakautuneet maapallolla epätasaisesti. Seuraava esimerkki osoittaa miten maailman rikkaimman viidenneksen elintavat eroavat verrattuna maailman köyhimmän viidenneksen elintapoihin (Hedenius & Azar 2005):

- Tulot käyvin valuuttakurssein (valuutan markkina-arvolla mitattuna) ovat 70 kertaa suuremmat.
- Tulot ostovoimalla mitattuna (purchasing power parity exchange rates, PPP) ovat 10-15 kertaa suuremmat.
- Eläinkunnan tuotteiden kulutus on 7 kertaa suurempaa.
- Hiilidioksidipäästöt ovat 22 kertaa suuremmat.
- Sähkökulutus on 35 kertaa suurempaa.
- Paperin kulutus on 89 kertaa suurempaa.

Mitä liikkuvampia pääoma ja raha ovat, sitä tärkeämmäksi valuutan markkinakurssit tulevat verrattuna ostovoimakorjattuun kurssiin. Se, jolla on rahaa, voi valita asuinpaikkansa, ostaa haluamiaan tuotteita ja palveluita mistä tahansa sekä sijoittaa varallisuutensa parhaiten katsomaansa kohteeseen. Hän voi syödä mitä haluaa, matkustaa miten haluaa, ja halutessaan hankkia kalliita kokemuksia ottamatta huomioon nautinnonhalunsa vaikutuksia luontoon ja muihin ihmisiin. Toisaalta, maailman miljardi aliravittua ihmistä ovat aliravittuja sen vuoksi, että heillä ei ole varaa ostaa ruokaa, joka jää yli niiltä, jotka eivät osaa syödä kohtuullisesti. Valtavat tuloerot voivat aiheuttaa sen, että raha tunkeutuu väärille alueille ja että sitä käytetään väärin vallan ja keinotekelun välineenä.

Maailman tuloerot ovat suuremmat kuin tuloerot yhdessä yksittäisessä maassa. Mitä "pienemmäksi" maailma käy, sitä vaikeampia ovat ongelmat, jotka epätasa-arvo aiheuttaa (Jomo 2007). Median, turismin ja internetin takia maailman köyhät voivat seurata, miten rikkaat elävät. Jos he huomaavat, että ympäristöongelmat aiheutuvat pääasiassa rikkaiden elämäntavasta, riski äärimmäisten reaktioiden arkipäiväistymisestä kasvaa. Rikollisjengit, fanaattiset lahkot ja poliittinen väkivalta vastareaktioineen leviävät. Maailmasta tulee ikävämpi paikka asua. Me tiedämme, että suurimmat poliittiset ja yhteiskunnalliset ongelmat ovat maissa, joissa tulo- ja varallisuuserot ovat jyrkimmät. Me tiedämme myös, että näitä maita luonnehtii keskimääräistä alhaisempi onnellisuuden taso.

Mitä enemmän talous integroituu, sitä suurempi tarve on kansainväliselle sosiaalipolitiikalle ja vahvoille kansainvälisille järjestöille, jotka kantavat vastuuta taloudesta, työoloista, terveydestä, luonnonvaroista, luonnosta ja ympäristöstä. Siksi joitain veroja on välttämätöntä kantaa myös globaalisti. Pelkät ympäristöverot ja -maksut eivät riitä, sillä maailman köyhimmät saattavat kärsiä niistä. Tarvitaan verojärjestelmä, joka tasaa tuloeroja.

Miten säädellä finanssipääomaa suhteessa erityyppiseen tuotannolliseen pääomaan?

Vuosina 1984-2001 USA:n finanssisektorin voitot kymmenkertaistuivat reilusta 20 miljardista dollarista 230 miljardiin dollariin. Finanssisektorin osuus kaikista yritysvetoista kasvoi kymmenen prosentin tuntumasta 40 prosenttiin (Brenner 2006: 299). Kun lisäksi yhä suurempi osuus yritysten voitoista juontuu finanssisijoituksista, on ilmeistä, että vaaka on kääntynyt yhä enemmän finanssipääoman ja virtuaalisen pääoman eduksi suhteessa todelliseen, jotakin konkreettista tuottavaan pääomaan. Samaan aikaan "shareholder value" eli osakkeenomistajien etu on ajanut "stakeholder valuen" eli työntekijöiden, ostajien, tavarantoimittajien ja yhteiskunnan etujen edelle.

Edellä kuvattu kehitys luonnehtii ennen kaikkea muutosta, joka on tapahtunut anglosaksisissa maissa. Toisaalta myös niin eurooppalainen kuin japanilai-

nenkin kapitalismi on ollut pakotettu sopeutumaan enemmän rahan ohjaamaan ja lyhytnäköisempään talouteen. Pääomien vapaa liikkuvuus on eittämättä hyödyttänyt finanssipääomaa enemmän kuin tuotannollista pääomaa - jopa niissä maissa, joissa talous on perinteisesti perustunut pankkien ja teollisuusyritysten pitkäaikaisiin kytköksiin.

Suuri ja nopeasti kasvava finanssipääoma on haikentunut erityyppisiin varallisuusmuotoihin: osakeisiin, valtionobligaatioihin, kulutusluottoihin, asuntolainoihin, maahan ja taiteisiin saaden aikaan spekulatiivista arvonnousua sekä vaatimuksen tuottojen kasvusta myös muissa sijoituskohteissa.

Verrattuna keynesiläiseen ”kulta-aikaan” säädeltyine pääomanliikkeineen on fiktiivisen pääoman dominanssi lisännyt talouden epävakautta ja tuonut mukanaan hitaamman talouskasvun. Se on myös heikentänyt työehtoja, kasvattanut tuloeroja ja heikentänyt yhteiskunnallista solidaarisuutta. Kun pääomatulojen osuus ja nettotuloerot kasvavat, ilmenee usein myös liikatuotantoa, sillä pienituloisilla on suurempi kulutusalttius. Sen sijaan suurituloiset sijoittavat suuremman osan tuloistaan arvopapereihin. Liikatuotanto ja fiktiivisen pääoman kasvu luovat makrotalouteen epätasapainoa. Tämä uhkaa alin omaa rahamarkkinoiden vakautta, mikä puolestaan aiheuttaa ongelmia niille, jotka haluaisivat suunnitella tuotannollista toimintaa pidemmällä tähtäimellä.

Ilmeisin syy rahamaailmaa ravistelevaan subprime-kriisiin on se, että 1990-luvun uusliberalistisessa myrskyssä USA höllensi rajoituksia, joita pankeille oli asetettu vuoden 1929 pörssiromahduksen jälkeen. Vastaavien ongelmien välttämiseksi estettiin pankeilta mahdollisuus ”arvopaperistaa” (securitize) luotonantoon ja myydä sitä eteenpäin riskisijoittajille. Sen, joka luoton myönsi, oli pakko myös olla valmis kantamaan lainanantoon sisältyvä riski (Davidson 2008). Uusliberalistit eivät hyväksyneet näitä sääntöjä. Clintonin hallinnon aikana he onnistuivat purkamaan sääntelyn. Tämän jälkeen arvopaperistettujen luottojen markkinat paisuivat räjähdysmäisesti. Vuonna 2006 arvopaperistettujen luottojen arvo kohosi 28 biljoonaan dollariin. CDO:t (collateralised-debt obligations), CLO:t (collateralised-loan obligations) ja SIV:it (structured investment vehicles)

rikastuttivat lyhytaikaisesti niin pankkeja kuin sijoittajia. Nyt nämä paperit ovat kuitenkin arvottomia.

Keskuspankit ovat taidokkaasti tukeneet finanssipääoman kasvua, mutta yhä suuremmassa määrin ne joutuvat takaamaan, etteivät erityyppisten sijoitusmuotojen hinnat romahda, mikä olisi uhka koko pankkijärjestelmälle. On epävarmaa, voidaanko tavoite matalasta inflaatiosta ja pankkijärjestelmän toimivuudesta yhdistää. Ensin mainittuun tarvitaan tiukkaa rahapolitiikkaa, kun taas jälkimmäisen hoitamiseen vaaditaan halpaa rahaa, jottei lainatun omaisuuden arvo romahda. Jos tämänhetkinen finanssi- ja uskottavuuskriisi pahenee, finanssipääoman vapaa liikkuvuus ja dominanssi eivät ole itsestäänselvyys, vaan vaatimukset pääomanliikkeiden rajoittamisesta voimistuvat.

Miten riisua rahalta fetissi-arvo ja ominaisuus olla kaiken kattavana arvon mittarina?

Raha ja moderni yhteiskunta kuuluvat yhteen. Rahan merkitystä väkivaltaan perustuvan vallankäytön syrjäyttäjänä vähätellään usein. Orjien komentamisen sijaan yhteiskunta hyötyy käyttämällä rahaa. Se, joka maksaa palkkaa, on hyväntekijä, työnantaja, ei orjia käskyttävä tilallinen tai feodaaliylimys. Kun rahaa ei ole, valtasuhteista tulee väistämättä suoria ja henkilökohtaisia. Taloustieteen suurin ansio - ainakin ekonomistien itsensä mielestä - on se, että markkinoiden toimiessa tiettyjen ehtojen vallitessa on mahdollista saavuttaa niin kutsuttu pareto-optimi. Pareto-optimissa yhteiskunnan resursseja käytetään tehokkaasti.

Erään kansantaloustieteen kurssin tyypillinen aloitus on tarina Kallesta, joka voi ostaa eurollaan suklaapatukan. Tarina kuvaa, kuinka paljon erityyppistä työtä vaaditaan, jotta Kalle voi ostaa patukan silloin kun hän haluaa. Ilman rahaa hän ei olisi voinut ”ohjata” kaakaontuottajaa, rahtialusta, tukku- ja vähittäiskauppaa eli kaikkea sitä mitä vaaditaan, että kokonaisuus toimii (Kts. esim. Albinsson 1967). Tarina ei sitä vastoin kerro Sambosta, joka ei voi ostaa suklaapatukkaa, vaikka hän on työskennellyt kaa-kaoplantaasilla aamusta iltaan. Oppikirjan mukaan

Sambolla voisivat asiat olla huomommin, jos Kallea euroineen ei olisi.

Kun rahan ja markkinavoimien avulla on mahdollista saavuttaa suurin mahdollinen hyvinvointi ja rajoittaa väkivalta vain omistusoikeuden sekä keskinäisten sopimusten turvaamiseen, on helppo ymmärtää rahan nykyinen asema yhteiskunnissamme. Raha ei ole pelkästään maksuväline. Se on myös yleismaailmallinen arvon mittari. Asioiden mittaaminen rahassa tekee niistä huomattavasti tärkeämpiä verrattuna siihen, ettei niillä olisi rahallista arvoa. Hyvänä esimerkkinä tästä on ilmastonmuutoksesta viime vuosina käyty keskustelu. Maailman valtionvarainministerit alkoivat puhua ilmaston lämpenemisestä vasta, kun vuonna 2006 ilmestyneessä Sternin -raportissa osoitettiin sen negatiiviset vaikutukset eri maiden bruttokansantuotteisiin prosentiosuuksina.

Monille meistä rahasta on tullut fetissi, jonkinlainen tekojumala, jota palvomme välttääksemme rangaistuksen, jonka näkymätön käsi voi antaa. Kansakuntien kilpailukyvyyn tärkeyttä, yritysten tuottavuuden ja markkina-arvon merkitystä ei voida asettaa kyseenalaiseksi ilman vakavia seurauksia. Siinä missä ihmisten luomat jumalhahmot aikoinaan hallitsivat elämää, ohjaa elämäämme nykyään rahajärjestelmä. Maailmankauppa ja kansainväliset rahavirrat ovat paisuneet niin suuriksi, että paikalliset yritykset vaikuttavat lähinnä poikkeuksilta, joista ei ole monikansallisen kapitalismin todelliseksi vaihtoehdoksi.

Eräs havainto on kuitenkin alkanut nakertaa rahan valtaa fetissinä. Tietyn tulotason jälkeen ihmisen onnellisuus ei näyttäisi enää korreloivan vaurastumisen kanssa. Amerikkalaiset olivat onnellisempia 1950-luvulla, vaikka he ovat nykyään kolme kertaa rikkaampia. Miljonääri tai lottovoittaja ei ole sen onnellisempi kuin tavallinen keskituloinen (Layard 2005; Nars 2006). Miksi siis juoksemme oravanpyörässä, vaikkemme tule yhtään sen onnellisemmaksi rikastuessamme? Jos lisäksi alituinen talouskasvu tuhoaa luontoa ja ilmastoa, miksi raha yhä pitää fetissiarvonsa? Toisaalta, mitkä sitten ovat vaihtoehdot? Kommunismi ei tule kyseeseen. Kiina, Intia ja muut kehittyvät taloudet näyttävät omaksuneen meidän oppimme. Islamistisista tai muista uskonnollisista fundamentalistisista opeista ei ole niistäkään ohje-
nuoraksi.

Onko mahdollista, että maailmaan kehittyy uusi humanistinen planetarismi, joka pyrkii yhdistämään niin sosiaalisen kuin ekologisen vastuun? Planetarismi, joka globaalin vastuun nimissä riisuu rahalta sen fetissiarvon ilman, että samanaikaisesti hajotetaan se maailma, jota vain rahan avulla on mahdollista ylläpitää. Monet ovat jo ehtineet luonnostella humanistinen planetarismin sisältöä. Suomalaisista pohdinnoissa pisimmälle lienee päässyt Ele Alenius (2005). Ajankohtainen ja huomionarvoinen on niin ikään James Gustav Spethin kirja ”The Bridge at the Edge of the World”. Kirjassa käsitellään kapitalismin ja luonnon välistä suhdetta. Speth on yksi USA:n kunnioitetuimmista ekoasiantuntijoista ja siksi lopetankin tämän artikkelin Spethin kirjasta otettuun sitaattiin:

”In sum the rough contours of a nonsocialist alternative to today’s capitalism can be glimpsed... A large array of initiatives has been identified to transform the market and consumerism, redesign corporations, and focus growth on high-priority human and environmental needs. If pursued they would change modern-day capitalism in fundamental ways. We would no longer have capitalism as we know it. The question whether this something new is beyond capitalism or reinvented capitalism is largely definitional. And... the answer is no longer very important.” (Speth 2008:194)

Kirjallisuus

- Albinsson, G. (1967). *Ekonomi och samhälle*. SÖ-förlaget, Stockholm.
- Alenius, E. (2005). *Planetarismi*. Edita, Helsinki.
- Bowles, S., R. Edwards & F. Roosevelt (2005). *Understanding Capitalism. Competition, Command, and Change*. Oxford University Press.
- Brenner, R. (2006). *The Economics of Global Turbulence*. Verso, London.
- Davidson, P. (2008). *How to solve the U.S. housing problem and avoid a recession: A revived HOLC and RTC, The New School Policy Note*. Schwartz Center for Economic Policy Analysis, New York.
- Gowan, P. (1999). *The Global Gamble: Washington's Faustian Bid for World Dominance*. Verso, London.
- Hedenius, F. & C. Azar (2005). *Estimates of Trends in Global Income and Resource Inequalities*. *Ecological Economics*, 55: 351–364.
- Jomo, K. S. & J. Baudot (toim.) (2007). *Flat World, Big Gaps. Economic Liberalization, Globalization, Poverty and Inequality*. Orient Longman yhteistyössä YK:n kanssa.
- Layard, R. (2005). *Happiness. Lessons from a New Science*. Penguin, London.
- Nars, K. (2006). *Pengar och lycka*. Schildts, Helsinki.
- Polanyi, K. (1944). *The Great Transformation*. Rinehart & Company, New York.
- Rodrik, D. (2002). *Feasible Globalizations*. CEPR Discussion Paper no. 3524. London, Centre for Economic Policy Research.
- Speth, J. G. (2008). *The Bridge at the Edge of the World. Capitalism, the Environment, and Crossing from Crisis to Sustainability*. Yale University Press.
- Stephan, G. (1995). *Globalization, market civilization, and disciplinary neoliberalism*. *Millennium*, Winter 95, Vol. 24 Issue 3.
- Stiglitz, J. E. (2002). *Globalisation and its Discontents*. W.W. Norton & Company, New York.
- Titmuss, R. (1990). *The Gift Relationship: From human blood to social policy*, George Allen and Unwin, London.
- Van Staveren, I. (2001). *The Values of Economics: an Aristotelian Perspective*. Routledge, London.
- Walzer, M. (1989). *Sammansatt jämlikhet. I Om rättvisa*. Tidens förlag, Stockholm.

Innovatiivinen kehitysmaaliiketoiminta osana globaalia vastuuta ja kestäväää kehitystä

Minna Halme, Helsingin kauppakorkeakoulu

Johdanto

Globaalia köyhyyttä vähentämään pyrkivä niin kutsuttu Base of the Pyramid (BOP) –liiketoiminta on 2000-luvun alussa liikkeelle lähtenyt idea ja toimintatapa. Sen perusajatus on, että vähävaraisille markkinoille suunnatuilla tuotteilla, palveluilla ja liiketoimintamalleilla, jotka on suunniteltu jonkin köyhyysongelman ratkaisemiseksi, voidaan taloudellisesti kannattavalla tavalla vähentää köyhyyttä. Tämä luku käsittelee BOP-liiketoiminnan taustaa, perusolettamuksia ja ominaispiirteitä. Ensin luotaan tiivistetysti köyhyyden ongelmia globaalin vastuun näkökulmasta ja vähävaraisten markkinoiden erityispiirteitä. Sen jälkeen on vuorossa katsaus muutamaiin keskeisiin seikkoihin, joita liiketoiminnan harjoittaminen näillä markkinoilla näyttäisi edellyttävän. Tarastelen myös BOP-lähestymistavan kriittisiä ekologisen kestävyden näkökohtia ja lopuksi keskustelen BOP-liiketoimintamallien yhteiskunnallisten vaikutusten arvioinnista.

Yritykset köyhyyden vähentäjinä

Cemex on monikansallinen sementtirakentamisen yritys, jonka pääkonttori sijaitsee Meksikossa. Yritys tarjoaa meksikolaisille slummien köyhille perheille mahdollisuuden rakentaa asumuksensa ”huone ker-

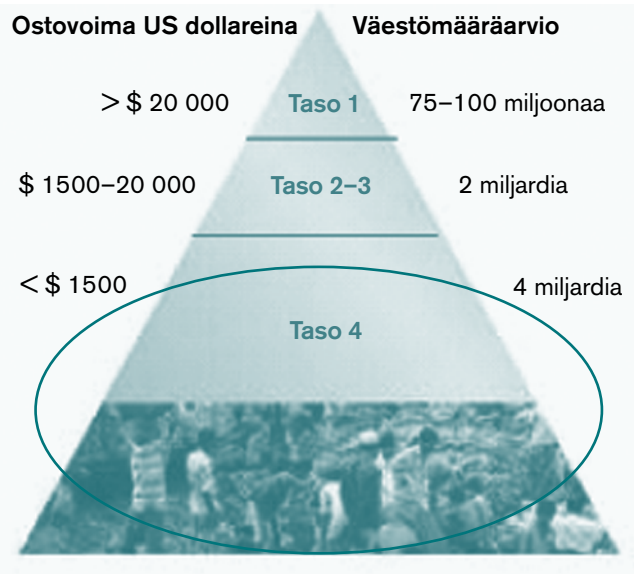
rallaan”. Cemexin Patrimonio Hoy –mallissa kolme taloutta yhdessä säästää kukin uutta huonetta varten. Tietyn säästöosuuden toteuduttua taloudet saavat luottoa säästön verran. 76 viikon kuluttua huone on rakennettu. Ennen Patrimonio Hoyta Meksikon köyhillä ei ollut mahdollisuutta rakentaa asumusiaan kunnollisista materiaaleista, sillä he eivät pystyneet säästämään pienistä epätasaisista tuloistaan eivätkä pankit myöntäneet heille lainoja vakuuksien puuttuessa (Prahald 2005).

Tanskalainen MyC4 tarjoaa mikroluottoja afrikkalaisille pienyrittäjille. Varat se kerää länsimaisilta henkilöiltä tai organisaatioilta, jotka haluavat sijoittaa afrikkalaisiin yrittäjiin. ”Sijoittajat” saavat tietoa afrikkalaisista kohteista MyC4:n www-sivuilta. Konsepti ei ole hyväntekeväisyyttä, vaan sijoittajat saavat sijoitukselleen kilpailukykyisen tuoton (MyC4 2008).

Cemexin Patrimonio Hoy ja MyC4 ovat esimerkkejä Base of the Pyramid (BOP) –toimintatavasta eli innovatiivisesta vähävaraisten markkinoiden liiketoiminnasta, jonka tarkoitus on taloudellisesti kannattavilla tavoilla vähentää köyhyyttä. Köyhyys on globaalisti katsoen vakavin sosiaalisesti kestävä kehityksen ongelma. Kaksi kolmasosaa maailman väestöstä eli noin neljä miljardia ihmistä joutuu tulemaan toimeen alle viidellä dollarilla päivässä.

Tyypillisimmät BOP-aloitteet ovat kehitysmaissa tai nousevien talouksien vähävaraisilla markkinasegmenteillä tapahtuvaa liiketoimintaa, jolla yritys pyrkii samanaikaisesti harjoittamaan taloudellisesti kannattavaa liiketoimintaa ja ratkaisemaan jotain köyhydestä johtuvaa sosiaalista ongelmaa. Suomalaisista yrityksistä Nokian Village Phone –konseptit Intian ja Afrikan maaseudulla ja slummeissa ovat esimerkkejä BOP-tyyppisestä liiketoiminnasta. BOP:iin – vaurauspyramidin perustaan – kuuluvia ihmisiä ei kuitenkaan ole vain kehitysmaissa ja Intian kaltaisissa nousevissa talouksissa, joista suurin osa toistaiseksi raportoiduista BOP-esimerkeistä on peräisin. Niitä on myös Venäjällä, Puolassa ja monissa muissa Itä-Euroopan maissa sekä kehittyneissä maissa kuten Yhdysvalloissa (Hart 2008).

BOP-liiketoiminnan käsitteen lanseerasi vuonna 2002 kilpailustrategiaguruna tunnetuksi tullut professori C.K. Prahalad (Prahalad & Hammond 2002; Prahalad 2005). Prahaladin käyttämä termi oli Bottom of the Pyramid, mutta bottom-termiä on alettu korvata neutraalimmalla sanalla base (perusta). Ilmaisuuksien tulee vaurauden jakautumista kuvaavasta pyramidista, jossa pieni yläosa vastaa maailman vauraimpia ihmisiä ja suuri alaosa eriasteisia vähävaraisia tai köyhiä ihmisiä (ks. kuvio 1). Vaurauspyramidin alaosassa yksittäisen kotitalouden tulot ovat alhaiset, mutta kokonaismarkkinat ovat merkittävät. Köyhiä talouksia on myös maissa, joiden väestö keskimäärin sijoittuu pyramidin yläosaan. Prahaladin tutkimien lukuisten yritys-esimerkkien perusteella yritykset voivat harjoittaa kannattavaa liiketoimintaa suurilla vähävaraisista ihmisistä koostuvilla markkinoilla, joita tavallisesti on pidetty niin köyhinä, että varsinkaan monikansallisten ja suurten kansallisten yritysten ei kannattaisi niillä toimia. Prahaladin tutkimukset sekä muu BOP-tutkimus (Hammond ym. 2007; UNDP 2008) kuitenkin osoittavat, että köyhien markkinoiden volyyymi (4 mrd. ihmistä) on valtava, vaikka tulos henkeä kohden onkin alhainen. Köyhien määrittäminen potentiaalisiksi kuluttajiksi on kuitenkin vain yksi osa BOP-toiminnan kokonaisuutta, vaikka siitä onkin tullut sen tunnetuin osa. BOP-lähestymistavassa yhtä olennaista on köyhien mahdollisuudet tuottajina, yrittäjinä sekä innovoivina yksilöinä ja ryhminä.

Kuvio 1. Vaurauspyramidi (mukaeltu Prahalad 2005).

Lienee monia syitä siihen, että BOP-toiminta on viime vuosien aikana lyönyt itsensä läpi. Yhtäältä voidaan havaita, että vuosikymmenien kehitysapu ja hyväntekeväisyys eivät ole onnistuneet poistamaan köyhyttä. Avun ja hyväntekeväisyyden väitettiin tekevän kohteensa ”apuriippuvaisiksi” ja toisaalta kehittävän ”avunhakuosaamista” eikä kyvykkyyttä, joka loisi tuottavaa paikallista toimeliaisuutta. Toisaalta globaalit yritykset ovat yhä merkittävämpiä taloudellisen vallan käyttäjiä. Monikansallisten yritysten määrä on kaksinkertaistunut vuodesta 1990. Niitä on noin 60 000 ja niillä on noin 800 000 toimipaikkaa globaalisti. Samana aikana yksityisten investointien arvo kehitysmaihin on viisinkertaistunut ja niiden määrä ylittää jo virallisen kehitysavun (Nelson 2006). Tällä hetkellä vallitsee lisääntyvä konsensus siitä, että yrityssektorin toimilla on huomattava rooli köyhyyden vähentämisessä. Tässä yrityksillä toki on monia rooleja, joista tämä artikkeli valottaa yhtä eli uusien köyhyyden vähentämiseen tähtääviä liiketoimintamalleja kehitysmaiden markkinoilla.

BOP-lähestymistapa ei ole vakiintunut eikä systemaattinen teoreettinen malli vaan idea tai käsite, josta vallitsee monenlaisia näkemyksiä. C.K. Prahaladin (2005) ja Hammondin (2007) ydinsanoma on, että maailman köyhiä ei pitäisi nähdä pelkästään köyhyyden uhreina. Prahalad näkee köyhien pienimuotoisen yrittäjyyden avaimena parempaan elintasoon ja

uskoo valintojen ja kuluttamisen mahdollisuuksien lisäävän myös köyhien omanarvontuntoa. Yritysten näkökulmasta Prahaladin BOP-teksteissä korostuvat vähävaraiset uusina markkinoina ja kuluttajina, joille yritysten kannattaa suunnitella tuotteita, palveluita ja uusia liiketoimintamalleja. Viestin kohteena ovat monikansalliset yritykset ja suuret kansalliset yritykset, vaikka Prahaladin esimerkit ovat peräisin sekä monikansallisista että pienistä yrityksistä ja voittoa tavoittelemattomista yrityksistä. Ensisijainen motiivoiva argumentti on, että yritykset voivat ylläpitää kasvuaan laajenemalla vähemmän kilpailluille markkinoille läpikilpailtujen vauraiden markkinoiden sijaan. BOP-markkinoilla ei voi menestyä tarjoamalla huonompia halpaversioita samoista tuotteista ja palveluista kuin kehittyneillä markkinoilla. On luotava varattomien markkinoiden käyttäjälähtöisiä tuotteita, palveluita ja liiketoimintamalleja. On toimittava yhdessä paikallisten verkostojen kuten kansalaisjärjestöjen, oma-apuryhmien ja paikallisviranomaisten kanssa, jotta saadaan selville, millaisia tuotteita ja palveluita ja millaisin logistisin ynnä muin ratkaisuin niitä voidaan käyttää. Tätä ”köyhät kuluttajina” BOP-näkemyksiä ovat kritisoineet esimerkiksi Karnani (2007) ja Landrum (2007). Karnanin kritiikin kärki kohdistuu BOP-markkinoiden koon arvioon. Hänen mukaansa potentiaalia on liioiteltu. Kehitysasiantuntija-kriitikot (esim. Landrum 2007) puolestaan ovat myös sitä mieltä, että köyhien käyttäjien tarpeisiin suunnitelluilla tuotteilla ja palveluilla ei ratkaista köyhyysongelmia. On kuitenkin merkille pantavaa, että esimerkiksi YK:n kehitysohjelma näkee liiketoiminnan ja yrittäjyyden tärkeänä toimintana vuosituhattavoitteiden (Millenium Development Goals) saavuttamiseksi (UNDP 2008).

BOP-lähestymistavan toisena variaationa voi nähdä Stuart Hartin (2005) luonnehdinnat, jotka korostavat Prahaladia voimakkaammin BOP-liiketoiminnan vastuullisuusnäkökohtia, vähävaraiset mukaan ottavien markkinoiden (inclusive markets) luomista ja vähävaraisten ihmisten roolia myös tuottajina ja liiketoiminnan luomisen yhteistyökumppaneina (Hart 2005; Wilson & Wilson 2006).

Kaiken kaikkiaan BOP-lähestymistavassa yritykset, suuret tai pienet sekä köyhien yrittäjyys ovat keskeisessä roolissa köyhyden vähentämisessä (UNDP

2008). Köyhille BOP-liiketoiminta tarjoaa muun muassa mahdollisuuden saada tarvitsemiaan tuotteita ja palveluita oikeudenmukaisella hinnalla ja yrittäjyydestä tuloja, jotka edesauttavat hyvinvointia (Aakula 2007). Yksinään BOP-liiketoiminta ei köyhyden ongelmia ratkaise, vaan sen soveltaminen voi osoittautua yhdeksi – ehkä merkittäväksikin – osaratkaisuksi köyhyden vähentämisessä (UNDP 2008).

Kuvaan tässä artikkelissa illustratiivisesti vain muutamia BOP-liiketoiminnan esimerkkejä. Niitä on kuitenkin löydettävissä lukuisasti esimerkiksi kirjasta *The Fortune at the Bottom of the Pyramid* (Prahalad 2005), YK:n kehitysohjelman laajasta raportista *Creating Value for All: Strategies for Doing Business with the Poor* (UNDP 2008) ja toimitetusta teoksesta *Sustainability Challenges and Opportunities at the Base of the Pyramid* (Kandachar & Halme 2008). Tätä kirjoittaessa dokumentoituja BOP-esimerkkejä on lähemmäs 150.

Köyhyden ongelmia ja BOP-markkinoiden erityispiirteitä

Maaailman kuudesta ja puolesta miljardista ihmisestä noin 2,6 miljardia elää alle kahdella dollarilla päivässä. Yli miljardi heistä kärsii veden puutteesta. Puolitoista miljardia elää ilman sähköä ja 5,4 miljardia ilman internet-yhteyksiä. Köyhät elävät sekä maaseudulla että suurten kaupunkien slummeissa. He maksavat tuotteistaan ja palveluistaan yleensä niin kutsuttua köyhyyslisää (poverty penalty) (Hammond ym. 2007). Köyhyyslisällä tarkoitetaan sitä, että köyhät joutuvat erilaisten köyhyydestä johtuvien seikkojen vuoksi maksamaan ostoksistaan enemmän kuin vauraamat ihmiset. Suomesta käsin köyhyyslisän käsitettä on vaikea ymmärtää.

Suurelta osin köyhyyslisä juontaa juurensa epävirallisuuteen (informality) eli siihen, että usein köyhillä ei ole virallista henkilöllisyyttä ja osoitetta. Epävirallisuuden käsite on yksi köyhyden ymmärtämisen ydinasioista. Virallisen henkilöllisyyden ja/tai virallisen osoitteen puuttumisesta johtuen köyhillä ei ole pääsyä virallisen sektorin peruspalveluihin kuten veden ja sähkön saantiin, perusterveydenhuoltoon tai pankkipalveluihin. Kun pääsyä vesijohtoveteen ei ole, köyhät joutuvat ostamaan juoma- ja käyttöve-

tensä liikkuvilta vedenmyyjiltä. 47 maata käsittäneen tutkimuksen mukaan myyjät laskuttavat vedestä jopa kymmenkertaisesti vesijohtoveden hinnan (Hammond ym. 2007). Virallisten pankkipalvelujen puutteessa köyhät joutuvat lainaamaan koronkiskureilta jopa satojen prosenttien korkoa vastaan. Palveluiden ja tuotteiden tarjoajia on vähän ja kilpailu on rajallista, joten ylihintoja on helppo pyytää (UNDP 2008). Myös köyhien alueiden asumukset ovat usein epävirallisia, eikä esimerkiksi varkauksia vastaan ole suojaa. Toisinaan virallistamattomia asuinalueita tuhotaan ilman, että asukkailta kysytään mitään. Cemexin Patrimonio Hoyn tapainen konsepti, joka auttaa rakentamaan parempia asuntoja ja täten kohentamaan aluetta, luo viranomaisille paineita virallistaa alue ja oikeus asumuksiin. Huonompia hökkelialueita on helpompi määrätä tuhottavaksi mitä erilaisimpien intressien vuoksi. Epävirallisuus aiheuttaa myös sitä, että köyhät ovat työtään tai tuotteitaan (vihannekset, käsityöt yms.) myydessään ostajan armoilla ja joutuvat usein hyväksikäytetyiksi. Heillä ei ole työn tai tuotteen ostajaan ja erilaisiin välikäsiin nähden mitään suojaa, koska heitä ei virallisesti ”ole olemassa” (Hammond ym. 2007).

Köyhyys ei ole vain rahan puutetta, eikä ilman rahaa eläminen ole kaikissa olosuhteissa sama kuin köyhänä eläminen. Deepa Narayanin (2000) johtamassa Maailmanpankin köyhyyttä koskevassa tutkimusohjelmassa, joka perustuu 46 000 köyhältä useissa maissa kerättyihin tietoihin, nousee esiin yhteisiä teemoja, joiden kautta köyhyys näyttäytyy ja koetaan nälkänä, riistona, oikeuksien ja valinnanvapauden puutteena, oikeuksien loukkauksina, hyväksikäyttönä, julkisen sektorin korruptiona, palvelunharjoittajien epäkohteliaisuutena ja sukupuolien välisenä epätasa-arvona. Toisaalta esiintyy köyhien välistä solidaarisuutta. Köyhät selviytyvät lähinnä epävirallisten verkostojen avulla. Heidän käsityksensä julkisesta kehitysavusta ja kansalaisjärjestöjen avusta on vaihtelevaa. Suurelta osin köyhien yhteinen kokemus on, että he eivät ole pystyneet hyödyntämään uusia taloudellisia mahdollisuuksia. Tämä johtuu tiedon, suhteiden ja luotonsaantimahdollisuuksien puutteesta. Hyvä elämä on köyhienkin näkökulmasta moniulotteista: vapautta valita, pysyä terveenä, saada

elää turvallisesti ja omata luotettava elinkeino (Sen 1999; Narayan 2000; Nussbaum 2000).

Varhaisessa BOP-ajattelussa korostuu kulutusmahdollisuuksien lisääminen ratkaisuna köyhien ongelmiin. Hyvä elämä ei kuitenkaan tarkoita vain lisääntyviä mahdollisuuksia tyydyttää tarpeita kulutushyödykkeiden avulla, vaikka ne helpottavatkin elämää. Myöskään lisääntyvät tulot eivät välttämättä takaa elämänlaadun parannuksia, jos hintataso on korkea. Taloudellinen köyhyys ei välttämättä kerro hyvinvoinnin puutteesta. Luontais- ja vaihdantataloudessa eläminen siten, että ruoan, suojan, sosiaalisten suhteiden ja turvallisuuden tarpeet tulevat tyydytetyiksi täyttää hyvinvoinnin tunnusmerkit (Shiva 2005).

Entä millaisia ovat köyhät markkinat liiketoiminnan näkökulmasta? Aivan samoin kuin köyhyiden variaatiot eri olosuhteissa ovat erilaiset, myös eri markkinoilla on keskenään erilaisia piirteitä. Seuravassa esitän neljä markkinoiden toimintaa rajoittavaa tekijää, jotka vaikeuttavat liiketoimintaa monilla köyhillä markkinoilla (Gradl ym. 2008; UNDP 2008). (1) Yrittäjien on vaikeaa saada markkinoita koskevaa informaatiota. Esimerkiksi slummeissa ja maaseudun köyhillä alueilla elävien asukkaiden tarkka määrä ei ole tiedossa, koska syntymiä, kuolemia ja muuttoja ei kirjata. Vielä vähemmän on tietoa kulutukseen käytettävissä olevista varoista, kuluttajien preferensseistä ja kuluttajien käyttäytymisestä. (2) Tyypillistä on myös monien tuotteiden ja palvelujen käyttöön vaadittavien taitojen ja tiedon puute, joka on yleensä seurausta koulutuksen vähäisyydestä – siinä, missä kehittyneissä maissa yli 25 vuotta täyttäneet ihmiset ovat käyneet koulua keskimäärin kymmenen vuotta, vastaava luku kehitysmaissa on vajaa viisi vuotta (Barro & Lee 2000). Toisaalta köyhyydessä selviäminen vaatii kekseliäisyyttä ja mm. mobiiliteknologian käyttöönotto kehitysmaissa on osoittanut, että ihmiset, jotka eivät ole aiemmin puhelinta käyttäneet, oppivat käytön perusteet nopeasti (Pralhad 2005; Tenhunen 2006).

(3) Lainsäädäntö ja sen toimeenpano ovat myös yleensä vaillinaisia näillä markkinoilla. Liiketoiminta markkinoilla, joissa on heikko yksityisomistuksen suoja, joilla sopimuksia ei voi panna toimeen ja joilla lakien noudattamisesta ei seuraa rangaistusta, on onnenpeliä. Toisaalta toimialoja ja yrityksiä koskeva

sääntely voi olla hyvin byrokraattista ja monimutkaista alkaen yrityksen perustamisen vaikeudesta kulluttaa sekä aikaa että rahaa. Esimerkiksi Etelä-Amerikassa yrityksen perustamismuodollisuuksiin kuluu keskimäärin 73 päivää, kun taas OECD-maissa 17 päivää (Gradl ym. 2008). (4) Rahoituspalveluiden saatavuus on myös köyhille markkinoille leimallinen rajoite. Luoton ja vakuutusten saanti ovat tärkeitä keinoja riskien minimoimiseksi ja mahdollisuuksien hyväksikäyttämiseksi. Esimerkiksi maailman yksittäisistä vähävaraisista ammattiryhmistä suurin, kehitysmaiden pienviljelijät, voisivat keinokasteluvälineiden avulla kasvattaa satojaan merkittävästi, mutta huolimatta yksinkertaisten välineiden edullisesta hinnasta, he eivät yleensä pysty luottomahdollisuuksien puuttuessa niitä hankkimaan. MyC4 on esimerkki mikroluotto-organisaatiosta, joka voi auttaa tällaisessa ongelmassa. Suorat pienyrityksille tarjotut mikroluotot ovatkin BOP-liiketoiminnan muodoista yleisimpiä. Tunnetuin niistä on Bangladeshista alkunsa saanut Grameen Bank, jonka perustajalle Muhammed Yunusille myönnettiin Nobelin rauhanpalkinto vuonna 2006.

Infrastruktuurin heikkous lisää köyhien markkinoilla harjoitettavan liiketoiminnan transaktiokustannuksia. Slummeissa ei ole käytettävissä teitä, kuljetusjärjestelmiä, kylmäketjuja, kunnollisia varastoja sekä vettä ja sähköä, jotka kehittyneillä markkinoilla ovat itsestäänselvyksiä. Yrityksillä on vain osittain mahdollisuuksia poistaa näitä liiketoiminnan harjoittamiseen liittyviä esteitä. Niiden on yleensä toimitettava yhdessä kansalaisjärjestöjen ja julkisen sektorin toimijoiden kanssa rajoitteiden ylittämiseksi.

Liiketoiminta BOP-markkinoilla

BOP-liiketoiminnalle ei ole yleisesti hyväksyttyä määritelmää eikä näin ollen myöskään yksiselitteisiä kriteereitä sille, mikä luetaan BOP-liiketoiminnaksi. BOP-liiketoiminnan tutkimus on lähtenyt liikkeelle empiirisestä tutkimuksesta ja aihealue on teoreettisesti jäsentymätön. Suurin osa vähävaraisilla markkinoilla harjoitettavasta liiketoiminnasta ei ole ”BOP-liiketoimintaa”. Köyhyyden ja siitä juontuvien erilaisten ongelmien väheneminen tuotteen, palvelun tai liiketoimintamallin ansioista voitaneen pitää

yhtenä keskeisenä kriteerinä BOP-liiketoimintaa arvioitaessa (London 2008). Köyhät minipalkkaisen työvoimana tai minkä tahansa tuotteen tai palvelun tarjoaminen vähävaraisilla markkinoilla ei ole BOP-liiketoimintaa. Esimerkiksi tuotteita pienissä, köyhille tarpeeksi edullisissa yksittäispakkauksissa myyvä monikansallinen yritys ei täytä BOP-liiketoiminnan kriteereitä. Toisaalta myöskään tuotteiden lahjoittaminen tai myyminen kannattamattomalla alennuksella ei ole BOP-liiketoimintaa. Yksi BOP-liiketoiminnan tunnusmerkeistä on, että se tuottaa taloudellista arvoa sekä yhteisölle, jossa sitä harjoitetaan, että yritykselle.

BOP-liiketoimintaa voivat harjoittaa monenlaiset toimijat, vaikka se onkin tullut tunnetuksi monikansallisten yritysten yhteydessä. Esimerkiksi kansalaisjärjestöjen yrittäjyyspohjaiset mallit voidaan katsoa BOP-liiketoiminnaksi. Usein BOP-liiketoiminnassa on mukana monia yhteistyökumppaneita (Wheeler 2008). Eriäviä näkemyksiä sen sijaan esiintyy siitä, kuinka laajaa toiminnan on oltava, jotta se voidaan katsoa BOP-liiketoiminnaksi. Esimerkiksi BOP Oppimiskeskusten (Learning Laboratories) yhteisö katsoo, että pienimuotoinen yrittäjyys ei ole BOP-liiketoimintaa (Wheeler 2008).

Millä tavoin köyhyyttä sitten voi vähentää liiketoiminnan avulla? Edellä käydystä keskustelusta voi päätellä, että köyhyys ei ole pelkkää tuloköyhyyttä, vaan kysymyksessä on monisyisempi asia. Se ei myöskään ole vain tuotteiden ja palveluiden saatavuuden puutetta, vaikka nämä molemmat ovat tärkeitä seikkoja hyvinvoinnin rakentamisessa. YK:n näkemyksen mukaan liiketoiminnalla kyetään ainakin neljällä pääasiallisella tavalla edistämään inhimillistä kehitystä eli ihmisten mahdollisuuksia elää elämään-sä arvokkaaksi kokemallaan tavalla. Perustarpeiden tyydytys on näistä yksi. Veden ja ravinnon saantiin liittyvät BOP-liiketoimintamallit ovat ehkä selkeimmin ymmärrettäviä. Toinen köyhyyden vähentämisen tapa BOP-liiketoiminnan kautta on se, että autetaan tai helpotetaan köyhien omaa taloudellista toimeliaisuutta. Esimerkiksi sähkönsaanti ja mobiiliyhteydet, sekä mikroluotot ja –vakuutukset ovat tällaisia tekijöitä. Eniten BOP-esimerkkejä onkin toistaiseksi raportoitu mikroluottojen sekä vesi-, terveys-, puhelin- ja sähköpalveluiden alueelta (UNDP

2008). Köyhyys voi vähentyä myös siten, että köyhien tulot lisääntyvät kun heidän asemansa arvoketjussa vahvistuu. Näillä ja muilla tavoilla voidaan antaa elämässä uusia mahdollisuuksia, koulutusta, taitoja ja kykyä auttaa itseään (empower) (UNDP 2008).

BOP-toiminta edellyttää yrityksiltä uutta osaamista. Yritykset eivät voi suoraan siirtää vauriilla markkinoilla kehittämäänsä osaamista. Köyhien markkinoiden tarpeiden ratkaisu edellyttää erilaisia tuotteita, palveluita ja jakelujärjestelmiä kuin kehittyneillä markkinoilla. Yritysten on innovoitava, koska kehitysmaiden olosuhteet ja vaatimukset ovat erilaisia kuin vauraiden maiden. Vähätuloisten ihmisten elinolosuhteiden tuntemus on tärkeää sopivia tuotteita ja palveluita kehitettäessä. Vähätuloisiin tai köyhiin yhteisöihin suuntautuneet tuotesuunnittelijat korostavat käyttäjälähtöisyyttä ja yhteissuunnittelua käyttäjien kanssa (Rocchi 2008). Luonnollisesti myös eri maiden vähävaraiset markkinat ovat keskenään erilaisia. Ratkaisuja ei voi suoraan kopioida Intiasta Etelä-Amerikkaan tai Afrikasta Venäjälle. Käsittelen seuraavaksi Prahaladia (2005) ja YK:n kehitysohjelman tuoretta raporttia (2008) mukailten BOP-markkinoiden menestystekijöitä.

Tuote-palvelu -yhdistelmien innovointi

BOP-tuotteet eivät ole vauraiden markkinoiden tuotteiden huonosti toimivia halpakopioita. Sen vuoksi vauraiden markkinoiden tuotteiden tai palveluiden hienosäätö ei yksin riitä. Prahaladin mukaan vähävaraisille markkinoille on innovoitava uusia tuote-palveluyhdistelmiä – ei vain alempia hintoja. Vähävaraiset kuluttajat ovat tarvittaessa hyvin hintaja laatutietoisia, sillä heille tuotteen hankkiminen on usein suhteellisesti paljon suurempi uhraus kuin varakkaalle kuluttajalle – varakas kuluttaja voi helposti korvata huonosti toimivan tuotteen toisella vaihtoehdolla kun taas toimeentulostaan kamppaileva ei voi.

Monesti BOP-markkinoiden tuotteet ja palvelut tai niiden yhdistelmät ovat innovatiivisia ratkaisuja, joissa (tieto)teknologiaa yhdistetään olemassa olevaan (usein alkeelliseen) infrastruktuuriin. Monissa BOP-innovaatioissa on hyödynnetty uusinta teknologiaa, esimerkiksi mobiiliteknologiaa, mutta teknologiset

innovaatiot eivät ole menestyneiden BOP-innovaatioiden keskiössä. Keskeisintä on kuitenkin tietyille BOP-markkinalle soveltuva liiketoimintamalli. Nokian Village Phone -liiketoiminta on oiva esimerkki. On tärkeää, että puhelin kestää pölyä ja kuumuutta. Taskulamppu puhelimesta lisää käyttäjän saamaa hyötyä, koska pimeään aikaan valaistusta on vähän ja satunnaisesti. Kuvapohjaiset puhelinmuistiot helpottavat lukutaidotonta käyttäjää: kukka voi symboloida vaimoa, käärme vaikkapa esimiestä. Liiketoimintamallin luomisessa sosiaaliset innovaatiot ovat tärkeitä. Keskeistä on arvoverkko eli yhteistyö mikroluotto-organisaation kanssa sekä kyläläisten (naisten) kouluttaminen puhelinpalveluja tarjoaviksi yrittäjiksi.

Matkapuhelin tulee todennäköisesti mullistamaan myös vähävaraisten markkinoiden pankkipalvelut. Esimerkiksi etelä-afrikkalainen Wizzit-pankki ja Celtel-operaattorin Kongossa tarjoama koodattuihin tekstiviesteihin perustuva rahanlähetysohjelma osoittaa, että matkapuhelinvälitteinen pankki mahdollistaa pankkipalveluiden tarjoamisen kannattavasti myös köyhille (Coyle 2007; Richardson & Callegari 2008; UNDP 2008).

Prahalad korostaa kaupallista suuruusluokkaa hankkeiden menestymisen edellytyksenä. Pikkuprojekteilla ei hänen mukaansa päästä sellaisiin volyyymi- ja skaalaetuihin, joita taloudellinen kannattavuus pienen katteen BOP-markkinoilla vaatisi.

Tuotteiden pitää toimia epähygieenisissä olosuhteissa, joissa on pölyä ja melua sekä sähköä saatavilla vain satunnaisesti jos lainkaan. Tuotteiden olisi hyvä toimia ilman energiaa tai niissä pitää olla varavirtalähde. Monien tuntemassa Massachusetts Institute of Technologyn ”One laptop per child” (tietokone joka lapselle) -hankkeessa kehitetyssä ”sadan dollarin tietokoneessa” on erillinen virtakampi, jolla voi sähkökatkosten aikana tai verkon ulkopuolella tuottaa virtaa koneeseen.

Alussa kuvatun Cemexin esimerkin tapaan monissa menestyneissä BOP-liiketoimintamalleissa käytetään yhteissäätämistä keinona saada jokin tuote tai palvelu kannattavasti köyhille. Tällöin vakuutena toimii kiinteän omaisuuden sijaan ryhmä, joka vastaa yksittäisen jäsenen mahdollisesta epäonnistumisesta (Prahalad 2005).

Jakeluinnovointi

Jakelujärjestelmän suunnittelu on yhtä tärkeä kuin tuote. Maaseudulla ja slummeissa on usein innovoitava myös logistiset ratkaisut, sillä valmista logistista infrastruktuuria ei yleensä ole olemassa. Tärkeää on myös asiakasrajapinnan huolellinen suunnittelu. Esimerkiksi biometriikan hyödyntäminen, kuten sormenjälkitunnistus tai muu vastaava, voi osoittautua hyödylliseksi, kun asiakaskunta on luku- ja kirjoitustaidotonta ja viralliset henkilöllisyystodistukset puuttuvat. Jakelujärjestelmää suunniteltaessa kannattaa hyödyntää olemassa olevia kulttuurisia piirteitä. Yhteissäätämisen ja –luottojen perinne on ollut olemassa monissa köyhien yhteisöissä jo ennen siihen perustuvien mikroluottokonseptien syntyä.

Verkostomarkkinoinnin opit näyttäisivät olevan BOP-markkinoilla enemmän tarpeen kuin vaurailta markkinoilla, joissa kaupallinen infrastruktuuri on jo olemassa. BOP-markkinoilta se puuttuu ja siksi käyttäjien valjastaminen tuotteiden kauppiaksi yrittäjyysperiaatteella saattaa olla paras tapa hoitaa osa jakeluketjua. Hindusta Unilever on kehittänyt Intiassa liiketoimintamallin, jonka kautta sillä on pääsy kokonaan uudelle markkinasegmentille. Sen Shakti-mallissa päivittäistavaroiden jakeluverkoston toimivat kylien naisyritykset (yli 50.000 yrittäjää v. 2007). Kyseessä on sosiaalinen innovaatio, jossa verkostoitumalla epätyypillisten kumppanien kanssa (kylien vähävaraiset naiset) on luotu menestyksekkäs liiketoimintamalli.

Inhimillisiin tahoihin liittyvä innovointi

BOP-markkinoilla on puutetta ammattitaitoisesta työvoimasta. Tällöin on kehitettävä työprosesseja, joissa vähemmän koulutetut ihmiset pärjäävät. Sokeutta aiheuttavan kaihin leikkauksiin erikoistunut Aravindin silmänsairaala Intiassa on kouluttanut maaseudun nuoria naisia silmäleikkausprosessien avustajiksi. Koulutettu silmälääkäri tekee vain leikkauksen. Kaikki muut vaiheet hoitaa tiettyyn vaiheeseen erikoistunut avustaja. Lääkäri pystyy tekemään huomattavasti enemmän leikkauksia kuin länsimainen

kollegansa. Näin kustannukset saadaan niin alas, että hinta on mahdollinen köyhillekin intialaisille.

Asiakkaiden kouluttaminen tuotteen tai palvelun käyttämiseen edellyttää myös toisenlaisia keinoja kuin kehittyneiden maiden markkinointiviestintä. Kirjoitettuun viestintään ei voi turvautua. Potentiaaliset asiakkaat saattavat myös olla totuttujen viestintäkanavien, kuten television ja muun median, vaikutusalueen ulkopuolella. Tällöin epätyypilliset kumppanit, kuten kansalaisjärjestöt ja julkisen sektorin tahot, voivat olla hyviä yhteistyökumppaneita. Otetaan esimerkiksi ripulin aiheuttamat lapsikuolemat. Taudinaiheuttajat kulkeutuvat likaisten käsien välityksellä elimistöön kulttuureissa, joissa on tapana syödä käsin. Tämä tieto ei kuulu yleistietämyksen piiriin kehitysmaiden ja nousevien talouksien köyhien piirissä. Hindustan Leverin on koulujen ja kansalaisjärjestöjen avulla kouluttanut lapsien kautta köyhiä perheitä ymmärtämään saippuan tärkeyden käsienpesussa ripulin estäjänä. Markkinointikampanjat saattavat siis sisältää valistamista samaan tapaan kuin joitakin vuosikymmeniä sitten pohjoismaissa.

BOP-kirjallisuudessa korostuu kysyntälähtöisyys ja vähävaraisten ihmisten kuunteleminen (Hart 2005). Toistuvasti väitetään, että innovaatioita saadaan aikaan nimenomaan selvittämällä ja ottamalla huomioon köyhien omat ideat, kokemukset ja ratkaisu-ehdotukset. Tavoitteena on, että yritykset oppisivat ”alhaalta ylöspäin” eli yritysten henkilöstö köyhiltä (London & Hart 2004). Toistaiseksi on kuitenkin varsin ylimalkaisesti kuvattu sitä, miten tarpeita ja potentiaalista kysyntää selvitetään BOP-olosuhteissa. Niissä suurin osa kehittyneillä markkinoilla käytössä olevista tiedonsaantimenetelmistä puuttuu (luku-taito, osoitteet, väestötieto, tiet yms.). Krämerin ja Belzin (2008) kymmentä tunnettua BOP-tapausta koskevan tutkimuksen mukaan yritykset kuitenkin ottavat melko pinnallisesti köyhät kuluttajat mukaan tuote- ja palveluinnovointiin. Menetelmät noudattivat perinteisen markkinatutkimuksen kaavaa: tuotteita testattiin köyhällä kohderyhmällä sen sijaan että olisi etsitty uusia ratkaisuja yhdessä heidän kanssaan. Yksi seikkaperäisimmistä käyttäjät mukaan ottavista ”yhteisen kehittämisen” (co-creation) kuvauksista on palkittu Philips Designin suunnittelema energiaa

säästävä ja sisäilman kannalta puhtaampi Chulha-liersi (Rocchi ja Kusume 2008).

Miksi vähävaraiset markkinat kiinnostavat yrityksiä?

Jos BOP-markkinoiden potentiaalia tarkastellaan puhtaasti bisneslogiikasta käsin, niiden houkuttelevuus on kilpailun vähäisyydessä verrattuna kehittyneisiin markkinoihin. Jotkin BOP-markkinat ovat suuria itsessään ja joitain innovaatioita voidaan siirtää toisille vähävaraisille markkinoille pienin muutoksin. Nämä eivät kuitenkaan ole ainoita syitä, jonka vuoksi yritykset toimivat näillä haasteellisilla markkinoilla. Innovaatioiden synnyttäminen tai niiden markkinoille tuominen juuri kehittymättömillä markkinoilla ovat mahdollisesti vielä painavampia syitä esimerkiksi monikansallisten yritysten intoon olla läsnä kehittymättömillä markkinoilla. Ensinnäkin joillain uusimmilla, state-of-the-art –sovelluksilla voi olla mahdollisuus markkinoille pääsyyn juuri näillä markkinoilla, koska perinteinen tarpeentyydytyksen vaihtoehto ja kilpailijat puuttuvat. Mobiilipankkipalvelujen tarve on huomattavasti suurempi näillä markkinoilla, koska perinteistä pankkiverkkoa ei köyhillä alueilla ole tai pankit eivät halua köyhiä asiakkaiksi liian pienien tuotto-odotusten vuoksi. Aiemmin mainitut biometriikkaan perustuvat tunnisteteknologiat voivat myös olla tarpeellisempia näillä markkinoilla.

Toisaalta BOP-markkinat ovat osittain juuri haasteellisuutensa vuoksi hyviä innovaatioiden lähteitä (Christensen & Raynor 2003; Hart 2005; Prahalad 2005). Enimmäkseen kehittyneiden maiden innovointi keskittyy Christensenin (2003) kuvaamiin ”jatkaviiniin” (sustaining) innovaatioihin: niillä tähdätään perinteisten maksukykyisten johtavien asiakkaiden uusimpien ja vaativimpien tarpeiden täyttämiseen hyvin toimivassa teknis-taloudellisessa ympäristössä. Tämän rinnalla ovat kuitenkin korostumassa mullistavat (disruptive) innovaatiot, joilla tähdätään uusien asiakasryhmien ja markkinoiden tarpeisiin vastaamiseen. Näillä innovaatioilla asiakkaita palvellaan edullisilla ja helposti käytettävillä tuotteilla. Nokian kehittyvien maiden markkinoille myymät matkapuhelimet ja verkkoratkaisut ovat tästä hyvä

esimerkki. Näiden tuotteiden ansiosta maailmassa on jo yli 3 miljardia käyttäliittymää ja odotus on että 4 miljardin käyttäliittymän raja ylitetään jo vuonna 2009.

BOP-markkinat tarjoavat ”hautomon” mullistaville innovaatioille. Resurssit ja maksuvalmius ovat vähäisiä ja infrastruktuuri puutteellisuutensa vuoksi vaativa. Kun innovoidaan heikossa infrastruktuurissa toimivia edullisia tuotteita tai palveluita, voi joillain sovelluksilla olla kysyntää myös kehittyneillä markkinoilla. Kehittymättömät markkinat voivat siis tuottaa innovaatioita kehittyneille markkinoille. Esimerkiksi kiinalainen mikroaaltouunien valmistajan Galanzin tarina on tässä yhteydessä kiinnostava anekdootti. 1992 Galanz tuli mikroaaltouunimarkkinoille, mutta sen sijaan että olisi valinnut tyypillisen vaihtoehdon, jossa edullisella kiinalaisella työvoimalla tehdään halvempia mikroaaltouuneja saturoituneille kehittyneille markkinoille, Galanz valitsi ei-kilpaillut kotimaiset (kiinalaiset) markkinat. Kiinalaiset keittiöt ovat pieniä, eivätkä länsimaiset mallit sovi niihin. Galanz kehitti kiinalaisiin keittiöihin, kiinalaiselle keskiluokalle ja alhaisemmillekin tulotasolle soveltuvan edullisen energiatehokkaan uunin. Galanzin markkinaosuus nousi vuodessa kahdesta prosentista 76 prosenttiin. Galanz kehitti edelleen uunejaan ja alkoi ”häiritä” malleillaan kehittyneiden maiden mikroaaltouunien markkinoita. Se valmistaa edullisia mikroaaltouuneja monikansallisten kodinkonevalmistajien omille brändeille. Vuonna 2002 Galanzilla oli jo 35 prosentin markkinaosuus maailman mikrouunimarkkinoilla (Hart 2005).

Joillekin yrityksille läsnäolo kehittymättömillä markkinoilla saattaa olla lähes välttämätöntä innovaatioiden näkökulmasta, vaikkeivät ne edes näe välitöntä hyötyä näistä markkinoista. Argumentti on ennemmin: joku muu tekee sen (innovoi) kuitenkin.

BOP-liiketoimintamallit voivat olla myös yksi tapa harjoittaa vastuullista yritystoimintaa. Suurista monikansallisista yrityksistä puhuttaessa vastuullisuusmotiivi lienee kuitenkin paremminkin täydentävä kuin ensisijainen tekijä BOP-liiketoiminnan harjoittamiseen. Sen sijaan sosiaalisten yritysten tai voittoa tuottamattomien organisaatioiden harjoittaman köyhyysongelman ratkaisuun tähtäävässä

liiketoiminnassa vastuullisuus on usein ensisijainen motiivi ja taloudellinen kannattavuus vain väline.

BOP-liiketoiminnan vaikutus ekologiseen kestävyteen

Kaikki uudet ilmiöt, jotka syntyvät jonkin ongelman ratkaisuksi tuovat yleensä mukanaan uusia ongelmia. BOP-liiketoiminnan vakavin ongelma lienee uhka ekologiselle kestävyydelle. Ehkä kärjistyneemmin kuin monilla muilla elämänalueilla, sosiaalinen ja ekologinen kestävyys ovat BOP-lähestymistavassa lähtökohtaisesti ristiriitaisia, sillä lisääntyvällä tuotannolla ja kulutuksella on ekologisia seurauksia. BOP-toiminnan vaikutuksia ekologiseen kestävyteen ei ole tutkittu systemaattisesti (Kandachar & Halme 2008). Näistä vaikutuksista esiintyy vastakkaisia mielipiteitä. Yhtäältä Prahalad (2005) ja Hart (2005) näkevät niukka-resurssiset BOP-kontekstit optimistisesti paikkoina, joissa syntyy energia- ja materiaalitehokkaita innovaatioita. Wijen (2008) ja Hahn (2008) sen sijaan tulevat päinvastaiseen tulokseen: tehokkuushyödyistä huolimatta absoluuttinen ympäristövaikutus olisi negatiivinen, koska BOP-markkinat ovat suuret.

Optimismistaan huolimatta myös Hart (2008) toteaa, että monet yritykset valitsevat ekologisia oikopolkuja muuntamalla lähtökohtaisesti kestävämpiä tuotteita vähävaraisille massamarkkinoille sopiviksi. Tämä johtaa ekologiseen umpikujaan. Kestävät ratkaisut edellyttävät radikaaleja innovaatioita, eivät ongelmien kopiointia. Hartin (2008) tutkimien yritysten keskeinen haaste BOP-markkinoilla on kehittää suljettuja kiertoja ja hiilineutraaleja liiketoimintamalleja. Arviolta 20 % maailman väestöstä käyttää 80 % luonnon resursseista (UNDP 1998). Neljän miljardin lisäkuluttajan ekologisesti kestävä tuotanto on murtaisi maapallon sietokyvyn sekä resurssien ylikäytön, jäte- ja saastekuorman että ekosysteemien murtumisen kautta. Asetelmaa pahentaa se, että monissa maissa, joissa BOP-markkinat ovat suuret, ympäristölainsäädäntöä ei ole tai sen toimeenpano on puutteellista. Samoin on usein infrastruktuurin (esimerkiksi jätehuolto ja veden puhdistus) laita.

Tarkastellaan illustraatiomielessä BOP-liiketoiminnan ekologisia vaikutuksia kahdella ulottuvuu-

della; resurssien käytöllä ja saastumisella. Yksi BOP-liiketoiminnan tyyppi on paikallinen tuotannollinen pienyritystoiminta, jonka tuotteet myydään lähikuluttajille. Ekologisesti katsottuna sen hyvänä puolena ovat lyhyet kuljetusmatkat. Toisaalta on mahdollista, että ympäristöinvestoinnit (esim. vedenpuhdistamo), jotka suurissa laitoksissa olisivat taloudellisesti järkeviä, eivät ole sitä pienimuotoisessa tuotannossa (Yap 2008). BOP-kontekstissa tyypillisellä resurssien jakamisella pientuottajien (tai kuluttajien) kesken taas on ympäristön kannalta suhteellisen positiivisia vaikutuksia. Esimerkiksi traktorin, matkapuhelimen tai muun hyödykkeen yhteisomistus on ympäristönäkökulmasta myönteistä.

Käytännössä on tietenkin niin, että jotkin BOP-liiketoiminnat ovat ekologisilta seurauksiltaan myönteisiä, toiset kielteisiä (Kandachar & Halme 2007). Yksi keskeinen tutkimusalue on eri BOP-liiketoimintamallien kestävyysvaikutukset ja ymmärryksen lisääminen siitä, mikä erottaa kestäviä ja kestävättömiä BOP-liiketoimintoja toisistaan. Toinen tärkeä tutkimusalue on se, millä hallinnan menetelmillä voidaan parhaiten välttää BOP-liiketoiminnan haitalliset ympäristöseuraamukset. Wijen (2008) on tarkastellut erilaisia hallinnan mekanismeja, kuten markkinoilla tapahtuvaa resurssien ja saastumisen hintaohjausta (market clearing), yritysten innovointia ja yhteiskunnallista vastuuta sekä markkinoihin pohjautumatonta hallintaa eli julkisen sektorin sääntelyä, kansalaisaktivismia ja teollisuuden itsesääntelyä. Hänen arvionsa mukaan kansainvälisellä kollektiivisella toiminnalla on parhaat mahdollisuudet tarttua niihin ympäristövaikutuksiin, joihin markkinapohjaiset mekanismit eivät pysty.

Lopuksi

2000-luvun alussa liikkeelle lähtenyt niin kutsuttu ”pyramidin perusta” –toiminta tarjoaa hyväntekeväisyyden ja avustusten rinnalle täydentävän mahdollisuuden ratkoa globaalia köyhyysongelmaa. BOP-toiminta perustuu win-win –ajatteluun: sekä tuotekehittäjä että vähävaraiset ihmiset hyötyvät taloudellisesti. Lisäksi toiminnalla luodaan oikeudenmukaisempia markkinoita sekä edistetään köyhien

maiden ihmisten osaamista ja riippumattomuutta vauraista maista.

Lukuisien väitteiden, odotusten ja monien positiivisten tapausten raportoinnista huolimatta BOP-liiketoiminnan yhteiskunnallisia vaikutuksia ei ole toistaiseksi arvioitu systemaattisesti (Kandachar & Halme 2008). Tapauskohtraisen kuvailevan raportoinnin lisäksi on tarve arvioida, mitä vaikutuksia BOP-yrityksillä on ostajiin, myyjiin, tuottajiin ja paikallisyhteisöihin ylipäätään. BOP-liiketoimintaa johtavat tarvitsevat nykyistä kehittyneempiä tapoja arvioida ja mitata vaikutusta köyhyyden vähentämiseen. Kuten usein kehitysavussa, vaikutusten arviointi on ollut vinoutunutta – mitataan kuinka monta malariaverkkoa on myyty, kuinka paljon puhdasta vettä jaettu tai kuinka paljon pienluottoja myönnetty – sen sijaan että pyrittäisiin saamaan kokonaiskuva kohteena olevan köyhyysongelman pienentymisestä (London 2008). Yleensä siis ei arvioida kokonaisvaltaisesti, ketkä BOP-yhteisössä hyötyvät, ja miten tuote tai liiketoimintamalli heidän asemaansa ja elinolosuhteisiinsa vaikuttaa. London (2008) ehdottaa arviointimallia, joka huomioi BOP-liiketoiminnan vaikutuksia paikallistuottajaan (myyjään), paikallisiin kuluttajiin ja yhteisöön kolmesta eri näkökulmasta: talous, kyvykkyydet ja suhteet yhteisössä. Suhteet yhteisössä voi ensi alkuun vaikuttaa oudolta arviointikriteeriltä, mutta monet BOP-liiketoimintamallit muun muassa edistävät naisten yrittäjyyttä ja asemaa yhteisössä ja sitä kautta muuttavat valtasuhteita aiemmin heikomman osapuolen hyväksi. Tästä voi seurata myös hankaluuksia yhteisön sisällä. Arvioinnissa tulisi rekisteröidä sekä positiiviset että negatiiviset vaikutukset.

Hustedin ja Salazarin (2008) arvio Cemexin Patrimonio Hoy tuote-palveluyhdistelmästä on aihepiiriin pioneerityö. Se osoittaa, että BOP-liiketoiminnan yhteiskunnallisia vaikutuksia on mahdollista arvioida hyvin perusteellisesti. Kunnollinen arviointi on kuitenkin vaativa työ, joka kattaa useita vuosia, koska on seurattava BOP-liiketoiminnan aikaansaamaa muutosta ajassa. Toisaalta perusteellisessa arvioinnissa on usein tarpeen verrata valitun BOP-liiketoiminnan vaikutuspiirissä olevia yksilöitä ja yhteisöjä niihin, joissa vastaavaa konseptia ei ole.

Yksittäisistä yhteiskunnallisista vaikutuksista selkeimmin nousee esiin naisten taloudellisen aseman kohentuminen köyhien markkinoiden liiketoiminnan seurauksena. Vastuullisen liiketoiminnan näkökulmasta tärkeää on myös köyhyyskakon poistaminen eli se, että vähävaraisille tarjotaan tuotteita ja palveluita hinnoilla, joihin heillä on varaa. BOP-liiketoiminnan kautta köyhät voivat parantaa omia elinolosuhteitaan, mikä tarjoaa mahdollisuuden omanarvontunnon kohenemiseen.

Innovatiivisilla suomalaisilla yrityksillä olisi erinomaisia menestymismahdollisuuksia BOP-markkinoilla. BOP-osaaminen on maassamme kuitenkin Nokiaa lukuun ottamatta vähäistä, eivätkä yritykset tunnista bisnesmahdollisuuksia vähävaraisilla markkinoilla. Perinteisten kehitysmaiden lisäksi esimerkiksi Venäjän ja joidenkin Itä-Euroopan maiden vähävaraiset segmentit olisivat lupaava markkina-alue, mutta suomalaiset yritykset tavoittelevat tuotteillaan enimmäkseen paljon kilpailtuja vauraita segmenttejä. Yksi erityisen lupaava alue suomalaisille yrityksille BOP-markkinoilla on uusiutuvat vähäpäästöiset energiateknologiat. Tarve niihin on erittäin suuri markkinoilla, joilla ei vielä ole pääsyä sähköön. Sähköinen pankkitoiminta on myös palvelu, jolla on BOP-markkinoilla runsaasti kysyntää, koska varsinaista fyysisistä rakennuksista koostuvaa pankkiverkkoa ei yleensä ole. Sähköiset, mobiilit pankkipalvelut ovat ainoa tapa tuottaa näitä palveluita kyllin edullisesti. Näiden palveluiden kehittämisessä ollaan maassamme edelläkävijöitä, mutta ainakaan tätä kirjoittaessa ei ole havaittavissa, että palveluiden kehittäjät pohtisivat millaisia yhteistyö- ja liiketoimintamahdollisuuksia köyhät ja vähävaraiset markkinat voisivat tarjota. Myös BOP-markkinoilla kaivatua terveydenhuollon teknologia- ja palveluosaamista maassamme on runsaasti. BOP-alueet voivat tarjota uusille terveydenhuollon teknologioille markkinoille tulon mahdollisuuksia silloin, kun vauraiden markkinoiden toimijat ovat suojanneet asemansa niin, ettei uusilla teknologioilla ole käytännössä mahdollista kaupallistua niillä (Harjula 2007).

BOP-toiminta ei ole yleislääke köyhyyden ratkaisuun, mutta sen avulla voidaan tarjota köyhille tuotteita ja palveluita, kuten vesi, asuminen, ravinto, ja teleyhteydet sekä mahdollistaa itsenäisempää

tulon hankintaa ja kunnollisia työmahdollisuuksia. Näin voidaan nostaa suurehkoja määriä ihmisiä ylös välittömästä köyhyydestä. Kaikkein köyhimmät todennäköisesti tarvitsevat edelleen avustusohjelmia. BOP-toiminta ei kosketa vain liike-elämää. Myös valtioiden tulisi poistaa köyhien taloudellisen osallistumisen esteitä, jotka hankaloittavat köyhien hyötymisen markkinoista tai pitävät heidät niiden ulkopuolella.

Kirjallisuus

- Aakula, S. (2007). Base of the pyramid – liiketoimintojen sosiaaliset ja ekologiset vaikutukset. Monitapaustutkimus seitsemästä eri liiketoiminnosta kehitysmaissa. Helsingin kauppakorkeakoulun Pro Gradu –tutkielma.
- Barro, R. & J-W. Lee (2000). International data on educational attainment: Updates and implications. CID Working Paper No. 042. April.
- Christinsen, C. & M. Raynor (2003). The innovator's solution. Creating and sustaining sustainable growth. Harvard Business School Press, Boston.
- Coyle, D. (2007). Overview in The transformational potential of the m-transactions. The Policy Paper Series No. 6, July. Published by the Vodafone Group. <www.vodafone.com/-m-transactions. > Käyttöpäivämäärä 19.9.2008.
- Gradl, C., S. Sobhani, A. Bootsman & A. Gasnier (2008). Understanding the markets of the poor – a market system approach to inclusive business models. Teoksessa Kandachar, P. & M. Halme (toim.): Sustainability Challenges and Solutions at the Base of the Pyramid: Business, Technology and the Poor. Greenleaf, London.
- Hammond, A., B. Kramer, R. Katz, J. Tran & C. Walker (2007). The next 4 billion: Market size and business strategy at the base of the pyramid. World Resources Institute ja International Finance Corporation, Washington D.C.
- Hahn, R. (2008). Sustainable development at the BOP: On integrated approaches beyond trade-off-thinking. Teoksessa Kandachar, P. & M. Halme (toim.): Sustainability Challenges and Solutions at the Base of the Pyramid: Business, Technology and the Poor. Greenleaf, London.
- Harjula, L. (2007). Tensions between venture capitalists and business-social entrepreneurs' goals: Will bottom-of-the-pyramid strategies offer a solution? Greener Management International 51: 79-87.
- Hart, S. (2008). Foreword. Teoksessa Kandachar, P. & M. Halme (toim.): Sustainability Challenges and Solutions at the Base of the Pyramid: Business, Technology and the Poor. Greenleaf, London.
- Hart, S. (2005). Capitalism at the Crossroads: The unlimited business opportunities in serving the world's most difficult problems. Upper Saddle River.
- Husted, B. & J. Salazar (2008). Evaluating and Measuring Corporate Social Performance. Esitelmä International Association for Business and Society konferenssissa, Tampere, 26-28.6.
- Kandachar, P. & M. Halme (toim.) (2008). Sustainability Challenges and Solutions at the Base of the Pyramid: Business, Technology and the Poor. Greenleaf, London.
- Kandachar, P. & M. Halme (2007). Introduction: An Exploratory Journey towards the Research and Practice of the Base of the Pyramid. Greener Management International 51: 3-17.
- Karnani, A. (2007). Misfortune at the Bottom of the Pyramid, Greener Management International 51: 99-110.
- Krämer, A. & F. Belz (2008). Consumer integration into innovation processes: A new approach for creating and enhancing innovations for the base of the pyramid? Teoksessa Kandachar, P. & M. Halme (toim.): Sustainability Challenges and Solutions at the Base of the Pyramid: Business, Technology and the Poor. Greenleaf, London.

- Landrum, N. E. (2007). Advancing the "Base of the Pyramid" Debate. *Strategic Management Review* 1.1: 1-12.
- London, T. (2008). The base of the pyramid impact assessment framework: Understanding and enhancing value creation. *Academy of Management BOP Professional Development Workshopissa* (8-13.8. Anaheim, California) esitetty artikkelin käsikirjoitus.
- London, T. & S. Hart (2004). Reinventing Strategies for Emerging Markets: Beyond the Transnational Model. *Journal of International Business Studies* 35: 350-370.
- MyC4 (2008). Let's end poverty by 2015. <www.myc4.com> Käyttöpäivämäärä 15.8.2008.
- Narayan, D. (2000). *Voices of the Poor: Can Anyone Hear Us?* Oxford University Press/World Bank, Oxford.
- Nelson, J. (2006). Leveraging the Development Impact of Business in Fight against Poverty. Työpaperi no. 22, Harvard University, Corporate Social Responsibility Initiative.
- Nussbaum, M. (2000). *Women and Human Development: The Capability Approach*. Cambridge University Press, New York.
- Prahalad, C. (2005). *Fortune at the Bottom of the Pyramid: Eradicating Poverty through Profits*. Wharton School Publishing, Upper Saddle River, NJ.
- Prahalad, C. K. & A. Hammond (2002). *Serving the World's Poor, Profitably*. Harvard Business Review 80(9): 48-57.
- Richardson, B & N. Callegari (2008). WIZZIT – mobile banking for the poor in South Africa. Teoksessa Kandachar, P. & M. Halme (toim.): *Sustainability Challenges and Solutions at the Base of the Pyramid: Business, Technology and the Poor*. Greenleaf, London.
- Rocchi, S. & Y. Kusume (2008). Empowering creativity: A design-led innovation experience based on value co-creation and user insights. Teoksessa Kandachar, P. & M. Halme (toim.): *Sustainability Challenges and Solutions at the Base of the Pyramid: Business, Technology and the Poor*. Greenleaf, London.
- Sen, A. K. (1999). *Development as Freedom*. Anchor Books, New York.
- Shiva, V. (2005). *How to End Poverty: Making Poverty History and the History of Poverty*. <www.zmag.org/sustainers/content/2005-05/11shiva.cfm> Käyttöpäivämäärä 11.5.2008.
- Tenhunen, S. (2006). *Mobiiliteknologia, kulttuuri ja sosiaalinen muutos Intian maaseudulla*. Futura 3: 29-36.
- United Nations Development Programme UNDP (2008). *Creating value for all: Strategies for doing business with the poor*. Report of the Growing Inclusive Markets Initiative. New York.
- United Nations Development Programme UNDP (1998). *Human development report 1998: Consumption for human development*. <http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr1998/> Käyttöpäivämäärä 18.9.2008.
- Wheeler, J. (2008). *Setting Some Parameters: Defining "BoP"*. Base of the Pyramid learning lab documents. Aug. 15. <www.bopnetwork.org/node/219> Käyttöpäivämäärä 18.9.2008.
- Wijen, F. (2008). *The Environmental (Un)sustainability of the Base-of-the-Pyramid (BOP) Philosophy: A Governance Perspective*. Teoksessa Kandachar, P. & M. Halme (toim.) 2008. *Sustainability Challenges and Solutions at the Base of the Pyramid: Business, Technology and the Poor*. Greenleaf, London.
- Wilson, C., ja P. Wilson (2006). *Make Poverty Business. Increase Profits and Reduce Risks by Engaging with the Poor*. Greenleaf Publishing, Sheffield.
- Yap, N. (2008). *Integrating poverty reduction and environmental protection among BOP producers: Van Chang craft village in Vietnam*. Teoksessa Kandachar, P. & M. Halme (toim.): *Sustainability Challenges and Solutions at the Base of the Pyramid: Business, Technology and the Poor*. Greenleaf, London.

Globaalia hyvinvointia rakentamassa

Johanna Fräki ja Johanna Liukkonen, Nokia Oyj

Johdanto

Nuori ugandalainen nainen, Josephine Namala, asuu pienessä maalaiskylässä kymmenien kilometrien päässä lähimmästä kaupungista. Äskettäin kylään asennetut matkapuhelinyhteydet ovat jo hyödyttäneet koko kylän asukkaita. Josephine kertoo: “Olen pystynyt ansaitsemaan riittävästi rahaa kyläläisille puhelinpalveluja tarjoavan pienen yritykseni avulla, ja niiden tulojen avulla olen voinut ostaa lehmän ja elättää hyvin perheeni. Kylämme maanviljelijät voivat nyt soittaa ja tarkistaa päivän markkinahinnat viljelemilleen tuotteille. Näin ollen maanviljelijät voivat varmistaa, että he saavat parhaan tuoton sadolleen.”

Nokian visio on maailma, jossa ihmiset voivat pitää yhteyttä toisiinsa, hyödyntää taitojaan parhaalla mahdollisella tavalla ja päästä tavoitteisiinsa. Informaatioyhteiskunnan taloudellinen kasvu ja kokonaan uudenlaiset yrittäjyyden muodot lisäävät verotuloja, jotka julkinen sektori voi käyttää koulutukseen ja entistä paremman informaatioyhteiskunnan rakentamiseen. Matkapuhelin tarjoaa vielä lukemattomia uusia mahdollisuuksia koulutukseen, yrittäjyyteen, työllistämiseen, julkisiin palveluihin ja terveydenhuollon kehittämiseen ympäri maailman.

Yhteisölliset ohjelmat

Yhteisöllisen vastuun kantaminen on yrityksen tekemää vapaaehtoista toimintaa, jolla lisätään yrityksen kilpailukykyä. Lait ja määräykset eivät siihen velvoita. Nokia ottaa kuitenkin tämän vastuun vakavasti. Paikallisissa yhteisöissä Nokian projektien avulla saavutettu positiivinen kehitys on tärkeää paitsi itse yhteisölle ja siellä tehtävälle liiketoiminnalle, myös Nokian henkilöstöpolitiikan kannalta. Vastuullisella yrityskansalaisuudella on suuri merkitys henkilökunnan saamiseksi ja pitämiseksi. Erityisen tärkeää vastuun kantaminen on ulkoisen yrityskuvan rakentamisessa.

Liiketoiminnan laajuus ja kompleksisuus ovat joutaneet siihen, että yhteisöllisen vastuun kantaminen on nykyään järjestelmällistä toimintaa. Globaalien yritysten haasteena on pysyä paikallisten yhteisöjen tarpeiden tasalla. Siksi Nokiassakin on 1990-luvulta lähtien rakennettu systemaattista toimintamallia yhteisöllisen vastuun kantamiseksi.

Nokian yhteisöllisten ohjelmien ydin on paikallisesti suunnitelluissa ja pitkäikäisissä nuorisohjelmissä. Kehittyneissä maissa kärsitään työvoimapulasta, ja väestö vanhenee. Samaan aikaan nuorisosta merkittävä joukko syrjäytyy. Näissä maissa Nokian

nuoriso-ohjelmien ensisijaisena tavoitteena on ehkäistä syrjäytymistä. Vuodesta 2003 lähtien nuoriso-ohjelma Zest on tarjonnut Suomessa nuorille mahdollisuuden kehittää elämäntaitojaan, lahjakkuuttaan ja luovuuttaan menestyneiden nuorten suomalaisten ohjaamina. Vuonna 2008 Veikka Gustafsson, Heli Kruger, Samppa Lajunen, Mikko Leppilampi, Tiia Piili, Lenni-Kalle Taipale ja Eva Wahlström vierailevat koulujen yläasteella ja kannustavat nuoria löytämään omat vahvat puolensa. Vastaava ohjelma Unkarissa on ”Kapsolodj be”. Siellä nuoria kannustetaan vapaaehtoistyöhön ja auttamaan muita ihmisiä. Heille opetetaan näissä hankkeissa budjetin- ja projektinhallintataitoja.

Kehittyvissä maissa on laskettu miljardin nuoren astuvan työmarkkinoille lähivuosina. Näistä kolmella neljästä ei tule olemaan työpaikkaa. Tämä tulee aiheuttamaan levottomuutta, joka vaikeuttaa liiketoimintaa. Näissä maissa Nokian nuoriso-ohjelmat pyrkivät ohjaamaan nuorisoa mielekkään tekemisen pariin. Etelä-Amerikassa monet ohjelmat sisältävät nuorten aikuisten ICT-taitojen kehittämistä. Afrikassa useat ohjelmat ohjaavat nuoria radion ja musiikin pariin ilmaisemaan itseään. Senegalissa nuoria koulutetaan kuuluisien muusikoiden avulla laulamaan muun muassa lasten oikeuksista ja lapsisotilaiden käytön vastustamisesta. Nuorille järjestetään 60 000 kuulijan konsertteja ja levytetään heidän itse tekemiään kappaleita. Nokialla ei ole omaa asiantuntemusta nuorten elämäntaitojen kehittämässä. Niinpä kaikki nuorisoprojektit tehdään yhteistyössä hyväntekeväisyysjärjestöjen kanssa.

Nokian toinen tukijalka yhteisöllisissä ohjelmissa on matkapuhelin- ja internet-tekniikkaan perustuvat hankkeet, joilla parannetaan kansalaisten hyvinvointia. Koulutus on yksi tärkeimpiä osa-alueita. Tekniikka tarjoaa ajasta ja paikasta riippumattomia mahdollisuuksia oppimiseen. Sekä oppilaat että opettajat hyötyvät uusista innostavista opetusmetodeista. Johannesburgissa Etelä-Afrikassa kokeillaan slummeissa eläville tytöille suunnattua matematiikkapeliä matkapuhelimissa. Tämä tukee Etelä-Afrikan hallituksen tavoitetta parantaa vaikeammista olosuhteista tulevien ja erityisesti tyttöjen oppimistuloksia tärkeissä oppiaineissa kuten juuri matematiikassa.

Filippiineillä Nokia toimittaa kouluihin interaktiivisia, multimediaa hyödyntäviä oppimateriaaleja sekä entistä parempia opetusmenetelmiä. Järjestelmä on yksinkertainen: opettajat lataavat matkapuhelimien avulla digitaalisesta opetuskirjastosta multimedia-materiaalia esimerkiksi matematiikasta tai englannin kielestä luokan television kautta katsottavaksi. Jokaiseen videoon liittyy tuntuuennitelma, joka sopii maan viralliseen opetussuunnitelmaan. Vuonna 2008 ohjelma on käytössä yli 200 koulussa ja jo 900 000 lasta voi parantaa oppimistuloksiaan sen avulla.

Nokialla on lisäksi koulutusyhteistyötä yli 100 yliopiston kanssa. Panostamalla koulutukseen Nokia hakee koulutettua työvoimaa ja paikallista osaamista. Nokian omat työntekijät luennoivat kouluissa, osallistuvat ohjausryhmiin ja edesauttavat opiskelijavaihtoa kehittyvissä maissa. Nokia on mukana luomassa tulevaisuuden oppimisympäristöjä vaikuttamalla eri maiden opetus- ja tutkimuspolitiikkaan sekä auttamalla kehittyviä maita viestintä- ja tietotekniikkaosaamisen kehittämässä. Esimerkiksi Nairobien yliopistoon tuotiin MIT:n professori luomaan käännäköohjelmoinnin opetusohjelma ja kouluttamaan satoja kenialaisia ja etiopialaisia tietojenkäsittelyn opiskelijoita.

Matkapuhelintekniikkaa käytetään hyödyksi myös vaarallisten epidemioiden leviämisen estämisessä. Terveysviranomaiset ja kansalaisjärjestöt työskentelevät haastavissa oloissa kasvavien metropolien laitamilla ja maaseuduilla parantaakseen maailman terveystilannetta. Käsintäytetyt lomakkeet syötetään myöhemmin muualla keskusjärjestelmään. Menetelmä on hidas, ja avun saaminen viivästyy. Myös virheiden mahdollisuudet lisääntyvät niin käsikirjoituksen tulkinnan kuin kirjausvirheiden vuoksi. Näiden haasteiden ratkaisemiseksi on kehitetty Nokia Data Gathering -palvelu. Kyseessä on matkapuhelimeen ladattava sovellus, jonka kautta terveystyöntekijät voivat kirjata keräämänsä tiedon helposti ja nopeasti sähköiseen lomakkeeseen, josta tieto lähetetään oman organisaation keskustilastojärjestelmään. Ennen tietosairausepidemioiden leviämistä esimerkiksi Amazonin viidakkoo-oloissa saavutti keskushallinnon parin kuukauden kuluessa itse havainnosta. Nyt sama tieto on järjestelmässä muutamassa sekunnissa ja lääkkeitä voidaan lähettää nopeasti sinne, missä niitä tarvi-

taan GPS-sijaintitiedon avulla. Samaa järjestelmää käytetään Filippiineillä riisivarantojen seurannassa. Ratkaisua tarjotaan veloituksetta maailmanlaajuisesti myös esimerkiksi väestölaskentaan, hätäapuun ja uhanalaisten eläinten laskentaan.

Nokian yhteisöllisissä ohjelmissa on usein mukana myös omia työntekijöitä, jotka voivat kukin käyttää kaksi työpäivää vuodessa valitsemaansa vapaaehtoisuuteen. Nokian työntekijöille tarkoitettu Helping Hands -vapaaehtoisohjelma luo yhteyksiä ihmisten välille, vaalii Nokian arvoja ja edistää työntekijöiden osallistumista. Vapaaehtoistyö myös edistää työn ja vapaa-ajan välistä tasapainoa. Nokialaiset vapaaehtoiset ovat esimerkiksi olleet rakentamassa kouluja, osallistuneet luontotalkoisiin, luovuttaneet verta, järjestäneet lelu-, koulutarvike- ja vaatekeräyksiä ja keränneet varoja moniin hyviin tarkoituksiin. Vuonna 2007 vapaaehtoistunteja kertyi 32 maassa 32 000. Auttamalla muita ja huolehtimalla ympäristöstä voi samalla oppia uusia taitoja ja näkökulmia ja kehittää Nokian yrityskulttuuria kestäväällä tavalla.

Langattoman teknologian yhteisöllinen vaikutus

Matkapuhelintihyden kasvu vaikuttaa suoraan BKT:n kasvuun. London Business Schoolissa tehdyn tutkimuksen (Waverman 2005) mukaan 10 prosentin kasvu matkapuhelinten yleisyydessä kehittyvissä maissa kasvattaa bruttokansantuotetta 0,6 prosenttia. Matkapuhelimet lisäävät tuottavuutta, säästävät aikaa ja vähentävät tarvetta matkustukseen. Kehittyvien maiden markkinat kasvavat tällä hetkellä vahvasti ja niissä on suuri kysyntä langattomalle teknologialle. Maailmassa on jo yli kolme miljardia matkapuhelinliittymän omistajaa. Vuonna 2009 odotetaan yli neljän miljardin käyttäjän rajan ylittyvän. Koskaan aiemmin ei mikään teknologia ole levinnyt näin nopeasti ympäri maailman. Nokian visio on tuoda edulliset langattomat laitteet ja palvelut miljardien uusien ihmisten saataville erityisesti kehittyvissä maissa. Kaikkien maailman yhteisöjen ja kansojen tulee voida hyötyä kaikista langattoman teknologian mahdollistamista sosiaalisista ja taloudellisista parannuksista. Telekommunikaatio- ja informaatioyhteiset sekä langattoman teknologian hyödyt vähävarai-

sisissa maalaiskylissä vaikuttavat monella tavalla myönteisesti kylien ja alueiden kehitykseen ja parantavat ihmisten jokapäiväistä elämää.

Nokian visio on kehittää ja käyttää useilla eri tavoilla langatonta teknologiaa yleisen hyvinvoinnin parantamiseksi. Nokia tarjoaa laajan valikoiman innovatiivisia tuotteita ja palveluita, joita mitä erilaisimmissa oloissa elävät ihmiset voivat hyödyntää jokapäiväisessä elämässään. Tavoitteena on ymmärtää eri kehittyvien markkinoiden ihmisten ja köyhimpien kyläläistenkin tärkeimmät tarpeet ja mieltymykset. Lukutaidottomuus, rajallinen infrastruktuuri, alhaiset tulot, paikalliset kulttuurierot ja kielialueiden kirjo asettavat palveluille ja tuotteille omat vaatimuksensa. Esimerkkejä näihin tilanteisiin kehitetyistä ominaisuuksista matkapuhelimeissa ovat ikoneihin ja kuviin perustuva osoitekirja, puhuva kello, taskulamppu, pölyltä suojattu näppäimistö ja äänitettävät viestit lukutaidottomille. Ne, jotka eivät vähävaraisuutensa vuoksi omista omaa puhelinta, voivat jakaa sen perheen tai ystävien kesken. Yhteisen matkapuhelimen omistajat voivat kuitenkin käyttää henkilökohtaista puhelinmuistiotia.

Matkapuhelimet ovat myös tärkein kanava internetiin ja informaatiopalveluiden käyttöön kehittyvissä maissa. Seuraavien miljardien käyttäjien internet tulee olemaan erilainen kuin tällä hetkellä kehittyvillä markkinoilla olevat palvelut. Uusien palveluiden pitää parantaa ihmisten elämänlaatua ja tulotasoa. Myös viihdemahdollisuudet, kuten musiikin kuuntelu radiosta matkapuhelimen kautta ovat osa tätä kehitystä.

Matkapuhelimen käytön kustannusten on kuitenkin oltava edullisia. Operaattoreiden ja palveluiden tarjoajien on löydettävä uusia ja innovatiivisia tapoja tarjota kohtuuhintaisia palveluita uusille käyttäjille.

Mahdollisuus yrittää itse

Langaton teknologia edesauttaa kehittyvissä maissa uudenlaisten yrittäjyysmallien syntymistä. Village Phone -projekti on esimerkki maaseudun yritysmahdollisuuksista matkapuhelinten avulla. Nokia ja Grameen Foundation ovat yhdessä toteuttaneet Afrikan, Aasian ja Latinalaisen Amerikan paikallisten mikrolainoihin erikoistuneiden instituutioiden sekä

matkapuhelinoperaattoreiden kanssa Village Phone -projektia, jonka tavoitteena on auttaa kehittyvillä markkinoilla erityisesti vähätuloisia naisia perustamaan pienyrityksiä kyläpuhelinomistajina ja näin ollen parantaa viestintämahdollisuuksia köyhissä maalaiskylissä. Projekti perustuu Bangladeshista lähtöisin olevaan Nobel-palkitun professori Muhammad Yunuksen ja Grameen Telecomin Bangladeshissa vuonna 1997 aloittamaan Village Phone -projektiin (www.villagephonedirect.org), joka on mahdollistanut jo 280 000 naisen yrittäjyyden kyläpuhelinomistajina.

Ruandassa, Ugandassa, Kamerunissa, Madagaskarilla, Kamputseassa, Haitilla ja Filippiineillä kyläpuhelinomistajat tarjoavat edullisia viestintäpalveluita matkapuhelimen avulla oman kylänsä asukkaille. He myös myyvät kyläläisille prepaid-puheaikaa. Innovatiivisimmat naisyrittäjät ovat luoneet kyläläisille tulojensa avulla muitakin palveluja, kuten moottoripyörillä ajettavia taksipalveluita kaupunkiin matkustaville, matkapuhelinten latauspalveluita ja rahansiirtopalveluita prepaid-puheajan avulla esimerkiksi elintarvikkeiden ja lasten koulumaksujen maksamiseksi. Village Phone Assistance Center -neuvontapalvelu lanseerattiin Grameen Foundationin kanssa vuonna 2007.

Parhaillaan Nokia ja Grameen Foundation kehittävät pienlainoihin erikoistuneiden instituutioiden toivomuksesta uutta Village Phone Direct -konseptia, jonka tavoitteena on luoda sopiva teknologiaratkaisu kehittyvien markkinoiden köyhien maalaiskyläisten tarpeisiin. ”Village Phone Business Kit” sisältää Nokian edullisimman matkapuhelimen, kuuluvuutta parantavan antennin, SIM-kortin ja puheaikaa, latausratkaisun puhelimen lataukseen kylissä, joissa ei ole lainkaan sähköä sekä paikalliset markkinointimateriaalit. Projektissa käytetään paikallisten matkapuhelinoperaattorien verkkoa. Village Phone Direct -hankkeita on parhaillaan käynnissä Haitilla, Filippiineillä ja Madagaskarilla.

Yhteyksien vuoksi kyläläisten ei enää tarvitse kävellä kymmeniä kilometrejä löytääkseen puhelin-yhteyden ja voidakseen soittaa kaupungissa tai toisessa kylässä asuvalle perheenjäsenelle tai sukulaisille saadakseen tarvitsemaansa tietoa tai tarkistaakseen onko lääkäri paikalla juuri sinä päivänä naapuriky-

lässä. Kyläpuhelin mahdollistaa tiedon paremman saatavuuden ja tiedon nopeamman siirtymisen. Maanviljelijät hyötyvät saadessaan tietoja säästä tai markkinahinnoista, jotta he saavat paremman tuoton viljelytuotteilleen. Projekti luo itsessään jo mahdollisuuksia työntekoon ja oman liiketoiminnan kehittämiseen, erityisesti naisille, jotka toimivat Village Phone -yrittäjinä.

Village Phone -projekti on osa Nokian vastuullista liiketoimintaa. Village Phone -yrittäjyys on työllistänyt jo tuhansia köyhien kyläisten naisia ja mahdollistanut heidän pääsynsä pois köyhyysloukusta. Köyhien kyläläisten tulot ovat yleensä alle euron päivässä, mikä ei usein riitä sekä ruokaan että lapsien koulumaksuihin. Mikrolainojen avulla kyläläisistä tulee Village Phone -yrittäjiä. Yrittäjyyden myötä he vaurastuvat ja pystyvät kouluttamaan lapsensa, ostamaan laadukkaampaa ruokaa, lääkkeitä, vaatteita, lehtiä, vuohia ja jopa talon perheelleen.

Yritys voi pitkällä tähtäimellä menestyä ainoastaan sellaisessa yhteiskunnassa, joka voi hyvin. Kun Fredrik Idestam perusti Nokian vuonna 1865 Nokianvirran varteen, hän perusti samalla myös kansakoulun. Koulu veti puoleensa työntekijöitä, jotka halusivat kouluttaa lapsensa. Sama filosofia on kantanut Nokian toiminnassa myös 2000-luvulle siirryttäessä. Siinä missä 1800-luvulla toiminta ja vastuu rajoittuivat pieneen maantieteelliseen alueeseen, tänä päivänä ne syleilevät koko maailmaa. Suuret tuotevolyymit, toiminta kaikilla mantereilla jo yli 150 maassa tuo mukanaan globaalia ja paikallista vastuuta asiakkaita, alihankkijoita, työntekijöitä, yhteiskuntaa ja ympäristöä kohtaan.

Kirjallisuus

- Waverman, L. (2005). The Impact of Telecoms on Economic Growth in Developing Countries. Vodafone Policy Paper Series, no. 2, March.

Teollisuuden vastuu ihmisten hyvinvoinnista

- Terveisiä Maewilta, Siulta ja Jeanilta

*Eeva Simola, FinnWatch**

Prologi

Maewilla on tumma poninhäntä ja sininen pusero. Hän on 28-vuotias ja tekee töitä elektroniikkatehtaassa Bangkokissa. Maewilla on tytär, josta hänen vanhempansa huolehtivat pohjoisessa. Maew työskentelee kuusi päivää viikossa, puoli vuorokautta kerralla. Palkkaa hän saa 4,50 euroa päivässä, mikä on keskimäärin 37,5 senttiä tunti. Maew sanoo niukin naukin pärjäävänsä, mutta lähettää silti kuukausittain vähän rahaa vanhemmilleen tyttärestään huolehtimista varten.

Tietotekniikka helpottaa opiskeluamme, työtämme ja vapaa-aikaamme. Suomalaiselle opiskelijalle, 20-vuotiaalle Johannalle, se merkitsee myös "ylellisyyttä ja kiintymistä materiaan". Johanna vaihtaa laitteita kun korjauttaminen tulee uutta kalliimmaksi. Monen käyttäjän kännykkä vaihtuu vuosittain, tietokone vähän harvemmin. Korjauttaminen ei aina juolahda edes mieleen. Kun kilpailua ostajista käydään rinnakkaisilla tuotteilla, valmistajat ovat hyvin ovelia kehittelemään niihin uusia haluttavia ominaisuuksia. Niiden avulla osa kuluttajista pystyy vieläkin paremmin perustelemaan itselleen sen, että luopuu nopeasti tuotteestaan ja hankkii uuden.

* FinnWatch on järjestöverkosto ja tietotoimisto. Se tuottaa tietoa yritysten toimista kehitysmaissa, myös EU-hankkeelle makeITfair.

Jokaisella uudella laitteella on vaikutuksia jalo- ja muiden metallien kaivajiin, kaivoksista välikäsien kautta komponenttivalmistajiin, kokoonpano- ja brändiyrityksiin sekä tukku- ja vähittäiskaupan edustajiin. Lopulta ne päätyvät kuluttajille, kierrättäjille sekä laitteiden hävittäjille. Osan elektroniikkateollisuuden vaikutuksista kantavat ihmiset ja ympäristöt, jotka länsimaiset kuluttajat kokevat niin vieraiksi ja etäisiksi, että niistä on vaikea kiinnostua. Sanotaan, etteivät saasteet tunne valtakunnan rajoja. Sama pätee globalisoituun tavarantuotantoon. Se tuo myös yli rajojen kulkevia vastuita.

Työllä pois köyhyydestä?

Maewin kiinalainen kollega, 20-vuotias Siu, liimaa työkseen tarroja matkapuhelinten akkuihin. Työvuoro kestää 10-11 tuntia päivässä. Tavoite on tarkkaan määritetyt 855 tarraa tunnissa eli yksi tarra joka neljäs sekunti. Tavoitteesta lipsuminen pitää korvata omalla ajalla ylitöissä. Vuoden 2007 huippusesongin aikaan Siu liimasi tarroja kolme kuukautta, seitsemän päivää viikossa, ilman lepopäivää. Vaikka Siu melkein elää tehtaalla, hän tuskin nousee köyhyydestä tällä työllä, tienatessaan noin 70 euroa kuukaudessa.

Tinasta reilu kolmannes menee kulutuselektronikkaan. 2-3 prosenttia tinasta kaivetaan Kongon

demokraattisen tasavallan itäosista. Useat elektroniikkateollisuuden tarvitseman tinaa kaivajat ovat köyhintä väestönosaa, pienkaivajia. He työskentelevät käsin tai käyttämällä yksinkertaisia työkaluja ja apuvälineitä. Osa heistä kaivaa laittomasti kaivosyhtiöiden lähdettyä valtauksilta, osa kaivaa tinaa monimutkaisen toimitusketjun tärkeimpänä, mutta riistetyimpänä lenkinä jopa 200 metriä pitkissä maanalaisissa tunneleissa. Tunnelit ovat matalia ja niissä on vaikea hengittää. Niitä sortuu melko usein, jolloin kaivajia jää maan sisään kuolemaan.

Neljännes kaivettavasta koboltista menee matkapuhelinten ja kannettavien tietokoneiden akkuihin. makeITfair –raporttien (www.makeitfair.org) mukaan esimerkiksi Kongossa, jossa suurin osa koboltista kaivetaan, työskentelee hengenvaarallisissa oloissa kaivoksissa jopa 7-18 -vuotiaita lapsia. Päivät ovat pitkiä, eikä suojavarusteita ole. Kutsumme 13-vuotiaasta koboltinkantajaa turvallisuussyistä piilonimellä ”Jean”. Hän kertoo joutuneensa lopettamaan koulunkäynnin osallistuakseen perheensä elättämiseen ja kantaa nyt muhkuraisia säkkeitä 11 tuntia kuutena päivänä viikossa. Jean ansaitsee tällä työllä 2-3 euroa päivässä. Hän suree kylänsä kohtaloa kaivosyhtiön käsissä, hyödyn valuessa kyläläisten ulottumattomiin. Samaan aikaan kylästä puuttuvat sähkö, juomavesi ja ambulanssi. Myös terveysasema on puutteellinen.

Kongon kaivokset ovat hälyttävä malliesimerkki harvoja hyödyttävästä kaivostoiminnasta mineraalirikkaassa kehitysmaassa. Se on myös esimerkki köyhyydestä ja siitä, miten köyhä väestönosa yrittää tulla jotenkin toimeen. Köyhyyden poistaminen kuuluu niin YK:n keskeisiin kehityspoliittisiin ydintavoitteisiin kuin Suomen kehityspoliitikankin keskeisiin päämääriin. Kansainvälinen työjärjestö ILO ja ammattiyhdistysliike pyrkivät ihmisarvoisiin työoloihin ja palkkaan, joka riittää elämiseen. Monessa maassa on minimipalkkalainsäädäntö, mikä ei takaa, että palkka riittää perustarpeisiinkaan.

Tietotekniikka reiluksi

Maewin, Siun, Jeanin ja monen muun kulutuselektroniikan raaka-aineen kaivun tai valmistuksen työllistämisen nuoren aikuisen tarinat kerrotaan makeITfair -projektin aineistossa. MakeITfair lähti

liikkeelle FinnWatchin (www.finnwatch.org) aloitteesta syksyllä 2004. Siitä sukeutui SwedWatchin ja keskieuropalaisten yhteistyökumppanien myötävaikutuksella kolmivuotinen hanke, johon kuuluu toistakymmentä organisaatiota kymmenessä maassa ja kolmessa maanosassa.

Hanketta rahoittaa Euroopan komission kehityspoliittikan päälinja DG Development 2007-09. Euroopan komissio tukee makeITfair -tyyppisiä aloitteita, joiden on tarkoitus kasvattaa kansalaisten tietoisuutta kehitysmaista. Katsotaan, että ne lisäävät samalla kiinnostusta kehityspoliittisiin kysymyksiin, kehityspoliittikan ymmärtämistä ja myönteistä suhtautumista kehitysmaihin ja niiden ihmisiin. FinnWatch saa hankkeen toteuttamista varten tukea myös mm. ulkoministeriöstä, Kirkon Ulkomaanavulta ja Luonto-Liitolta.

Kolmivuotisessa makeITfair-hankkeessa tarkastellaan kulutuselektroniikan elinkaarta metallien louhinnasta elektroniikkajätteen hävitykseen. Ensimmäisenä vuonna taustatiedon tuottajat FinnWatch, ruotsalainen SwedWatch ja hollantilainen Somo selvittivät, mistä ja millaisin ehdoin tietotekniikalle keskeisiä metalleja (tina, koboltti ja platinaryhmän metallit) kaivetaan. Alkajaisiksi oltiin yhteydessä noin kahteenkymmeneen alan brändiyritykseen. Tuossa vaiheessa niiden reaktiot olivat lähinnä vältteleviä. Yritysten edustajat sanoivat yritysten merkityksen olevan mitätön, koska ne kuluttavat vain vähän näitä metalleja. He myös kertoivat, etteivät voi vaikuttaa monimutkaisen ketjun alkulenkkeihin eivätkä edes tiedä niitä saati sitä, mistä maista metallit tulevat. Kun Sambiassa, Kongon demokraattisessa tasavallassa, Etelä-Afrikassa ja Indonesiassa tehtyjen selvitysten taustaselvitysten tulokset valmistuivat, jotkut yrityksistä kiistivät yhä, että asia koskisi niitä ollenkaan.

Elektroniikkateollisuudella on kaksi aloitetta, EICC (Electronics Industry Citizenship Coalition, www.eicc.info) ja GeSI (Global e-Sustainability Initiative, www.gesi.org). Aloitteiden päämääränä on tarkastella työolojen parantamista alihankintaketjuissa. EICC:n ja GeSI:n toimeksiannosta elektroniikkateollisuus ryhtyi selvittämään samaa asiaa kuin makeITfair. Tehdyt selvitykset valmistuivat kesäkuussa 2008. Tulokset olivat makeITfair-hankkeessa tehtyjen selvitysten kanssa samansuuntaisia.

Niiden mukaan elektroniikkateollisuus kuluttaa 36 prosenttia tuotetusta ja kierrätetystä tinasta, 9 prosenttia kullasta ja 25 prosenttia koboltista. EICC:n ja GeSI:n tilaamissa selvityksissäkin kuvataan kaivuun ympäristövaikutuksia, mm. maan ja luonnonvarojen loppuun kulumista sekä veden ja ilman saastumista. Lisäksi niissä kuvataan kaivuun sosiaalisia vaikutuksia mm. ihmis- ja työoikeuksien loukkauksien, korruption sekä terveys- ja työturvallisuusongelmien näkökulmista. Selvityksissä todetaan, että elektroniikkateollisuus ei osta metalleja suoraan. Niinpä ympäristö- ja sosiaalikesymysten ratkaisu edellyttää sekä muiden loppukäyttäjien että paikallisten ay- ja kansalaisjärjestöjen, hallitusten ja hallitustenvälisen tahojen osallistamista. Kuulostaa pitkältä tieltä. Mitä Maewille, Siulle ja “Jeanille” tapahtuu sillä aikaa? Jaksavatko he odottaa?

Entä, jos Maewin ja Siun palkka yksinkertaisesti tuplataisiin? Entä, jos heidän työnantajansa luopuisivat laittomista ylityömääristä? Entä, jos Jeanin vanhemmat tienaisivat sen verran enemmän, ettei hänen tarvitsisi puurtaa kaivosalueella 40 kilometrin päässä kotikylästä vaan hän pääsisi takaisin kouluun?

Ellei Maewin, Siun ja Jeanin tarinoita kysytä, kuulla ja kerrota eteenpäin, tiedämme heidän valmistamiensa meille arkipäiväisiksi itsestäänselvyyksiksi käyneiden vempainten todellisesta hinnasta hyvin vähän. Sellaisesta, mistä ei tiedä, on vaikea välittää. Jos emme tiedä ja välitä, voimme valmistaa ja ostaa kyselemättä sekä omistaa valmistajia ja brändejä.

FinnWatch kumppaneineen haluaa vähentää välimatkaa kulutuselektroniikkatehtaissa työskentelevien nuorten ja eurooppalaisten kuluttajien, etenkin nuorten ja nuorten aikuisten, välillä. Kun täällä nautitaan kännyköistä, toisella puolen maapalloa puuretaan niiden alku- ja kokoonpanotuotannossa. Nämä nuoret eivät ehkä koskaan pääse itse käyttämään valmistamia tuotteita.

Epilogi

“En usko, että länsimaiset kuluttajat aavistavatkaan, miten painamme töitä”, Maew sanoo. “Minusta yritys käyttää minua hyväkseen, mutta toivon kuluttajien vastakin ostavan elektroniikkaa. Elleivät he osta, työni loppuu, mikä olisi vielä ikävämpää.”

Ilmastonmuutoksen torjunta globaalina haasteena

Peter Lund, Teknillinen korkeakoulu

Johdanto

Ilmastonmuutos on aikamme suurin koko ihmiskuntaa kohdannut ympäristöongelma, jonka pääasiallisena aiheuttajana on ihmisen oma toiminta. Se kytkeytyy keskeisesti energiatuotannon kasvihuonekaasupäästöihin, erityisesti fossiilisten polttoaineiden käytöstä syntyvään hiilidioksidiin, mutta myös hiilinielujen kuten metsien vähenemiseen. Teollisuusmaiden hyvinvointi ja sen historia rakentuvat pitkälle juuri fossiilisten polttoaineiden varaan. Itse asiassa koko teollinen toiminta ja energiantuotanto ovat kiinteästi kytkeytyneet toisiinsa. Luonnonvarojen käytön ja päästöjen suhteen arvioituna teollisuusmaat ovat aiheuttaneet ilmasto-ongelman, jonka painopiste on kuitenkin nopeasti siirtymässä kehittyviin teollisuusmaihin, muun muassa Kiinaan ja Intiaan. Nämä maat toistavat nyt päästöhistoriaamme samalla moraalisella oikeutuksella, jolla aikanaan rakensimme oman hyvinvointimme. Usein kehitysmaita osoitetaan syyttävällä sormella päästöjen kasvusta samalla unohtaen, että pääosa näistä syntyy meille tarkoitettujen kulutustavaroiden tai halpatuotteiden valmistamisessa. Globalisaatio siirtää voimallisesti perustuotantoa kolmansiin maihin ilman globaalia ilmastovastuuta.

Ilmastonmuutoksen torjunta on globaali haaste, joka vaatii maailmanlaajuisia tehokkaita, mutta samalla oikeudenmukaisia ratkaisuja. Se tulee edellyttämään globaalin vastuun ja kestävä kehityksen periaatteiden sisäistämistä – hyvinvointipyramidin

huipulla olevilta se peräänkuuluttaa vastuuta. Tämä koskee myös suomalaisia. Ilmastonmuutoksen torjunnassa onnistuminen merkitsee paremman ja oikeudenmukaisemman maailman syntymistä, mutta epäonnistuminen johtaa suuriin yhteiskunnallisiin ja luonnon katastrofeihin, jopa kokonaisten ekosysteemien tuhoutumiseen. Ehkäpä ilmastonmuutoksen torjumisessa ei ole vain kyse päästöjen vähentämistechnikasta, vaan ihmisen henkisestä kasvusta. Jos valistusfilosofia synnytti 1700-luvulla ihmisoikeudet ja tasa-arvon teollisen vallankumouksen ja tieteen riemukulun aattona, on nyt aika synnyttää yhteistä vastuuntuntoa planeettamme kohtalosta.

Edellä esitetty lyhyt yleinen johdanto kuvaa ilmastonmuutoksen torjuntaan liittyviä hyvinkin erilaisia kysymyksenasetteluja ja näkökulmia. Tästä syntyy myös tutkimukselle moninaisia haasteita. Ilmastonmuutoksen tutkimus on moni- ja poikkitieteellinen alue lähtien aina ilmaston ja sen muutokseen vaikuttavien tekijöiden ymmärtämisestä, seurausten sekä vaikutusten arvioinnista ja päätyen erilaisiin sopeutumistarkasteluihin. Ilmastonmuutos koskettaa käytännössä koko yhteiskuntaa ja luontoa, esimerkiksi elinkeinoelämää, kulttuuria, kasvi- ja eläinkuntaa. Tämän vuoksi tieteiden välinen yhteistyö on tärkeää ilmastonmuutoksen torjumisessa.

Ilmastonmuutoksen torjuntaa voidaan perustellusti tarkastella monesta eri näkökulmasta. Tässä esityksessä tutkimuksen näkökulmaksi on valittu

energiakysymys, joka on eräs tärkeimpiä ilmastonmuutoksen taustalla olevia tekijöitä. Voidaan hieman yksinkertaistaen väittää, että kestävän globaalien energiatuotannon ja tehokkaan energiankäytön kautta ilmastonmuutos olisi torjuttavissa. Samaan hengenveetoon on todettava mm. sosiologisten ja sosioekonomististen kysymysten keskeinen rooli ratkaisumallien osana. Tekniikka on siis yksi osa ratkaisua, mutta samaan tapaan kuin höyrykone ja fossiiliset polttoaineet olivat teollisen vallankumouksen katalyytit, saattavat uusi ja puhdas energiateknologia ja ekotehokkuus laukaista globaalien ekologisen vallankumouksen. Sana vallankumous kuvastaa hyvin yhtäältä tarvittavan muutoksen suuruutta ja toisaalta tarvittavien ratkaisujen radikaalisuutta. Radikaali muutos luo kuitenkin sellaisenaan vastarintaa, josta hyvänä esimerkkinä on USA:n kielteinen suhtautuminen kansainväliseen Kioton pöytäkirjaan. Amerikkalaista vapaustaistelija Thomas Jeffersonia vapaasti siteeraen ”vallankumous silloin tällöin raikastaa ilmaa”, eli ilman radikaalia muutosta ei myöskään löydy uusia ratkaisuja globaaliin ilmasto-ongelmaan.

Ilmastohaaste

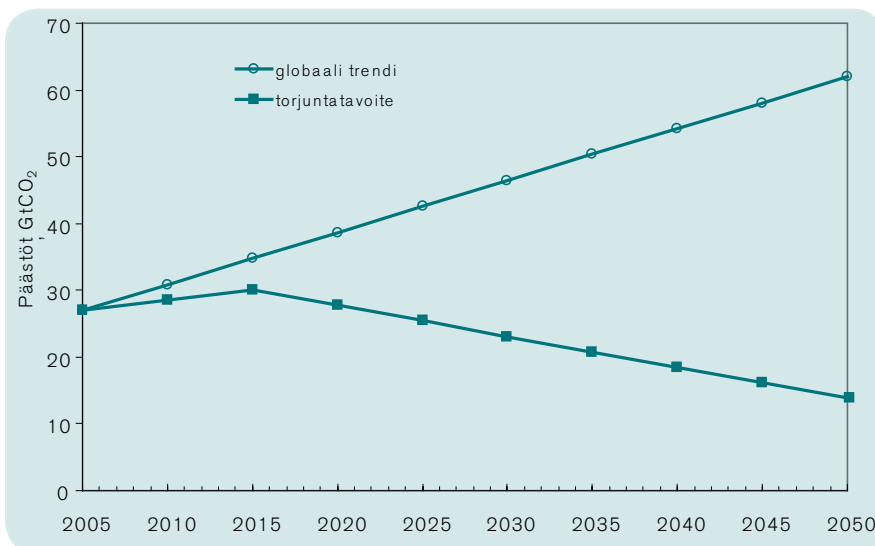
Yli 80 % maailman energiasta tuotetaan fossiililla polttoaineilla, kuten öljyllä, kivihieillä ja maakaasulla. Näiden poltosta syntyvä hiilidioksidi on keskeinen syy ilmastonmuutokseen. Yli 60 % kasvihuonekaasupäästöistä tulee suoraan energiantuotannosta, 14 % maataloudesta ja 18 % maankäytön

muutoksista. Energiatuotannon hiilidioksidipäästöjen vähentäminen on avainasemassa ilmastonmuutoksen torjumisessa.

Kansainvälisissä business-as-usual skenaarioissa energiankulutus kasvaa ja energia tuotetaan tulevaisuudessakin pääosin fossiililla polttoaineilla. Business-as usual skenaarioissa hiilidioksidipäästöt kasvavat vuoteen 2050 mennessä yli 2-kertaisiksi nykytasoon verrattuna.

Ilmastonmuutoksen torjunnassa pyritään hillitsemään päästöjä siten, että maapallon keskilämpötila nousisi korkeintaan 2 °C vuoteen 2050 mennessä, mikä edellyttää että ilmakehän hiilidioksiditaso ei ylitä 450 ppm:n tasoa. Kahden asteen nousua pidetään rajana, jonka ylittämisen ennustetaan johtavan merkittäviin tuhoihin ekosysteemeissä. Jotta tähän tasoon jäätäisiin, pitäisi kansainvälisen ilmastopaneelin IPCC:n mukaan päästöjen pudota globaalisti 50–60 % nykytasosta vuosisadan puoliväliin mennessä, teollisuusmaissa jopa 80 %. Päästöjen kasvu pitäisi saada taittumaan noin 10–15 vuoden sisällä. Laskevalle päästöpolulle pääseminen edellyttää sitä tukevia päätöksiä tulevassa Kööpenhaminan ilmastokokouksessa joulukuussa 2009.

Kuvio 1 havainnollistaa nykytrendin ja tavoite-tason välistä eroa. Mikäli jatkamme ”business as usual” – toimintatapaamme, ovat päästöt vuonna 2050 yli nelinkertaiset tavoitetasoon verrattuna. Nykymenolla ilmastonmuutoksen hillintä ei ole mahdollista, vaan odotettavissa on 4-6 °C keskilämpötilan nousu. Pohjoisilla alueilla keskilämpötila saattaa nousta jopa

Kuvio 1. Maailman hiilidioksidipäästöjen kehittyminen nykytrendillä ja tavoitetaso ilmastonmuutoksen hillitsemiseksi.

6-10 °C. Suomen luonto muistuttaisi tällöin Keski-Eurooppaa ja pohjoiset jäätiköt katoaisivat. Etelässä aavikoituminen kiihtyisi entisessään ja luultavasti meren pinta nousisi useita metrejä. Ilmastopakolaisuus ja -konfliktit olisivat arkipäivää.

Globaalit energiaratkaisut

Maailmanlaajuisesti kasvava energiantarve edellyttää energiantuotannon lisäämistä. Maailman energiankulutus kasvaa nyt yli kahden prosentin ja sähkön kulutus jopa neljän prosentin vuosivauhdilla. Kiinassa energiankulutuksen kasvu on lähes kymmenen prosenttia. Kasvavan energiantarpeen tyydyttämiseksi siellä rakennetaan viikoittain jopa kaksi uutta hiilivoimalaa. Energian avulla Kiinassa on mahdollista lisätä tuotantoa ja edistää näin talouden kasvua. EU-maissa puolestaan energiankulutuksen kasvu on lähes pysähtynyt, vaikka elintaso edelleenkin nousee; Watteja on korvattu biteillä eli palvelut korvaavat raskasta teollisuutta. Suomessa energian, erityisesti sähkön tarve kasvaa edelleen pari prosenttia muun muassa energiantensiivisistä perusteollisuudesta johtuen.

Kansainvälinen vertailu osoittaa, että eräät maat saavat aikaan ”vähemmällä energialla enemmän”. EU:n energiankulutus olisi peräti 40 % korkeampi kuin kolme vuosikymmentä sitten, ellei energiankäyttö olisi tehostunut. Energian säästö, eli niin kutsuttu ”negawatti”, onkin merkittävä mahdollisuus. Kehittyvien maiden kohdalla on vaikea uskoa, että energiankulutus voisi jatkaa rakettimaista nousuaan ja että energia olisi heille loputon halpa resursi. On lisäksi vaikea kuvitella, että pelkästään uusiutuvilla puhtailla energialähteillä voitaisiin koskaan korvata jatkuvasti nousevaa energiankulutusta. Pakenevaa horisonttia on vaikea saada kiinni. Tehokkaan energiankäytön välttämättömyys tiedostetaan laajasti, myös Kiinassa.

Perustaksi modernille ilmasto- ja energiapolitiikalle tarvitaan tehokasta energiankäyttöä. Tämä merkitsee, että vähemmällä energiapanoksella saamme aikaan enemmän ilman, että elintaso laskee. Teknisesti kyseessä on energian loppukäytössä käytetyn teknologian parantaminen. Klassinen esimerkki on hehkulampun vaihtaminen energiansäästölamppuun

(pienloistelamppu, tulevaisuudessa LED-lamppu), joka tuottaa saman valomäärän 80 % pienemmällä sähkön kulutuksella. Pääosa kulutuksessa olevista lamppuista on edelleen vanhoja hehkulamppuja. Jos hehkulamput vaihdettaisiin maailmanlaajuisesti energiansäästölamppuihin, säästyisi sähkömäärä, joka vastaa tällä hetkellä kaikkea tuotettua ydinenergiaa tai vesivoimaa. Suomessa kahden miljoonan hehkulampun vaihtaminen säästölamppuihin vastaisi säästettynä sähköenergiana ja – tehona julkisuudessa esillä olleiden Vuotoksen ja Kollajan suurtekoaltainen ja vesivoimahankkeiden yhteensä tuottamaa energiamäärää. Mitä säästysikään, jos teollisuusprosesseja tehostettaisiin, vanhoja kodinkoneita vaihdettaisiin energiatehokkaampiin tai lämpöpumpuilla korvattaisiin suoraa sähkölämmitystä?

Monien kansainvälisten arvioiden mukaan 20–30 % kaikesta energiasta voitaisiin säästää nopeasti negatiivisin kustannuksin – energian käytön tehostaminen säästäisi siis rahaa verrattuna uusien voimaloiden rakentamiseen. Lisäksi energiansäästö toisi joukon muitakin etuja, esimerkiksi parempaa viihtyisyyttä, lisää tuottavuutta ja parempaa sisäilmaa yms. Valitettavasti tehostaminen ei toteudu itsestään, koska energian säästöä on sellaisenaan vaikea myydä. Tuotettu energia on sitä vastoin hyödyke, jolla on hintalappu ja sitä voi ostaa energiayhtiöiltä. Tueksi tarvitaan julkista ohjausta ja kannustusta. Energiankäytön tehostaminen toteutuu kun käytössä on järjeviä ja innovatiivisia markkinavetoisia ohjauskeinoja. Näitä voisivat olla esimerkiksi julkiset tai yhteishankinnat, teknologian kilpailuttamishankkeet tai energia- ja informaatiopalvelut (Lund 2007a).

Sen jälkeen, kun energiankäytön tehostamisella on ensin taitettu energian kulutuksen kasvu, on järkevää ryhtyä keskustelemaan puhtaan energian tuotannosta, joka on yleensä alussa kalliimpaa kuin perinteisesti tuotettu energia. Uudet energiateknologiat ja uusiutuvat energialähteet nousevat tällöin potentiaalisina energiantuotantomuotoina voimakkaasti esille. Esimerkiksi biopolttoaineiden ja erityisesti kestävän kehityksen kriteerit täyttävien raaka-ainelähteiden ja tehokkaiden tuotantomenetelmien kautta voitaisiin maapallon liikennepolttoaineista tuottaa jopa 20–30%. Jos tähän yhdistetään tehokas moottoritekniikka ja hybridisointi, joilla saadaan autojen omi-

naiskulutusta alas, voidaan yli puolet perinteisestä öljypolttoaineesta saada korvattua.

Sähkön tuotantopuolella esimerkiksi tuulivoimalla tuotetun energian määrä kasvaa jo nyt voimakkaasti, ja pitkällä tähtäimellä myös aurinkosähkö voisi nousta merkittävään asemaan. Pohjoisissa metsämaissa erityisesti metsäteollisuuteen kytkeytyvä biomassan jätevirtojen hyödyntäminen olisi luonnollinen tapa lisätä uusiutuvaa energiaa ja sähköä. Agrobiomassat tarjoavat jatkossa myös merkittävän energialähteen. Monissa maissa, joissa kivihiltä käytetään paljon, voisivat hiilinielut, kuten hiilidioksidin talteenotto ja varastointi tai metsittäminen, olla vaihtoehtona. Erilaisia teknologisia vaihtoehtoja puhtaalle energiantuotannolle löytyy siis runsaasti.

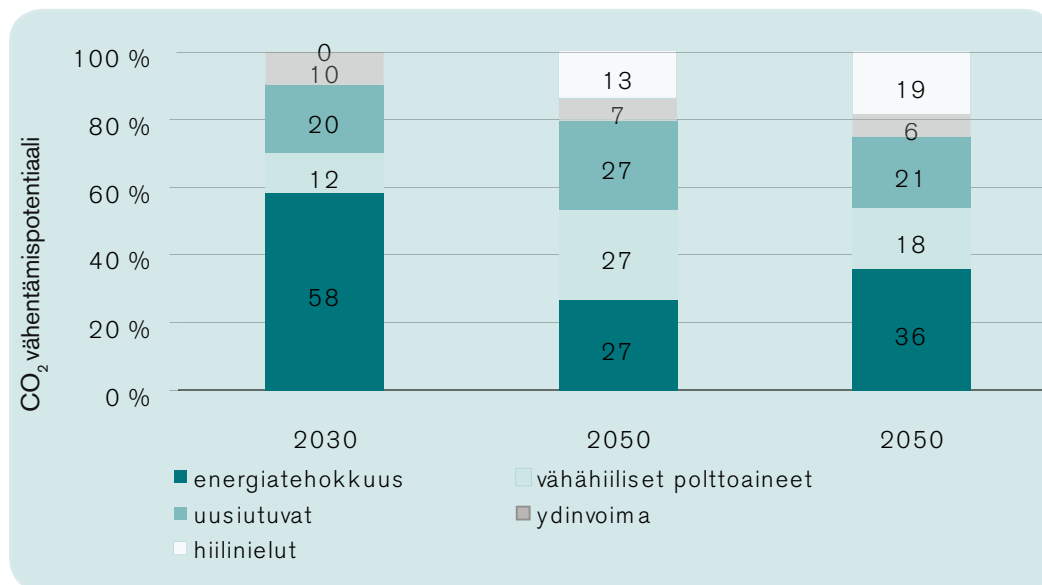
Miten edellä esitetyt energiavaihtoehdot vaikuttavat maailman mittakaavassa? Kuviossa 2 on esitetty kansainvälisiä arvioita siitä, minkälaisilla vaihtoehdoilla ilmastonmuutos voitaisiin torjua. Energiankäytön tehostaminen yhdessä uusiutuvien energialähteiden kanssa hoitaa selvästi yli puolet tarvittavasta hiilidioksidin vähentämisestä. Vähähiiliset polttoaineet, hiilidioksidin talteenotto ja varastointi sekä muut hiilinielut hoitaisivat lähes toisen puolen. Ydinvoiman osuus jäänee poliittisista ja turvallisuusongelmista johtuen pieneksi.

Kansainvälisen energiajärjestön IEA:n skenaariossa uusiutuvilla energiantuotantomuodoilla tullaan tuotamaan lähes puolet kaikesta sähköstä vuonna 2050, kun niiden nykyinen osuus on 18 % (IEA 2008). Monet merkit vahvistavat tätä muutostrendiä. Esimerkiksi viime vuosina maailmalla on investoitu yli 100 mrd. \$:a uusiutuviin energialähteisiin.

Onko meillä varaa torjua ilmastonmuutosta?

Sir Nicholas Stern totesi kuuluisassa raportissaan muutama vuosi sitten, että ilmastonmuutoksen kustannukset maksavat yhteiskunnalle moninkertaisesti suhteessa muutoksen hillitsemiseen ja torjuntaan (Stern 2006). Maailmanpankin pääekonomisti osoitti selvästi, että ilmastonmuutoksen torjunta on myös taloudellisesti täysin välttämätöntä. Hänen mukaansa maat voivat menettää jopa 20 % bruttokansantuotteestaan, jos ilmastonmuutoksen torjunnassa ei edistytä kunnolla. Sen sijaan ilmastonmuutoksen torjunta maksaa vain prosentin globaalista bruttokansantuotteesta. Jo tätä taustaa vasten ilmastonmuutoksen torjunta on taloudellisesti hyvin perusteltua.

Koska ilmastonmuutoksen torjunnasta on maksettava etukäteen ja investointeja puhtaaseen teknologiaan on tehtävä jo nyt, on perusteltua kysyä, miten

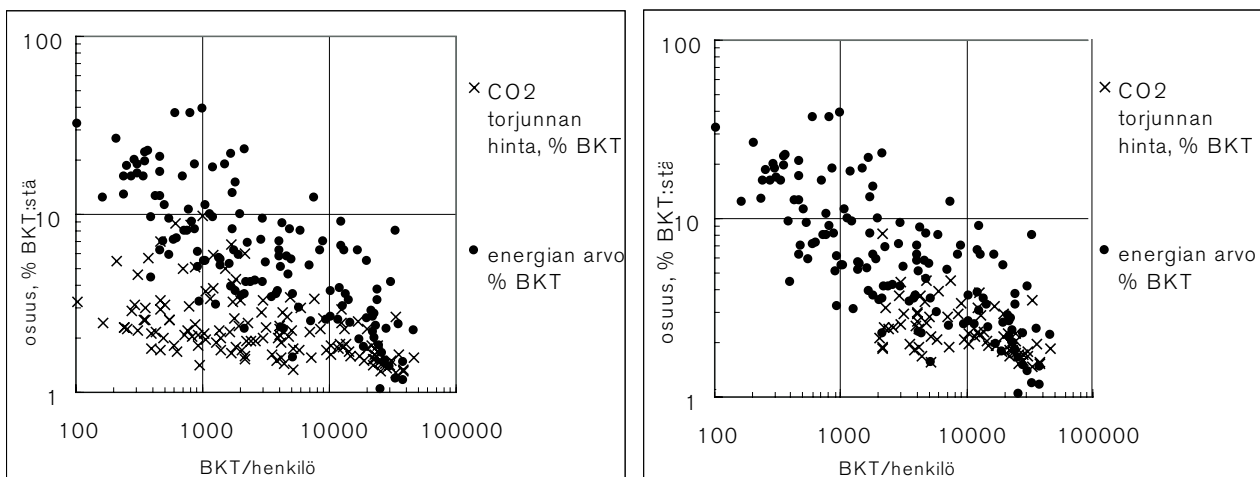
Kuvio 2. Ratkaisumalleja ilmastonmuutoksen torjunnalle kansainvälisissä skenaarioissa (Pacala ja Soclow 2004; IEA 2006; IEA 2008).

suurista summista oikeastaan on kyse ja onko meillä yhteiskuntana ja yksilöinä tähän varaa. Miten päästöjen vähentäminen vaikuttaisi taloudelliseen kehitykseen? Edellyttääkö päästöjen vähentäminen elintason laskua? Näiden kysymysten selvittämiseksi esitän seuraavaksi lyhyen globaalin analyysin ilmastomuutoksen torjunnan kustannuksista. Lähtöolettamuksena on, että maailmanlaajuisia hiilidioksidipäästöjä vähennetään 50 % eli lähelle lopullista tavoitetasoa ja kustannukset ovat keskimäärin 50 \$/tCO₂. Kuviossa 3 on esitetty analyysin tulokset kaikille maailman valtioille. Valtiot on luokiteltu kuviossa vaurausasteen (bruttokansantuote/ henkilö) perusteella. Kehitysmaat ovat kuvan vasemmassa ja rikkaat maat oikeassa laidassa. Oikeassa kuvassa kehitysmaat, joiden kansantulo on alle 2000\$/ henkilö, on vapautettu päästökustannuksista.

Kuvio 3 osoittaa selvästi, että kehitysmaissa energiakustannusten suhteellinen merkitys taloudessa on 5–10 kertaa suurempi kuin teollisuusmaissa, joissa energiakustannukset ovat muutamia prosentteja bruttokansantuotteeseen suhteutettuna. Kun kehitysmaiden energia perustuu pääosin fossiilisiin polttoaineisiin ja tuontienergiaan, merkitsee CO₂-päästöjen vähentäminen suhteellisesti huomattavasti raskaampaa taakkaa kehitysmailla kuin teollisuusmailla. 50 %:n pudotus päästöissä voi merkitä helposti 10 %:n pudotusta bruttokansantuotteessa. Kehitysmailla, jotka ovat vasta nyt rakentamassa hyvinvointiaan, tällainen lisälasku olisi kohtuuton. Jos kehitysmaat halutaan mukaan päästösopimukseen, tarvitaan perustellusti globaaleja kompensatio- ja

teknologian siirron mekanismeja, joiden rahoittamisessa teollisuusmaiden on oltava mukana. Ilman kehitysmaiden mukaantuloa ilmastopimukseen, varsinkin kun päästöjen painopiste on siirtymässä kehitysmaihiin, ongelmaa ei saada ratkaistua. Kuinka suurista panostuksista puhutaan päästöjen puolittamisessa? Globaalisti hinta on keskimäärin 1,8 % bruttokansantuotteesta. Jos teollisuusmaat jakavat keskenään kehitysmaiden päästöjen vähentämiskustannukset, hinta on 2 % BKT:stä. Vertailun vuoksi teollisuusmailla asetettu kehitysavun taso on 0,7 % BKT:stä. Tällöin kaikki maat, joiden varallisuustaso on alle 2000 \$/ henkilö (ml. Intia ja Kiina) pääsevät ilmastopimukseen mukaan ilmaiseksi. Raha ei silloin olisi kynnys kehitysmaiden mukaan tulon ilmastotalkoisiin.

Miten edellinen vaikuttaisi Suomeen ja sen talouteen? Ensinnä on muistettava, että 50 %:n pudotus päästöissä on raju toimenpide ja käytännössä se ajoittuisi noin 40 vuoden yli. EU:n tavoitteena vuodelle 2020 on 20 %:n pienennys vuoden 2005 päästötasoon verrattuna, jolloin n. 1–1,5 %:n vuosittainen päästöjen vähentäminen olisi todennäköinen vauhti. ”Kertarysäys” eli päästöjen pudottaminen välittömästi puoleen maksaisi Suomelle vuodessa noin 2,3 mrd.\$ eli 1,2 €/päivä per henkilö. Käytännössä hinta vastaa yhden iltapäiväkahvin hintaa henkeä kohti, mikä tuskin kaataisi Suomen taloutta. Jos lisäksi olisimme solidaarisia ja maksaisimme osamme köyhien maiden päästöjen vähentämisestä, hintaa tulisi lisää noin 260 milj. \$ eli päivässä 14 senttiä henkeä kohti. Kun edellisiä lukuja tarkastelee, voi perustellusti väittää,

Kuvio 3. Energia- ja ilmastokustannukset bruttokansantuotteeseen suhteutettuna.

että ilmastonmuutoksen torjunnassa ei ole kyse vain tekniikasta tai taloudesta, vaan pikemminkin poliittisesta tahdosta ja globaalista vastuusta.

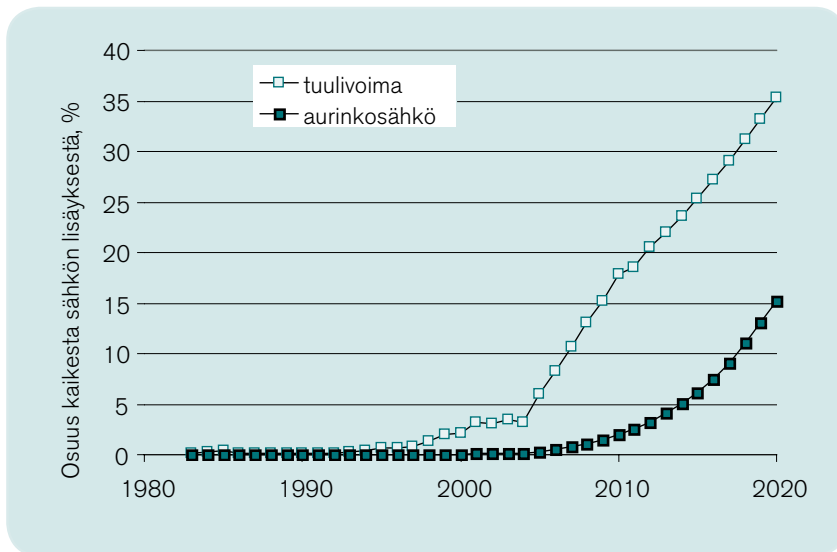
Ilmastonmuutoksen torjunta nähdään usein vain menoeränä. Mutta torjunta luo valtavat markkinat puhtaalle teknologialle ja vientimahdollisuuksia niille, jotka kehittävät ja kaupallistavat uusia teknologioita. Innovaatioteoria tuntee niin sanotun luovan tuhon käsitteen, jossa vanhojen rakenteiden alasajo ja korvaaminen uudella luo enemmän hyvinvointia. Pää-osa taloudellisesta kasvusta tulee itse asiassa uusiin innovaatioiden kautta. Puhtaan energian markkinat lasketaan kymmenissä triljoonissa euroissa vastaten satoja Suomen kansatalouksia. Tästä syntyvät tulevaisuuden Nokiat. Jos Suomi saisi edes pienen osan puhtaan energiateknologian maailmanmarkkinoista, vastaisi se moninkertaisesti ilmastonmuutoksen torjunnan hintaa meille. Hyviä esimerkkejä voittajista ovat jo Tanska ja Saksa. Näissä maissa uusiutuvat energialähteet ovat osa teknologiapolitiikka. Tanskan tuulivoimateollisuus työllistää yli 20 000 henkilöä ja vienti ylittää lähes 6 miljardiin euroon. Saksassa on vahvojen kotimarkkinoiden kautta luotu uusiutuvien energialähteiden teollisuus, joka työllistää lähes pari sataa tuhatta henkilöä – yksin tuulivoimateollisuus työllistää yhtä paljon kuin koko Suomen metsäteollisuus. Ilmastonmuutoksen torjunnassa on siis sekä voittajia että häviöitä – ne, jotka panostavat kestävien ratkaisujen kehittämiseen ja teknologiseen osaamiseen ovat todennäköisiä voittajia.

Uudet energiaratkaisut ja innovaatiot muutoksen siivittäjinä

Ilmastonmuutoksen torjunta edellyttää, että vähintään puolet koko maailman nykyisestä energiantuotannosta ja erityisesti hiilipohjainen tuotanto muutetaan täysin päästöttömäksi. Tämä edellyttää teknologista vallankumousta, jonka pitäisi tuottaa lopullisia kestäviä energiaratkaisuja eikä uusia ongelmia. Tässä suhteessa uudet ja uusiutuvat energialähteet ovat ylivertaisia vaihtoehtoja. Uusien teknologioiden haasteena ovat korkeampi hinta ja pienet energiamäärät.

Uusien energiateknologioiden, kuten tuuli- tai aurinkoenergian, osuus kaikesta maailman energiasta on vielä hyvin pieni. Tällöin vertaamme uusia teknologioita koko energiahistorian investointeihin, joihin ei voida enää vaikuttaa. Sen sijaan ilmastonmuutoksen torjunnan kannalta on olennaista katsoa eteenpäin tuleviin ratkaisuihin. Jos tarkastelemme uusien teknologioiden osuutta tänä päivänä tehtävistä investoinneista, muuttuu energiakuva täysin. Esimerkiksi vuonna 2007 kaikesta sähköenergian (TWh) lisäyksestä maailmassa tuulivoiman osuus oli yli 10 % ja aurinkosähkön lisäys lähes 1 %:a. Kun näiden kahden teknologian kasvunopeus on 20–30 % vuodessa, ymmärretään paremmin, minkälaisesta läpimurrosta voisi tulevina vuosina olla kyse. Kuvio 4 havainnollistaa tuuli- ja aurinkosähköllä tuotetun sähkön osuuden vuosittaista lisäystä vuoteen 2020 saakka. Laskelmien taustalla olevat perusolettamat ovat konservatiivisia, sillä tuulivoiman kasvun oletetaan putoavan kolmannekseen ja aurinkosähkön kasvun puoleen nykytasosta. On siis realistista, että vuonna 2020 tuuli- ja aurinkovoimalla voidaan tuottaa kuvion mukaisesti puolet kaikesta uudesta sähköstä.

Julkinen tuki tai lisähinnan kompensointi on ollut ja tulee olemaan tarpeen uusien energiantuotantomuotojen markkinoiden kasvulle. Kasvatavat volyymit pudottavat hintaa, jolloin uuden teknologian hinta halpenee. EU:n energia- ja ilmastopakettissa vuonna 2007 ja 2008 asetetut määrälliset tavoitteet kaksinkertaistaa uusiutuvan energian käyttö vuoteen 2020 mennessä pyrkivät osaltaan kiihdyttämään kaupallistamisprosesseja. Nämä toimet tulevat 4–5-kertaistamaan tuulisähkön hyödyntämisen EU:ssa siten, että vuonna 2020 yli 15 % kaikesta sähköstä voisi olla peräisin tuulivoimasta (Lund 2008). Samalla tuulienergia voi saavuttaa kilpailukykyisen hinnan. Kiinnostavaa on miettiä pitemmän ajan hintakehitystä, koska uusilla tekniikoilla on potentiaalia tulla nykyistä energiantuotantoa halvemmaksi. Koska hinta on usein määrävänä tekijänä energiapäätöksissä, voisi alempi hinta johtaa laajempaan penetraatioon globaalisti ja saada täten aikaan suuria positiivisia vaikutuksia ilmastonmuutoksen vaikutusten hillinnässä.

Kuvio 4. Tuulivoiman ja aurinkosähkön osuus vuosittaisesta sähkön lisäyksestä.

Uusiutuvien energialähteiden lisämahdollisuudet ja energiankäytön tehostaminen ovat Suomenkin tilanteessa realistisia vaihtoehtoja (Lund 2007b). Laajentamalla bioenergian käsitettä mm. biokaasuun, jätteiden hyödyntämiseen ja peltoenergiaan sekä uusiutuvien energialähteiden käsitettä tuulivoimaan, aurinkoenergiaan ja pienvesivoimaan voisimme yhdessä energian tehostamisen kanssa aikaansaada energiasalkun, joka täyttäisi kustannustehokkaasti kaikki energia- ja ilmastopoliittiset reunaehdot. Vuonna 2020 näistä saataisiin lähes kolmen suurvoimalan verran sähköä. Poliittinen tahtotila ja oikeat ohjauskeinot ovat edellytys tämän vaihtoehdon toteutumiselle Suomessa.

Vaikka monet uudet energiateknologiat ovat jo läpimurron kynnyksellä, tuo tulevaisuus varmasti mukanaan uusia energiainnovaatioita. Materiaali- ja biotieteet sekä nano- ja informaatioteknologia avaavat huimia tulevaisuudennäkymiä, joiden kautta esimerkiksi aurinkoenergia, vetytekniikka tai energian varastointi voisivat tulla laajaan käyttöön edullisesti. Ehkä eräänä päivänä valmistamme aurinkosähköpaneelieja rullalta rullalle kuin paperia. Tai voisiko lopullinen energiaratkaisu olla aurinkovetyjärjestelmä, jossa auringon energian avulla hajotetaan vesi vedyksi ja hapeksi ($H_2O + \text{sähkö} \rightarrow H_2 + 1/2 O_2$). Sen jälkeen vety varastoidaan, ja kun energiaa tarvitaan, muunnetaan vety polttokennossa hyvällä hyötysuhteella

takaisin sähköksi, jolloin reaktiotuotteena syntyy vettä ($H_2 + 1/2 O_2 \rightarrow H_2O + \text{sähkö}$). Vety on puhdas energiakantaja, jonka energiasisältö on korkea. Näin syntyisi täysin suljettu ja saasteeton uusiutuvaan energiaan pohjautuva energiajärjestelmä, jossa ei ole liikkuvia osia. Auringon säteilyä tulee maapallolle vuodessa yli 10 000 kertaa energiantarvettamme enemmän, joten sitä riittäisi kaikille. Energian tuottaminen auringolla muistuttaisi luonnon omia energiajärjestelmiä, jotka ovat satojen miljoonien vuosien evoluution tulos. Siinä vaiheessa, kun teknologia kehittyy näin pitkälle on globaali ilmastohaaste saavuttanut päämääränsä ja järki on voittanut!

Loppusanat

Tiede on jo pitempään viestinyt energiatuotannon päästöjen ja ilmastomuutoksen yhteydestä. Suomessakin aihe tuli esille asiantuntijaseminaareissa jo 80-luvun puolivälissä. Kansainvälisellä tasolla asiasta keskusteltiin tosissaan jo kaksi vuosikymmentä sitten OECD:n alaisen energiajärjestön IEA:n järjestämissä tilaisuuksissa. Ilmastopöytäkirja, jossa asetettiin globaalit tavoitteet päästöjen vähentämiseksi, laadittiin yli vuosikymmenen sitten.

Varsinainen läpimurto ilmastomuutoksen torjunnan välttämättömyydestä syntyi kuitenkin vasta pari vuotta sitten, kun Yhdysvaltain entisen varapre-

sidentin ja Nobel-palkitun Al Goren ilmastoviesti porautui ihmisten mieliin. Tavallisten kansalaisten huoli on kanavoitunut edelleen poliittiselle tasolle, joka on johtamassa konkreettisiin toimenpiteisiin ilmastomuutoksen hillitsemiseksi. Presidentin-vaihdos tuo mitä todennäköisimmin Yhdysvallat mukaan ilmastotalkoisiin. Tällä hetkellä ilmassa on toiveikkuutta siitä, että Kööpenhaminan huippukouksessa joulukuussa 2009 saataisiin aikaan globaali sopimus päästöjen vähentämiseksi Kioto-kauden jälkeen. Tämä olisi lopullinen lähtölaukaus globaalille vallankumoukselle, joka muuttaisi vihdoinkin ja viimein ajattelumme ja toimintamme kestäväälle pohjalle.

Ilmasto-ongelman tiedostamisen ja muutosta vaativan tahtotilan syntyminen kautta olemme siirtymässä toiminnan aikakauteen. Haaste on suuri ja ratkaisujen kehittämisessä tarvitsemme sekä globaaleja vastuullisia toimintamalleja että paikallista toimintaa. Sosiaaliset, taloudelliset ja teknologiset innovaatiot ovat tarpeen. Kestävän kehityksen periaatteiden on tultava osaksi arkipäiväistä toimintaamme.

Ilmastomuutoksen torjunnan pullonkaulat eivät ole siinä, onko meillä varaa tai löytyykö ratkaisuja. Monet analyysit osoittavat, että ilmasto-ongelma on ratkaistavissa loppujen lopuksi varsin pienellä rahallisella ponnistuksella. Suurin haaste lienee ihminen itse. Kun taloudellinen ahneus ja lyhytnäköisyys ohjaavat kauaskantoisia päätöksiämme, eivät mitkään teknologiset ratkaisut tule auttamaan. Muutokseen tarvitaan globaalia vastuuta heikommista – ei vain kanssaihmisistä, vaan myös luonnosta.

Kirjallisuus

- International Energy Agency (2006). World Energy Outlook 2006. Pariisi.
- International Energy Agency (2008). Energy technology perspectives 2008. Pariisi.
- Lund, P. D. (2008). Strategies and policies for speeding up energy innovations and new technologies to meet Europe's energy challenges. Teoksessa Energy in Europe: Economics, Policy and Strategy. Nova Publishers, USA (ilmestyy 2008).
- Lund, P. D. (2007a). Effectiveness of policy measures in transforming the energy system. Energy Policy 35: 627-639.
- Lund, P. D. (2007b). The link between political decision making and energy options – assessing future role of renewables in Finland. Energy 32: 2271-228.
- Pacala, S. & R. Socolow (2004). Stabilization wedges: solving the climate problem for the next 50 years with current technologies. Science 305: 986-972.
- Stern, N. (2006). Stern review: The Economics of Climate Change. <http://www.hm-treasury.gov.uk/independent_reviews/stern_review_economics_climate_change/> Käyttöpäivämäärä 18.9.2008.

Ilmastonmuutos elinkeinoelämän uhkana ja mahdollisuutena

Pekka Tuovinen, Neste Oil Oyj

Maailma muuttuu ja reunaehdot sen mukana

Uusiutumattomien luonnonvarojen huoleton käyttö kiihdyttää ilmastonmuutosta. Ihmisen toiminnan vuoksi lisääntynyt kasvihuonekaasujen pitoisuus ilmassa lämmittää ja sekoittaa ilmastoa. Tiedemaailman keskustelusta on siirrytty jo aikoja sitten poliittiseen vaiheeseen, jonka päätöksenteon hitaus tuskastuttaa monia.

Miksi ilmakehän otsonikerrosta ohentavista aineista saatiin päätettyä paljon sujuvammin kuin kasvihuonekaasuista? Ehkä syynä on se, että kyseessä oli pääasiassa vauraiden maiden aiheuttama ongelma. Otsonituhoa aiheuttavat yhdisteet olivat varsin rajallisessa käytössä. Korvaavia aineita ja menetelmiä kehitettiin ja niiden valmistamisesta tuli kannattavaa ja kasvavaa liiketoimintaa. Kylmä- ja ponneaineet ovat kuitenkin vain mauste keitossa, jollaiseksi nykyinen elintasomme ja elämänmuotomme voidaan ajatella. Mausteita voi vaihdella ketään horjuttamatta. Kun siirrytään energiahuoltoon, kivihiiilen, öljyn ja maa-kaasun käyttöön, puututaan itse keiton raaka-ainesiin ja valmistukseen.

Maailmanlaajuinen ongelma vaatii saman mitatakaan ratkaisuja. Tasapuolisuus ja kehittymisen mahdollisuus ovat avainsanoja. On virkistävää ottaa nyt esille jo lähes tunnistamattomaksi kaluttu termi, kestävä kehitys. Hiilen ja malmien varaan rakennettujen paikkakuntien kuva on lohduton luonnonvarojen ehdyttyä. Historia tuntee lukuisia tapauksia, joissa myös uusiutuvien varojen, useimmiten metsän käyttö on ylittänyt sen kantokyvyn, ja lopputulos on yhtä surkea. Kestävän kehityksen kannalta jäljet pe-lottavat. Talouskasvua tavoitellessaan kehittyvät maat ovat kuitenkin menossa samaan suuntaan, josta valistuneimmat länsimaat ovat nyt työläästi tulossa takaisin.

Sternin raportti herätti maailman

Englantilaisen ekonomistin Nicholas Sternin raportti (Stern Review on the Economics of Climate Change) ilmastonmuutoksen taloudellisista vaikutuksista syksyllä 2006 käynnisti ennennäkemättömän laajan keskustelun. Taloustieteilijä toi kokoamassaan teok-

nessä näkemyksensä ilmastopolitiikasta taloudellisten toimijoiden tarkasteltavaksi. Keskeinen johtopäätös on: Voimakkaiden, välittömien ilmastotoimien hyödyt ovat suurempia kuin niiden kustannukset.

Sternin mukaan tieteellinen todistusaineisto on nyt erittäin selvä: ilmastonmuutokseen liittyy hyvin vakavia maailmanlaajuisia riskejä, ja niihin vastaaminen vaatii nopeaa maailmanlaajuista toimintaa.

Raportissa tarkastellaan ensin todistusaineistoa ilmastonmuutoksen taloudellisista vaikutuksista sekä niitä vaikutuksia, joita ilmaston kasvihuonekaasupitoisuuksien vakauttamisella on talouteen. Raportin toisessa puoliskossa tarkastellaan niitä poliittisia haasteita, jotka liittyvät vähäpäästöiseen talouteen siirtymiseen sekä sen varmistamiseen, että yhteiskunnat voivat sopeutua ilmastonmuutoksen seurauksiin.

Stern toteaa, että ilmastonmuutos asettaa ainutlaatuisen haasteen taloudelle: kyseessä on suurin ja laaja-alaisin koskaan koettu markkinoiden epäonnistuminen. Tämän takia taloudellisten analyysien on oltava maailmanlaajuisia ja pitkää aikaväliä käsitteleviä. Niissä täytyy keskittyä riskien ja epävarmuustekijöiden taloudellisiin vaikutuksiin sekä tutkia merkittävän muutoksen mahdollisuutta.

Raportin mukaan pahimpia ilmastonmuutoksen vaikutuksia voidaan merkittävästi vähentää, jos hiilidioksidipitoisuuden maksimi pysyy alle 450–550 ppm hiilidioksidiekvivalenttia (CO₂e). Nykytaso on 430 ppm CO₂e ja se nousee yli 2 ppm vuosittain.

Sternin raportti on herättänyt myös voimakasta kritiikkiä. Matti Liski (2007) on mm. tarkastellut tutkimuksen näkökulmaa, joka hänen mukaansa pyrkii olemaan tavoitteensa mukaan riippumaton selvitys tutkimuksen antamasta näytöstä, mutta todellisuudessa se on hänen mielestään poliittinen dokumentti.

”Tarkasteltavaan ilmiöön liittyy kuitenkin liian suurta rakenteellista epävarmuutta, jotta se voitaisiin puristaa muutamaaan taloudelliseen tunnuslukuun. Poliittinen halukkuus tarttua ilmasto-ongelmaan heijastelee tarvetta ostaa välittömillä toimilla ilmastovaikutus epämääräisiä ja mahdollisesti katastrofaalisia riskejä vastaan. Näitä riskejä Sternin raportti pyrkii hinnoittelemaan käyttäen tarkoitukseen sopimatonta taloudellista mallia, mikä nostatti kritiikin. Raportti

on pyrkimyksissään akateemista tutkimusta edellä.” (Liski 2007.)

Sternin raportti muodostaa kuitenkin merkittävän yrityksen määrittää ilmastonmuutoksen vaikutuksia, arvottaa niitä ja vertailla kustannuksia ja hyötyjä.

Pääomien sijainti - öljyalan intressien ohjaaja?

Kaikkien öljyjättien strategiaan on viimeisten 15 vuoden aikana kuulunut öljyvarantojen kasvattaminen. Yhtiöiden kilpailu uusista tuotantoalueista on nostanut öljyn hintaa. Raakaöljystä ei sinänsä ole ollut pulaa, mutta erilaisille maailmantalouden vaihteluille ja suoranaistalle spekuloinnille herkkänä sen hintataso on noussut viime vuosina voimakkaasti ja tilan ennustetaan olevan suhteellisen pysyvä. Maailman odotetaan hyväksyvän 150-200 dollarin tynnyrihintaa mukinoita.

Pääomien sijoittamisen raaka-aineen alkulähteille on otaksuttu vähentäneen suurten toimijoiden hallukkuutta investoida jalostustoimintaan. Myöskään kypsillä polttoainemarkkinoilla toimivat vähittäismyynti- ja jakeluketjut eivät tunnu suuria yhtiöitä kiinnostavan. Vähittäismyyntiketjuissa on tapahtunut keskittymistä myös Suomessa.

Yksi seuraus tuotantoketjun alkupään painottamisesta on välillinen. Sinne sijoitetun pääoman tuototennusteen kannalta korvaavien, uusiutuvien energiamuotojen voimakas kehittyminen on selkeä uhka. Useimmat suuryritykset noudattavat nykyisin pääosin tieteen näkemyksiä ilmastokysymyksessä. Tästä huolimatta yhtiöiden panostuksia uusiutuvien raaka-aineiden ja tuotteiden kehittämistyöhön on pidettävä niiden resursseihin nähden varsin vaatimattomina.

Uudet toimijat aiheuttavat myllerryksen

Perinteisten energia-alan toimijoiden verkkainen edistyminen vähähiilisen energian kehittämisessä on jättämässä pelikenttää nopeampiliikkeisille yrittäjille. Suomalaisen Neste Oilin uusiutuvista raaka-aineista valmistettu NExBTL-diesel on esimerkki pienen toimijan innovatiivisesta ja oikea-aikaisesta kehityksestä ilmastonmuutoksen torjunnassa. Yhtiön

tutkimustoiminta keskittyy yhteistyössä yli 20 tutkimustahon kanssa uusiutuviin polttoaineisiin ja niiden raaka-aineisiin. Maailmankaupassa on ilmennyt elintarvikkeiden hintahäiriöitä, joiden pääasiallisina syinä ovat olleet kulutuksen kasvu, tärkeiden tuottajamaiden heikot sadot, spekulanttien siirtyminen osakemarkkinoilta elintarvikekauppaan, mutta myös osaltaan ruokatuotannon ohjautuminen energiakäyttöön. Neste Oilin tavoite on kasvattaa uusiutuvien polttoaineiden tuotantoa tuntuvasti ja samalla päästä pois ruokaketjusta vuoteen 2020 mennessä.

Myös monialayritykset ovat tunnistanee muuttuvan markkinan tarjoamat mahdollisuudet. Esimerkiksi maailman arvokkaimpiin yrityksiin kuuluvan General Electricin linjaukset ovat kiinnostavia. Yhtiö ilmoitti syksyllä 2007 (GE 2007) sijoittavansa yli miljardi dollaria puhtaan teknologian kehitystyöhön vuonna 2007. Tavoitetaso on sijoittaa tähän R&D-alaan yli 1,5 miljardia vuosittain vuoteen 2010 mennessä. Panostukset antavat odottaa läpimurtoja useammalla ilmastonmuutoksen kannalta kiinnostavalla alalla.

Säätelyn oltava ennustettavaa, johdonmukaista ja globaalia

Vähäpäästöisten toimintatapojen ja uuden teknologian käyttöönotto edellyttää ennustavissa olevia markkinoita. Investointiympäristön vakaus on keskeinen keino edistää uudistuksia. Investoinnit tehdään vuosikymmenien tähtäimellä, joten on tärkeää, että toimintaympäristöön ei aiheuteta säätelyllä häiriöitä. Liikenteen polttonesteiden biosisällön ympärillä käyty arvuuttelu käy esimerkiksi epäselvästä ja päättämättömästä politikoinnista.

Pelissäntöjen globaali tasapuolisuus on tärkeää, jotta vältetään kilpailun vääristymät. Oikeudenmukainen ja vakaa toimintaympäristö kannustaa yrityksiä kehittämään toimintojaan ja investoimaan uuteen tehokkaaseen teknologiaan.

Kaikkien päästöiltään merkittävien maiden välinen ilmastopöytäkirja varmistaisi maailmanlaajuisen kysynnän vähäpäästöiselle teknologialle. Kansainvälisessä taloudessa yritykset sijoittuvat maihin, joissa toimintaympäristö tarjoaa niille parhaat menestymisen mahdollisuudet. Sijoittumisessa kasvu on

aina keskeinen tavoite. Päästöt vähenevät globaalisti ainoastaan, kun kansainvälisillä markkinoilla kilpailuilla yrityksillä on tasapuoliset päästövelvoitteet. Kilpailuetua ei tule antaa tehottomuudesta eikä siitä, että toimii tai siirryy löyhien ympäristönormien ympäristöön.

Tuotanto kasvaa siellä, missä toimintaympäristö on houkuttelevin ja toiminta kannattavinta, koska kannattavuus ja kilpailukyky ovat kaiken yritystoiminnan perusta. Vain kannattava yritys voi tuottaa taloudellista hyvinvointia yhteiskunnalle tavaroiden ja palvelujen tuottajana, työllistäjänä, veronmaksajana, sosiaaliturvan rahoittajana ja osaamisen edistäjänä. Tämä pätee kaikissa maissa ja olosuhteissa.

Globaalit ympäristövaikutukset määräytyvät tuotteiden kokonaiskysynnän sekä tuotantoon ja kuljetuksiin käytettyjen tuotantopanosten aiheuttamien päästöjen perusteella. Kasvihuonekaasupäästöt vähenevät maailmassa ainoastaan, jos kaikilta samoilta kansainvälisillä markkinoilla toimivilta yrityksiltä vaaditaan yhteneväisten normien noudattamista. Jos kilpailija saa etua esimerkiksi löysemmistä ympäristövaatimuksista, tuotanto ja sen ympäristövaikutukset saattavat vähentyä yhdessä maassa, mutta kasvaa toisessa. Tällöin voi tapahtua hiilivuotoa, eli maailman kokonaispäästöjen kasvua. Samalla heikennetään hyvinvointia niissä maissa, joissa tuotanto vähenee. Ympäristön laadun huonontuminen voi vähentää hyvinvointia myös niissä maissa, joissa on mahdollista käyttää enemmän päästöjä aiheuttavaa teknologiaa.

Yhteenveto

Ilmastonmuutoksen torjunta on noussut keskeiseksi alueeksi, joka muodostaa elinkeinoelämälle sekä uhkia että mahdollisuuksia. Maailmantalouden ennustettavuus on ilmiön myötä heikentynyt entisestään, mutta vakava koko maailmaa uhkaava tekijä pakottaa toisaalta sellaiseen tutkimus- ja kehittämistyöhön, jota ei muutoin tehtäisi. Ihmiskunta joutuu tähänastisen taipaleensa vaativimpaan hallinnolliseen haasteeseen. Avoin kysymys on tällä hetkellä se, löytyykö globaalilla tasolla riittävästi yksituumaisuutta tasapuolisen, toivottuun lopputulokseen tähtäävän politiikan luomiseen ja toimeenpanoon.

Kirjallisuus

- General Electric (2007). Press release: 10/23/2007 12:30. GE ecomagination R&D Investment to Reach \$1 Billion by Year End, Driving Expansion of Advanced Technology Pipeline. <<http://www.genewscenter.com/PressPack/2748-01-072.pdf>> Käyttöpäivämäärä 1.6.2008.
- Liski, M. (2007). Sternin raportti ja sen kritiikki. Ympäristöministeriön asiantuntijaselvityksiä, marraskuu 2007. <<http://www.ymparisto.fi/>> Käyttöpäivämäärä 1.8.2008.
- Stern, N. (2006). Stern Review on the economics of climate change. <http://www.hm-treasury.gov.uk/independent_reviews/stern_review_economics_climate_change/> Käyttöpäivämäärä 18.9.2008.

Ilmastotekoja käytännön tasolla

*Aleksi Neuvonen ja Pauliina Jalonen, Dodo ry**

“Voinko minä teoillani vaikuttaa ilmastonmuutokseen?” Tämä kysymys askarruttaa nykyisin monia. Vastaus on tavallaan selvä: Ilmastonmuutos on seurausta miljardien ihmisten yksittäisistä valinnoista ja teoista. Ihmisen arjen läpileikkaavat toiminnot kuten liikkuminen, asuminen, ruoka ja sähkö tuottavat kukin merkittävän osan päästöistä. Toisin kuin useimmat aiemmat ympäristöongelmat, ilmastonmuutoksen takana ei ole yksittäistä tehdasta, tuotannonalaa tai teknologiaa, jonka sivutuotteena ympäristö saastuu.

Me kaikki olemme siis osa ongelmaa, mutta olemmeko osa ratkaisua? Kysymys: “voinko minä teoillani vaikuttaa ilmastonmuutokseen?” viittaa tietenkin myös siihen. Vastaus tähän on huomattavasti edellistä vaikeampi.

Moni on varmasti sitä mieltä, ettei voi. Tähän on ainakin kolme keskeistä syytä.

1. Koska ilmastonmuutos on seurausta valtavasta määrästä yksittäisiä tekoja, ei suoraviivaista patenttiratkaisua ole käsillä. Ei riitä, että kaikki jättävät auton kotiin ja menevät töihin pyörällä tai bussilla. Ei riitä, että kaikki tekisivät kodeistaan matalaenergiataloja. Ei auta, vaikka jokainen siirtyisi energiansäästölamppuihin ja A++-luokan kodinkoneisiin. Päästöjä syntyisi yhä ja aivan liian paljon. Tarvitaan suuria

muutoksia näissä kaikissa ja lisäksi monessa muussa asiassa. Kaikkien saaminen mukaan näihin lukuisiin muutoksiin tuntuu toivottoman vaikealta.

2. Ilmastonmuutos on aidosti globaali ongelma. Mikään maa tai maanosa ei voi ratkaista sitä yksin. Kukaan ei voi myöskään eristäytyä sen vaikutuksilta tyystin, etenkin koska ilmastonmuutoksen tarkkoja seurauksia ja kerrannaisvaikutuksia on vaikea ennustaa. Meillä ei toistaiseksi ole kokemusta järjestelmästään, jolla näin laaja-alainen asia saataisiin globaalisti ratkaistua. Siksi lähes jokaisella on syytä epäillä, että vaikka minä ja naapurini parantaisimme tapamme ja vähentäisimme päästöjä, löytyy jostain päin maailmaa aina paljon suurempi joukko vapaamatkustajia: kiinalaisia, yhdysvaltalaisia tai venäläisiä.

3. Ilmastonmuutoksen selittäminen ei tapahdu vuodessa eikä edes kymmenessä. Ratkaisuja pitää kehittää ja toteuttaa luultavasti koko tämän vuosisadan. Merkittäviä edistysaskeleita pitäisi tehdä jo seuraavan kymmenen vuoden kuluessa, muutoin myöhemmät ponnistelut voivat osoittautua turhiksi. Toistaiseksi ihmiskunta ei ole osannut olla missään toiminnassaan näin pitkäjänteinen ja järjestelmällinen. Positiivinen kehitys on aina tähän asti pysähtynyt sotiin, jonkun maaryhmän eristäytymiseen tai ainakin talouslamaan.

Dodo ry on ympäristöjärjestö, joka etsii kaupunkilaisia ratkaisuja globaaleihin ympäristöongelmiin. Dodo järjestää vuosittain globaalin kaupunkilaisuuden Megapolis-festivaalia sekä toteuttaa kehitysyhteistyöhankkeita Madagaskarilla ja Malissa. Lisäksi Dodo ylläpitää tuotewiki.org-kulttajayhteisöä.

Ilmastonmuutos on siis holistinen, globaali ja pitkäjänteinen haaste. Tämä on monien mielestä perustavanlaatuisessa ristiriidassa ihmisten arkisen toiminnan perusorientaation kanssa. Se on harvoin kokonaisvaltaista, suunnitelmallista ja muut harkitusti huomioon ottavaa.

Silti on selvää, että ilmastonmuutoksen selättäminen vaatii meidän kaikkien – yksilöiden ja yhteisöjen – tekoja. Mutta käyttäytymismuutosta ei tapahdu ilman uudenlaista omien tekojen mieltämisen tapaa. Pitää olla tarina, jonka kautta ihmiset voivat ymmärtää omien tekojensa mielekkyyden. Se tarina liittyy yksilön teot osaksi maailmanlaajuisia asenne- ja käytäytymismuutosta. Sama tarina kuvaa historiallista kehitystä, jossa yhteiskunta muuttuu ja onnistuu kääntämään päästöt laskuun. Se kuvaa ainutlaatuisia tapahtumasarjoja, josta ei ole aiempaa esimerkkiä.

Tämän tarinan kertominen on pitkälti kansalaisjärjestöjen tehtävä. Järjestöt olivat ensimmäisiä tulkkauksessa tiedemiesten havaintoja ilmastonmuutoksesta ymmärrettäväksi tarinaksi uhkaavasta katastrofista. Järjestöt ovat sen jälkeen luoneet visioita kansainvälisistä sopimuksista, tehneet hitaasti junaavasta diplomatiasta laajoja kaaria kohti tulevaisuutta. Järjestöt ovat kertoneet, mitä ovat yksilöiden ilmastoteot, sekä Suomessa että muualla maailmassa.

Seuraava suuri tarina on se, miten näitä ilmasto-tekota tehdään kaikkialla maailmassa. Tämä tarina kannustaa ihmisiä sivustakatsojista aktiivisiksi toimijoiksi, ilmastosankareiksi.

Tarina 1: Aavikolta kaupunkiin

Ilmastonmuutoksen seuraukset ja ratkaisut avautuvat erilaisina suomalaiselle kaupunkiasujalle tai malilaiselle yhteisöpuutarhasta elantonsa saavalle kylänlaiselle. Suomalainen kaupunki varautuu ilmastonmuutoksen aiheuttamiin sademäärien kausittaiseen kasvuun erilaisin suunnitelmin ja merenrantarakentamista vältetään tulvariskien kasvaessa. Polttoaineen hinnannousu saa kaupunkilaisen luopumaan autosta ja siirtymään joukkoliikenteeseen sekä autojen yhteiskäyttöpalvelun jäseneksi.

Ilmastonmuutoksen edetessä malilainen sinnittelee kuivuudessa kituvan puutarhan sadonmyynnillä kunnes kaivoista ei löydy vettä. Tämän jälkeen

elanto saadaan myymällä polttopuita, jotka on saatu puita hakkaamalla. Aavikoituminen etenee ja puiden loppuessa kylästä muutetaan kaupunkiin. Malilainen kaupunki yrittää selvitä muuttovirrasta, slummiutumisesta sekä kuivuuden aiheuttamista ongelmista juomaveden saatavuudelle ja sen laadulle. Ratkaisu piilee uusien elinkeinojen löytämisessä ja puunhakuun lopettamisessa.

Kuinka saada näistä erilaisista todellisuuksista osa ilmastonmuutoksen ratkaisua? Jotta ilmastonmuutosta pystyttäisiin hillitsemään riittävästi, tarvitaan ihmiset mukaan, etsimään ja olemaan osa ratkaisua. ”Me osaamme ratkaista tämän” -tunnelma ei kuitenkaan synny muutamalla lehti uutisella saatika lakiuudistuksella. Siksi malilainen ja suomalainen todellisuus pitää tuoda yhteen. Suomalainen voi tukea malilaisen kylän kamppailua aavikoitumisesta vastaan ja oppia samalla jotain siitä, mitä vaikutusta hänen omilla teoillaan on. Globaali yhteisöllisyys rakentuu lopulta useiden eri tekijöiden synergiasta.

Tarina 2: Kaupungit, kaupunkiympäristöt ja kaupunkilaisuus

Kaupungeissa asuu jo yli puolet maailman väestöstä ja osuus kasvaa edelleen. Viimeisen kolmen vuosikymmenen aikana noin miljardi ihmistä on muuttanut maalta kaupunkiin. Ennusteiden mukaan seuraavan kymmenen vuoden aikana muuttovirta kasvaa edelleen miljardilla ihmisellä. Vuoteen 2055 mennessä kaupungit ottavat vastaan kahdesta neljään miljardia ihmistä. Latinalaisen Amerikan ja Lähi-idän maat ovat olleet jo pitkään kaupungistuneita. Nykyisin Aasiassa ja Afrikalla on merkittävin rooli maailman kaupungistumisessa. Vuonna 2005 kaupunkiväestöä oli Aasiassa 40 prosenttia ja Afrikassa 38 prosenttia ja näiden lukujen oletetaan kasvavan. (Kaupungeissa kasvaa mahdollisuus 2007.) Kaupungit ovat siis ilmastonmuutoksen torjunnan keskiössä.

Tämä johtuu jo yksinkertaisesti ihmisten ja vuorovaikutuksen määrästä aiheuttamista kohtaamisista ja oppimismahdollisuuksista. Innovaatiot leviävät nopeasti ja vastikään uuteen kaupunkiympäristöön muuttaneet asukkaat ovat avoimia muutoksille. Toisaalta kaupungit mahdollistavat materian ja tilan tehokkaan käytön. Kaupunkien kattama maa-ala

ei ole kovinkaan suuri suhteutettuna siihen, että se asuttaa puolet maailman väestöstä. Alueen on arvioitu olevan alle kolme prosenttia maan pinta-alasta (Kaupungeissa kasvaa mahdollisuus 2007). Ihmisten määrästä saatava skaalaetu antaa mahdollisuuden tavaroiden, palveluiden ja tilan jakamiseen.

Tämä edellyttää kuitenkin kaupunkeja, joissa erilaiset kokeilut ja toiminnot ovat mahdollisia. Kaupungin hallinnon tulee yhdessä yksityisen sektorin kanssa kehittää kaupungin infrastruktuuria kohti kestävämpiä ratkaisuja. Esimerkiksi Kiinasta löytyy useita positiivisia esimerkkejä siitä, miten uusia kaupunkeja rakennetaan energiatehokkaiksi. Näistä voidaan oppia muissa maailman kaupungeissa. Jo nyt maailmalla seurataan tiiviisti Curitiban ja Bogotan kaltaisten muutostarinoiden onnistumisia.

Mutta yhtälailla hyviä esimerkkejä voidaan kehittää myös suomalaisissa kaupungeissa. Nämäkin tarinat edellyttävät kertojia ja niiden kokoajia. Kansalaisjärjestöjen tärkeä rooli on saada ihmiset huomaamaan muutoksen mahdollisuudet omassa lähiympäristössään ja kirittää suomalaisia kaupunkeja tuottamaan hyviä esimerkkejä.

Tarina 3: Globaalin sopimisen haasteet ja ymmärrettävyys

Kansainväliset sopimukset toimivat maailmanlaajuisen yhteisön yhteisen tahdon ilmaisuina. Sopimuksissa ääneen lausutut tavoitteet aktivoivat teknologisten ja sosiaalisten innovaatioiden leviämistä. Näin siis ideaalitulanteessa. Vielä toistaiseksi globaalit sopimukset näyttäytyvät kansalaisille sitä kautta, kuka niissä on mukana ja kuka on vapaamatkustaja. Ne eivät vielä ole globaalin solidaarisuuden, vaan erojen korostajia.

Miksi kansalaiset eivät sitten painosta hallitustaan voimakkaammin globaaleihin sopimukseen? Uskovatko ihmiset, että ilmastonmuutoksen konkretisoituessa ihmisten nopea kekseliäisyys ja teknologia ratkaisevat ongelman? Ilmastonmuutoksen suurimmat kustannukset kannetaan ennen kaikkea maailman köyhimmässä maissa, joten onko välinpitämättömyytemme selitys toimimattomuuteemme?

Ilmastonmuutoksen pysäyttäminen vaatii globaalia ratkaisua. Kansainvälisten sopimusten ja sopimus-

järjestelmien täytyy olla ymmärrettäviä, jotta ihmiset saadaan tukemaan niitä oman maansa politiikassa. Tätä puolta ei kovin paljon nykyisessä kansainvälisessä ilmastopolitiikassa korosteta. Sopimusten tekninen monimutkaisuus mahdollistaa ehkä jossain tilanteessa kaikkia tyydyttävän kompromissin. Samaan aikaan ne kuitenkin etäännyttävät maallikot. Näin myös niiden vaikutukset hidastuvat: innovaatioita syntyy vasta kun erilaiset toimijat ymmärtävät millaisiin asioihin sopimukset lopulta velvoittavat.

Tämänkin tarinan kertomisessa kansalaisjärjestöillä on ainutlaatuinen rooli. Ne luovat malleja tulevista sopimuksista ja raportoivat sopimusneuvotteluista – usein huomattavasti aktiivisemmin kuin valtioiden viralliset edustajat. Näin matka globaalin sopimuksen ja kansalaisten omien ilmastotekojen välillä lyhenee.

Kirjallisuus

Kaupungeissa kasvaa mahdollisuus (2007). Tiivistelmä YK:n väestörahasen vuosiraportista 2007. Väestöliitto.

Kehitysmaiden tarpeet huomioiva metsävarojen käyttö ja suojelu

Olavi Luukkanen, Helsingin yliopisto

Metsätalous on erilaista eri maissa ja eri aikoina

Metsätalouden globaalia ja paikallista merkitystä on opittu ymmärtämään paremmin, kun on huomattu, että metsillä on hyvin erilainen tehtävä eri maissa ja samassakin maassa eri aikoina. Taloudellista ja sosiaalista hyvinvointia voidaan aikaansaada sekä metsiä hävittämällä että niitä kestävästi hyödyntämällä, ja molempia keinoja ovat käyttäneet sekä nykyajan että perinteiset yhteiskunnat.

Metsäkato on kääntynyt metsävarojen lisääntymiseksi teollisuusmaissa ja joissakin kehitysmaissa kuten Kiinassa jo vuosikymmeniä sitten. Tämä muutos näyttää liittyvän tietyn taloudellisen kehityksen tason saavuttamiseen. Se tapahtuu myös aikaisemmassa vaiheessa silloin kun metsien suojelua ja kestäväää käyttöä on tukemassa aktiivinen kansallinen politiikka. Väkirikkaista kehitysmaista Intia on juuri nyt saanut metsäkadon pysäytetyksi, paljolti paikallisyhteisöjen aktiivisuuden ansiosta. Indonesiassa ja Brasiliassa metsien häviäminen sen sijaan jatkuu, koska luonnonmetsien kestävään hakkuu ja raivaaminen viljelysmaaksi tai laitumeksi on näissä maissa sekä valtion että useimpien paikallisten toimijoiden yleisenä tavoitteena.

Trooppinen metsä säilyy vain, jos sitä tarvitaan. Jos ei sillä ole arvoa metsänä, sille löytyy aina vaihtoehtoinen käyttö, joka useimmissa tapauksissa on maatalous. Metsä säilyy ja myös uutta metsää saadaan aikaan, jos siihen on olemassa vahva paikallinen tarve, jos hallinnolla on määrätietoinen pyrkimys siihen, tai parhaassa tapauksessa, jos molemmat tekijät ovat yhdessä vaikuttamassa.

Sekä metsän hävitys että sen palautuminen ovat kansallisen ja kansainvälisen politiikan vahvasti ohjaamia prosesseja. Tämä politiikka ei kehitysmaissa kuitenkaan useimmiten ole metsäpolitiikkaa vaan jotain muuta, yleensä kauppaa-, maatalous- tai asutuspolitiikkaa. Suomi on esimerkki maasta, jossa metsillä on historiallisesti ollut suuri kansantaloudellinen merkitys. Metsien puuvarannon hyödyntäminen on edistänyt köyhyyden poistamista sekä yhteiskunnallisen ja taloudellisen tasa-arvon saavuttamista. Päinvastoin kuin kehitysmaissa nykyisin, tällainen taloudellinen hyödyntäminen ei meillä johtanut metsien häviämiseen vaan lopulta niiden entistä suurempaan puuntuottoon. Tämä helpottaa nyt myös metsien suojelutarpeiden turvaamista.

Suomessa tätä kehitystä on tukenut määrätietoinen valtion politiikka, jolla on ollut yhteiskunnan tuki yli puolue- ja luokkarajojen. Meillä metsätalouden taloudellisen ja sosiaalisen kestävyuden tavoitetta edistää maailmanlaajuisesti melko harvinainen metsien hajautettu omistus ja käyttö, jonka ansiosta metsätalouden päättäjinä ovat yksityiset metsänomistajat, perinteisesti pienviljelijäperheet. Tätä omaa historiallista kokemusta voimme käyttää hyväksi, kun Suomi aktiivisesti osallistuu kehitysmaiden metsien kestävä hoidon ja käytön tukemiseen.

Kehitysmaissa metsien tärkein tuote on polttopuu. Varsinkin kuivilla trooppisilla alueilla metsät ja puut turvaavat lisäksi ihmisten jokapäiväisen toimeentulon ruoan ja karjanrehun lähteinä sekä välillisesti maaperän viljavuuden säilyttäjinä erilaisissa peltometsä- ja kiertoviljelyjärjestelmissä. Paikallisilla ihmisillä on tarvittavaa tietoa metsien ja puiden hoidosta ja käytöstä, mutta ulkopuolisilta tämä tieto usein puuttuu. Polttopuun keruu ja ylilaidunnus ovat tällä hetkellä yleisiä metsäkadon syitä Afrikassa.

Poikkeustapauksessa voi myös köyhyydestä ponnisteleva kehittyvä maa olla tärkeä teollisen metsätalouden harjoittaja. Afrikassa ei ainoastaan Etelä-Afrikan tasavalta vaan myös sen naapuri, Swazimaa, on luonut vahvan metsäteollisuuden ja puuviljelmiin perustuvan metsätalouden. Etelä-Afrikan tasavalta on ollut uutena tiennäyttäjänä kehittyville maille siinä, miten teollinen metsätalous voi perustua myös pienviljelijöiden ja pienmetsänomistajien tuottamaan puuraaka-aineeseen. Erotukseksi Suomesta, missä raaka-aine tuotetaan luonnonmetsän kaltaisissa metsissä, raaka-aineena Etelä-Afrikan tasavallassa on nopeakasvuisilla viljelmillä tuotettu puu.

Kemiallinen metsäteollisuus vaatii suuria investointeja ja korkeatasoista teknologiaa. Sen toimintaa ja vaikutuksia on paljon helpompi seurata kuin luonnonmetsissä tapahtuvaa pienimuotoista puun hakkuuta ja käyttöä, jossa toimijoita on kehitysmaissa kymmeniä tuhansia. Trooppisen luonnonmetsän puun hakkuuta ja sahausta on helppo harjoittaa kestävämmällä ja paikallisyhteisöä ja luontoa vahingoittavalla tavalla ilman, että siihen voidaan helposti puuttua. Toisaalta trooppisen puun pienimuotoinen korjuu ja jalostus ovat potentiaalisesti tehokkaita

paikallisen kestävä kehityksen ja köyhyyden poistamisen keinoja.

Pienimuotoisen kestävä puunkorjuun ja paikallisen puunjalostuksen osaamista Suomi on jo kauan vienyt kehitysmaihin. Esimerkiksi siirrettävät pyörösahat (jotka Suomessa ovat tuttuja lähes kaikille viljelijöille) sopivat erinomaisesti paikalliseen käyttöön kehitysmaissa. Myös puuhiilen tuotanto kestävä raaka-ainelähdettä käyttäen on erinomainen maaseudun asukkaiden tulonlähde, mutta sekin tarvitsee kipeästi uusien menetelmien kehittämistä ja usein vielä raaka-ainetta haaskaavien käytäntöjen uusimisesta. Esteinä ovat tähän asti olleet metsänkäyttöoikeudet. Useimmissa kehitysmaissa paikallisilla asukkailla ei ole vielä kukaan oikeutta alkuperäisten metsien puun kaupalliseen korjuuseen ja jalostukseen. Nyt nämä esteet ovat nopeasti poistumassa kansainvälisen ja kansallisen metsäpolitiikan nopean kehityksen seurauksena.

Tilannetta monimutkaistaa toistaiseksi vielä se, että teknisessä mielessä laiton hakkuu voi olla ekologisesti kestävä ja paikallisia ihmisiä hyödyttävää, kun taas valtion sallima laillinen hakkuu voi olla molemmilla tavoilla haitallista. Metsätuotteiden sertifiointi voi vaikuttaa vain kansainvälisen kaupan kautta kulkeviin tuotteisiin ja niissäkin vain, mikäli osapuolet ovat siihen sitoutuneita.

Pysyvät ja tehokkaammat ratkaisut löytyvät metsien käytön suunnittelun ja valvonnan tehostamisesta sekä ennen kaikkea vastuun antamisesta yksityisille viljelijöille, paikallisyhteisöille, yrityksille ja muille paikallisille toimijoille. Valtiolle jää silloin vain vastuu metsätalouden ja sen tuottaman rahallisen hyödyn yleisestä valvonnasta ja säätelystä sekä esimerkiksi metsätalouden neuvontaorganisaatioiden ylläpitämisestä ainakin siihen asti kunnes viljelijät oman järjestäytymisensä kautta pystyvät luomaan omat organisaationsa ja tukiverkostonsa.

Metsäsektori kehitysyhteistyössä

Metsäalan kehitysyhteistyössä voidaan erottaa kolme vaihetta ennen nykyiseen uusimpaan ”metsäparadigmaan” päätymistä (Frühling & Persson 1996). Ensimmäistä vaihetta hallitsi 1960-luvulla syntynyt näkemys, jonka mukaan metsäteollisuus ja teolliset

puuviljelmät luovat myös etelään talouskasvua ja sen myötä ihmisten hyvinvointia. Seurauksena oli teollisten puuviljelmien perustaminen siirtomaihin ja vasta itsenäistyneisiin maihin. Niihin perustuvan teollisuuden, varsinkin kuitu- ja paperiteollisuuden, luominen onnistui harvoissa ja epäonnistui monissa kehitysmaissa.

Toinen vaihe alkoi 1970-luvulla; sitä luonnehtivat sellaiset nimitykset kuin sosiaalinen metsätalous ja kylämetsätalous. Toteutuskeinona oli useimmiten valtiojohtoinen metsien istutus ja hoito muun muassa polttopuukriisin ja aavikoitumisen torjumiseksi. Köyhien maiden energiakriisin vakavuus osittain yliarvioitiin tuolloin, ja paljolti valtiojohtoinen taikka ”ylhäältä alas” toteutettu suunnittelu ei toiminut odotetulla tavalla. Myös Kiinassa tuolloin aloitettu massiivinen puiden istutus eli ”Vihreän Kiinan muurin” luominen epäonnistui aluksi, kunnes paikalliselle väestölle annettiin oikeus käyttää hyväksi uusien viljelmien tarjoamaa puuta ja niiden muita tuotteita. Tämä uusi periaate on Kiinassa edelleen vallitseva ja tarjoaa hyvän esimerkin muille maille puuviljelmien onnistuneesta hoidosta ja käytöstä.

Kansainvälisen metsäpolitiikan kolmas, 1980-luvun puolivälissä alkanut vaihe käynnisti globaalis- ja ympäristöpainotteisen metsätalouden. Siinä korostuivat metsäkadon pysäyttäminen sekä YK:n Elintarvike ja maatalousjärjestö FAO:n vuonna 1985 julkistama Trooppisen metsätalouden toimintaohjelma ja sen pohjalta kehitetyt kansalliset metsätalouden toimintaohjelmat. Metsät luonnon monimuotoisuuden turvaajina ja ilmastonmuutoksen torjumisen välineinä alkoivat tuolloin myös saada runsaasti huomiota. Globaalit ympäristöongelmat olivat ja ovat yhä todellisia, mutta niitä yksipuolisesti korostettaessa unohdettiin ja unohdetaan vieläkin helposti metsien kokonaisvaltainen hoito ja käyttö sekä metsien ja puiden paikallinen merkitys.

Kehitysmaissa nähdään metsät, jälleen uuden metsäsektorin ”paradigmanmuutoksen” jälkeen, nyt ennen kaikkea köyhyyden vähentämisen välineinä ja myös paikallisten tarpeiden tyydyttäjinä. Tätä näkemystä tuki myös Johannesburgissa vuonna 2002 pidetty suuri ympäristökokous, jossa tarkasteltiin Riossa vuonna 1992 luotujen ympäristösopimusten tuloksia. Johannesburgin kokouksessa korostettiin

yksityisen sektorin vastuuta kestävästä kehityksen tukijana. Tämä koskee mitä suurimmassa määrin metsätaloutta, jossa yhtenä suurena ongelmana ovat yhä muun muassa laittomat hakkuut.

Metsät ymmärretään nyt entistä paremmin eri vaikuttajaryhmien paikallisella tasolla yhdessä hoitamana ja hyödyntämänä luonnonvarana. Tämä painotus ei sulje pois metsien globaaleja vaikutuksia vaan ainoastaan korostaa, että niidenkin ylläpitoon tarvitaan paikallisia toimijoita.

Kehitysmaiden metsät ja globaali-muutos

Metsäkato on tällä hetkellä etupäässä troopiikin maiden ongelma. Trooppisten metsien hävittäminen tuottaa lähes viidenneksen ilmakehän hiilidioksidipitoisuuden lisääntymisestä (IPCC 2007). Lisäksi suosademetsien turvekerroksissa pelkäästään Indonesiassa on varastoituneena niin paljon hiiltä, että näiden metsien hakkuu ja kuivatus ja tämän seurauksena tapahtuva hiilen vapautuminen turpeen maatumisen tai palamisen johdosta on aivan erityinen uhka ilmakehän hiilidioksiditasapainolle ja siitä riippuvalle ilmaston vakaudelle.

Metsäkadon pysäyttäminen ja uusien metsien perustaminen trooppiikkiin on nähty tärkeiksi keinoiksi ilmastomuutoksen torjunnassa. Vuonna 1997 ilmastopöytäkirjan tueksi luotu Kioton pöytäkirja ja erityisesti siinä määritelty Puhtaan kehityksen mekanismi (CDM) antoi jo teollisuusmaille mahdollisuuden korvata omia hiilidioksidipäästöjään myös metsitystoimenpiteillä kehitysmaissa, joita päästöjen vähentäminen tai korvaaminen ei nykyisen ilmastopöytäkirjan puitteissa koske ennen vuotta 2012.

Näitä ”Kioto-metsiä” on monesta syystä kritisoitu. Ne vievät ensinnäkin huomion pääongelmasta, joka on hiilidioksidipäästöjen lisääntyminen. Pahimmassa tapauksessa puiden istuttaminen hiilen sitomista varten kiihdyttää metsäkatoa troopiikin luonnonmetsissä, koska puuviljelmät vievät tilaa muulta maankäytöltä ja johtavat uuden viljelysmaan raivaukseen. Laaja-alaiset keskitetysti hoidetut puuviljelmät myös heikentävät kehitysmaiden ja niiden maaseudun asukkaiden mahdollisuuksia päättää omasta maankäytöstään. Tällaiset viljelmät myös vaikeuttavat

kehitysmaiden omia mahdollisuuksia korvata hiilidioksidipäästöjä puuta istuttamalla, kun niillä itsellään on tarve tai pakote siihen.

”Kioto-metsien” ehkä suurin ongelma on uusia metsiä varten tarvittavan maa-alan löytäminen. Teoreettisesti on laskettu, että ilmakehän koko nykyisen hiilidioksidipäästön pysäyttämiseksi tarvittaisiin uutta metsää trooppisten metsien koko nykyistä pinta-alaa vastaava määrä eli noin 2000 miljoonaa hehtaaria (Luukkanen 1999). Tätä voidaan verrata uusien metsäpuuviljelmien nykyiseen perustamistahtiin, joka on noin kolme miljoonaa hehtaaria vuodessa. Muita ongelmallisia kysymyksiä ovat mitä tämä puiden istuttaminen maksaisi ja mitä tehtäisiin kertyvälle puulle, varsinkin sitten kun nämä metsät (ehkä jo 20 - 30 vuoden ikäisinä) eivät enää kasva ja sido hiiltä.

Joulukuussa 2007 Balilla Indonesiassa pidetyn ilmastokokouksen tuloksena saatiin aikaan uusi REDD -mekanismi (vähennetyn metsäkadon ja metsien heikentymisen mekanismi). Tässä mekanismissa hiilidioksidipäästöjä torjutaan suoraan vähentämällä hiilen vapautumista metsistä sen sijaan että istutettaisiin lisää puuta sitomaan ilmakehään jo kertynyttä hiilidioksidia. Päinvastoin kuin ”Kioto-metsät” tämä lähestymistapa on saanut tuekseen myös useita ympäristöjärjestöjä. REDD -mekanismi toimii siten, että metsien säilyttäminen palkitaan rahakorvauksin. Useat teollisuusmaat lupautuivat suoraan rahoittamaan REDD -mekanismia, vaikka lopullisena tavoitteena on rahoittaa se päästökaupalla.

REDD -mekanismilla on kuitenkin myös omat ongelmansa. Varsinkin jos se sidotaan päästökauppaan ja sen vaatimaan todentamiseen, vaatii sen toteutus raskaan ja kalliin hallintaorganisaation, johon ainakaan paikallisella tasolla ei ole voimavaroja. On lisäksi epäselvää, minne ja kenelle korvaukset metsien suojelemisesta maksettaisiin, etenkin sellaisessa tilanteessa, jossa metsien tarkat omistus- ja käyttöoikeudet ovat määrittelemättä. Vaikuttaa siltä, että tropiikin metsissä asuvat tai niitä hyödyntävät paikalliset ihmiset helposti jäisivät ilman tämän mallin tuottamaa taloudellista hyötyä.

Koko järjestelyyn liittyy myös tehokkuuden ja oikeudenmukaisuuden välinen ristiriita. Nopeimmat tulokset saataisiin aikaan keskittämällä koko REDD

-mekanismi muutamaaan runsasmetsäiseen kehitysmaahan, joissa metsäkato vielä jatkuu nopeana. Tällaisia maita ovat ennen kaikkea Brasilia ja Indonesia. Toisaalta silloin rahallisesta hyödyistä jäisivät osattomiksi pienet kehitysmaat sekä suuristakin maista ne, jotka omin ponnistuksin ovat jo onnistuneet pysäyttämään metsäkadon. Tällaisia maita ovat esimerkiksi Kiina ja Intia.

REDD -järjestelmän käynnistys viittaa siihen, että siinä painotetaan oikeudenmukaisuutta enemmän kuin tehokkuutta. Tämä lisää entisestään tarvittavan suunnittelun, todentamisen ja hallinnoimisen määrää, joka kehitysmaiden näkökulmasta näyttää nyt vaikealta ongelmalta. Uhkana on jopa, että metsäsektorin toiminta kehitysmaissa lamaantuu, kun tarvittavat resurssit valjastetaan palvelemaan taloudellisesti näennäisen houkuttelevaa REDD -mekanismia.

Mikä olisi Kioton pöytäkirjan mahdollistamien hiiltä sitovien puuviljelmien taikka uuden REDD -mekanismin vaihtoehto kehitysmaalle? Metsäsektorin tutkijoiden ja monien muiden toimijoiden käsitys asiasta on selvä. Hiilen sidonta täytyisi ottaa yhdeksi metsätalouden tärkeäksi tehtäväksi, mutta ei siten että metsien muut ympäristölliset, taloudelliset ja sosiaaliset vaikutukset unohdetaan. Tällaiseen laaja-alaiseen ja muut sektorit huomioon ottavaan suunnitteluun on jo olemassa valmis työkalu.

Kansalliset metsäohjelmat on Rion kokouksesta käynnistyneen aktiivisen globaalin metsäpolitiikan tuloksena kehitetty tehokkaiksi kansallisiksi työkaluiksi kaiken metsiin liittyvän toiminnan koordinoimiseksi sekä teollisuusmaissa että kehitysmaissa. Suora tuki kehitysmaiden kansallisille metsäohjelmille saattaisi tuottaa paremman tuloksen kuin yksittäisten REDD -hankkeiden suunnittelu ja toteutus. Suomi on jo voimakkaasti, ja viime aikoina erittäin hyvin tuloksin, tukenut kansallisten metsäohjelmien laatimista, toteutusta ja seuranta muun muassa monissa Afrikan maissa.

Kansallisten metsäohjelmien laatimista ja soveltamista tukee lisäksi YK:n vuonna 2007 hyväksymä ”Oikeudellisesti ei-sitova instrumentti” (NBI) metsien kestävästä hoidosta ja käytöstä. Tähän dokumenttiin on koottu tiivistettynä suositukset, jotka ensin sisältyivät vuonna 1992 hyväksytyihin Rion metsäperiaatteisiin ja sen jälkeen niihin asiakirjoi-

hin, joita tuottivat vuonna 1994 Hallitustenvälinen metsäpaneeli (IPF) ja vuonna 1997 Hallitustenvälinen metsäfoorumi (IFF). Vuonna 2000, IFF:n ja IPP:n toteutuskausiin jälkeen, aloitti toimintansa YK:n metsäfoorumi (UNFF), joka edelleen toimii kansainvälistä ja eri maiden kansallista metsäpolitiikkaa tukevana asiantuntijaelimenä. UNFF osallistuu myös metsiin liittyvien kansainvälisten sitoumusten ja mekanismien (esimerkiksi REDD) luomiseen ja toteuttamiseen yhteistyössä varsinaisten ympäristösopimusten kanssa.

”Oikeudellisesti ei-sitova instrumentti” NBI on täten ikään kuin saanut sen roolin, jota alun perin jo Rion ympäristökokouksessa vuonna 1992 kaavailtiin kansainväliselle metsäsopimukselle. Tällaista sopimusta ei koskaan syntynyt, mutta sen tilalle luodut muut prosessit (kuten IFP, IPP, UNFF ja NBI sekä ilmasto-, biodiversiteetti- ja aavikoitumissopimusten metsiä koskevat toimintaohjelmat) loivat pohjan perustavaa laatua olevalle muutokselle eri maiden kansallisessa metsäpolitiikassa, metsiin liittyvässä lainsäädännössä ja metsätalouden organisaatioissa.

Ilmastonmuutos vaikuttaa metsiin tropiikissa kuten kaikkialla muuallakin. Yhä painokkaammin vaaditaan kehitysmaiden torjumaan ilmastonmuutoksen haitallisia vaikutuksia ja valmistautumaan muutoksiin selvästi määritellyllä sopeutumisstrategialla. Myös metsäalan kehitysyhteistyötä ja metsäntutkimusta halutaan ohjata ilmastonmuutoksen huomiota ottavaan suuntaan.

Päinvastoin kuin kehittyneissä maissa, ilmastonmuutos ei kuitenkaan kehitysmaissa välttämättä ole kiireisin tämänhetkinen metsiin ja maankäyttöön liittyvä ympäristöongelma. Voidaan jopa sanoa, että Pohjoisen ja Etelän täysin erilaiset luonnonvarojen käyttöön liittyvät ongelmat ja tarpeet sekä Pohjoisessa vallitsevan ajattelutavan pakottaminen etelän maihin ovat jo vaikeuttaneet kehitysmaiden metsien kestävä hoitoa ja käyttöä.

Kehitysmaissa tosin mielellään tartutaan ilmastonmuutokseen metsäkadon ja metsien heikentymisen selittäjänä, varsinkin odotettavissa olevan taloudellisen tuen houkuttelemassa. Ongelmana on se, että selaisiin todellisiin metsäkadon ja huonon metsänhoidon syihin kuten maanomistusolojen epäselvyyteen, liian keskitettyyn metsien hallintaan tai korrupioon

ei silloin puututa. Parempi lähestymistapa olisi ottaa huomioon metsätalouden sopeutuminen ilmastonmuutokseen yhtenä kysymyksenä kaikkien muiden, ja usein vielä tärkeämpien ja ajankohtaisempien kysymysten ohella.

Metsien kestävä hoidon ja käytön saavuttamiselle, myös metsäkadon estämiselle tai vaikkapa ilmastonmuutokseen sopeutumiselle, on kuitenkin kehitysmaissa nyt paljon paremmat edellytykset kuin aikaisempina vuosikymmeninä, jolloin eri ”metsäparadigmojen” nimissä yritettiin päästä samaan tulokseen, usein siinä onnistumatta. Maapallon metsien tilasta ja suositeltavista toimenpiteistä on tarvittavan poliittisen päätöksenteon tueksi nyt myös olemassa tiivistettyä ja helposti omaksuttavissa olevaa tietoa (ks. esim. Mery ym. 2005a, b).

Suomessa ja tropiikissa painiskellaan metsätaloudessa eri suuruusluokan ongelmien kanssa. Siinä, missä meillä keskustellaan suojeltavien eliöeläinten populaatioiden optimisuuruudesta ja siitä, miten yhä lisääntyvää metsien puumäärää parhaiten hyödynnetään, tropiikissa mietitään miten metsät ylipäättään voitaisiin säilyttää. Trooppista luonnonmetsää häviää vielä joka vuosi noin 14 miljoonaa hehtaaria, ja uusia trooppisia puuviljelmää istutetaan vain noin kolme miljoonaa hehtaaria vuodessa. Tilanne ei ole vaikein Amazonin alueella, jossa metsää häviää keskimäärin ”vain” 0,6 prosenttia pinta-alasta joka vuosi. Vielä uhatumpia ovat jo pitkälle pirstoutuneet sademetsäalueet muun muassa Länsi-Afrikassa ja Keski-Amerikassa sekä monet kuivien trooppisten metsien alueet. Tropiikin metsistä vain noin puolet on sademetsiä, mikä myös usein unohdetaan.

Tropiikin ja kehitysmaiden metsäkato on keskimäärin jo hieman hidastunut, mutta se jatkuu yhä monessa maassa edellä jo käsitellyistä syistä. Lisäksi kun aikaisemmin kehitysmaiden maatalouden laajenemista ohjasi paljolti tarve tuottaa ruokaa ja viljellä rahakasveja myyntitulojen saamista varten omalle kasvavalle väestölle, nyt sitä vauhdittaa myös globaali kauppapolitiikka. Sokerin, soijan ja pihvilihan tuotanto kasvaa Brasiliassa, mikä uhkaa samalla sademetsän säilymistä. Öljypalmun viljely biodieselin raaka-aineen tuottamiseksi laajenee varsinkin Kaakkois-Aasiassa, usein massiivisia hiilipäästöjä aiheuttavien keinoin. Öljypalmua voitaisiin viljellä, varsinkin

jo hävitetyillä tuottamattomilla alueilla, myös siten, että tämä toiminta vähentää hiilipäästöjä ja hillitsee ilmastonmuutosta.

Jos laajentuva maatalous antaa kestävän toimeentulon ihmisille, ei trooppisten metsien häviämistä voi välttämättä pitää pelkästään haitallisena asiana, varsinkaan jos niitä samalla jätetään suojelualueille. Puuviljelmät kattavat tällä hetkellä alle neljä prosenttia tropiikin metsien pinta-alasta, mutta niiden merkitys varsinkin kuitu- ja paperiteollisuudelle kasvaa nopeasti. Kiinassa perustetaan uusia puuviljelmiä yhtä paljon kuin koko varsinaisessa tropiikissa yhteensä, eli noin kolme miljoonaa hehtaaria vuodessa. Huomattava osa niistä on edelleen myös suojaistuksia, joilla torjutaan eroosiota ja aavikoitumista tai suojellaan jokien valuma-alueita.

Mitä metsien kestävä hoito ja käyttö nykyisin merkitsevät?

Tärkein uuden ”metsäparadigman” sanomista on se, että metsä on aina osa laajempaa kokonaisuutta ja voi tuottaa yhtä aikaa monenlaista hyötyä eri ihmisille. Suomessa tämä ei ole kovin mullistava uusi tieto, mutta kehitysmaissa metsien merkitystä toimeentulon lähteenä ja samalla ympäristön tilan turvaajana ei aina ole kyllin hyvin ymmärretty. Tämä on valitettavasti tilanne vielä tänäänkin.

Esimerkiksi Afrikan Sahelin alueen perinteisten peltometsäjärjestelmien merkitystä kestävästä ja tuottoisana ruoan tuotantomenetelmänä ei muualla, ei edes kehitys yhteistyöorganisaatioissa, riittävästi tunneta. Tämä tieto olisi kuitenkin aivan keskeistä esimerkiksi Sudanin sisällissodan jälkeisissä jälleenkennukseen tähtäävissä avustustoimenpiteissä. Jopa Maailmanpankin raportissa on todettu, että Sudanissa metsätalous ei ole tärkeää ja avustuksia ei siten kannata ohjata metsätalouteen. Tällaisen raportin kirjoittajilta on jäänyt huomaamatta, että köyhien ihmisten ruoka Sudanissa tuotetaan ”metsässä” (joka todellisuudessa voi olla savannipensaikkoja) ja että puiden raivaaminen ”tehokkaamman” maatalouden tieltä hävittää kokonaan maan tuottokyvyn ja johtaa uusiin nälkä- ja ympäristöongelmiin. Tämäkin osoittaa, että maatalotta ja ruoantuotantoa ei voida

kehittää ottamatta huomioon metsien ja puiden merkitystä.

Suomessa vuonna 2007 hyväksytty uusi kehityspoliittinen ohjelma (Suomen kehityspoliittinen ohjelma 2007) kiinnittää entistä enemmän huomiota ympäristökysymyksiin sekä myös kokonaisvaltaiseen maaseutukehitykseen, jossa myös puiden ja metsän avulla voidaan poistaa köyhyyttä. Tämä politiikka ottaa kiitettävällä tavalla huomioon sen, että puiden ja metsien merkitys on puiden tarjoamien suotuisten ympäristövaikutusten kautta suurempi kuin mitä suoraan niistä saaduista tuotteista voisi päätellä. Tilannetta hämärtää se, että ääritapauksissa suurin osa metsätuotteista saadaan muualta kuin metsästä, kuten pensaskasvillisuudesta tai maatalousmaalla kasvavista puista.

Joissakin kehitysmaissa teollinen metsätalous ja metsäteollisuus kehittyvät nopeasti. Vastuullinen toiminta tällä alalla edellyttää yksityisen sektorin aktiivisia toimenpiteitä. Metsätalouden ja –teollisuuden yritykset ja konsultit olivat aikaisemmin kehitys yhteistyön aktiivisia toimijoita myös maissa, joissa metsätalouden päätavoitteena saattoi olla polttopuun tuotannon turvaaminen tai aavikoitumisen estäminen.

Kehitysmaiden kannalta on vahinko, että suomalaistenkin yritysten huomio on nykyisin niin tiukasti sidottu nopeasti kasvavien talouksien maihin Kaakkois-Aasiassa ja Etelä-Amerikassa, että ne ovat jopa unohtaneet omat hyvät saavutuksensa Afrikassa. Yritysten kannattaisi panostaa köyhien maiden metsiin ja metsätalouteen, vaikkapa osana yhteiskuntavastuuta. Juuri köyhimmässä maissa on ihmisten toimeentulo kaikkein eniten riippuvaista puista ja metsästä. Näissä maissa esimerkiksi paikallisille toimijoille kohdistuva suora tuki voi aikaansaada näkyvää hyvinvoinnin kehitystä.

Päinvastoin kuin yleisesti otaksutaan, metsänhoito kuivilla trooppisilla alueilla ei ole vaikeaa. Näillä alueilla se perustuu luontaisen puukasvillisuuden omaan voimakkaaseen palautumiskykyyn ja perinteisiin, paikallisten asukkaiden hyvin hallitsemiin peltometsäjärjestelmiin, joissa alueen luontaiset puulajit ovat tärkeässä osassa. Afrikan Sahelin alueen tuotantosysteemien kestävyyttä lisää se, että siellä, toisin kuin itäisessä tai eteläisessä Afrikassa, tärkeimmät ruokakasvit (esim. durra, helmihirssi) ja myös kotieläimet

(kameli, paikalliset nauta- ja pienkarjarodut) ovat perinteisiä, kuivaan ja kuumaan ilmastoon erityisen hyvin sopeutuneita lajeja ja rotuja.

Sademetsissä ja muilla kosteammilla trooppisilla alueilla voidaan luonnonmetsää hoitaa ja käyttää kestävästi sekä perinteisillä että uusilla menetelmillä, mutta niillä pääongelmina ovat maankäytön politiikan ja lainsäädännön epäselvyys, hyvin erilaiset ja osittain ristiriitaiset käyttötavoitteet sekä hallinnon heikkous, joka ilmenee myös korruptiona. Yleinen kokemus on, että valtiojohtoinen metsätalous ei toimi. Mahdollisuudet ja keinot tilanteen korjaamiseksi riippuvat olosuhteista. Kostean tropiikin metsät tuottavat kaupallisesti arvokasta teollisuuspuuta, mistä seuraa aina jonkinasteisia metsien käytön ristiriitoja paikallisten asukkaiden, teollisuuden harjoittajien ja valtionhallinnon välillä.

Suomalaisella osaamisella kehitysmaiden metsätalouden tukena on pitkä historia, joka ulottuu kauemmaksi kuin suomalaisen kehitysyhteistyön historia. Jo 1950-luvulla suomalaiset asiantuntijat kehittivät metsävarojen inventointia trooppisilla ja subtrooppisilla alueilla. Suomalainen Nils Osara nousi YK:n Elintarvike- ja maatalousjärjestö FAO:n metsäosaston johtoon eli ”koko maailman metsänhoitajaksi” vuosiksi 1963-68. Vuonna 2006 samaan tehtävään valittiin Jan Heino, joka Osaran lailla oli aikaisemmin toiminut Suomen metsähallituksen pääjohtajana. Kymmenet suomalaiset metsäasiantuntijat ovat toimineet pitkäaikaisissa tehtävissä kehitysmaissa. Suomessa tai Suomen tuella on koulutettu neljän vuosikymmenen aikana satoja kehitysmaiden metsäammattilaisia, jotka nyt toimivat vastuullisissa tehtävissä kotimaissaan, osa myös tohtorin tutkinnon suorittaneina.

Suomalainen metsätaito kehitysmaiden metsiin ja metsätalouteen liittyvissä asioissa paranee jatkuvasti. Alun perinkin sen pääpaino oli teknistä osaamista vaativissa kysymyksissä, kuten metsävaratietojen keruussa ja hyödyntämisessä. Sen sijaan yhteiskuntaan, politiikkaan ja paikalliseen kehitykseen liittyvät asiat hallittiin aluksi huonosti, joskus myös pahasti epäonnistuen. Jo neljännesvuosisadan ajan tätä puutetta on korjannut, paitsi globaalien metsäpolitiikan nyt tarjoama tuki, myös Suomessa harjoitettu kehitysmaiden metsiin liittyvä intensiivinen opetus ja tutkimus.

Koulutus- ja tutkimustoiminnan tulokset näkyvät jo siten, että Suomella on nyt hyvät valmiudet antaa apua esimerkiksi kriisin- ja sodanjälkeisen luonnonvarojen kestävä hoidon ja käytön kehittämisessä, paikallisyhteisöpohjaisessa metsävarojen hallinnassa tai ruoan ja metsän sivutuotteiden yhdistetyssä tuottamisessa. Hiilen kierron ja ilmastonmuutoksen seurantaan tarvittava tieto ja menetelmällinen valmius ovat Suomessa korkeinta kansainvälistä tasoa, ja niitä on myös jo annettu yhteistyökumppaneiden käyttöön kehitysmaissa.

Metsätalouden kokonaisvaltainen kehittäminen ja monitieteistä tai tieteidenvälistä lähestymistapaa soveltava tutkimus antavat valmiudet Suomen entistä suuremmalle panostukselle kehitysmaiden maaseudun kehittämiseen, kehitystutkimukseen ja alan koulutukseen perinteisemmän, puhtaasti metsäsektoriin liittyvän yhteistyön lisäksi.

Loppupäätelmät

Uuden globaalien metsäpolitiikan tuloksena aikaansaadusta hajautetusta ja myös paikallisyhteisöpohjaisesta luonnonmetsien hoidosta ja käytöstä on kehitysmaissa jo hyviä kokemuksia. Metsätalouden hallinnon ja metsien omistusoikeuksien monipuolistamisesta ja uusista toimintamalleista on Suomessa tehty yksityiskohtaisia tutkimuksia. Näissä tutkimuksissa eri maita ja eri mallien toimivuutta on vertailtu täsmällisillä mittareilla. Tällaiset uusimman suomalaisen kehitystutkimuksen tulokset auttavat luomaan yhä kestävämpää ja myös paikallisyhteisöjä hyödyttävää metsätaloutta. Metsäpolitiikan, lainsäädännön ja metsätalouden organisaatioiden uudistaminen tarjoaa siten mahdollisuuden yhä uusiin kumppanuuksiin suomalaisten toimijoiden ja kehitysmaiden organisaatioiden välillä. Tätä tukee nyt myös Suomen uusi kehityspoliittinen ohjelma.

Teollisuuden tarvitsemasta puusta saadaan tropiikissa yhä suurempi osa nopeakasvuisilta puuviljelmiltä. Viljelmien hoidon tekniikka hallitaan yleensä hyvin. Pääongelmana on toiminnan sopeuttaminen alueen muuhun maankäyttöön, mukaan lukien perinteiseen maatalouteen. Hyviä tuloksia on saatu järjestelmistä, joissa paikalliset asukkaat tuottavat teollisuuden tarvitsemää puuta yksityisellä tai kyläyhteisön

käytössä olevalla maalla. Puuviljelmien kattamalla alueella voidaan joskus jopa suojella alkuperäistä luonnonmetsää paremmin kuin, jos puuviljelmiä ei perustettaisi. Vaihtoehtoina olevien sokeriruoko- ja soijapeltojen tai öljypalmu- ja kumipuuplantaasien joukkoon ei todennäköisesti jäisi yhtä paljon luonnonmetsiä kuin puuviljelmien väliin.

Trooppisilla luonnonsuojelualueilla ongelmaksi on muodostunut metsien omistus- ja hallintaoikeus sekä suhtautuminen paikalliseen perinteiseen metsien käyttöön, esimerkiksi kiertokaskiviljelyyn. On kuitenkin kehitetty ratkaisumalleja, joissa suojelualueilla voidaan jatkaa perinteistä maankäyttöä taikka joissa suojelualueen ulkopuolella tarjotaan parempia toimeentulon mahdollisuuksia ihmisille, jotka aikaisemmin ovat voimakkaasti muuttaneet suojeltavan alueen luontoa. Paikallisyhteisöjen aktiivinen osallistuminen suojelualueiden hoitoon vaatii kuitenkin tuekseen täsmällisen politiikan ja lainsäädännön. Näiden puuttuminen on vielä monessa maassa vakava este metsien suojelun kehittämiseksi.

Aikaisemmin nähtiin etelän maissa tapahtuva kaupunkien ja maaseudun kehittäminen paljolti vastakkaisina ja toisensa pois sulkevin tavoitteina. Tutkimukset ovat jo jonkin aikaa kuitenkin osoittaneet, että on väärin asettaa vastakkain kaupunki ja maaseutu, uusi ja perinteinen elämäntapa, teollinen ja ei-teollinen yhteiskunta. Useat Kaakkois-Aasian maat osoittavat, miten kaupunkien ja maaseudun välille voi kehittyä hedelmällinen vuorovaikutus ja miten rajat näiden yhteisöjen välillä itse asiassa jo ovat sekoittuneet väestön liikkuvuuden ja teollisuuden tarjoamien uusien työpaikkojen myötä.

Kuvitelma onnellisesta, ilman teknologian turmelusta elävästä kehitysmaiden maaseudun ihmisestä teknologian alistamaan kaupungin asukkaaseen verrattuna elää vain syviin kammioihinsa sulkeutuneiden akateemisten tutkijoiden mielessä ja on kaukana todellisesta elämästä. Vesipuhvelin jäljessä mudassa kahlaavan riisipellon kyntäjän lapset haluavat koulutusta, kanssakäymistä ja muitakin kuin maalaiskylän tarjoamia työmahdollisuuksia. Samalla he haluavat säilyttää yhteyden omiin juuriinsa sekä kehittää ja monipuolistaa elinkeinoja omassa alkuperäisessä ympäristössään.

Metsätaloudella on tässäkin uusi ja haastava tehtävä. Metsän ja metsätalouden merkitys nähdään oikealla tavalla, kun se ymmärretään kaupungin ja maaseudun myönteisen vuorovaikutuksen välineenä, jota paikallinen yhteisö, hallinto ja yksityinen sektori ovat mukana käyttämässä ja jonka tuottamasta hyödystä kaikki voivat päästä osallisiksi. Tämän kehityksen tukeminen on todellista globaalia vastuuta, jossa kaikki kestävätkin ratkaisut loppujen lopuksi ovat paikallisia.

Kirjallisuus

- IPCC [Intergovernmental Panel on Climate Change] (2007). Climate change 2007. Synthesis report. Synthesis for policymakers. IPCC, 22 p. <http://www.ipcc.ch/pdf/assessment-report/ar4/syr/ar4_syr_spm.pdf> Käyttöpäivämäärä 25.9.2008.
- Frühling, P. & R. Persson (1996). Back to national realities. Rethinking international assistance to forestry development. SIDA, Stockholm.
- Luukkanen, O. (1999). Forest plantations or managed natural forests for carbon sequestration in tropical countries? Teoksessa Environmental Forestry Programme: Proceedings of International Conference "Tropical Forests and Climate Change: Status, Issues and Challenges." Laguna, Philippines.
- Mery, G., R. Alfaro, M. Kanninen, & M. Lobovikov (2005a). Forests in the global balance: Changing paradigms. IUFRO World Series 17. IUFRO, Vienna.
- Mery, G., R. Alfaro, M. Kanninen, M. Lobovikov, H. Vanhanen & C. Pye-Smith (2005b). Forests for the new millennium: Making forests work for people and nature. Ministry for Foreign Affairs of Finland/IUFRO-WFSE.
- Suomen kehityspoliittinen ohjelma (2007). Valtioneuvoston periaatepäätös 2007. Ulkoasiainministeriö. <<http://formin.finland.fi/Public/download.aspx?ID=22346&GUID={C8A2F682-07F8-413A-B7C5-8CBB52EB9D8D}>>> Käyttöpäivämäärä 5.6.2008.

Metsien taloudellinen arvo turvaa metsien kestäväen käytön

*Anne Brunila, Metsäteollisuus ry**

Johdanto

Metsien arvo luodaan kaikkialla maailmassa elinkeinoelämän kautta - olipa sitten kyse kylien keruutalouden perustuvasta pienyrittäjyydestä tai suurteollisuuden raaka-ainevaroista. Kun metsillä on omistajilleen taloudellista arvoa, niistä kannattaa huolehtia. Suuressa osassa maailmaa metsille ei kuitenkaan rakennu arvoa elinkeinotoiminnan kautta eikä myöskään yhteiskunnallinen vakaus tue kestävää metsätaloutta. Metsätalouden kehitys ei silti ole yksisuuntaista: Toisaalla maailmassa metsäpinta-ala häviää ja toisaalla kasvaa kestäväen metsätalouden ansiosta (FAO 2007). Kokonaisuutena maailman metsien väheneminen on hidastunut (Metsäntutkimuslaitos 2007).

Maailman metsävarojen väheneminen ja metsien häviäminen lisäävät hiilidioksidipäästöjä ja heikentävät ihmisten mahdollisuuksia elää tasapainossa ympäröivän luonnon kanssa. FAO:n arvioiden mukaan 20 % maailman hiilidioksidipäästöistä johtuu metsien häviämisestä. Tuoreimpien tietojen mukaan väheneminen jatkuu 13 miljoonan hehtaarin vuosivauhdilla (FAO 2007). Köyhyys selittää metsien häviämistä enemmän kuin teollinen käyttö, sillä yli puolet hakatusta puusta käytetään edelleen polttopuuna. Köyhyys on myös metsien suurin uhka ja matalan bruttokansantuotteen on useissa tutkimuksissa todettu selittävän metsien häviämistä (mm. Palo 1999).

Maanomistuksen selkeä määrittely sekä metsävarojen ja puun markkina-arvo näyttävät olevan ratkaisevia tekijöitä metsien ja metsätalouden kestäväen määrätymisessä. Alueella, jossa metsä häviää, metsällä tai puulla ei yleensä ole selkeästi määriteltyä taloudellista arvoa tai se jää merkittävästi alle maailmanmarkkinatason. Puun hinnan aliarvostus johtaa helposti hallitsemattomiin hakkuisiin ja kestäättömään metsätalouteen (Palo 1999).

Puun käyttö uhkaa metsäpeitettä erityisesti monissa trooppisissa maissa, joissa metsien hakkuu johtaa usein maankäyttömuodon pysyvään muutokseen. Tällöin puhutaan metsäkadosta, joka on maailman merkittävimpiä ympäristöongelmia. Ilmiö on voimakkain tropiikissa (FAO 2007).

Puun käyttö ei yksin aiheuta metsien häviämistä, vaan pikemminkin puun arvostuksen puute. Etelä-Amerikassa metsien raivaus laidunmaiksi on yleisin metsien häviämisen syy, kun taas Afrikassa laiduntaminen ja polttopuun keruu johtavat metsien häviämiseen. Aasiassa metsien häviämismekanismit ovat yhdistelmä kestäättömiä teollisia hakkuita sekä hallitsematonta maanviljelyksen ja asutuksen laajenemista (Kaimowitz & Angelsen 1998).

Euroopassa ja Pohjois-Amerikassa metsävarat kasvavat, vaikka puun käyttö teollisuudessa kasvaa

* Metsäteollisuus ry vahvistaa metsäteollisuuden toimintaedellytyksiä Suomessa ja kansainvälisesti. Järjestö edustaa yli sataa suomalaista yritystä, jotka valmistavat kierrätettäviä ja biohajoavia tuotteita uusiutuvasta, kestävästi tuotetusta raaka-aineesta.

jatkuvasti (The State of Europe's Forests 2007). Teolistuneissa maissa puulla on selkeä raaka-ainearvo, joka kannustaa hoitamaan metsiä kestävästi ja varmistamaan niiden jatkuvan kasvun ja tuoton.

Kestävä metsätalous on elävä ja kulttuurisidonnainen käsite

Kestävällä metsätaloudella tarkoitetaan tasapainoa metsien monien käyttötapojen välillä. Kestävyyden käsite on vuosien myötä kehittynyt. Aiemmin pääkriteerinä pidettiin sitä, että metsien kasvu on suurempaa kuin puun käyttö. Nykyisin käsite jaetaan yleisesti taloudelliseen, sosiaaliseen ja ekologiseen kestävyteen. Myös kulttuurillinen kestävyys nostetaan entistä useammin omaksi osa-alueekseen (Parvainen ym. 2007).

Halpa tai ilmainen puu ei kannusta arvonlisäykseen silloin kun kasvun turvaamisella ei ole taloudellista merkitystä. Laaja valtionomistus ei takaa kestävä metsätaloutta vaan valtion omistama maa nähdään usein ei-kenenkään omaisuutena, jota voi käyttää rajoituksitta (Otsamo 2001). On myös huomattu, että valtion yksityisille yrityksille myöntämät hakkuuoikeudet eivät ilman lainsäädäntöä ja kestävä metsätalouden kannustimia johda metsien uudistamiseen (Barr 2000).

Suomen kestävä metsätalouden perusteet on luotu jo satoja vuosia sitten

“Metsää älköön autioksi hävitettävä” on neuvo, jota on Suomessa kuultu jo 1700-luvulta. Näillä sanoilla saksalainen metsäasiantuntija Edmund von Berg puhutteli Suomen senaattia 1850-luvulla (Kuisma 2006). Metsien arvo tunnustettiin Suomessa myös vuoden 1924 metsälaisissa, johon sisältyy kielto hävittää metsää ja velvoite uudistaa metsä hakkuun jälkeen.

Suomessa metsävarat ovat lisääntyneet jatkuvasti 1920-luvulta asti, vaikka samanaikaisesti maamme on rakennettu maailmanlaajuisesti vahva metsiä hyödyntävä teollisuus. Metsien kaupallinen ja teollinen käyttö on ollut merkittävä osa Suomen vakaata taloudellista, yhteiskunnallista ja poliittista kehitystä,

mikä taas on muovannut metsäteollisuuden toimintaedellytyksiä (Kuisma 2006). Valtiovalta on pitänyt metsien arvon säilyttämistä ja puun tuotannon turvaamista tärkeinä ohjenuorina, joiden avulla maamme on rakennettu poikkeuksellinen elintaso ja monipuolinen teollisuus.

Kestävä metsätalous ja puun tehotuotanto valtaavat alaa

Metsien häviäminen ei ole peruuttamaton ilmiö. Esimeriksi Kiinan metsävarat ovat aikavälillä 2000 - 2005 kasvaneet 2,2 prosenttia vuodessa laajamittaisen puuden istutustoiminnan ansiosta (FAO 2005; Metsäntutkimuslaitos 2007).

Metsänistutusten tuloksena syntyy yleensä puus- toa, jota voi kutsua pikemminkin puupelloksi kuin metsäksi. Nopeakiertoiset monokulttuuriviljelmät, joilla perimältään identtiset taimet istutetaan ja korjataan kerralla, ovat tehokkaita puuntuotantoyksiköitä (Evans 1991). Esimerkiksi Brasiliassa hybridi-eukalyptusklooneihin perustuva puuviljelmähehtaari tuottaa runkopuuta jopa 50 m³ vuodessa hehtaarilta. Kasvu on siis noin kymmenkertainen suomalaisen metsän kasvuun nähden. Puuviljelmiltä saatava raaka-aine on tasalaatuista ja sen korjuu on helppoa. Puuviljelmien kiertoaika on tyypillisesti seitsemän vuotta, joten myös uudet metsänjalostustulokset saadaan nopeasti käytäntöön.

Puupeltojen avulla vähennetään luonnonmetsiin kohdistuvaa painetta. Lyhytkiertoviljelyn varaan voidaan luoda uutta teollisuutta ja viljelmillä voitaisiin periaatteessa turvata merkittävä osa teollisuuden raaka-ainehuollosta (Evans 1991; Otsamo 2001). Puuviljelmät tulevatkin lisääntyvässä määrin vastaamaan metsäteollisuuden raaka-ainehuollosta.

Trooppisiin puuviljelmiin perustuva teollisuus kasvaa voimakkaimmin Etelä-Amerikassa, jossa harvaan asuttuja entisiä laidunalueita on tarjolla puuviljelmien käyttöön. Aasiassa puuviljelmille ei riitä yhtä paljon sopivia alueita väestöntiheyden vuoksi, mutta toisaalta Aasian voimakas talouskasvu ja kysyntä puoltavat puuviljelmiä kestävä kehityksen näkökulmasta. On kustannustehokasta valmistaa tuotteet lähellä raaka-ainelähdettä ja markkinoita, mikä mini-

moi kuljetukset ja parantaa kierrätysmahdollisuuksia pitkällä aikavälillä.

Puuviljelmät ovat kuitenkin ekologisesti yksipuolisia tuotantoympäristöjä, jotka eivät täytä metsien muita tunnusmerkkejä. Niitä voidaan verrata viljapeltoon, jossa kasvatetaan yhtä, mahdollisimman tasalaatuista viljakasvia kerrallaan. Pohjoismaisen metsänhoidon näkökulmasta katsottuna puuviljelmät ovat lähempänä suomalaista maataloutta kuin metsätaloutta.

Kasvavalla puustolla on luonnollisesti lukuisia muitakin arvoja kuin taloudellinen arvo. Biodiversiteetin monipuolistaminen ja virkistysarvot ovat yleisesti tunnustettuja. Lisäksi puusto, niin puupelto kuin luonnonmetsäkin, tuottaa luonnon tasapainon kannalta välttämättömiä ekosysteemipalveluja. Kasvava puusto sitoo hiiltä, estää maaperän kulumista ja tasapainottaa vesitaloutta sekä estää kuivumista. Näitä arvoja on vaikeaa mitata rahassa.

Kulutuksen painopiste uusiutuvien raaka-aineiden käyttöön

Metsäpinta-alan säilyttäminen ja mahdollisuuksien mukaan kasvattaminen ovat tehokkaita tapoja ehkäistä ilmastonmuutosta. Ilmastosyiden lisäksi kestävä metsätalous on erittäin tärkeää, jotta kulutuksen painopistettä voidaan siirtää uusiutumattomien luonnonvarojen käytöstä uusiutuviin luonnonvaroihin kuten puuhun. Maapallon väestön kasvaessa puun kulutus kasvaa, vaikka kulutus henkeä kohti pysyisi suhteellisen vakaana (Kärkkäinen 2005). Puuta käytetään globaalisti keskimäärin noin 0,7 m³ henkeä kohti vuodessa. Suomessa määrä on yli kuutiometri henkeä kohti (Avain Suomen metsäteollisuuden 2006).

Monimuotoisuus osana metsien ei-taloudellisia arvoja

Luonnon monimuotoisuus nousi ympäristökeskustelun avaintemaksi 1990-luvulla. Keskustelu sai alkusysäyksen Rion konferenssista 1992 (United Nations). Siitä lähtien monimuotoisuuden turvaaminen on liitetty oleellisenä osana kestävästä kehityksestä ja myös metsätalouden määritelmiin.

Myös EU on nostanut keskeiseksi tavoitteekseen säilyttää luonnon monimuotoisuuden ja pysäyttää sen heikkenemisen vuoteen 2010 mennessä. Käytännössä tämä näkyy vaativana lainsäädäntönä, joka vaikuttaa monin tavoin myös metsätalouteen. EU:n asettama tavoite on tieteellisen tiedon valossa epärealistinen, mutta sen ansiosta tietoisuus ja keskustelu monimuotoisuuden merkityksestä ovat lisääntyneet niin luonnonvarojen kanssa toimivien tahojen keskuudessa kuin myös suuren yleisön näkemyksissä.

Eurooppa, jonka metsät sijaitsevat Venäjällä ja Skandinaviassa, on metsien tiukan suojelun kärjessä. Kuten keskieuropalaiset jo aiemmin niin nyt myös kaupungistuvat suomalaiset ovat etäännyneissä metsistä ja niiden käytöstä. Samalla kannamme huolta Suomen metsien köyhtymisestä ja monimuotoisuuden vähenemisestä. Paradoksaalista on, että monimuotoisuuden turvaamiseen kiinnitetään maailmassa eniten huomiota alueilla, joilla luontainen monimuotoisuustaso on alhaisin. Esimerkiksi Suomessa elävien eliölajien määräksi arvioidaan 43 000 (Rassi ym. 2001), kun taas tropiikissa lajimäärä on moninkertainen ja valtaosin tutkimatta.

Suomi on metsiensuojelun mallimaa

Euroopan pääasiallinen suojelutyökalu on Natura-ohjelma. Natura 2000 -alueiden verkostolla suojellaan tärkeitä luontotyyppisiä ja lajeja luonnon monimuotoisuuden säilyttämiseksi. Suomen pinta-alasta noin 14 prosenttia on luontodirektiivin mukaisia Natura-alueita (Ympäristöministeriö 2008).

Suomessa on kattava suojelualueiden verkosto. Maassamme on tiukasti suojeltua metsää eniten Euroopassa - lähes 2 miljoonaa hehtaaria, mikä on noin 8,3 prosenttia metsäpinta-alasta. Suomalaiset suojelualueet on todettu kansainvälisissä vertailussa suojeluarvoiltaan erittäin korkealaatuiseksi (Gilligan ym. 2005).

Metsien monimuotoisuutta turvataan Suomessa niin suojelualueilla kuin talousmetsissäkin metsänhoitotoimenpiteiden suunnittelun ja toteutuksen yhteydessä. Talousmetsien luonnonhoidon menetelmillä voidaan tutkitusti nostaa metsäluonnon monimuotoisuutta. Tutkimustulokset ja käytännön

kokemus puoltavat talousmetsien luonnonhoidon vahvaa merkitystä mm. lahopuueliöstön turvaamisessa ja eri elinympäristöihin erikoistuneiden lajien suojelussa. Esimerkiksi erityyppiset säästöpuuratkaisut yhdistettynä soveltuvissa kohteissa kulotukseen ovat osoittautuneet tehokkaiksi menetelmiksi (Siitonen & Ollikainen 2006).

Suomen metsälaki ja luonnonsuojelulaki uusittiin vuonna 1997. Molemmissa on monimuotoisuuden turvaamisen painoarvoa lisätty huomattavasti aiempaan verrattuna. Lisäksi metsäalan organisaatiot ja yritykset ovat kehittäneet lakitasoa tiukempia kestävän metsätalouden ja luonnonhoidon ohjeistoja, joita ne käytännössä noudattavat ja koulututtavat puunkorjuun henkilöstönsä toimimaan näiden mukaisesti.

Sertifiointi osoittaa kestävyys toteutumisen

Yksi tapa toteuttaa kestävä metsätaloutta on metsien sertifiointi. Metsäsertifiointia luotaessa oli tarkoitus taistella metsien hävittämistä vastaan ja varmistaa tasapainoiset tavat käyttää ja uudistaa metsiä. Myönteiseksi markkinamekanismiksi tarkoitettujen menetelmien tavoitteet ovat kuitenkin viime vuosina jääneet syrjään ja pääosaan on noussut kamppailu sertifiointijärjestelmien paremmuudesta (Mäntyranta 2002). Samalla on unohtunut myös, että yli 90 prosenttia maailman metsistä on edelleen sertifiomatta.

Suomessa on käytössä laajimmin kansainvälisesti levinyt PEFC-järjestelmä. Myös toista kansainvälisesti tunnettua järjestelmää ympäristöjärjestöjen suosimaa FSC-järjestelmää kehitetään Suomen oloihin soveltuvaksi. Suomen korkea sertifiointiaste, noin 95 prosenttia, on merkittävä osoitus metsätaloutemme pitkistä perinteistä kestävässä metsänhoidossa.

Kestävä metsätalous on mahdollista myös ilman sertifiointia. Yleiseurooppalaiset kestävän metsätalouden kriteerit on määritelty Euroopan neljännessä metsäministerikonferenssissa (MCPFE) Wienissä vuonna 2003. Niiden mukaan (Parviainen ym. 2007) voidaan tiivistetysti todeta, että metsätalous on kestävää kun:

- metsävarat kasvavat,
- metsät ovat terveitä ja elinvoimaisia,
- vuotuinen kasvu ylittää poistuman,
- metsät ovat monimuotoisia,
- metsien maaperää ja luontoa suojaava vaikutus otetaan huomioon suojametsäalueilla ja
- metsillä on yhteiskunnallista ja taloudellista merkitystä.

Köyhyys altistaa laittomille hakkuille

Köyhyys ja yhteiskunnallinen epävakaus yhdessä tuottavat metsien häviämisen toisen suuren ongelman, laittomat hakkuut. Metsäteollisuuden kannalta katsottuna hyvän toimintaympäristön perusedellytys on yhteiskunnallinen vakaus, jonka olennaisia osia ovat hyvä hallintotapa ja lainsäädännön kunnioittaminen.

Laittomilla hakkuilla tarkoitetaan eri määritelmien mukaan hyvin erilaisia asioita. Määritelmien laajuus vaihtelee hakkuista aina puukauppaan ja puunjalostukseen asti. WWF ja World Business Council for Sustainable Development (WBCSD) ovat määrittelleet laittomat hakkuut vuonna 2005 seuraavasti (WWF ja WBCSD 2005):

- Hakkuu on laitton, kun puut hakataan asiaa säätelevien metsätalouden ja ympäristölakien ja -säädösten vastaisesti.
- Puun hankinta on laitonta, kun jalostamatonta puuta hankitaan myyjältä, jolla ei ole oikeutta hakata tai myydä sitä.
- Laitton metsätuotteiden kauppa sisältää sellaisten tuotteiden hankinnan, käsittelyn, jakelun ja markkinoinnin, jotka on valmistettu laittomasti hankitusta tai laittomasti hakatusta puusta, ja/tai puusta, joka ei ole ostettu asiaa säätelevien kansallisten tai kansainvälisten lakien mukaisesti.

Euroopan paperiteollisuuden järjestö CEPI ja sen jäsenyhdistykset ovat sitoutuneet määritelmään, jonka mukaan “puunkorjuu on laitonta silloin, kun puuta korjataan kansallista lainsäädäntöä rikkoen.” Järjestön laatima eurooppalaisen paperiteollisuuden toimintaohjeisto määrittelee laittomaksi puunkorjuuseen liittyvän lainsäädännön rikkomukset. Laittoon puunkorjuuseen mahdollisesti liittyvää muuta toimintaa, joka on rikoslain tai verolainsäädännön vastaista tai johon liittyy esimerkiksi veronkiertoa, harmaata taloutta tai kuljetusta koskevien säädösten rikkomista, tulee torjua viranomaisten toimin.

Selkeä maanomistus vähentää oleellisesti laittomia hakkuita, joita vastaan taistelu on yksi tärkeimpiä metsäkysymyksiä maailmassa. Suomalainen metsäteollisuus on aktiivisesti myötävaikuttanut Euroopan unionin laittomien hakkuiden ehkäisemiseksi tarkoitettua FLEGT:n (Forest Law Enforcement Governance and Trade) toteuttamiseen.

Suomalaiset metsäteollisuusyritykset ovat kehittäneet puun alkuperän seurantarjestelmiään tavalla, joka on saanut tunnustusta myös luontojärjestöjen piirissä (Metsäteollisuus ry ja WWF edistävät yhteistyössä laillista puunhankintaa 2006).

Puun käyttö edistää kestävästä kehitystä

Maapallon kuormitus on kasvamassa yli sen kesto-kyvyn. Ilmaston lämpeneminen kasvihuonekaasujen päästöjen vuoksi pakottaa muuttamaan kulutusta ja tuotantoa sekä pienentämään ympäristöjalanjälkeä. Suurin paine kohdistuu tässä suhteessa korkean elintason maihin. Rajallisten luonnonvarojen käytölle tulisi asettaa käytön hierarkia, joka ohjaa raaka-aineet ensisijaisesti jatkojalostukseen, toissijaisesti kierrätykseen ja vasta lopuksi energiakäyttöön. Jalostuskelpoinen puu onärkevintä hyödyntää mahdollisimman tehokkaasti raaka-aineena ja hyödyntää prosessissa syntyvät sivutuotteet ja metsäbiomassa energiaksi.

Länsimaissa kilpailua puusta kiristää tarve lisätä uusiutuvan energian tuotantoa. Hakkuutahteilla, puun kuorella, sellun ja paperinvalmistuksen sivutuotteilla sekä jalostukseen soveltumattomalla puulla tuotetaan Suomessa energiasta yli 20 prosenttia. Tämä on viisinkertainen määrä EU-maiden keskiar-

voon verrattuna. Suomen suurin uusiutuvan energian tuottaja on metsäteollisuus.

Jotta EU:n asettama uusiutuvan energian tavoite ei uhkaksi Euroopan metsien kestävä käyttöä, on välttämätöntä kehittää kaikkia päästöttömiä ja uusiutuvan energian muotoja. Mikäli ilmaston lämpenemisen estämiseksi ei aikaansaada globaalia ratkaisua, on EU:ssa tarkasteltava nykymuotoisen päästökaupan tehokkuutta ilmastonmuutoksen torjunnassa. Järjestelmä ei edistä kestävä kehitystä, mikäli se johtaa tuotannon ja päästöjen vähenemiseen tiukasti säädellyllä alueella ja niiden kasvuun maissa, joissa päästöistä ei seuraa samoja lisäkustannuksia.

Puun käyttö on osa ihmiskunnan historiaa ja tulevaisuutta

Tietä nykyaikaiseen yhteiskuntaan ovat viitoittaneet teräs ja kivihiili, öljy ja sähkö, puuvilla, veturit ja autot. Oleellisin rooli tiedon, teknologian ja osamisen kehityksessä on ollut paperille kirjoitetulla ja painetulla informaatiolla. Rakentamista ja energian tuotantoa on vaikeaa kuvitella ilman puun monipuolista hyödyntämistä. Puusta rakennetaan taloja, valmistetaan tarvittavia esineitä ja puuta käytetään lämmitykseen. Uudempi havainto sen sijaan on se, että puusta voi valmistaa lähes kaikkea mitä öljystäkin.

Tulevaisuudessa biojalostamot tuottavat puusta sekä perinteisiä massa- ja paperituotteita että biopolttoaineita ja vihreitä kemikaaleja. Tulevaisuuden tuotteita ovat myös puukuitujen ja tieto- ja informaatioteknologian ja bioteknologian yhdistelmät (älypaperit, älykkäät pakkaukset, bioaktiiviset paperit) sekä puukuitujen ja muiden kuitujen yhdistelmät (komposiitit) tai puun ainesosista johdettavat kemikaalit ja lääketieteellisuuden raaka-aineet (Maailman johtavana metsäklusterina 2030, 2006). Puu tulee muuntautumaan moneen myös tulevien sukupolvien käytössä - kuinka moneen, sen näyttävät tulevaisuuden innovaatiot.

Kestävä kehitys nostaa esiin puun käytön vahvuudet. Metsä tuottaa uusiutuvaa raaka-ainetta ja bioenergiaa, joiden avulla ihmiskunta voi osaltaan ratkaista tulevaisuuden haasteita. Arvoketju metsästä puu- ja paperituotteiksi muodostaa merkittävän ilmastonmuutosta hidastavan hiilinielun.

Metsäteollisuus on tunnistanut uusien tuotteiden merkityksen ja alalla on meneillään mittavat tutkimus- ja kehityshankkeet. Tavoitteeksi on asetettu, että vuonna 2030 noin puolet metsäteollisuuden tuotteista on uusia tuotteita, joiden mahdollisuuksia tänään ollaan tutkimassa ja kehittämässä (Maailman johtavana metsäklusterina 2030, 2006).

Tuotannon suuntaaminen uusiin tuotteisiin on asteittainen prosessi, joka edellyttää niin tuotantoteknologian kuin markkinoidenkin kehittymistä. Lähivuosikymmenet suomalainen metsäteollisuus perustuu edelleen valtaosin nykyisiin tuotteisiin, joiden kysyntä ja markkinat eivät ole häviämässä. Määrätietoista kehitystyötä kohti uusia tuoteinovaatioita tehdään jatkuvasti. On todennäköistä, että puu on vielä pitkään tärkein suomalaisen metsäteollisuuden raaka-aine, vaikka muiden kuitujen osuus kasvaakin tulevaisuudessa.

Suomella on ainutlaatuiset edellytykset säilyttää asemansa globaalisti toimivan metsäteollisuuden johtavana tuotanto- ja innovaatioympäristönä, jossa alan yritykset voivat panostaa uusien tuotteiden, palvelujen ja kilpailuetujen rakentamiseen. Yksi näistä kilpailueduista on kestävään metsätalouteen perustuva uusiutuva ja hiiltä sitova raaka-aine.

Kirjallisuus

- Avain Suomen metsäteollisuuteen (2006).
Metsäteollisuus ry.
- Barr, C. (2000). Profits on paper: The political economy of fiber, finance, and debt in Indonesia's pulp and paper industries. Teoksessa: Barr, C. (toim.): Banking on sustainability: A critical assessment of structural adjustment in Indonesia's forest and estate crop industries. CIFOR and WWF-International.
- Evans, J. (1991). Plantation forestry in the tropics. Second edition. Oxford University Press, UK.
- FAO (2005). Global Forest Resources Assessment 2005. FAO Forestry Paper 147, Food and Agriculture Organization of the United Nations FAO, Rome.
- FAO (2007). State of the World's Forests 2007. Food and Agriculture Organization of the United Nations FAO, Rome.
- Gilligan, B., N. Dudley, A. F. de Tejada & H. Toivonen (2005). Management Effectiveness Evaluation of Finland's Protected Areas. Nature Protection Publications of Metsähallitus. Series A 147. Metsähallitus.
- Kaimowitz, D. & A. Angelsen (1998). Economic models of tropical deforestation – A review. Center for International Forestry Research (CIFOR), Bogor, Indonesia.
- Kuisma, M. (2006). Metsäteollisuuden maa, Suomi metsät ja kansainvälinen järjestelmä 1620 - 1920, 2. painos. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Kärkkäinen, M. (2005). Maailman metsäteollisuus. Metsäkustannus.
- Maailman johtavana metsäklusterina 2030 (2006). Suomen metsäklusterin tutkimusstrategia. Suomen metsäklusteri ja sen tutkimusalat.
- Metsäntutkimuslaitos (2007). Metsätilastollinen vuosikirja 2007. Metsäntutkimuslaitos.

- Metsäteollisuus ry ja WWF edistävät yhteistyössä laillista puunhankintaa (2006). Metsäteollisuus ry <<http://www.metsateollisuus.fi>> Käyttöpäivämäärä 20.6.2006.
- Mäntyranta, H. (2002). Metsäsertifiointi - ideaalista itsetarkoitukseksi. Metsälehti Kustannus.
- Otsamo, A. (2001). Forest plantations on Imperata grasslands in Indonesia - Establishment, silviculture and utilization potential. Tropical Forestry Reports 23. University of Helsinki, Department of Forest Ecology.
- Palo, M. (1999). No end to deforestation? Teoksessa Palo, M. & J. Uusivuori (toim.): World forests, society and environment, 65-77. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, The Netherlands.
- Parviainen, J., S. Västilä & S. Suominen (2007). Suomen metsät 2007. Kestävän metsätalouden kriteereihin ja indikaattoreihin perustuen. Maa- ja metsätalousministeriö.
- Rassi, P., A. Alanen, T. Kanerva & I. Mannerkoski (2001) (toim.). Suomen lajien uhanalaisuus 2000. Ympäristöministeriö ja Suomen ympäristökeskus. Helsinki.
- Siitonen, J. & M. Ollikainen (2006). Talousmetsät. Teoksessa: Horne, P., T. Koskela, M. Kuusinen, A. Otsamo & K. Syrjänen (toim.): METSO:n jäljillä. Etelä-Suomen metsien monimuotoisuusohjelman tutkimusraportti. Maa- ja metsätalousministeriö, ympäristöministeriö, Metsäntutkimuslaitos ja Suomen Ympäristökeskus.
- The State of Europe's Forests 2007 (2007). The MCPFE Report on sustainable forest management in Europe. Ministerial Conference on the Protection of Forests in Europe. Warsaw, Poland.
- United Nations (1993). Convention on Biological Diversity. Multilateral convention of biological diversity (with annexes). Concluded at Rio de Janeiro on 5 June 1992. No. 30619.
- WWF & WBCSD (2005). Joint statement for the forest dialogue's first international dialogue on illegal logging, 8-10 March 2005, Hong Kong. WWF International and the World Business Council for Sustainable Development (WBCSD) Sustainable Forest Products Industry Working Group.
- Ympäristöministeriö (2008). Suomen Natura 2000-alueet. <<http://www.ymparisto.fi>> Käyttöpäivämäärä 5.8.2008.

Globaali metsävarojen käyttö ja suojelu

*Timo Tanninen, WWF**

Metsien moninainen merkitys ihmisten hyvinvoinnille

Metsillä on moninainen merkitys ihmiskunnalle. Eri puolilla maapalloa metsien merkitys paikallisille asukkaille on myös hyvin erilainen.

Suomessa metsien taloudellisella hyödyntämisellä metsäteollisuuden tuotteiksi sekä erilaisiksi puu- ja paperijalosteiksi on ollut keskeinen merkitys yhteiskunnan vaurastumisessa. Metsäsektorin työpaikat ovat jo usean vuosikymmenen ajan vähentyneet merkittävästi, mutta yhä edelleen metsäteollisuuden merkitys kansantaloudelle on erittäin suuri. Metsän muut käyttömuodot, etenkin virkistys – ja matkailukäyttö, ovat tulleet yhä tärkeämmiksi.

Monissa maissa metsillä on suuri merkitys alkuperäiskansojen ja muun paikallisen väestön toimeentulon turvana. Myös Suomessa etenkin vanhojen luonnonmetsien merkitys saamelaisten harjoittamalle poronhoidolle on keskeinen.

Metsät ovat tärkeitä ekosysteemejä lukuisille eliölajeille. Luonnon monimuotoisuus on erityisen suurta trooppisissa sademetsissä, jossa hehtaarilla voi

olla enemmän eliölajeja kuin koko Suomessa. On kuitenkin huomattava, että eliölajeja voi suojella ainoastaan niiden alkuperäisillä esiintymisalueilla. Tropiikissa eläviä lajeja voidaan suojella vain siellä ja pohjoisen havumetsävyöhykkeen lajeja taas vain täällä.

Metsät tarjoavat suuren määrän erilaisia ns. ekosysteemipalveluja. Metsät pidättävät ja suodattavat sadevesiä, joten metsien säilyttäminen tärkeiden vesivarojen alkulähteillä ja niiden varsilla on erityisen tärkeää. Metsät myös estävät maanpinnan eroosiota. Eroosiovaara on erityisen suuri jyrkästi viettävillä rinteillä ja kuivilla seuduilla. Metsät tarjoavat lisäksi tuulensuojaa ja tasaavat lämpötilaeroja. Kasvava metsä sitoo yhteyttäessään merkittävästi hiilidioksidia, joten metsien säilyttäminen on tärkeää ilmastonmuutoksen ehkäisemisessä.

Metsien tila ja siihen vaikuttaneet tekijät

Huolimatta siitä, että metsien merkitys ihmiskunnalle on monella tavalla aivan keskeinen, niiden säilyttämisestä ei ole pidetty kovinkaan hyvää huolta. Metsien pinta-ala on kutistunut rajusti alkuperäisestä

* WWF on maailmanlaajuinen luonnonsuojelujärjestö, joka toimii rakentavasti ja ratkaisunhakuisesti luonnon monimuotoisuuden suojelemiseksi ja ihmiskunnan ekologisen jalanjäljen pienentämiseksi. Suomessa WWF on toiminut vuodesta 1972 lähtien.

ja metsien laatu on muuttunut suuresti eri puolilla maapalloa.

Metsien pinta-ala on historian saatossa kutistunut kaikkialla maapallolla. Pinta-alan vähentyminen on kuitenkin tapahtunut aivan eri aikaan eri paikoissa. Euroopassa metsäpinta-ala kutistui merkittävimmin jo satoja vuosia sitten. Maata raivattiin viljelykseen ja laidunmaiksi, puuta hakattiin myös rakennus- ja polttopuutarpeeseen. Esimerkiksi Iossa-Britanniassa vain noin 10 % alkuperäisestä metsäpinta-alasta on enää jäljellä. Myös asutuksen, teiden ja ratojen alle on jäänyt huomattavan paljon metsiä.

Suomessa metsäpinta-alaa ovat vähentäneet etenkin metsien raivaaminen pelloiksi ja laidunmaiksi. Tämä on kuitenkin tapahtunut varsin vaatimattomassa mittakaavassa verrattuna Keski- ja Etelä-Eurooppaan. Pohjoisessa havumetsävyöhykkeessä metsäpinta-ala on ylipäänsä vähentynyt selvästi vähemmän kuin eteläisemmillä kasvillisuusvyöhykkeillä.

Pellonraivaus kohdistui meillä kaikkein ravinteisimmille kasvupaikoille, joten sen vaikutus esimerkiksi rehevään lehtoluontoon on kuitenkin ollut suuri.

Trooppiset sademetsät ovat kaikkein monimuotoisimpia eliöyhteisöjä maapallolla. Niiden pinta-ala on ihmistoiminnasta johtuen kutistunut noin puoleen alkuperäisestä. Paikoin sademetsät ovat vähentyneet vielä rajummin. Esimerkiksi Brasilian rannikkosademetsistä ainoastaan 7 % on enää jäljellä. Sademetsien pinta-alan vähentyminen on yleisesti ottaen tapahtunut paljon myöhemmin kuin metsäpinta-alan kutistuminen Euroopassa. Sademetsien pinta-ala myös kutistuu nopeasti edelleen, toisin kuin lauhkeassa kasvillisuusvyöhykkeessä ja pohjoisessa havumetsävyöhykkeessä, jossa metsäpinta-ala on ennemminkin kasvamaan päin puiden istutuksen ja entisten viljelymaiden umpeenkasvun seurauksena. Esimerkiksi Virossa metsäpinta-ala on parin viime vuosikymmenen aikana selvästi lisääntynyt.

Sademetsien häviämiseen on useita syitä, jotka vaihtelevat maanosasta riippuen. Yhteinen nimittäjä kaikkialla ovat kuitenkin laittomat hakkuut. Arvioiden mukaan yli puolet kaikista sademetsien hakkuista on laittomia. Syyt tähän vaihtelevat huonosta hallintokulttuurista ja vajavaisesta lain valvonnasta köyhyyteen ja paineisiin muuttaa metsät tuottavam-

piin maankäyttötapoihin, kuten laidunmaiksi tai soija- ja palmuöljyplantaaseiksi. Sademetsäalueiden muuttaminen laidunmaiksi ja soijaviljelmiksi on erityisen yleistä Etelä-Amerikassa, palmuöljyplantaasit taas valtaavat alaa etenkin Kaakkois-Aasiassa.

Metsien muuttaminen pelloiksi, laidunmaiksi ja erilaisiksi plantaaseiksi tuhoaa kyseisen kasvupaikan metsäekosysteemin kaikkine eliölajeineen kokonaan. Metsien puuntuotannollinen käyttö on myös muuttanut metsäluontoa varsin rajulla tavalla. Tämän seurauksena metsäluonto on köyhtynyt merkittävästi niin Suomessa kuin muissakin maissa, joissa harjoitetaan aktiivista puuntuotantoa. Syynä tähän ovat metsän laadussa tapahtuneet rajut muutokset.

Suomessa on harjoitettu järjestelmällistä puuntuotantoa jo pitkään. Sen tuloksena puuvarat ovat vuosittaisista laajamittaisista hakkuista huolimatta viime vuosikymmeninä selvästi runsastuneet ja metsien kasvu on ennätystasolla. Puhtaasti puuntuotannollisesta näkökulmasta katsoen asiat ovat siis hyvin. Metsien kestäväällä käytöllä tarkoitetaan kuitenkin sitä, että taloudellinen, sosiaalinen ja ekologinen kestävyys toteutuvat kaikki samalla kertaa.

Metsien ekologinen kestävyys voidaan määrittellä luontaisten elinympäristöjen ja eliölajien suotuisana suojelun tasona. Tältä kannalta katsoen Suomen metsien hoidossa on vielä selkeitä puutteita. Selvitykset osoittavat, että elinympäristöjen ja eliölajien monimuotoisuus on selvästi köyhtynyt metsätalouden seurauksena ja tämä köyhtyminen jatkuu edelleen. Puustoisten soiden, etenkin rehevien korprien ja rämeiden laajamittainen ojittaminen sekä luonnontilaisten tai sen kaltaisten vanhojen metsien hakkuut ovat ehkä kaikkein rajuimminkin muuttaneet alkuperäistä metsäluontoamme. Metsätaloudelliset hoitotoimenpiteet, kuten taimikoiden raivaukset sekä harvennus- ja avohakkuut on myös ulotettu kaikkialle maahamme. Näin metsien puulajisuhteet ovat muuttuneet ja luonnonmetsälle tyypilliset lahoppuut ovat kaikkialla talousmetsissä vähentyneet murto-osaan alkuperäisestä. Kun metsiä on etenkin Etelä-Suomessa suojeltu hyvin vähän, sadat metsien eliölajit ovat Suomessa nyt uhanalaisia.

Metsätalouden ja muun maankäytön seurauksena metsät ovat myös pirstoutuneet ja esimerkiksi laajat, tiettömät erämaat ovat käyneet maapallolla todella

vähiin. Suomessa ainoat jäljellä olevat erämaat löytyvät Pohjois-Suomesta. Pohjoisessa havumetsävyöhykkeessä laajimmat erämaat löytyvät Venäjältä ja Kanadasta.

Metsien käyttöpaine kasvaa edelleen

Metsiä hyödynnetään ihmisten tarpeisiin mitä moninaisimmilla tavoilla. Jotkin käyttömuodot, kuten luonnossa samoilu ja luonnontuotteiden kerääminen eivät juuri vaikuta metsien monimuotoisuuteen tai metsäekosysteemin toimintaan. Toiset käyttömuodot, etenkin metsien raivaaminen muiden maankäyttömuotojen tieltä, mutta myös tehokas puuntuotanto, muuttavat metsäluontoa hyvin voimakkaasti aiheuttaen elinympäristöjen köyhtymistä ja häviämistä sekä eliölajien uhanalaistumista ja sukupuuttoja.

Metsien erilaiset käyttöpaineet ovat edelleen kasvamassa. Tämä on vahvasti kytköksissä ihmiskunnan ekologisen jalanjäljen suuruuteen ja nopeaan kasvuun. Ihmisten vaurastuminen on perustunut sekä uusiutuvien, kuten metsän, että uusiutumattomien luonnonvarojen yhä suurempaan kulutukseen. Ihmiskunnan ekologinen jalanjälki ylittää jo tänä päivänä maapallon luonnon sietokyvyn ja jälkemme kasvaa edelleen, johtuen vaurastumisen mukanaan tuomasta suuremmasta kulutuksesta ja maapallon väestömäärän edelleen nopeana jatkuvasta kasvusta.

Henkeä kohden laskettu ekologinen jalanjälki on kaikkein suurin vauraisissa länsimaissa. Yhdysvaltalaisen keskimääräisellä kulutuksella tarvitsimme viisi maapalloa, jotta tarvittavat hyödykkeet voitaisiin tuottaa kestäväällä tavalla. Eurooppalaisten kulutuksella tarvittaisiin vastaavasti noin kolme maapalloa. Meidän suomalaisten ekologinen jalanjälki henkeä kohden kuuluu maailman suurimpiin (Living Planet Report 2008).

Ekologisen jalanjäljen laskennassa otetaan huomioon kotimaisten hyödykkeiden kulutus, lisäten tuonin ja vähentäen viennin osuus. Näin ekologinen jalanjälki käsitteenä opettaa meitä ymmärtämään, että kuluttaminen jättää jälkensä luontoon kaikkialla siellä, missä kulutettavat hyödykkeet tuotetaan. Esi-

merkkinä voidaan tarkastella vaikkapa palmuöljyn kulutuksen vaikutusta Kaakkois-Aasian sademetsiin.

Palmuöljyä käytetään kaikkialla maapallolla, myös suuren kulutuksen länsimaissa mitä moninai- simpiin tuotteisiin. Maailman palmuöljytuotannosta noin 80 % käytetään elintarviketeollisuudessa ja 20 % muussa teollisuudessa. Palmuöljyllä on monia suotuisia ominaisuuksia kuten korkea sulamispiste ja matala transrasvapitoisuus ja sillä on helppo korvata muita kasviöljyjä. Niinpä palmuöljyä käytetään yhä enemmän mm. ruokaöljynä, margariinin valmistuksessa, valmisruoissa ja leivonnaisissa sekä paistoruokien uppopaistorasvana. Lähes kaikki Suomessa myytävät valmisruoat, levitteet, paistettavat pakasteet ja pikkuleivät sisältävät palmuöljyä. Palmuöljyä on myös usein muun muassa saippuoiden ainesosana.

Palmuöljyn tuonti EU:n alueelle kaksinkertaistui vuosien 2000–2006 aikana. Palmuöljyn kysyntä on edelleen nopeasti kasvamassa, sillä palmuöljy sopii hyvin myös biopolttoaineiden raaka-aineeksi. Esimerkiksi Suomessa suurin osa myytävistä biopolttoaineista on valmistettu palmuöljystä.

Palmuöljy tuotetaan pääasiassa Kaakkois-Aasiassa, etenkin Indonesiassa ja Malesiassa mutta myös mm. Papua-Uusi-Guineassa. Sitä tuotetaan siis maissa, jotka ovat tunnettuja upeista sademetsistään. Suurin osa 11 miljoonasta palmuöljyplantaasihehtaarista on perustettu raivaamalla ensin pois alueella ollutta sademetsää. Kysynnän lisääntyminen on johtanut öljypalmuplantaasien pinta-alan nopeaan kasvuun. Tällä on ollut ja on tuhoisa vaikutus paikallisväestölle ja sademetsien eliölajistolle. Esimerkiksi orankien elinympäristöt ovat vähentyneet 80 % viimeisen 20 vuoden aikana ja YK ennustaa, että lajille tärkeät alueet ovat vaarassa tuhoutua jopa jo viiden vuoden sisällä, ellei sademetsien hakkuita saada Indonesiassa ja Malesiassa kuriin. Sademetsien raivaaminen on myös merkittävä syy ilmastonmuutoksen kiihtymiseen.

Palmuöljyn kulutuksen ja yhä lisääntyvän kysynnän aikaansaamat vaikutukset Kaakkois-Aasian sademetsäalueilla ovat hyvä esimerkki siitä, miten Suomen ja muiden länsimaiden korkea kulutustaso eli suuri ekologinen jalanjälki aiheuttaa jopa peruuttamatonta tuhoa luonnolle ja ihmisille kaukana maapallon toisella puolella.

Miten turvata metsien kestävä käyttö ja suojeleminen?

Metsäluonnon köyhtyminen on maailmanlaajuinen ilmiö, joka on jatkunut jo pitkään. Syyt metsien häviämiseen ja metsien laadun muuttumiseen ovat hyvin moninaiset, joten on selvää, että myös lääkkeet kehityksen kääntämiseksi ovat eri tilanteissa hyvin erilaiset.

Ihmiskunnan ekologisen jalanjäljen edelleen nopeana jatkuva kasvu johtaa väijäämättä metsien ja muun luonnon köyhtymiseen. Meidän on ihmiskuntana välttämättä tultava toimeen vähemmällä luonnonvarojen kulutuksella ja vähemmällä kasvihuonekaasu- ja muilla saastepäästöillä, mikäli haluamme säilyttää maapallon luonnon monimuotoisuuden ja turvata tulevien sukupolvien elämän edellytykset. Muutoksen aikaansaaminen edellyttää suuria muutoksia vallitsevaan poliittiseen ajatteluun ja ihmisten asenteisiin ja käyttäytymiseen. Ilmastonmuutoksesta käytävä keskustelu ja päästöjen rajoittamisen vaikeus ovat tästä selviä osoituksia.

Vaurilla länsimailla on aivan erityinen vastuu ekologisen jalanjäljen pienentämisessä, sillä niissä henkilöä kohden laskettu jalanjälki on moninkertainen niin kehittyvien talouksien, kuten Kiinan ja Intian, kuin kehitysmaiden asukkaisiin verrattuna. Kiinan ja Intian kaltaisissa nopeasti kehittyvissä maissa on ensiarvoisen tärkeää, että ne vaurastuisivat kestävämmällä tavalla kuin me länsimaissa olemme tehneet.

Ellei ihmiskunnan kulutustottumuksia saada muutettua, voi olla mahdotonta jarruttaa esimerkiksi sademetsien kaatamista muiden, tuottavampien maankäyttömuotojen tieltä. Päiväntasaajalla olevien maiden hallintoa, lainsäädäntöä ja lain valvontaa sekä luonnonsuojelualueverkostoa ja metsien hoitoa on mahdollista kehittää paljon paremmaksi. Tätä kehitystä Suomen ja muiden länsimaiden pitää tukea yhä vahvemmin. Silti paine sademetsiä kohtaan säilyy kovana, mikäli metsien asemasta alueilla voidaan kasvattaa tuottoisia viljelykasveja vastaamaan maailmanmarkkinoiden huikeaan kysyntään. YK:n ilmastoneuvotteluissa esillä ollut mekanismi maksaa korvauksia metsien säilyttämisestä osana toimenpiteitä

ilmastonmuutoksen ehkäisemiseksi on tässä suhteessa merkittävä askel oikeaan suuntaan.

Tuontimaiden ja tuontia harjoittavien yritysten vastuu on myös tässä yhteydessä erittäin suuri. Tuontimaiden, kuten EU-maiden lainsäädännössä ja yritysten menettelytapaohjeissa, pitäisi edellyttää, että tuotavat raaka-aineet ja jalosteet on tuotettu ympäristöä mahdollisimman vähän kuormittavalla tavalla. Niissä tulisi olla esimerkiksi todisteita siitä, ettei viljelyksen tieltä ole kaadettu arvokasta sademetsää tai että puutavara ei ole peräisin suojelunarvoisista metsistä. FSC tai muut luotettavat sertifiointijärjestelmät voivat tässä olla suurena apuna. Sertifikaatit auttavat myös kuluttajaa tekemään ekologisia valintoja ja siten pienentämään omaa ekologista jalanjälkeään.

Suomessa ja muissa järjestelmällistä puuntuotantoa harjoittavissa maissa ongelmana ei ole metsien hävittäminen muiden maankäyttömuotojen tarpeisiin, vaan metsien laadussa tapahtuneet suuret muutokset, jotka ovat köyhdyttäneet metsäluontoamme merkittävästi. Toki metsänkäsittelytapoja on muutettu luonnonmukaisemmiksi, mutta yhä edelleen tätä kehitystyötä pitää jatkaa. Arvokkaat elinympäristöt on säästettävä nykyistä laajempina, lahopuuston muodostumista ja säilymistä on edistettävä nykyistä paremmin ja tuhattujen elinympäristöjen, kuten ojitettujen soiden ennallistamiseen on ryhdyttävä paljon nykyistä aktiivisemmin. Luonnonsuojelualueverkostoa on myös järjestelmällisesti kehitettävä etenkin maamme eteläosissa, jossa vain noin 2 % metsäpinta-alasta on suojeltu.

Kirjallisuus

Living Planet Report (2008). <http://www.panda.org/news_facts/publications/living_planet_report/index.cfm>
Käyttöpäivämäärä 20.10.2008.

Suomalaisen elintarviketuotannon rajat ja kestävyys globaalissa kontekstissa

Susanna Tauriainen, Opetushallitus

Globaali ruoantuotannon konteksti

Ruokaturva-käsite sisältää kokonaisen ruokajärjestelmän. Ruokajärjestelmä ei koostu vain ruoantuotannosta, vaan niin sanottuihin ruokatoimintoihin kuuluvat myös jalostus, pakkaus ja jakelu. Itse ruokaturva muodostuu siten ruoan käytöstä, saatavuudesta ja yksittäisten ihmisten mahdollisuuksista saada ruokaa. Ruokajärjestelmä toimii aina yhteiskunnallisesti ja ympäristöllisesti spesifisessä yhteydessä. Systemaattisen mallin avulla voidaan tarkastella niitä ruokajärjestelmän kriittisiä kohtia, jotka vaarantavat ruokahuollon ja vaikeuttavat ongelmien korjaamista (Food security and environmental change 2008).

YK:n elintarvike- ja maatalousjärjestö FAO:n uusimpien arvioiden mukaan noin 900 miljoonaa ihmistä näkee nälkää päivittäin. Vuosittain noin 40 miljoonaa ihmistä kuolee aliravitsemukseen. Ruokaa kuitenkin tuotetaan tarpeeksi kaikkien ruokkimiseksi, sillä FAO:n mukaan nykyisellä ruoantuotannolla voitaisiin tarjota jokaiselle ihmiselle 2 720 kilokaloria päivässä. Nälkäongelma johtuu siis pääosin ruoan ja viljelysmaan epätasaisesta jakautumisesta. Noin kolmasosa kaikista ilmaston lämpenemistä nopeuttavista päästöistä syntyy maataloudessa. Yleisesti hyväksytty tosiasia on, että neljännes tärkeimmistä kasvihuonekaasusta, hiilidioksidista, aiheutuu tuhoalaismyrkkujen ja kemikaalien käytöstä maataloudessa

sekä metsien hakkuista ja biomassan poltosta. Suurin osa ilmakehään pääsevistä metaanista on peräisin lehmistä ja vuohista, metsäpaloista, riisin märkävilystä sekä maatalousjärjestelmän synnyttämistä ylijäämätuotteista. 70 % typpioksideista taas on lähtöisin lannoitteiden käytöstä.

Eri puolilla maailmaa maan sadontuottokyky on heikentynyt vinoutuneen ja yksipuolisen viljelyn seurauksena. Ravinteet ja orgaaninen materiaali, ei hyödytä maata, vaan monesti se esimerkiksi poltetaan. Biologisen typensidonnan ja muiden samankaltaisten ekosysteemipalveluiden hyödyntäminen on heikkoa eli tiedon puute on köyhyyttä suurempi este. Karjatalouden ja kotieläintuotannon integraatio ei toimi, mikä osaltaan kiihdyttää toisaalta ylilaidunnettujen maiden eroosiota ja toisaalta estää lannan ravinteiden tehokkaan hyödyntämisen viljelyssä. Viljelyn yksipuolisuus paitsi köyhdyttää maata se myös tuottaa heikkolaatuista ravintoa. Suurin osa maailman ruokavarannosta tuotetaan vain 12 viljelyskasvilla ja 14 eläinlajilla (YK:n Biodiversiteettisopimuksen (CBD) 9.osapuolikokous 2008).

Kuka siis omistaa ruoan? Kuka kasvaa ja tuottaa maailman ruoan – ja miten se jaetaan? Puhtaan veden saatavuuden ohella tämä on yksi kaikkein vaikeimmista ihmisen kohtaamista haasteista. Pitäisikö

ruoan tuotannon pysyä paikallisen kulttuurin ja olosuhteet tuntevien itsenäisten pienviljelijöiden käsissä? Tällaiset viljelijät ovat kautta aikojen olleet tiiviisti sidoksissa paikalliseen ekosysteemiin, ilmastoon, maaperään, mikro-organismeihin, villieläimiin ja ihmisyhteisöihin. He ovat ruokkineet koko maailman aina näihin päiviin saakka. Muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta he ovat tunteneet aina paikalliset tarpeet. Tänäkin päivänä paikallinen viljely tuottaa ruoan suurimmalle osalle maailman ihmisistä. Toisaalta maailman noin miljardista absoluuttisen köyhästä ihmisestä kolme neljästä asuu maaseudulla ja on maatalouden kannattavuudesta riippuvaisia.

Vai pitäisikö ruoantuotannon olla globaalien yritysten käsissä? Nämä yritykset mainostavat pystyvänsä tehokkaammin ”ruokkimaan nälkäisen maailman”. Niillä ei kuitenkaan ole suoraa suhdetta maahan eikä paikallisiin yhteisöihin, vaan ne toimivat normaalien yrity maailman arvojen mukaan: tärkeintä on yrityksen sijoittajille tuottama voitto. Suuryhtiöiden tavoitteena on muuttaa miljoonat hehtaarit aiemmin erilaisia paikallislajikkeita kasvanutta maata suunnattomiksi yhden lajikkeen pelloiksi, joiden viljely vaatii öljyä ahmivia koneita ja kaupallisia siemeniä. Tämän jälkeen ruoka rahdataan merten ja mantereiden poikki, usein vieläpä luku- suntuotteiksi jo valmiiksi ylensyöneille kuluttajille. Viime vuosikymmenten aikana ne ovat onnistuneesti siirtäneet suuren osan maailman ruoantuotannosta osaksi suunnatonta teollistunutta järjestelmää, jota yhä isommat ja harvemmat jättiläisyhtiöt pyörittävät (Anderson & Mander 2007).

Uusi ulottuvuus globaaliin ruoantuotannon ongelmaan syntyi, kun ruoan hinta yhtäkkiä nousi. Paradoksaalista on, että samalla ruokavarastot ovat ehtymässä. Siitä huolimatta, että viljan tuotanto lisääntyi vuonna 2007, varastot eivät ole riittäviä. Samalla kun köyhyys vähenee toisaalla - ja esimerkiksi väestöriikkaat maat kuten Intia ja Kiina pystyvät ruokkimaan kansalaisiaan yhä enemmän lihalla - ruokakriisi syvenee toisaalla. Biopoltoaineista odotetaan korvaavia energialähteitä kalliin ja hupenevan öljyn tilalle. Esimerkiksi maissia on alettu hyödyntää yhä enemmän biopoltoaineen raaka-aineena ja USA:ssa vuoden 2007 ylimääräinen tuotanto käytettiin biopoltoaineiden tuottamiseen.

Ruoan hinnan nousu on aiheuttanut vakavia yhteiskunnallisia ongelmia useissa köyhissä maissa. Pahiten kärsivät ne maat, jotka ovat riippuvaisia elintarviketuonnista. Näitä ovat etenkin Afrikan maat, mutta myös monet suuret Aasian maat, sekä pienet saarivaltiot Karibian, Intian valtameren ja Tyynen valtameren alueilla. Elintarvikkeiden nettoviejät, varsinkin Yhdysvallat, Kanada, Australia, Brasilia ja eräät muut Etelä-Amerikan ja Kaakkois-Aasian maat hyötyvät tilanteesta. Muutamat sellaiset viejamaat, jotka ovat katsooneet tarpeelliseksi turvata ensisijaisesti kotimarkkinakysynnän tyydyttämisen, ovat asettaneet vientirajoituksia. Näitä ovat muun muassa Argentiina, Egypti, Intia ja Ukraina.

Maailmanmarkkinahinnat ovat elintarvikkeissa hyvin herkkä kysyntä-tarjontasuhteen mittari, sillä vain hyvin pieni osa tuotannosta liikkuu kansainvälisessä kaupassa. Esimerkiksi vehnän tuotannosta vain 16 prosenttia, riisistä 7 prosenttia ja maitotuotteista 8 prosenttia liikkuu jonkin maan rajan yli. Maataloustuotannon kyky reagoida tarjonta-kysyntä-suhteiden muutoksiin on myös varsin rajallista ja hidasta (Ollila 2008). Tästä kaikesta seuraa, että globaali ruoantuotannon haavoittuvaisuus ja kestäättömyys on lisääntynyt.

Käsitteitä elintarvikkeiden laadusta

Suomalainen ruoka mielletään turvalliseksi, puhtaaksi ja eettisesti kestäväällä tavalla tuotetuksi. Elintarvikeketjuun kuuluvat alkutuottajat eli viljelijät, elintarviketeollisuus sekä kauppa. Ruoan turvallisuuden vaikuttaa koko elintarviketuotantoketju pelloilta pöytään. Turvalliseen elintarviketuotantoon liittyvät käsitteet laatu, jäljitettävyyden, läpinäkyvyys ja vastuullisuus. Elintarvikkeiden laadun ulottuvuuksia puolestaan ovat sen aistittavuus ja ravitsemukselliset ominaisuudet, turvallisuus, käyttömukavuus sekä elintarvikkeiden tuotantoketjun toiminta. Osa laatu-tekijöistä on selvästi mitattavia. Osa puolestaan on henkilökohtaisesti koettuja. Elintarvikkeiden teknisellä laadulla käsitetään tuotannon ja jalostuksen eri vaiheissa tapahtuvaa raaka-aineiden ja välituotteiden elintarviketeknisten laatuominaisuuksien hallintaa. Tuotteen laatu puolestaan on sen soveltuvuus käyttötarkoitukseensa mukaan lukien pakkausten soveltu-

vuus kuluttajille. Elintarvikkeiden laatuun liittyy yhä enemmän myös elintarvikkeiden maku ja herkullisuus sekä kiinnittyminen paikalliseen kulttuuriin. Lähellä tuotetut raaka-aineet ja sitä kautta ympäristön huomioon ottaminen esimerkiksi lyhentyneiden kuljetusmatkojen myötä ovat jatkossa yhä useamman kuluttajan kriteerejä tuotteen laatumielikuvan rakentumisessa (Forsman-Hugg ym. 2006).

Elintarvikkeiden turvallisuuteen vaikuttaa elintarvikkeiden vierasainejäämättömyys. Suomessa ei sallita kasvuhormonien ja antibioottien antamista kasvutarkoitukseen tuotantoeläimille (Eläinsuojelulaki 1996; Rehulaki 1998). Suomessa ei esiinny lainkaan vaaralliseksi tai helposti leviäviksi luokiteltuja eläintauteja (ETT 2008). Useat muutkin Euroopan unionin alueella yleisesti esiintyvät tarttuvat eläintaudit ovat Suomessa harvinaisia tai niitä ei esiinny lainkaan. Hyvän eläintautitilanteen vuoksi Suomi on saanut useiden tautien osalta virallisesti tautivapaan statuksen. Kansainvälisesti verrattuna Suomessa esiintyy erittäin vähän kasvitauteja ja tuhoeläimiä.

Tuottajille elintarvikkeiden laatu merkitsee monia mitattavia tekijöitä. Esimerkiksi maidontuottajien näkökulmasta maidon bakteeri- ja solupitoisuuden tulee olla alle tietyn kriteerin. Tämä vaikuttaa myös tuottajalle maksettavaan maidon hintaan. Tuotteiden laatu merkitsee lisäksi eläinten terveyttä ja olosuhteita, huolellisuutta ja ammattitaitoa työssä sekä katkeamatonta kylmäketjua. Broilerintuottajat puolestaan näkevät laadun muodostuvan eläimen hyvästä perimästä, eläimen hyvinvoinnista sekä siitä, että jalostuksessa kehitetään linnuille sellaisia ominaisuuksia, jotka ovat sopusoinnussa eläimen fysiologian kanssa. Esimerkiksi kuluttajat haluavat ostaa nykyään enemmän broilerin rintaosia. Tästä syystä lintuja on jalostettu niin, että niissä on enemmän rintalihasta. Mansikan, perunan ja sokerijuurikkaan laatujen määrittelyssä tuottajat painottavat tuotteiden hyvää sisäistä ja ulkoista laatua sekä oikeaa ravintosisältöä. Laadukkaan tuotteen tuottamiseksi tarvitaan muun muassa suotuisat kasvuolosuhteet, kuten pellon viljavuus, ravinnetasapaino ja vesitalous, optimoitu torjunta-aineiden ja lannoitteiden käyttö sekä mansikan kohdalla laadukas poimintaprosessi.

Vuoden 2005 alussa astui EU-maissa voimaan jäljitettävyyssvaatimus, joka edellyttää rehu- ja elin-

tarvikealan toimijoilta tietoa siitä, mistä ja milloin elintarvikkeet tai niiden ainesosat, rehu tai elintarviketuotantoon käytetty eläin on ostettu. Samoin toimijan on tiedettävä, kenelle tuotteensa toimittaa. Tuottajat pitävät jäljitettävyyttä tärkeänä sekä tuotteiden kotimaisuuden että mahdollisten ongelmien jäljittämiseksi. Tuotteiden erilaisuuden vuoksi lopputuotteen jäljitettävyyden taso vaihtelee tuotekohtaisesti. Esimerkiksi perunan ja mansikan jäljittäminen on mahdollista tilalle, lohkolle ja jopa poimijoihin saakka, kun taas sokerin ja maidon lopputuotteen osalta tämä ei ole mahdollista, koska eri tuottajien tuotteet sekoittuvat valmistusprosessin aikana. Siipikarjan liha perustuu sopimustuotantoon, joka mahdollistaa suomalaisen broilerintuotannon alkuperän selvittämisen luotettavasti ja helposti. Maa- ja metsätalousministeriö on tarkentanut jäljitettävyyteen liittyviä säädöksiä edelleen vuonna 2006 (Elintarvikkelaki 2006).

Tuotannon läpinäkyvyys tarkoittaa alkutuottajien kannalta avointa toimintaa, jossa tuotanto on nähtävissä alkutuotannon kaikissa vaiheissa. Esimerkiksi sokerijuurikkaan, mansikan ja perunan viljelyssä lohkokirjanpidon avulla tiedetään, mitä torjunta-aineita ja lannoitteita käytetään eri työvaiheissa. Alkutuotannon kannalta ruoan tuotannon vastuullisuuteen kuuluu avoin toiminta, jolloin kuluttajat tietävät, miten tuote on tuotettu. Siihen liittyy myös EU:n ympäristötukiehtojen ja muiden ohjeiden noudattaminen tuotannossa. Ruoan tuottajat ovat myös alkutuotannon osalta vastuussa tuotteen laadusta ja turvallisuudesta.

Ruoan tuottamisen erityispiirteet Suomessa

Suomi on hyvin harvaan asuttu maa. Keskimääräinen väestötiheys on 17,1 asukasta neliökilometriä kohden. OECD -maiden maaseutumääritelmän mukaisten maaseutuvaltaisten alueiden osuus on Suomessa OECD:n viidenneksi suurin (89 %). Maaseutuvaltaisilla alueilla asuu noin 5,3 miljoonasta kansalaisesta 53 % ja he tuottavat bruttokansantuotteesta 45 %. Suomen pinta-ala on 33,8 miljoonaa hehtaaria, josta käytössä olevaa maatalousmaata on noin 2,3 miljoonaa hehtaaria. Maatalousmaan

osuus koko maan pinta-alasta on näin ollen vain 6,8 %, kun se koko Euroopan unionin alueella on keskimäärin 46,7 %. Suomen pohjoinen sijainti sekä viljelyolosuhteet asettavat ruoan tuotannolle erityisvaatimuksia. Tuotantosuunnittain kasvinviljelyä harjoitetaan eniten eteläisessä Suomessa. Lypsykarjataloutta harjoitetaan suhteellisesti eniten Itä- ja Pohjois-Suomessa. Sika- ja siipikarjatalous on keskittynyt Lounais- ja Väli-Suomeen. Nurmenviljely lisääntyy pohjoiseen mentäessä ja viljan viljely puolestaan Etelä-Suomeen mentäessä. Suomessa on lisäksi pitkät kuljetusmatkat. Meijereiden ja teurastamoiden väheneminen on osaltaan lisännyt sekä eläinten että rehu- ja maitotuotteiden kuljettamista paikasta toiseen (Finland 2008; Suomen maatalous ja maaseutuelinkeinot 2008).

Kestävä maatalous ja maaseutukehitys ovat välttämättömiä kansallisen ruoantuotannon turvaamiseksi myös Suomessa. Toistaiseksi kotimainen tuotanto on turvannut pääosin kansalliseen kulutukseen tarvittavat elintarvikkeet. Kuluttajat ovat entistä enemmän kiinnostuneita myös ruoan alkuperästä. Tosiasia kuitenkin on, että kaupan merkitys kotimaiselle elintarviketuotannolle korostuu entisestään lähivuosina. Tukku- ja vähittäiskaupan alalla on useita voimakkaita muutostrendejä, jotka luovat haasteita suomalaiselle elintarviketuotannolle. Kaupan kansainvälistymisen, keskittymisen ja ketjuuntumisen myötä syntyy aikaisempaa vahvempia kauppaketjuja. Lisäksi halpakauppaketjujen ilmestyminen sekä kauppaketjujen omien tavaramerkkien kasvava markkinaosuus muokkaavat markkinarakennetta. Samalla kun elintarvikekaupan keskittyminen jatkuu, kauppojen valikoimat kasvavat, tekniikka paranee, jalostusaste nousee ja asiakaskunta pirstaloituu. Tuotenimikkeiden määrä on lisääntynyt nopeasti. 1980-luvulla isoimmissa marketeissa oli noin 5000 tuotenimikettä, niitä on nyt lähes 20 000.

Maidon tuottajahinta oli 38 senttiä litralta vuonna 2007. Suomalaisen maataloustuottajan saama osuus kevytmaidon vähittäismyynnin litrahinnasta on noin 32 %, kun teollisuus, kauppa ja arvonlisävero kattavat loppuosan. Vastaavasti ruisreikäleivästä jää tuottajalle noin 4 % sen kilohinnasta. Myllyt, leipomot ja logistiikka vievät leivän hinnasta puolet ja lopun saa kauppa ja verottaja.

Ruoan hinnan muutokset ovat olleet yllättäviä viimeisen kahden vuoden ajan. Vielä muutama vuosi sitten Suomi kamppaili maakohtaisten maitokiintöiden ylittymisen aiheuttamien ongelmien kanssa. Nyt puolestaan maidosta on pulaa, koska maidontuottajia on yhä vähemmän. Vuodesta 2002 lähtien on maidontuotanto vähentynyt 2-3 % vuodessa. Näin ollen meijerit ovat joutuneet nostamaan entisestään maidon tuottajahintaa. Maataloustuotteiden ja elintarvikkeiden hintaa nostavat kansainvälisillä markkinoilla kuivuudesta johtuvat tuotanto-ongelmat eteläisellä pallonpuoliskolla sekä Kiinan ja Intian kaltaisten nousevien suurmaiden kasvava kulutus. Tämän myötä kulutustottumukset maailmanlaajuisesti katsottuna ovat siirtyneet kasviraivinnosta liha- ja maitotuotteisiin.

Lisäksi ruoan hinnan nousuun vaikuttaa muun muassa se, että kuluttajat ostavat ruokansa yhä jalostuneemmassa muodossa. Tällöin hintapaine kohdistuu raaka-ainetta enemmän jalostuksen ja kaupan palkkojen ja energiakustannusten nousuun. Maatalousraaka-aineiden osuus on keskimäärin alle viidennes elintarvikkeiden kokonaishinnoista. Kaiken kaikkiaan elintarvikeketju on suuri ala, josta toimeentulonsa Suomessa saa lähes 300 000 työntekijää (Suomen maatalous ja maaseutuelinkeinot 2008).

Ruoan tuottamisen ekologinen ja sosiaalinen kestävyys

Onko lähiruoan tuottaminen sitten ekologisesti kestävämpää? Paikallisen ruoan käytön lisääntyminen ei välttämättä vähennä merkittävästi ympäristökuormitusta. Sen sijaan luonnon monimuotoisuuden kannalta kotieläintalouden merkitys monivuotisine nurmineen ja laitumineen on keskeistä. Lisäksi mitä lähempänä ruoantuotannosta aiheutuva ympäristökuormitus tuntuu, sitä paremmin ympäristönäkökulma tulee otetuksi huomioon ja sen helpompaa on perustella ympäristönhoidon kustannusten jakamista yhteiskunnassa. Lähiruoan kautta ei myöskään saada aikaan suuria taloudellisia kasvuvaiikutuksia, sillä maa- ja elintarvikesektorin muodostaa vain pienen osan aluetaloudesta. Paikallinen ruoka voidaan toteuttaa erilaisilla elintarvikeketjujen toimintamalleilla, jotka eroavat muun muassa työnjaon ja vaikutus-

mahdollisuuksien jakautumisen suhteen. Näin ollen lähiruoka on mahdollinen maaseutualueiden selviytymisstrategia, mutta se ei sinällään poista ruoantuotannon ympäristökuormitusta eikä välttämättä takaa taloudellista kasvua alueelle (Risku-Norja ym. 2007).

Ruoan kestävään tuotantoon ja käyttöön kehitellään koko ajan mittareita (MMM 2003). Mittareiden pitäisi olla kuluttajan kannalta niin helppoja ymmärtää, että kuluttaja voi halutessaan muuttaa niiden perusteella ostotottumuksiaan. Niin luonnonvarojen kuin ruoankin kestävät valinnat eivät kuitenkaan ole yksiselitteisiä. Niitä on vaikea mitata, koska ne ovat sidoksissa kuluttajien erilaisiin arvoihin. Jopa kestävä kehityksen eri näkökulmat voivat olla valinnan kannalta ristiriitaisia. Suomessa luonnonvarojen hyödyntävä alkutuotanto sijoittuu pääsääntöisesti maaseudulle, jossa tarvitaan peltoja ja metsiä hyödyntävää yrittäjyyttä. Sosiaalisen kestävyyskannalta on tärkeää, että myös maaseutu säilyy elinvoimaisena ja asuttuna. Ekologinen kestävyys sen sijaan syntyy materiaalivirrasta, joka alkaa alkutuotannosta ja päättyy kuluttajalle ja siitä edelleen jätteenkäsittelyyn. Merkittäviä ympäristövaikutuksia aiheutuu koko tämän ketjun aikana. Kuormituksen vähentämiseksi on tärkeää vähentää turhaa kulutusta sekä lisätä tuotannon ekotehokkuutta. Tällöin tuotteet syntyvät vähemmällä raaka-aineiden käytöllä ja ympäristöön päätyvät hävikit vähenevät. Tuotannon taloudellinen kestävyys riippuu puolestaan rahavirrasta, joka suuntautuu päinvastaiseen suuntaan kuin materiaalivirta – kuluttajilta tuottajille. Maaseudun elinvoimaisuus lisääntyy siellä, missä kuluttajan muuttuvaan kysyntään osataan parhaiten vastata.

Ruoantuotannon ympäristökuormitukset – tehoa ja tehottomuutta

Suomalaisen ruoantuotannon eettisten ja ympäristöä yhä vähemmän kuormittavien tuotantomenetelmien eteen on tehty paljon töitä. Maatalouden ympäristötukijärjestelmä on merkittävä maatalousympäristön tilaan vaikuttava ohjauskeino. Ympäristötuen keskeinen tavoite on vesistökuormituksen vähentäminen. Maatalouden vesistökuormitus on kääntynyt laskuun, vaikka vesistöjen tilan muutokset ovat hitaita. Ympäristötukijärjestelmän toteuttaminen käytännön

tilalla on monimutkaista ja säädösten noudattamisen valvonta hankalaa. Maataloustukien osuus viljelijän tulonmuodostuksesta on kuitenkin merkittävä. Tukimuotoja on monia – osin vaihtoehtoisia. Ympäristötukijärjestelmän ehdot ja korvaukset muuttuvat hiukan joka vuosi. Ympäristönsuojeluun käytetään Suomessa vuosittain noin miljardi euroa. Tästä maatalouden ympäristötuen osuus on noin kolmannes (Suomen maatalous ja maaseutuelinkeinot 2008).

Maatalous on edelleen suurin yksittäinen ihmisen aiheuttama vesistöjen ravinnekuormittaja Suomessa. Vesistökuormitusta aiheuttavat sekä peltoviljely että kotieläintuotanto. Noin puolet typpikuormituksesta ja 60 % fosforikuormituksesta on peräisin maataloudesta. Itämeren koko ravinnekuormituksesta Suomen maatalouden osuus on 3,8 % fosforista ja 3,7 % typpistä. Ongelmallisinta aluetta on lounainen saaristo-meri, jossa ravinteiden kuormitus on keskimääräistä suurempi.

Suomalaista maatalouden tuotantorakennetta ohjaa vahvasti sekä EU:n maatalouspolitiikka että kansallinen maatalouspolitiikka. Nämä ovat pakottaneet tuotantoyksiköt jatkuvaan kasvuun ja tuotannon keskittymiseen. Kotieläintuotannon keskittymisestä tietyille alueille Suomessa on muun muassa seurannut, että lannan tuotanto on monilla paikkakunnilla liian suuri niillä viljeltävien kasvien tarpeisiin nähden. Suomalainen kotieläin- ja kasvinravitsemustutkimus ovat korkeatasoista, mutta niitä tehdään liian erillään toisistaan. Ympäristökuormituksen syitä selvitetessä tulisi yksittäistä maatilaa tarkastella kokonaisuutena. Nyt tutkimus on liikaa keskittynyt yksittäisiin toimenpiteisiin, kuten peltojen suojakaisojen tehokkuuteen, viljelymenetelmiin ja lannoituksen määrään. Kotieläintuotannon tutkimuksessa puolestaan painopisteenä on ensisijaisesti tehokkuus – lihaeläimillä lihan määrä ja laatu, maidontuotannossa maitomäärä. Kuitenkin vasta hiljattain on todettu, että esimerkiksi nautojen lisäfosforin saanti on täysin turhaa (Tauriainen 2006; Palander ym. 2008). Silti tutkimustulosten vieminen käytäntöön kestää uskomattoman kauan. Myös rehuteollisuuden osuus vähäfosforisten ostorehujen tarjoajana olisi merkittävä, jos viljelijällä olisi mahdollisuus ostaa ko. tuotteita. Esimerkiksi märehitijöiden lisärehuna käytettävissä kivennäisrehuissa on vieläkin markkinoilla

sellaisia rehuja, jotka tuhlaavat fosforia. Rehuvalikoiman kehittäminen on ollut tarpeellontakin, sillä vaikka peltojen fosforitasoja seurataan tarkkaan ja niitä rajoitetaan, kukaan ei rajoita märehitjän syömää fosforin määrää. Fosforin hyötysuhde vaihtelee märehitjän saaman rehun mukaan kuitenkin paljon niin, että suurimmillaan 85 % märehitjän rehustaan saamasta fosforista kulkeutuu sen läpi suoraan sotaan. Kokonaisvaltainen ravinteiden tarkastelu olisi ehdottomasti paikallaan fosforimäärien vähentämiseksi. Ristiriitaa ei suinkaan helpota se, että usein maidontuotantoa lisäävät valkuaisrehut, kuten rypsi, sisältävät runsaasti fosforia. On ymmärrettävää, että viljelijä tekee valintansa ostamalla rehua, joka lypsättää ja lihottaa tilipussia. Ympäristöystävällisistä rehuista ei saa etua, eikä tilan kokonaistyyppi tai –fosforivirtoja seurata.

Maan rakenne, kunto ja hoito on sen sijaan yhä tarkemmin huomioitu ympäristötuen perusteissa. Maan tiivistyminen huonontaa maan vedenläpäisevyyttä ja lisää ravinteiden huuhtoutumisen ja eroosion riskiä. Se huonontaa myös kasvien ravinteiden ottoa, mikä alentaa lannoitteiden hyväksikäyttöä. Maan vedenläpäisevyyden huonontuessa lisäksi kasvihuonekaasujen vapautuminen voi lisääntyä.

Kun uusia viljelymenetelmiä otetaan käyttöön ravinnekuormituksen vähentämiseksi, on asialla usein kääntöpuoli. Esimerkiksi suorakylvön yleistyminen lisäsi torjunta-aineiden käyttömääriä, vaikka ne olivat vähentyneet jo 1990-luvun lopulta. Silti torjunta-aineiden käyttömäärät ovat Suomessa maltillisia verrattuna Euroopan muihin maihin. Suomessa käytetään kasvinsuojeluaineita noin 0,7 kiloa hehtaaria kohden vuodessa. Vastaava määrä esimerkiksi Belgiassa on 3 kg hehtaaria kohden vuodessa. Kasvinviljelyaineiden vähäinen käyttö johtuu muun muassa kylmästä talvesta, kestävien lajikkeiden käytöstä, viljelykierron harjoittamisesta ja viljelytekniikan valitsemisesta kasvupaikan mukaan. Toisaalta pohjoisissa oloissa aineet hajoavat hitaammin kuin esimerkiksi Keski-Euroopassa ja voivat helpommin kertyä maahan toistuvan käytön seurauksena. Torjunta-aineiden vähäisen käytön takia Suomessa tuotettujen elintarvikkeiden jäämäpitoisuudet ovat erittäin alhaiset. Suomessa 91 % saannista tulee tuontielintarvikkeista, erityisesti

omenista, päärynöistä, rukiista, viinirypäleistä ja appelsiineista (MMM 2006).

Luomutuotannostako ratkaisu ruoan tuotannon kestävyteen?

Luomutuotanto on jo vakiintunut tuotantotapa, jota sitovat tarkat säädökset (Luomu 2008). Luomutuotannossa saa käyttää vain tiettyjä valmisteita tuholaisien torjuntaan ja peltojen lannoitukseen. Lakisääteinen luomuvälvonta ja siihen kuuluvat tarkastukset takaavat luomutuotteiden aitouden. Myös kuluttajat mieltävät luomutuotannon kestäväksi tavaksi tuottaa ruokaa. Suomessa on tällä hetkellä vajaa 4000 luomutilaa, joista kotieläintilojen osuus on noin 500. Luomutilojen määrä on 6 % kaikista maataloista. Luomutilojen määrä on parina viime vuotena vähentynyt noin tuhannella tilalla vuotta kohden. Luomupeltopinta-ala puolestaan edustaa 7 % kokonaispeltomäärästä. Luomupeltoalan on hiukan lisääntynyt viime vuosina (Suomen maatalous ja maaseutuelinkeinot 2008).

Luomutuotanto tarkoittaa tuotantoeläimistä puhuttaessa muun muassa sitä, että eläimillä on väljemmät ja paremmat olot kuin tavallisilla tuotantoeläimillä. Luomueläimiä hoidetaan siten, että ne voivat käyttäytyä lajille tyypillisesti. Eläimillä tulee olla riittävästi tilaa seisoa luonnollisessa asennossa, kääntä ympäri ja asettua makuulle niin, että kaikki eläimet mahtuvat makaamaan yhtä aikaa. Makuualueen pohjan tulee olla kiinteä, ja siinä pitää olla kuivitettu makuupaikka. Eläimillä on oltava myös mahdollisuus hoitaa itseään ja tehdä muita lajille tyypillisiä luonnollisia liikkeitä. Luomueläimiä ei saa kytkeä kytkyellä eikä pitää sellaisissa häkeissä, jotka estävät kääntymisen. Eläinten tulee pääsääntöisesti päästä vuoden ympäri laitumelle tai ulkotarhaan, mikäli se on sään ja eläinten kunnan kannalta mielekäästä. Niiden tulee voida elää lajilleen tyypillisissä ryhmissä. Lisäksi eläinlajikohtaisesti on asetettu omia määräyksiä.

Luomutuotanto ei ole saavuttanut viljelijöiden keskuudessa niin suurta suosiota kuin on odotettu. Matkan varrella luomutuotannon ehdot ovat kiristyneet. Esimerkiksi vuoden 2008 alusta kotieläinten rehujen pitää olla 100 % luomua (Luomutilan

valkuaisopas 2007). Niitä ei ole helppo saavuttaa johtuen suomalaisista viljelyolosuhteista. Lisäksi suomalainen maaperä on luonnostaan maailman seleeniköyhintä, mikä vaikeuttaa eläinten seleenitarpeen tyydyttämistä. Rehujen ravinnesisältö muuttuu luomutuotannossa niin, että se mikä on ympäristöystävällistä ja kestävä, ei täytäkään aina eläinten ihanteellista ravinteiden saantia.

Luonnonmukaisessa tuotannossa erikoistumista rajoittaa monipuolisuuden vaatimus ja kasvinvuorotus, mikä johtaa pienimuotoiseen tuotantoon. Kustannuksia lisäävät yksittäisten viljelykasvien pienet pinta-alat ja laaja konevalikoima. Saman tuotemäärän saavuttamiseksi tarvittava peltoala sekä tehtävä työmäärä on luomussa suurempi. Laajamittaisessa luomutuotannossa ravinteiden omavaraisuutta ja kierrätystä on vaikea järjestää: karjattomilla luomutiloilla ravinteiden kiertäminen on vähäistä, koska sato myydään ulos. Omavaraisilla karjatiloilta ei riitä lantaa ulkopuolelle luovutettavaksi, joten lannasta tulee niukkuutta. Yhteistyöllä on luomutuotannossa saavutettavissa suurempia etuja kuin tavanomaisessa tuotannossa. Se takaa tilojen erikoistumisen ja kunnon ravinteiden kierrätyksen, mikä on järkevää myös ympäristön kannalta. Esteet syvälliseen yhteistyöhön siirtymiseen ovat sekä lainsäädännöllisiä, taloudellisia, poliittisia että sosiaalisia (Lätti ym. 2006).

Luomutuotantoketju pellolta pöytään ei ole volyyमितään riittävää toimivaan markkinointiketjuun. Luomun kehittymistä Suomessa haittaa luomuelintarvikekentän hajanaisuus ja resurssien puute. Tämä vaikeuttaa luomutuottajien välistä yhteistyötä ja heikentää mahdollisuuksia tuotantovolyyymien kasvattamiseen. Alueesta riippuen suurin osa tuotetusta luomulihasta saattaa teurastamosta mennä eteenpäin tavanomaisena lihana, sillä suuret teurastamot eivät jalosta luomutuotteita. Samoin huomattava osa luomumaidosta kerätään tavanomaisen maidon sekaan, sillä luomumaidon keräily tarvitsisi riittävän monta tuottajaa ketjuunsa, että sitä kannattaisi keräillä erikseen. Osa luomutuottajaksi haluavista turhautuu juuri siitä syystä, että tilan sijainti ei sovi maidon keräilyketjussa sellaiseen kohtaan, jotta luomumaito päätyisi kaupan hyllylläkin luomutuotteeksi. Valtakunnallisen luomustrategian tavoitteena on, että

vuonna 2015 kaikissa julkisen sektorin ammattikeittiöissä käytetään luomutuotteita ja yksityisellä sektorilla luomua käyttävien keittiöiden määrä kasvaa 15 prosenttia vuodessa. Strategialla on hyvät mahdollisuudet toteutua, sillä näyttää siltä, että ammattikeittiöiden kiinnostus luomutuotteiden käyttöön on lisääntymässä (MMM 2001).

Saadaanko onnellisista eläimistä laadukasta ruokaa?

Kuluttajia kiinnostavat ruoan tuotannon alkulähteet eli olosuhteet, joissa eläimiä kasvatetaan. Suomalaisia kotieläimiä hoidetaan hyvin. Skandaaleina mediaan päätyvät eläinsuojelurikkomukset ovat Suomessa hyvin harvinaisia. Merkittävää on, että tuotantoeläinten tarttuvia tauteja esiintyy Suomessa poikkeuksellisen vähän. Kuluttajien tulisi arvostaa suomalaisten tuotantoeläinten hyvää terveystilannetta. Terveystilanne tulee julkisuuteen yleensä ainoastaan maailmalla esiintyvien epidemioiden kautta. Tällaisia ovat olleet esimerkiksi hullun lehmän tauti kohu Iso-Britaniassa, lintuinfluenssa Kaakkois-Aasiassa sekä EHEC:in eli *Escherichia coli* bakteerin aiheuttamat ruokamyrkytys-epidemiat USA:ssa, Japanissa ja Kanadassa. Esimerkiksi hullun lehmän tautia esiintyy jatkuvasti yleisesti Euroopan maissa. Myös salmonella on yleisesti hyväksytty pysyvä tauti useissa Euroopan maissa. Suomessa sitä esiintyy vain yksittäisiä tapauksia vuosittain (ETT 2008).

Suomalaisten eläinten hyvä terveystilanne koostuu useasta eri tekijästä. Ensinnäkin ennen Euroopan unioniin liittymistä Suomessa oli tiukka tuontikontrolli ja lainsäädäntö. Ne ovat luoneet hyvän perustan eläintautien torjunnalle. Suomi on maantieteellisesti erillään, minkä ansiosta tautien leviäminen on hankalaa. Eläinyksiköt ovat Suomessa pienehköjä, eikä eläintiheitä alueita ole samassa mittakaavassa kuin muualla Euroopassa. Elävien eläinten kauppa on olennaisesti erilaista verrattuna Keski-Eurooppaan. Suomessa ei ole karjamarkkinakulttuuria, jossa sama eläin vaihtaa omistajaa useasti elämänsä aikana. Lisäksi Suomessa ei ole kuljetuksia maasta toiseen. Hyvää eläintautitilannetta edistävät myös valtakunnalliset, alueelliset ja tilatasolla toteutettavat tautisaneeraukset, mikäli tarttuvia eläintauteja todetaan.

Niistä pyritään pääsemään systemaattisesti eroon. Suomessa vallitsee vapaaehtoinen, eri tahojen yhteistyöhön perustuva tautiriskien hallinta. Se perustuu tuontikontrolliin sekä tilatasolle ulottuvaan tautisuojaukseen (MMM 2006).

Puhtaasti elintarviketurvallisuuden näkökulmasta Suomessa tuotettujen ja kulutettavien elintarvikkeiden turvallisuus on kansainvälisesti korkealla tasolla. Turvallisuus syntyy tässä mielessä koko elintarviketieteen toiminnan tuloksena, jonka keskeisistä vaatimuksista säädetään lainsäädännöllä. Suomessa alkutuotantoon on kehitetty voimakkaat elintarviketurvallisuutta tukevat laatujärjestelmät. Keskeisenä elementtinä näissä järjestelmissä on yksityisten toimijoiden ja viranomaisten tiivis yhteistyö. Lisäksi tuotantosektoreittain on sovittu yli lakisääteisen tason menevistä vapaaehtoisista toimista eli ns. kansallisesta tasosta.

Tilatasolla laatuystävällisiä toteutetaan kehittämällä laatu- ja elintarviketurvallisuuden laatujohtamista. Laatujohtaminen puolestaan liittyy elintarvikkeiden kansallisen laatustrategian toteuttamiseen maataloilla. Laatujohtamisen on maataloilleen rakentanut noin 12 500 viljelijää (MMM 2006).

Eläimistä saatavien elintarvikkeiden laadunvarmistuksen eräs tärkeimmistä lenkeistä on tuottajien ja elintarviketeollisuuden perustama Eläintautien torjuntayhdistys (ETT). Sen tehtävänä on tuotantoeläinten terveyden edistäminen ja eläimistä saatavien elintarvikkeiden turvallisuuden varmistaminen. Käytännössä se tarkoittaa tilatasolla tarttuvien tautien ja sairastumisen ennaltaehkäisyä, terveystilanteen seuranta ja vapaaehtoisia toimenpiteitä poikkeustilanteissa. Kansallisen elintarviketalouden laatustrategian yhteydessä on laadittu hyvän tuotantotavan ohjeistukset eri tuotantosuunnille. Näiden ohjeiden mukaan tuotetaan muun muassa yli 90 % kotimaisesta maidosta ja broilerin lihasta (MMM 2004).

Yhteenveto ja katse tulevaisuuteen

Elintarviketuotanto on Suomessa laadukkaasti korkealla tasolla. Se on läpinäkyvästi ja eettisesti tuotettua. Elintarvikkeiden tuotantoon Suomessa liittyy kuitenkin ristiriitoja ja haasteita, joiden eteen on tulevaisuudessa tehtävä edelleen työtä. Alkutuotannon

osuus elintarvikkeiden tuottamisesta on merkittävä tuotannon eettisyyden kannalta, sillä se herättää kuluttajissa paljon tunteita ja luo mielikuvia, joiden perusteella ruokaa kaupoista ostetaan. Mutta alkutuotanto on vain yksi lenkki elintarviketuotannon kokonaisuudessa. Monet tekijät sanelevat alkutuotannolle, millä edellytyksillä ruokaa on tuotettava. Tuottajalla valinnan mahdollisuuksia on näin ollen suhteellisen vähän. Juuri tästä syystä elintarviketuotannossa tulisi painottaa myös sosiaalista kestävyyttä, jotta maaseutu säilyy elinvoimaisena. Toisaalta jalostusportaan ja kaupan ratkaisut vaikuttavat hyvin paljon siihen, toimiiko laadukas elintarviketuotanto niin, että kuluttaja pystyy tekemään aidosti kestävästä kehityksen kannalta oikeita valintoja ostaessaan ruokaa.

Juuri nyt lisäpohdittavaa aiheuttaa energian riittävyys ja eri energiamuotojen käyttäminen ruoan tuottamiseen. Bioenergian tuotannossa nähdään visioita ja ratkaisuja ekologisesti kestävään elämiseen. Kuitenkin bioenergian eri muotojen ekologisesta ja jopa eettisestä kestävydestä on vielä hyvin erilaisia käsityksiä. Kärjistäen voisi kysyä, voimmeko käyttää ruokaa, esimerkiksi viljaa, lähiruoan tuotannon energian lähteenä, kun globaalisti ruoasta on yhä enemmän niukkuutta.

Kaikki edellytykset suomalaisen eettisesti tuotettuun ruoan brändiin ovat silti olemassa. Elintarviketuotannon toimijoiden yhteiskunnallinen vastuu voi olla parhaimmillaan kilpailuvaltti, mutta sen määrittäminen kuluttajan kannalta helposti lähestyttävällä tavalla on haasteellinen tehtävä.

Kirjallisuus

- Anderson, S. & J. Mander (toim.) (2007). The International Forum on Globalization (IFG) is a research and educational institution comprised of leading scholars, economists, researchers, and activists from around the globe. International Forum on Globalization (IFG), San Francisco.
- Finland (2008). Finland, OECD Rural Policy Reviews. OECD publishing, Paris.
- Food security and environmental change (2008). Linking science, development and policy for adaptation, an International conference, 2.-4.4.2008 University of Oxford, UK.
- Forsman-Hugg, S., J. Paananen, M. Isoniemi, I. Pesonen, J. Mäkelä, K. Jakosuo & S. Kurppa (2006). Laatu- ja vastuunäkemyksiä elintarviketjussa. Maa- ja elintarviketalous 83. Vammalan Kirjapaino Oy, Helsinki.
- Elintarvikelaki (2006). Finlex 2006: 23.
- Eläinsuojelulaki (1996). Finlex 1996: 247.
- ETT (2008). Eläintautien torjuntayhdistys, Seinäjoki. <www.ett.fi> Käyttöpäivämäärä 26.9.2008.
- Luomu (2008). Luomutietopankki, Perustietoa. <www.luomu.fi> Käyttöpäivämäärä 8.6.2008.
- Luomutilan valkuaisopas (2007). Luomuliitto ry. Kirjapaino Uusimaa, Vantaa.
- Lätti, M., K. Koikkalainen, M. Kuisma & T. Lötjönen (2006). Luomutilojen yhteistyö. Työtehoseuran julkaisuja 2006: 396.
- MMM (2001). Ehdotus luonnonmukaisen elintarviketuotannon kehittämistä. Maa- ja metsätalousministeriön työryhmänmuistio nro 10, ss. 17-28.
- MMM (2003). Elintarvikkeiden ympäristövaikutukset FOODCHAIN. Maa- ja metsätalousministeriön julkaisuja 6/2003. Hakapaino Oy, Helsinki.
- MMM (2004). Kansallisen laatustrategian väliarviointi alkutuotannon osalta. Maa- ja metsätalousministeriö 5/2004. Hakapaino Oy, Helsinki.
- MMM (2006). Valtioneuvostonselonteko eduskunnalle elintarviketurvallisuudesta, Maa- ja metsätalousministeriö 13/2006. Hakapaino Oy, Helsinki.
- Ollila, J. (2008). Elintarvikkeiden hintojen vaikutukset, Valtioneuvoston EU-sihteeristö, perusmuistio, 26.6.2008.
- Palander, S., S. Tauriainen, P. Huhtanen, K. Suhonen & E. Mäkäpäinen (2008). Kolmivuotinen seurantakoe tukee lisäfosforista luopumista. poster. Maataloustieteen Päivät, 10. – 11.1.2008.
- Rehulaki (1998). Finlex 1998/396.
- Risku-Norja, H., R. Hietala, H. Virtanen & H. Ketomäki (2007). Paikallinen ruokajärjestelmä: ruoantuotanto ja -kulutus sekä ympäristövaikutukset, Aineisto ja menetelmät. Maa- ja metsätalousministeriön selvityksiä 135. MTT, Helsinki.
- Suomen elintarviketeollisuuden laatustrategia (2007). Maa- ja metsätalousministeriö. Vammalan kirjapaino, Helsinki.
- Suomen maatalous ja maaseutuelinkeinot (2008). Maa- ja metsätalousministeriö. Vammalan kirjapaino, Helsinki.
- Tauriainen, S. (2006). Fosforilisä on turha kivennäisrehuissa, Käytännön maamies, nro 3: 26-27.
- YK:n Biodiversiteettisopimuksen (CBD) 9.osapuolikokous (COP9). Bonn, Saksa 19.–30.5.2008.

Turvallista ruokaa kaikille ja kaikkialla

Jaana Husu-Kallio, Elintarviketurvallisuusvirasto

Suomalainen kuluttaja edellyttää, että ostettu ruoka on varmasti turvallista. Tutkimusten mukaan 70 % kuluttajistamme on sitä mieltä, että elintarviketeollisuus huolehtii ruoan laadusta ja että viranomaisten toimintaan voi luottaa (Tuoteturvallisuus 2008). Tieto ruoasta ja siihen liittyvistä riskeistä on lisääntynyt, ja asiantuntijatiedon rinnalla kuluttajat korostavat omaa arviointikykyään ja mielipiteitään. Toisaalta, kun elintarviketurvallisuudesta saadaan koko ajan uutta tietoa, on monen mielestä vaikea arvioida riskin todellista merkitystä omiin ruokailutottumuksiin nähden. Helposti myös epäillään, että riskejä liioitellaan julkisuudessa. On kuitenkin selvää, että sekä viranomaisilta että elintarviketuotantoketjun toimijoilta edellytetään tänä päivänä avoimuutta ja nopeaa reagointia mahdollisiin riskeihin sekä niiden edellyttämiin toimenpiteisiin.

Ei suuria turvallisuusongelmia

Käytännön elämässä ei ruoan tuotannossakaan voida välttyä virheilteä erilaisista valvontatoimenpiteistä ja riskien ennaltaehkäisystä huolimatta. Teknisistä

Elintarviketurvallisuusvirasto Evira aloitti toimintansa kesällä 2006. Evira varmistaa tutkimuksella ja valvonnalla elintarvikkeiden turvallisuutta ja laatua sekä kasvien ja eläinten terveyttä.

virheistä tai inhimillisistä erehdyksistä voi aiheutua tuotevirheitä ja mm. mikrobiologisia tai kemiallisia kontaminaatioita eri elintarviketuotannon vaiheissa. Varsinaisia ruokamyrkytys epidemioita raportoidaan Suomessa kuitenkin vähän. Vuosittain niitä todetaan noin 50 - 60. Yleisin elintarvikkeiden välitteisten epidemioiden aiheuttaja on viime vuosina Suomessa ollut norovirus. Tartunta on useimmiten lähtöisin elintarviketta käsitelleestä henkilöstä. Merkittäviä epidemioiden johtaneita syitä ovat edelleenkin ruokien säilytys- ja valmistuskäytäntöihin liittyneet virheet. Käytännössä tämä tarkoittaa puutteellista käsihygieniaa ja että tartunnan saanut henkilö levittää sitä edelleen tekemänsä ruoan välityksellä.

Takaisinvetoihin kauppojen hyllyiltä joudutaan meillä suhteellisen harvoin. Vuonna 2007 näin tapahtui 44 kertaa. Elintarvikkeiden markkinoilta poistojen syynä ovat tuotevirheiden lisäksi usein virheelliset pakkausmerkinnät. Kotimaisten tuotteiden lisäksi elintarvikkeiden valvonta kattaa muista maista Suomeen tuotavat tuotteet. Euroopan yhteisössä on toiminnassa ilmoitus- ja hälytysjärjestelmä (RASFF, Rapid Alert System for Food and Feed), jonka kautta informoidaan niistä elintarvikkeista ja eläinten rehuista, joista voi aiheutua terveysvaara. Vuonna 2007 Suomi teki 82 tällaista ilmoitusta. Suomalaiset elintarvikkeet ovat olleet hyvin harvoin ilmoitusten kohteina, joten kyse on useimmiten ollut meille tuo-

duista elintarvikkeista. EU-tasolla ilmoitusten kokonaismäärä vuonna 2007 oli yli 7 300. Näistä 961 oli elintarvikkeita ja rehuja koskevia hätäilmoituksia, jotka johtivat välittömiin toimenpiteisiin (The Rapid Alert System for Food and Feed 2007). Syynä ilmoituksiin olivat etenkin tautia aiheuttavat mikro-organismit, raskasmetallikontaminaatio, vieraat elintarvikkeisiin kuulumattomat esineet ja homemyrkyt.

Elintarviketurvallisuuden laaja käsite

Euroopan yhteisössä ja sen myötä eri puolilla maailmaa elintarviketurvallisuus nousi otsikoihin BSE:n eli hullun lehmän taudin aiheuttaman kriisin myötä. Kuluttajien luottamuksesta ja sen merkityksestä tuli kestopuheenaihe useiksi vuosiksi, ja sen vaikutus oli suuri lainsäädännön kehittämiseen sekä sen toimeenpanon tehostamiseen ja valvontaan. Käytännössä suhtautuminen elintarviketurvallisuuteen ja siihen liittyviin riskeihin eroaa eri puolilla maailmaa. Myös EU:n jäsenvaltioissa on selvästi havaittavissa eroavaisuuksia. Pohjoismaissa esim. zoonoottisten mikrobian, kuten salmonellan, vastustustoimenpiteet ovat olleet selvästi muuta maailmaa tehokkaampia. Eräissä maissa elintarviketurvallisuus liitetään useammin kemiallisiin kuin mikrobiologisiin riskitekijöihin. Myös kuluttajien ääni yksittäin tai järjestöjen kautta on vaihdellut ja sillä on ollut oma vaikutuksensa myös kauppapolitiikkaan ja elintarvikkeiden vientiin.

Ruokaturvallisuus on hullun lehmän taudin kannibalismi- ja riskimateriaalikeskustelujen aktivoimana paljon laajempi käsite kuin ennen. Se kattaa muutakin kuin hygieeniset tai kemialliseen saastumiseen liittyvät riskit ja niiden ennaltaehkäisy. Näiden lisäksi tämän päivän suomalainen kuluttaja on muiden eurooppalaisten tavoin kiinnostunut ruoan alkuperästä. Elintarvikkeiden ja niiden raaka-aineiden alkuperään liittyy myös kysymys tuotantotavasta ja –olosuhteista. Kuluttajien suhtautuminen luomuun tuotantotapana vaihtelee eri maissa. Suomen tavoin monessa maassa eri luomutuotteiden saatavuus on vielä vähäistä. Kysyntä on kuitenkin nousussa. On selvä, että elintarviketriiseillä on ollut oma merkittävä vaikutuksensa luomun kysynnän kasvuun, vaikka

elintarvikehygienian kannalta riskit ovat käytännössä samat kuin tavanomaisessa tuotannossa.

Ruoan eettinen laatu kiinnostaa

Keskustelu elintarvikkeiden alkuperästä liittyy myös eläinten hyvinvointiin. Selvimpänä esimerkkinä tästä ovat kananmunat, joiden merkinnät mahdollistavat elintarvikkeista toistaiseksi parhaiten kuluttajien mahdollisuuden valita omiin arvoihinsa parhaiten soveltuva tuote niin halutessaan. Luomu- ja vapaan kanan munien kysynnän kasvu vauhdittaa samalla tuottajia siirtymään pois perinteisestä häkkikasvatuksesta, joka EU:n alueella on kielletty vuodesta 2012 alkaen.

Eettisellä laadulla tarkoitetaan eläinten hyvinvoinnin lisäksi ja rinnalla entistä useammin kuluttajan vastuuta ympäristöstä ja yleisemminkin kestävästä kehityksestä. Tähän sisältyy huoli myös kehitysmaiden työntekijöiden asemasta ja lapsityövoiman käytöstä. Reilu kauppa ja erilaiset eettiset sertifikaatit ovat lyöneet itsensä läpi elintarvikemarkkinoilla. Suomen Kuluttajaliitto on julkaissut eettisen kuluttajan ruokalistan, jonka keskeiset toimintaohjeet pitäisi olla jokaiselle suomalaiselle tuttuja jätteiden lajittelusta siihen tosiasiaan, että käyttökelpoisen ruoan poisheittäminen on epäeettisyyden huippu. Viranomaisen kannalta merkittävää on vastata näihin kuluttajien lisääntyviin vaatimuksiin. Neuvonnan lisäksi merkittävässä asemassa ovat pakkausmerkinnät. Lainsäädännössä lähtökohtana on, että kuluttajaa ei merkinnöillä tai niiden puuttumisella saa johtaa harhaan. Ravitsemuksellisen sisällön lisäksi tuotantotapaan ja alkuperään liittyvät merkinnät ovat keskeisiä myös näiden merkintöjen oikeellisuuden kannalta. Alkuperän ilmoittamisesta on säädelty erityisesti naudan lihan, kalan ja hedelmien osalta. Toistaiseksi lainsäädännössä määritetyt velvoitteet tuotantotapaan liittyen rajoittuvat lähinnä tarkkaan säädeltyyn luomutuotantoon. Eläinten hyvinvoinnin osalta ei EU:ssa myöskään ole muita merkintäpakkoja kuin kananmunien tuotantotapamerkinnät. Useissa maissa on kuitenkin elinkeinon harjoittajien omia merkintätapoja ja tuotemerkkejä, joilla korostetaan erilaisia eettisen tuotannon toimintatapoja.

Useissa maissa, kuten Suomessa kesällä 2007, on käyty vilkasta keskustelua EY-lainsäädännön riittävydestä ja kattavuudesta GMO -merkintöihin nähden. Johtuen elintarvikkeiden runsaasta kaupasta jäsenvaltioiden välillä, paras keino tasapuoliseen tietoon ostohetkellä saavutetaan tässäkin yhtenäisellä lainsäädännöllä. Sen kehittämistä GMO -tuotantoon liittyen keskustellaan varmasti vielä monta kertaa jäsenvaltioiden välillä.

Vastuu siitä, että kuluttajaa ei ostoksilla johdeta harhaan, on aina toimijoilla. Elintarvikkeen valmistajat ja myyjät ovat siten vastuussa merkintöjen paikansäilytyksestä. Valvojan viranomaisen tehtävänä on osaltaan varmentaa kuluttajien turvaa.

Vaihtoehtona lähiruoka

Elintarvikkeiden jäljitettävyyden eri tuotantovaiheiden läpi on välttämätön osa ruoan turvallisuutta ja sen varmistumista. Lähiruoasta ja sen taloudellisesta merkityksestä on keskusteltu paljon viime aikoina. Kuluttajan turvallisuutta ajatellen selkeänä etuna on elintarvikeketjun lyhyys ja tuttuus tuottajalta kuluttajalle. Parhaimmillaan tuottaja, valmistaja, kuljettaja ja myyjät tuntevat toisensa ja yhteydenotot ovat helppoja. Myös ostajalle kaikki tai ainakin osa toimijoista voi olla tuttuja. Erilaisista laatuvaatimuksista voidaan sopia ja ongelmatilanteissa tuotteet on mutkatonta jäljittää ja poistaa markkinoilta.

Kansallisella tasolla lyhyellä elintarvikeketjulla on etunsa myös valvonnan kannalta. Tarkastuksille päästään helposti ja ohjeiden antaminen on nopeaa. Kuluttajapalautteeseen vastaaminen nopeutuu, kun toimijat tavoitetaan helposti. Kalliin polttoaineen vuosikymmenellä jokainen tietää, että kuljettaminen lisää kustannuksia. Samalla moni kuluttaja kyseenalaistaa elintarvikkeiden kuljettamisen ympäri maailmaa. Kyse ei ole vain oikeutetusta kritiikistä eläinten eläinten kuljettamisesta pitkiä matkoja, jopa useiden maiden läpi teurastettavaksi, vaan raaka-aineiden kuljetuksista pitkiä matkoja eri tuotantovaiheiden välillä. Arvion mukaan eurooppalaisen kuluttajan ruokakassiinsa valitsema tuote on kulkenut ennen kaupan hyllylle päätyänsä jo noin 4000 km. On myös arvioitu, että elintarvikkeiden tie ruokapöytään käy keskimäärin läpi 33 eri käsittelyvaihetta.

Viranomaisen tehtävänä on valvoa, että lainsäädäntöä noudatetaan kuljetusketjun eri vaiheissa, mutta ostopäätöksistä jokainen kuluttaja vastaa itse. Riskit laitteiden rikkoutumiseen, käsittelyvirheisiin ja laatuongelmiin lisääntyvät matkojen pidettäessä nykytekniikan huimasta kehityksestä huolimatta. Myös ongelmatilanteissa tiedon saaminen on hitaampaa, kun toimijat ovat useassa portaassa eri puolilla maailmaa. Tiedon vaihtoa näitä tilanteita helpottamaan on tuki tehostettu mm. EU-jäsenvaltioiden ja Euroopan komission kesken.

Tavoitteena turvallista ruokaa kaikille

Teollinen ja tietotekninen vallankumous ovat muuttaneet maailmaa myös maataloustuotannon ja ruokaostoksilla olevan kuluttajan näkökulmasta. Vaikka OECD-maissa maatalouden osuus on kansantaloudellisesti pieni, vain 2 %, on sillä edelleen todella suuri merkitys työllisyyden ja kansallisen tulon lähteenä kehitysmaissa. Globaalit markkinat, myös elintarvikkeiden tuonnin osalta mahdollistavat monipuolisuuden ostajan näkökulmasta. Meille tuodaan eksoottisia hedelmiä ja merenrantimaa hyvinkin kaukaa. Viennin organisoinnista ja omistajapohjasta riippuen alkuperämaahan ja tuottajille jäävä korvaus vaihtelee suuresti. Kuluttajan kannalta tietoa ketjun toimijoista kaivattaisiin varmasti lisää. Myös viranomaisnäkökulmasta on tärkeää tavoittaa eri tuotantovaiheista vastuussa olevat tahot. Mitä pidempi kuljetusketju ja mitä useampia toimijoita, sen haastavampaa tämä työ luonnollisesti on.

Elintarvikkeista ja niiden turvallisuudesta puhuttaessa ruoan tuotannon ja kysynnän tasapainon saavuttaminen on kaikkein keskeisin globaali tavoite. Kehittyneissä maissa tämän vuosituhannen suurimpana uhkana on pidetty liikalihavuutta dramaattisine terveysvaikutuksineen. Tunnetuimpana näistä on aikuisiän diabetes. Samaan aikaan maailman poliittinen johto pohtii, miten selvittää uhkaavasta elintarvikekriisistä ruoan hinnan kallistuttua ennätyskellisen korkealle. FAO:n pääjohtaja Jacques Diouf mukaan liki 900 miljoonaa ihmistä näkee tänäänkin nälkää ja yhteisiä päätöksiä tarvitaan tukitoimenpiteistä, jotta maataloustuotantoa kehitetään

takaamaan riittävät varastot hintapaineiden ennaltaehkäisemiseksi.

On hyvin tiedossa, että elintarviketuotantoon vai-
kutetaan erilaisilla maatalous- ja kauppapoliittisilla
ratkaisuilla sekä kansallisesti että kansainvälisesti.
Korkea öljyn hinta, urbanisoituminen ja talouskasvu
eräissä vähemmän kehittyneissä maissa ovat vaikut-
taneet ja vaikuttavat elintarvikkeiden raaka-aineiden
tuotantoon, maailmankauppaan ja ruoan kulutuk-
seen. Yhtä hyvin tiedämme, että elintarviketuotan-
nolla on sosiopoliittisia vaikutuksia köyhyyden vä-
hentämisestä maaseutualueiden kehittämiseen ja jopa
sukupuolten tasa-arvoon eri kulttuuriympäristöjen
vaikutuksista huolimatta.

Kehittyneiden maiden kansalaisten, kuten suoma-
laisten kuluttajien päätäntävalta osana tätä globaalia
tasapainoa on merkityksellinen. Kuten jokainen
meistä tietää, valintapäätös ei aina ole helppo, vaan
jopa sangen stressaava. Monelle kuluttajalle on var-
masti tuttua pohdinta, että ostaako halvempi tuote
vai etsiä eettisesti hyväksyttävämpi tai alkuperältään
selvitettävissä oleva, usein kalliimpi vaihtoehto. Hin-
nan ja eettisten kysymysten rinnalla ovat pohdinnat
ostoskorin tuotteiden ja nautittavien aterioiden ter-
veellisyydestä.

Viranomaisen kannalta ruokaturvallisuutta ajatel-
len yhtälö on sen sijaan helpompi. Kaikkien elintar-
vikkeiden on oltava turvallisia kuluttajille. Lainsää-
dännön ja valvontatoimien on tarkkaan seurattava
tieteellistä tutkimustyötä uusien ja jo tunnettujen
turvallisuushkien ennakoimiseksi ja ennaltaeh-
käisemiseksi. Käytännön työn vastuu laadukkaista ja
turvallisista elintarvikkeista on kuitenkin toimijalla
itsellään käsittäen viljelijän, jalostajan, kuljettajan,
varastoijan ja myyjän. Oma vastuunsa on myös meil-
lä kaikilla omassa keittiössämme.

Kirjallisuus

Tuoteturvallisuus (2008). TNS Gallup Tutkimus 74792.
Helsinki.

The Rapid Alert System for Food and Feed. Annual
Report (2007). European Commission, Directorate-
General for Health & Consumers, European
Communities (2008).

Tulevaisuuden maatala - ruoantuotantoa kestäväällä tavalla

*Johanna Ikävalko, Pirkko Haikkala, Hanna Leiponen-Syyrakki,
Jaakko Nuutila, Vuokko Puurula & Jukka Rantala,
Maa- ja metsätaloustuottajain Keskusliitto*

Johdanto

Tulevaisuuden maatilalla tuotetaan ruokaa ja elintarvikkeiden raaka-aineita eettisesti kestäväällä pohjalla ympäristönäkökohdat huomioon ottaen. Kaikissa tilan toiminnoissa varmistetaan jatkuvuus sukupolvelta toiselle, eikä siten luonnonvaroja tuhjata, pilata tai muuten käytetä kestävämmällä tavalla.

Maatilalla toteutetaan niin sanottua suljettua ravinnekiertoa, ja tuotteiden ja toimintojen elinkaariajattelua. Tähän liittyy läheisesti mm. tuotteiden hiilijalanjäljestä (ilmastonmuutos) ja ympäristön kuormittavuudesta (mm. vesiensuojelu) huolehtiminen niin, että se alkutuotannon osalta jää mahdollisimman alhaiselle tasolle. Samalla huolehditaan siitä, että suljettu ravinnekierto ja elinkaariajattelu eivät vaaranna tuotannon kannattavuutta, korkealaatuisuutta ja jatkuvuutta.

Rehuntuotannossa hyödynnetään uusiutuvia lannoittelähteitä, erityisesti lantaa. Lannan energiakäyttö onkin tulevaisuuden maatalan yksi keskeisimmistä toiminta-ajatuksista: tuottamalla lannasta lämpöä ja sähköä biokaasutuksella, saadaan sivutuotteina rehunkasvatukseen tarvittavia ravinteita: fosforia ja typpeä. Myös tilan polttoainetta vaativat ajoneuvot kulkevat biokaasulla.

Tilan pelloilla toteutetaan monimuotoista ympäristöajattelua, kuten kulloisenkin peltolohkon tarpeiden mukaista muokkausmenetelmää, vuoroviljelyä, suorakylvöä ja muita viljelyratkaisuja. Näin varmistetaan kallisarvoisten ravinteiden pysyminen kasvien saatavilla ja niiden mahdollisimman vähäinen huuhtoutuminen ympäristöön. Jokivarteen tai muuten vesistöön rajoittuvia peltoja ympäröivät ravinteita pidättävät, riittävän laajat suojavyöhykkeet ja kosteikot, tai ravinteiden huuhtoutumisen estäminen vesistöön on varmistettu muilla tavoin, esim. salaojituksella. Tilalla hyödynnetään luonnonmukaisen tuotannon periaatteita niiltä osin kuin se tuotannollisesti on perusteltua, sekä varmistetaan maaseutuympäristön ja –luonnon monimuotoisuus mm. perustamalla monimuotoisuuskaistaleita peltolohkojen reunoille ja väliin. Kasvihuonekaasupäästöjä rajoitetaan suljettujen lantavarastojen ja lannan biokaasutuksen avulla.

Eläinten hyvinvointi on itsestäänselvyys ja tilalla pidetään huolta siitä, että eläinten sekä fyysinen että henkinen hyvinvointi ja sitä kautta niiden tuottavuus on jatkuvaa ja korkeatasoista. Kaikki tilan tuotanto on tarkoituksenmukaista ja kaikille tuotteille on ennalta määrätty käyttötarve. Esimerkiksi lantaa ja

maitohuoneen pesuvesiä ei käsitellä jätteinä vaan arvokkaina uusiutuvan energian ja ravinteiden lähteenä. Lämmön- ja sähköntuotannossa lisäkapasiteettia saadaan tilan metsistä, joissa hakkuista jäljelle jääneet osat käytetään lämmitykseen tai toimitetaan biopolttoaineiden tuotantoon.

Tulevaisuuden maatila - näkökulmia kannattavuuden reunaehtoihin

Tulevaisuuden maatilalla yhdistetään taloudellisesti kannattava tuotanto eettisesti ja ympäristön kannalta kestävään tapaan toimia. Parasta olisi luoda hyvä suomalainen tuotantotapa, joka toimii yhdenmukaisesti muuttuvien arvojen kanssa, mutta takaa yrittäjille mahdollisuuden kehittää tuotantoaan kilpailukyiseksi myös muista maista tulevan tuonnin kanssa.

Kotieläintilojen tuotantorakenne Suomessa on ollut tähän asti melko hajanainen. Meille on viime vuosina muodostunut joukko hyvinkin suuria tiloja. Tästä huolimatta suuri osa tuotannosta syntyy edelleen kohtalaisen pienillä tiloilla. Nämä tilat ovat perinteisesti olleet hyvässä tasapainossa ympäristönsä kanssa. Tuotantotukien alentuessa tuotantorakenne muuttuu. Tulevaisuuden tila on huomattavan suuri, useimmissa tapauksissa merkittävä osa siellä tehtävää hoitotyöstä perustuu palkattuun työvoimaan.

Tasapaino ympäristön kanssa edellyttää sitä, että peltotuotanto kasvaa samassa suhteessa kotieläintalouden kanssa. Tämä takaa riittävän oman rehuntuotannon ja myös riittävästi peltoa lannanlevitysalaksi. Välttämättä tämä ei edellytä pellon omistamista tai hallintaa vuokraamalla. Tulevaisuudessa tilat kehittävät nykyistä joustavampia yhteistyömalleja kotieläin- ja kasvintuotantotilojen kesken. Tilan menestyksen kannalta on ensiarvoisen tärkeää kasvituotannon ja lihantuotannon tehokas yhdistäminen. Korkeat sadot rehuntuotannossa alentavat lihantuotannon kustannusta ja ovat ympäristön kannalta myönteisiä, koska ravinteiden hyväksikäyttö on tehokasta. Kannattava toiminta edellyttää myös lannan tehokasta käyttöä rehun tuottamisessa. Missään vaiheessa rehuntuotannon ja lannanlevityksen kuljetusetäisyydet eivät saa olla pitkiä, koska tulevaisuudessa kuljettaminen on äärimmäisen kallista.

Koska ruoantuotanto Suomessa toimii poikkeuksellisissa olosuhteissa, mutta kilpailee yhteisillä markkinoilla, tarvitaan merkittävä määrä kansallista luovuutta kehittää tuotantomalleja, jotka ovat tasapainossa suomalaisen ympäristön kanssa, mutta mahdollistavat tilojen kilpailukyvyyn laajentuvilla markkinoilla.

Tulevaisuuden maatilän suomalaista ruoantuotantoa koskeva lainsäädäntö on EU:n yhteistä lainsäädäntöä

EU:ssa on kattava lainsäädäntö maataloussektorille, elintarviketurvallisuudelle ja elintarvikkeiden laadulle sekä kestäväälle kehitykselle.

EU:n maatalouspolitiikka on täysin yhteinen politiikan ala EU:ssa. Maataloustukien vastineeksi viljelijät noudattavat korkeita ympäristö-, eläinten hyvinvointi- ja elintarviketurvallisuusstandardeja. Maatalouspolitiikan painopistettä on siirretty maaseutupolitiikkaan, sillä maaseutualueiden elinvoimaisuus myös tulevaisuudessa on tärkeä koko EU:ssa.

EU:n elintarviketurvallisuuden tärkein tavoite on ihmisten terveyden takaaminen. Kuluttajille halutaan tarjota laaja valikoima elintarvikkeita, myös perinteisiä tuotteita, ja varmistaa sisämarkkinoiden toiminta. Komission periaateohjelma, ”Elintarviketurvallisuuden valkoinen kirja” (2000) kattaa koko elintarvikeketjun tilalta kuluttajille ja rehuntuotannosta kauppaan. Elintarvikkeiden laadussa on tavoitteena luoda terveellisempiä, ravitsevampia ja maukkaampia elintarvikkeita, jotka on tuotettu aikaisempaa ympäristöystävällisemmin.

EU:lla on kestävä kehityksen strategia (Euroopan unionin kestävä kehityksen strategia 2006), joka kattaa kaikki toimialat. Strategialla pyritään löytämään keinot, joilla voidaan täyttää nykyisten sukupolvien tarpeet vaarantamatta tulevien sukupolvien edellytyksiä toimia. Kestävä kehityksen ruoantuotantoa koskevia haasteita ovat ilmastonmuutos ja puhdas energia, kestävä kulutus ja tuotanto sekä luonnonvarojen suojeleminen ja hoito. Kestävässä kehityksessä on keskeistä saada maataloustuotanto ja ympäristönäkökohdat sovitettua paremmin yhteen, tunnustaa maanviljelijöiden merkitys maiseman suo-

jelussa sekä biologisen monimuotoisuuden ja rikkaan luonnonympäristön säilyttämisessä.

Elintarvikesektori on tärkeä tekijä, kun kohtaamme uusia globaaleja haasteita. Neuvottelut maailmankaupan vapauttamisesta muuttavat globaalia elintarvikkeiden kauppaa. Eettiset kysymykset uusien teknologioiden, (mm. geenimuuntelun käyttö) as-karruttavat kuluttajia. Bioenergian käyttö kasvaa ja vaikuttaa myös elintarvikkeiden tarjontaan. Samaan aikaan ympäristöhaasteet kasvavat, ilmasto muuttuu totuttua vaihtelevammaksi ja haastavammaksi viljelyn kannalta. Lisäksi eläin- ja kasvitaudit yleistyvät. Tämä kaikki merkitsee epävarmuuden lisääntymistä ruoantuotannossa, suurempia hintavaihteluita sekä mahdollista ruokapulaa.

Ilmastonmuutos vaikuttaa maatalouteen ensimmäiseksi lisääntyvien säävaihtelujen ja haasteellisempien viljelyolosuhteiden kautta, mutta maataloudella on tarjota myös ratkaisuvaihtoehtoja ilmastonmuutokseen. Esimerkiksi Suomessa mahdollistuu uusien tuotantokasvien kannattava viljely.

Tulevaisuuden maatalo osana kansantaloutta

Elintarviketalous on Suomen viidenneksi suurin toimiala. Elintarviketalouden rahavirrat koostuvat elintarvikkeiden ja juomien kulutusmenoista, elintarvikkeiden vientituloista sekä maataloustuotantoon suunnatuista tuista. Rahavirtojen yhteenlaskettu arvo on 21,5 mrd. euroa, joka vastasi noin 11 % Suomen bruttokansantuotteesta vuonna 2007. Elintarviketalouden toimijoita ovat maatilat eli alkutuotanto, elintarviketeollisuus, kauppa, kuljetusyrietykset sekä ravitsemuspalveluiden tuottajat. Koko elintarvikesektori työllistää lähes 300 000 henkilöä, eli joka viides aikuinen saa toimeentulonsa ketjusta, jonka alkupäässä on maatalo.

Yli 80 % Suomessa kulutetusta ruoasta tuotetaan kotimaassa. Pellolta pöytään -ketjun toimijat ovat sitoutuneet vastuulliseen tuotantoon, kuluttajan vaatimusten täyttämiseen ja avoimeen tiedottamiseen viljely- ja jalostusmenetelmistä. Ruoka tuotetaan yhteisesti ketjussa sovittujen tuotantotapaohjeistojen mukaisesti, joihin toimijat sitoutuvat sopimustuotannon alakohtaisissa laatusopimuksissa. Sopimustuo-

tanto mahdollistaa eräkohtaisen jäljitettävyyden kaupan hyllyltä maatilalle saakka. Ainutlaatuista suomalaisessa ruoan tuotantoketjussa on ketjun toimijoiden ja viranomaisten yhteistyö, jolla ruokaturvallisuutta ja tuotannon ympäristövaikutuksia varmistetaan EU-lainsäädännön ylittävällä tavalla.

Suomi on maailman pohjoisin maatalousmaa. Maantieteellisestä sijainnista johtuvat luonnonolosuhteet - lyhyt kasvukausi, talven routa ja pohjoisen pitkä päivä - vaativat omat olosuhteisiimme sopeutuneet viljelykasvilajikkeet ja viljelymenetelmät, jotta sato ehtii valmistua. Viljakasvien ja rehunurmen sato on selvästi alhaisempi kuin Euroopan parhailla viljelyalueilla, jonka vuoksi elintarviketuotannon kilpailukyky muodostuu puhtaan maaperän ja runsaan valon tuottamaan laadukkaaseen raaka-aineeseen.

Osa suomalaisen elintarviketuotannon vastuullisuutta on turvata suomalaisten ruokahuolto myös poikkeustilanteissa. Huoltovarmuus perustuu viljan ja polttoaineiden varmuusvarastointiin sekä elintarvikkeiden aktiiviseen huoltovarmuuden suunnitteluun ja yhteistyöhön viranomaisten kanssa.

Energia- ja valkuaistuotannon omavaraisuus ovat alkutuotannon toiminnan kannalta kriittisimmät tekijät, jotta ruoantuotantoa voidaan Suomessa jatkaa sellaisessakin tilanteessa, jossa tuontipanosten saatavuus on heikentynyt. Tulevaisuuden kotieläintilan tavoitteena onkin suljetun ravinnekierron lisäksi mahdollisimman suuri omavaraisuus energian ja valkuaiskasvien tuotannossa.

Eläinten hyvinvointi on tärkeä osa eettistä eläintuotantoa

Maailman eläintautijärjestön (OIE) eläinten suojelulle laatimat ohjeet ovat maailmanlaajuisen kaupan pohjana. EU:n tuotantoeläinten suojelua koskevat direktiivit ja asetukset on toimeenpanttu Suomessa eläinsuojelulaissa ja asetuksessa. Lainsäädäntöä valvotaan otannan sekä eläinsuojelulain rikkomusepäilyjen perusteella. Tuottajat ja elintarviketeollisuus ovat sopineet omassa vapaaehtoisessa ETU- toiminnassaan (eläinten terveydenhuolto) keskeisistä tavoitteista eläinten hyvinvoinnin parantamiseksi (esim. <http://www.valio.fi/maitojame/mm4_03/etutoiminta.htm>).

Hoitajan ja eläimen hyvinvointi kulkevat käsi kädessä. Keskustelua eläinten hyvinvoinnista ja eettisestä tuotannosta käydään sekä julkisuudessa että kansallisessa eläinten hyvinvoinnin neuvottelukunnassa. Tuottajat ottavat mielellään osaa asialliseen keskusteluun. Tätä artikkelia kirjoittaessamme selkeitä ja luotettavia kriteereitä eläinten hyvinvoinnin mittaamiseksi ei ole vielä olemassa. Uskomme kuitenkin, että kehitteillä olevista indikaattoreista tulee sekä tieteellisesti päteviä että käytännönläheisiä. Lähtökohtana tieteellisissä keskusteluissa pidetään eläinten viittä vapautta, jotka ovat vapaus nälästä ja janosta, epämukavuudesta, vahingoittumisesta ja sairauksista, pelosta sekä vapaus toteuttaa lajinmukaista käyttäytymistä. Hyvinvointiin kuuluu siis useita tekijöitä ja edellä mainittujen toteutuminen kotieläinten pidossa on käytännössä usein kompromissi. Eläinsuojelulainsäädäntö asettaa minimirajat eläinten pidolle. Kun katsomme suuria määriä eläimiä tai ihmisiä, osa väistämättä sairastuu ja osa kuolee. Se on osa elämän kiertokulkua.

Eläinterveys on mitä suurimmassa määrin eläinten hyvinvointia, jonka toteutuminen takaa myös elintarvike- ja kuluttajaturvallisuuden, antibioottien käytön minimoinnin, jäämättömät elintarvikkeet sekä taloudellisen eläinten kasvatuksen. Suomessa eläinten terveys on kansainvälisestikin mitattuna maailman huippuluokkaa. Kotieläintuottajat, elintarviketeollisuus ja viranomaiset tekevät yhdessä työtä eläinterveyden hyväksi. Terveet eläimet kasvavat ja tuottavat hyvin, ja sairauden hoitoon käytetty työpanos sekä lääkekulut säästyvät, mikä on tärkeä osa kestävä ja taloudellista kotieläinkasvatusta. Eläintautien ennaltaehkäisy ja vastuullinen antibioottien käyttö vähentävät myös antibiooteille vastustuskykyisten bakteerien kehittymistä. Osa bakteereista voi aiheuttaa tauteja sekä ihmisissä että eläimissä ja vaikeasti hoidettavat bakteeritulehdukset ovat jatkuvana terveysuhkana. Tämän takia eläinterveydenhuolto on tärkeä osa myös kansanterveyden kokonaisuutta.

Kuluttajaturvallisuus on kotieläintuottajalle ensisijaisen tärkeää. Elintarvikeketjun läpinäkyvyys ja jäljitettävyys korostuu erityisesti ongelmatilanteissa. Esimerkkeinä voidaan mainita takaisinvedot ongelmatilanteissa ja eläintautien leviämisen ehkäisy. Vaikka eurooppalainen jäljitettävyys on hyvällä tasol-

la, muualla maailmassa on vielä kehittämisen varaa. Edistys näissä asioissa on kuitenkin nopeaa.

Julkisten hankintojen vihreä linja tukee tulevaisuuden maatalan toteutumista

Julkisia hankintoja tullaan tulevaisuudessa voimakkaasti ohjaamaan kestävä kehityksen suuntaan (ks. esim. Ympäristöä säästäviä hankintoja 2005; Euroopan Unionin kestävä kehityksen strategia 2006; Public procurement for a better environment 2008). Euroopan unionin kestävä kehityksen strategiassa todetaan, että jäsenmaissa vihreiden hankintojen osuus kaikista hankinnoista tulisi olla huomattavasti nykyistä korkeammalla tasolla vuonna 2010. Suomessa julkisten hankintojen arvo on noin 22 mrd €/ vuosi eli noin 15% bruttokansantuotteesta (Ehdotus kestävien hankintojen toimintaohjelmaksi 2008). Kestävä kehityksen mukaan toteutetut julkiset hankinnat tulevat toimimaan esimerkkeinä yksityiselle sektorille sekä yksittäisille kuluttajille.

Näiden eri ohjeiden mukaan mm. julkiset ruokapalvelut tulisi tuottaa kestävä kehityksen mukaan, ottaen huomioon käytettävien raaka-aineiden ekologinen jalanjälki. Jotta raaka-aineen ekologisuus voidaan todeta, tulee tuntea sen koko elinkaari. Elinkaariajattelu ottaa huomioon maatalouden tuotantopanosten, käytetyn energian, hiilidioksidipäästöjen sekä raaka-aineiden kuljetuksen ja pakkaamisen aiheuttaman ympäristökuormituksen. Ns. lähiruoka-ajattelun etuna on lyhyt toimitusketju, välikäsien vähäisyys ja pieni pakkausmateriaalin tarve. Vihreissä hankintaohjeissa tuetaan voimakkaasti luomutuotantoa sen ekologisen toimintatavan vuoksi. Luomutuotannon rinnalle esitetään myös ns. integroitua tuotantoa erityisesti kasveille ja hedelmille (Public procurement for a better environment 2008).

Ympäristövaikutusten lisäksi lähiruoka tukee tuotantoalueensa taloutta luomalla työpaikkoja. Mitä suurempi on niin sanottu arvonnisa jalostusasteen nousun kautta, sitä enemmän tuotannosta on alueelle taloudellista hyötyä. Alkutuotannon raaka-aineiden esikäsittelytoilla on myös työllistävyytsvaikutuksia. Lähiruoka-ajattelu tukee lisäksi kulttuuriperintöä ollen näin tärkeä osa alueellista identiteettiä.

Mitä lähempää ruoka tulee, sitä parempaa on sen aistinvarainen ja ravitsemuksellinen laatu, sekä sen vähemmän sen säilymistä on jouduttu parantamaan käyttämällä säilöntäaineita. Kansallinen laatuketju turvaa ruoan korkean hygieenisen laadun ja takaa sen jäljitettävyyden aina tilalle saakka.

Kestävän kehityksen mukaiset julkiset ruokapalvelut tulisi toteuttaa mahdollistamalla alueellisten tuottajien ja yritysten pääsy tavarantoimittajiksi. Tämä onnistuu kilpailuttamalla hankinnat tuoteryhmittäin sekä asettamalla valintatilanteessa raaka-aineiden laatutekijät hinnan rinnalle.

Kirjallisuus

- Ehdotus kestävien hankintojen toimintaohjelmaksi (2008). Julkisten hankintojen työryhmän ehdotus 13.2.2008, Ympäristöministeriö. <<http://www.ymparisto.fi/download.asp?contentid=80568>> Käyttöpäivämäärä 26.9.2008.
- Elintarviketurvallisuuden valkoinen kirja (2000). Euroopan komissio. Euroopan yhteisöjen virallisten julkaisujen toimisto. Luxemburg. <http://ec.europa.eu/dgs/health_consumer/library/press/press37_en.html> Käyttöpäivämäärä 26.9.2008.
- Euroopan unionin kestävän kehityksen strategia (2006). <<http://www.ymparisto.fi/default.asp?node=9132&lan=fi>> Käyttöpäivämäärä 25.9.2008.
- Kestävä kehitys - Pohjolan uusi suunta (2004). Tarkistettu strategia tavoitteineen ja toimenpiteineen vuosiksi 2005-2008. Poliittiset pääkohdat Pohjoismaiden ministerineuvosto, Kööpenhamina.
- Maailman eläintautijärjestön ohjeet eläinten suojelulle (2002). <<http://wwwb.mmm.fi/el/julk/eltaud03.html>> Käyttöpäivämäärä 26.9.2008.
- Ympäristöä säästäviä hankintoja, Käsikirja ympäristönäkökohtien huomioonottamisesta julkisissa hankinnoissa (2005). Euroopan komissio. Euroopan yhteisöjen virallisten julkaisujen toimisto, Luxemburg. <http://ec.europa.eu/environment/gpp/pdf/handbook_fi.pdf> Käyttöpäivämäärä 26.9.2008.
- Public procurement for a better environment (2008). Accompanying document to the communication from the commission. Commission staff working document, European Commission. <<http://www.forumforthefuture.org.uk/node/1408>> Käyttöpäivämäärä 26.9.2008.

Miten globaali vastuu liittyy ruokakriisiin?

*Timo Lappalainen, Kehitysyhteistyön palvelukeskus**

Maailmanpankin viimeisimmässä raportissa etsitään keinoja äärimmäisten köyhien lukumäärän vähentämiseksi Saharan eteläpuoleisessa Afrikassa ja Etelä-Aasiassa. Äärimmäinen köyhyys on YK:n vuosituhatjulistuksen yhteydessä luotu käsite, joka tarkoittaa tilannetta, jossa ihminen joutuu elämään alle yhdellä USA:n dollarilla päivässä. Huolimatta koko kansainvälisen yhteisön ponnisteluista, liki kymmenen vuotta aiemmin sovitun vuosituhatjulistuksen tavoitteet näyttävät karkaavan yhä kauemmaksi juuri näillä alueilla. Raportin mukaan äärimmäinen köyhyys on pahinta maaseudulla. Kun koko maailman väestöstä yli puolet elää maaseudulla ja samaan aikaan näistä kolme miljardia juuri kehitysmaissa, niin ei ole yllätys, että köyhien ihmisten määrä on nyt yli 850 miljoonaa. Vuosituhajulistuksen yksi keskeisimmistä tavoitteista puolittaa äärimmäinen köyhyys vuoteen 2015 mennessä on suurten haasteiden edessä.

Tämänkeväinen ruokakriisi romutti yhden pitkään vallalla olleista doktriineista liittyen siihen, että ruokaa on maailmassa riittävästi ja että se olisi vain epätasaisesti jakautunut. Useat eri osatekijät, kuten ilmastonmuutoksen tuomat epävakaiset tai haitalliset sääolosuhteet, kehittyneiden maiden innostus biopolttoaineisiin tai elintarvikkeiden päätyminen fi-

nanssimarkkinoiden spekuloinnin kohteiksi nostivat ensimmäistä kertaa sellaisen skenaarion koko maailman tietoisuuteen, jossa ruokaa ei olisikaan riittävästi meille kaikille.

Ruokaturva ja globaali vastuu – muotihuolta vai jäävuorenhuiput

Ylivoimaisesti suurin osa meistä suomalaisista kohtaa maailman eriarvoisuuden vetävissä iltapäivälöppeissä tai kriisi- ja humanitäärisen avustustyön rahankeräysmainoksissa. Esimerkkeinä mainittakoon tsunami, kehitysmaiden velkojen anteeksiantovetoomus G-7-maille rock-artisti Bonon piiskaamana, USA:n entisen varapresidentti Al Goren ilmastovetoomukset tai kehitysmaita koetteleva ruokakriisi. Ruokariisi käynnisti Suomessa keskustelun ruoan omavaraisuudesta, lähituotannon ensisijaisuudesta ja ruokareservien rakentamisesta.

On tärkeää, että kehitysmaat ja niiden haasteet saavat paljon tilaa julkisessa keskustelussa. Uutisoinnin ja aiheiden tai ilmiöiden popularisointi jättää niiden käsittelyn usein kuitenkin varsin pinnalliselle tasolle. Ilmastonmuutos, konfliktit tai ruokakriisi ovat paitsi ilmiöitä myös ilmentymiä, jotka linkittyvät analyytii-

* Keva eli Kehitysyhteistyön palvelukeskus on vuonna 1985 perustettu katto- ja yhteistyöjärjestö suomalaisille kehitysyhteistyöjärjestöille. Kevalla on lähes 300 jäsenjärjestöä ja sen päätehtävä on suomalaisen kansalaisyhteiskunnan kokoaminen globaalivastuun kantamiseen.

semmässä tarkastelussa kiinteästi toisiinsa. Muutaman kuukauden mittaiset media-kärjet tai vetoomuskampanjat – niin hyviä ja tärkeitä asioita kun ne ovatkin – antavat katsojalle tai kuulijalle vain ”kärpäsnäköperspektiivin”. Ilmiöiden taustalla olevat rakenteelliset eriarvoisuudet jäävät toissijaiseen asemaan, koska näkyvillä ovat ainoastaan jäävuorten huiput.

Kehitysyhteistyön palvelukeskuksessa (Kepa) ja sen jäsenjärjestöissä köyhyyttä ei nähdä ainoastaan ansiotulon vähäisyytenä tai puutteena, vaan lähestymistapa on kokonaisvaltaisempi: köyhyys pohjimmiltaan merkitsee vaihtoehtojen puutetta tai olemattomia edellytyksiä toteuttaa ihmisarvon mukaista elämää, jossa ihmisoikeudet toteutuvat koko laajuudessaan. Esimerkiksi oikeus ruokaan, veteen, perustarpeiden tyydyttämiseen, koulutukseen, työhön ja oman kulttuurin tai uskonnon harjoittamiseen eivät toteudu globaalilla tasolla. Köyhyys tai vaihtoehtojen puuttuminen ei ole passiivinen tila, johon suurin osa ihmiskunnasta jostakin tuntemattomasta syystä joutuu. Köyhyyttä ylläpidetään ja sitä itse asiassa lisätään aktiivisen toiminnan kautta. ”Köyhdyttämis”-ajattelun looginen johtopäätös on, että nykyisen maailman poliittiset, taloudelliset ja sosiaalis-yhteiskunnalliset rakenteet ovat epäoikeudenmukaisia. Nälkä ja jano tai ruokaturvan puute ovat näin ollen vain seurausta näiden eriarvoisuutta ylläpitävien rakenteiden olemassaolosta. Köyhdyttämisen ja rakenteellisen eriarvoisuuden näkeminen ovat hyviä lähtökohtia kohti kestävästä kehityksestä ja lopullista päämäärää: köyhyyden voittaminen sekä ihmisarvoisen elämän takaaminen kaikille ihmisille.

Ruokaturvaan vaikuttaminen - omistajuus

Joitakin vuosia sitten biopolttoaineet saivat suuren suosion kehittyneiden maiden joukossa. Niiden katsottiin vähentävän öljyriippuvuutta sekä tuottavan vähemmän ympäristöä kuormittavaa energiaa. Myös EU valmistautui nostamaan biopolttoaineiden osuuden koko sen alueella käytettävästä energiasta 10 %:iin vuoteen 2020 mennessä. Tällä hetkellä innostus biopolttoaineita kohtaan on laantumaan päin, ja EU-maiden johtavien poliitikkojen kanta on biopolttoaineiden käytön lisäämisen suhteen ristiriit-

tainen. Ruokaturvan heikkeneminen kehitysmaissa, joissa valmistetaan merkittävä osa maailmalla käytettävien biopolttoaineiden raaka-aineista, on ollut yksi keskeisimmistä syistä kriittisempään ajatteluun myös Suomessa. USA ja Brasilia ovat maailman kaksi suurinta niin sanotun ensimmäisen sukupolven biopolttoaineen tuottajamaata. Yhdessä ne muodostavat noin 80 % koko maailman etanolintuotannosta. Etanoli taas muodostaa tällä hetkellä 90 % koko biopolttoaineiden tuotannosta. Brasiliassa 54 % sen koko sokeriruokosadosta menee biopolttoaineiden valmistukseen. Pelkän ruokaturvan heikkenemisen lisäksi Brasiliassa on nähty myös muita sosiaalis-yhteiskunnallisia ongelmia biopolttoainetuotannon kasvun myötä. Suuret tilat syövät pientilalliset pois mailtaan. Suurilla tiloilla teetetään työtä kurjissa olosuhteissa naisten asemaa ja oikeuksia alistaen. Biodiversiteetti on uhattuna ja muuttopakko kaupunkien slummeihin kasvaa. YK:n elintarvike- ja maatalousjärjestö FAO:n viime kesäkuussa pitämässä Rooman konferenssissa todettiin, että maan tai alueen ruokatuotannosta riippuen biopolttoaineen tuotanto voi vähentää jopa 40–80 % kyseisen maan ruoan tuotantokapasiteetista.

Ruokaturvaan ja biopolttoaineiden tuotantoon liittyvä vastuunkantaminen on kytköksissä poliittiseen päätöksentekoon. Kulutus- ja elintottumusten muutokset eivät sinällään ratkaise dilemmaa: energiaa liikkumiseen, lämmitykseen, valoon jne. tarvitaan jatkossakin, vaikka sen kohtuukäyttö on tärkeä asia. Ensimmäisen sukupolven biopolttoaineiden tuotannon lisäämisen yhteydessä on ensiarvoisen tärkeää huomioida ruokaturvaan vaikuttavat tekijät. Ruokaturvaan liittyvissä kysymyksissä tarvitaan kriittistä yhteiskunnallista keskustelua sekä edistynyttä tutkimustyötä. Vuonna 2008 järjestetyssä FAO:n Rooman konferenssissa nostettiin esille, että puumassaa raaka-aineena käyttäen voidaan ns. toisen sukupolven biopolttoainetta tuottaa 60 % enemmän kuin ensimmäisen sukupolven biopolttoainetta. Tämä edellyttää ainoastaan 0,4 %:n maapinta-alan lisäystä. Toisen sukupolven biopolttoaineen etuna on lisäksi se, että raaka-ainetta voidaan kasvattaa maataloudelle kelpaamattomilla alueilla (FAO 2008).

Viimeisimmässä Maailmanpankin raportissa (World Bank 2008) korostetaan, että maatalouspo-

litiikka on palautettava kehitysmaiden politiikkavaliokimien keskiöön: Maataloustuotannon toimintaedellytyksistä huolehtiminen ja erityisesti pientilallisten tukeminen ovat pankin mukaan olennaisia toimenpiteitä ruokaturvan kohentamiseksi. Viime kädessä yksi vastuunkantamisen muoto on hyväksyä se, että kehitysmaiden paikka on kehitysagendan keskiössä. Kansainvälinen kehitysyhteisö on laajalti hyväksynyt omistajuus-periaatteen keskeiseksi lähtökohdaksi menestykselliselle ja tulokselliselle kehitysyhteistyölle ja -politiikan harjoittamiselle. Omistajuus-periaate on myös yksi OECD:n niin sanotun Pariisin sopimuksen periaatteista. Sen mukaan kehityksillä on oikeus itse valita ne poliittiset painotukset, toimenpiteet ja suunnitelmat, joiden perusteella ne katsovat voivansa toteuttaa kestävästä kehitystä. Ruokaturvan osalta monet kehitysmaat ovatkin käyttäneet omistajuus-periaatteen mukaista oikeuttaan asettaessaan esimerkiksi niitä maataloustuotteita vientikieltoon, jotka ovat tärkeitä maan oman kansan ruokaturvan säilyttämiseksi. Tämä periaate on ristiriidassa Maailman kauppajärjestö WTO:n vapaa-kauppa-ajattelun kanssa. Se antaa kuitenkin tukalassa tilanteessa oleville kehitysmailla mahdollisuuden turvata kansalaistensa elinolosuhteet.

Euroopastako suunnannäyttävä ruokakriisiin johtaneiden syiden poistamiseksi?

Keskustelu biopolttoaineiden valmistuksen seurauksista ruokaturvaan näyttää aika ajoin kohtalon-omaisesti lukittuvan jatkuvan kasvun logiikkaan, jota usein tarjoillaan ainoana realistisena vaihtoehtona. Tämän ajattelun mukaisesti ruokakriisi voidaan ratkaista ainoastaan, jos mm. kehittyneet maat pystyvät täyttämään energiantarpeensa vaihtoehtoisin keinoin.

Suomen nykyisessä kehityspoliittisessa ohjelmassa tunnustetaan, etteivät maapallon luonnonresurssit yksinkertaisesti riitä jatkuvan kasvun takaamiseen kaikkialla maailmassa. Jos kaikki maailman ihmiset eläisivät ja kuluttaisivat luonnonvaroja kuten me suomalaiset, tarvittaisiin yhteensä neljä maapalloa täyttämään resurssitarpeet. Samalla kun me tunnustamme, että kehitysmailla on oltava oikeudet ja mahdollisuudet tavoitella parempaa elämää, mikä

käytännössä useimmiten tarkoittaa korkeampaa elintasoa, on meidän myös johdonmukaisesti kysyttävä, mistä tähän saadaan resurssit.

Suomen lähetykseura, jota voimme pitää muun toiminnan ohessa myös Suomen vanhimpana kehitysyhteistyötoimijana, järjestää vuosittain ns. "Tasaus"-tempauksen. Sen keskeinen viesti on siinä, että rikkaiden on luovuttava ja tasattava omastaan niin, että köyhät saisivat sen osan, joka heille oikeudenmukaisesti kuuluukin. Tasauksessa ei ole kysymys hyväntekeväisyydestä vaan oikeudenmukaisuuden toteutumisesta. Vuosisatoja kestänyt kolonialismi ja edelleen vaikuttavat köyhdyttävät rakenteet ovat jakaneet vaurautta epätasaisesti – siksi tarve tasaukselle.

Toinen tulevaisuusskenaario voisi lähteä liikkeelle siitä perusajatuksesta, ettei esimerkiksi resurssien tai vaurauden tasaaminen tapahtuisikaan vain kerran vuodessa. Tasaaminen olisikin prosessi kohti pysyvää olotilaa, jossa resurssit ja vauraus ovat jakautuneet oikeudenmukaisesti. Ruokakriisin kohdalla tämä tarkoittaisi, että teollisuusmaat suostuisivat tinkimään omasta elintasostaan ja kilpailukyvyistä kehitysmaiden hyväksi. Pienempi energiantarve vähentäisi painetta tuottaa energiaa kehitysmaissa, joissa se nyt vaarantaa ruokaturvaa.

Vuosia sitten amerikkalaisen sanomalehden, Financial Times:n (Financial Times, March 14, 2007) kolumnisti pohti keinoja, joilla taattaisiin köyhyyden ja eriarvoisuuden poistaminen. Kolumnistin mukaan se edellyttäisi uskottavan ja vahvan poliittisen ja taloudellisen valtakeskittymän sitoutumista luopumiseen, alhaisemman elintason tavoitteluun ja astumista sellaisen logiikan ulkopuolelle, jonka mukaan maailma kehittyä tulevaisuudessa vain yhden skenaarion mukaisesti (TINA-logiikka; There Is No Alternative). Kolumnisti listasi potentiaalisia kandidaatteja maailman johtavaksi rakenteellisen tasauksen peräänkuuluttajaksi. USA tai Kiina ei kolumnistin mukaan halua ottaa tuota roolia; ehkä eri syihin vedoten. Sen sijaan EU voisi osoittaa moraalista johtajuutta ryhtymällä suunnannäyttäjäksi kohti vastuullisempaa maailmaa. "Let Europe decline with dignity", lopetti kolumnisti artikkelissa. Olisivatko EU ja sen jäsenmaat Suomi mukaan lukien valmiita osoittamaan oikeudenmukaisen taantumuksen skenaarion tapana toteuttaa globaali vastuu? Itse näen

sen hyvinkin mahdollisena skenaariona. Meillä on siihen varaa ja se on myös meidän velvollisuutemme!

Kirjallisuus

FAO (2008). Highlevel Conference on World Food Security 3.-5.6 2008, Rome, "The challenges of Climate Change and Bioenergy"/Report of the co-chairs of the informal open-ended contact group.

World Bank (2008). World Development Report 2008: Agriculture and Development - ISBN 978-0-8213-6807-7.

2 Erilaisuuden kohtaaminen ja hyväksyminen vastuullisuuden kasvamisen edellytyksenä

Johdanto
Liisa Rohweder

Nuorten kasvun kehät ja pedagoginen neuvokkuus
Tommi Hoikkala, Helsingin yliopisto, Nuorisotutkimusverkosto

Kehitys on liikettä - Kulttuurit kohtaavat – identiteetit muuttuvat
Ritva Siikala, Cassandra

Ihmisoikeuksien toteuttamisen haasteita globaalissa yrityksessä
Mikko Välimaa ja Anna Pörsti, Stora Enso Oyj

Vuorovaikutteisella päätöksenteolla kohti globaalia vastuullisuutta
Minna Lammi ja Mikko Rask, Kuluttajatutkimuskeskus

Johdanto

Erilaisuuden kohtaaminen ja hyväksyminen vastuullisuuteen kasvamisen edellytyksenä

Liisa Rohweder

Erilaisuuden hyväksyminen ja vuorovaikutteinen päätöksenteko ovat keskeisiä elementtejä globaalissa vastuullisuudessa. Demokratia ja toimiva kansalaisyhteiskunta edellyttävät dialogia, koordinaatiota ja yhteistyötä kaikkien toimijoiden välillä. Lisäksi vastuullisen kansalaisyhteiskunnan perusedellytyksiä ovat ihmisoikeuksien kunnioittaminen sekä kulttuurisen moniarvoisuuden ja kulttuuristen oikeuksien hyväksyminen. Tässä luvussa käsitellään erilaisuuden hyväksymiseen ja vuorovaikutteiseen päätöksentekoon liittyviä prosesseja nuorten yhteisöllisyyteen liittyvien kasvun kehien, kulttuuristen oikeuksien ja ihmisoikeuksien kunnioittamisen näkökulmista sekä annetaan esimerkki vuorovaikutteisesta ja kansalaisia osallistavasta poliittisesta päätöksenteosta.

Yhteisöllisyyden kokeminen ja yhteisöön kuuluminen ovat tärkeitä lähtökohtia erilaisuuden hyväksymisessä sekä globaaliin vastuuseen kasvamisessa. Globalisaation seurauksena ihmisten yhteisöllisyyden muodot ovat muuttuneet rajusti. Enää yhteisöllisyyttä ei tarvitse rakentaa alueeseen sidotusti, vaan se voi olla esimerkiksi virtuaalista. Internet antaa meille mahdollisuuden istua omassa kodissamme tietokoneen ääressä ja samalla toimia osana jonkin teeman ympärille kytkeytynyttä globaalia yhteisöä.

Luvun aloittaa Nuorisotutkimusverkoston tutkimusjohtaja ja Helsingin yliopiston dosentti Tommi Hoikkalan pakinatyylinen artikkeli nuorten yhteisöllisyyteen kasvun kehistä. Hoikkala käsittelee aluksi yhteisöllisyyteen liittyvää kulttuurista monimerki-

tyksellisyyttä sekä problematiikkaa ja päättyy ehdottamaan vastuulliseen yhteisöllisyyteen kasvamisen tueksi pedagogista neuvokkuutta, jolla hän tarkoittaa muun muassa taitoa ja herkkyyttä nettinuorisotyössä sekä draamapedagogiikkaa.

Erilaisuuden hyväksyminen on sidoksissa kulttuurien kunnioittamiseen sekä tasa-arvoiseen vuorovaikutukseen erilaisten kulttuurien kanssa. Perinteisesti kulttuurisina oikeuksina on pidetty oikeuksia liittyen kulttuuriin, kielellisiin ja kansallisiin vähemmistöihin tai luomisen taiteellisiin, ilmauksellisiin ja intellektuelleihin muotoihin. Reilu kulttuuri merkitsee ihmisten kulttuuristen oikeuksien toteutumista ja tasa-arvoista osallisuutta kulttuurisessa merkityksenannon ikään, sukupuoleen, kieleen, vammaisuuteen, vähemmistöasemaan, etniseen, uskonnolliseen tai kulttuuriseen taustaan katsomatta (ks. lisää Koivunen 2008; Räsänen 2008). Teatteriohjaaja, Cassandra ry:n toiminnanjohtaja Ritva Siikala kirjoittaa tässä luvussa reiluun kulttuuriin liittyvästä problematiikasta. Suomessa on kautta aikojen elänyt vähemmistöjä, kuten romaaneja, turkinsukuisia tataareja, juutalaisia sekä saamelaisia, jotka olivat täällä jo ennen meitä ”suomalaisia”. Kun erilaisuuden ja eri kulttuurien kunnioittaminen on haasteellista ”suomalaisten” ja Suomessa asuvien vähemmistöjen välillä, niin on selvää, että vielä haasteellisempaa se on globaalissa kontekstissa. Siikalan mukaan jaottelu ”meihin” ja ”muihin” on erilaisuuden hyväksymisen ja globaaliin vastuullisuuteen kasvamisen suurimpia esteitä.

Erilaisuuden hyväksyminen edellyttää ihmisoikeuksien kunnioittamista. Ihmisoikeuksien tunnusmerkkejä ovat yleisyys, luovuttamattomuus ja perustavanlaatuisuus. Yleisyys tarkoittaa, että oikeudet koskevat kaikkia maailman ihmisiä sukupuolesta, ihonväristä, yhteiskunnallisesta asemasta tai kansallisuudesta riippumatta. Luovuttamattomuus tarkoittaa, että ihmisoikeuksia ei voi ottaa keneltäkään pois. Perustavanlaatuisuudella tarkoitetaan sitä, että vain perustavanlaatuisia oikeuksia voidaan kutsua ihmisoikeuksiksi. Keskeiset ihmisoikeudet ovat:

- henkilökohtainen vapaus ja turvallisuus
- kaikenlaisen (rotu, sukupuoli, muu syntyperä) syrjinnän kieltäminen
- tasavertaisuus ja oikeudet lain edessä
- demokraattinen hallitusvalta
- ajatuksen, sanan, uskonnon ja poliittisen mielipiteen vapaus
- kokoontumis- ja yhdistymisvapaus
- oikeus työntekoon ja vapaa-aikaan
- oikeus riittävään toimeentuloon ja sosiaaliturvaan
- kohtuulliset ja oikeudenmukaiset työehdot
- omaisuuden suoja
- oikeus koulutukseen.

Ihmisoikeudet antavat meille periaatteet, joita vastaan me voimme arvioida omaa ja muiden kulttuureita sekä puntaroida arvojamme. Ihmisoikeuksien kunnioittaminen edellyttää kulttuurien välistä tasa-arvoista vuoropuhelua, ja se on keskeinen osa globaalia vastuullisuutta.

Globalisaatiokehityksen myötä kuluttajien on yhä helpompi saada reaaliaikaista tietoa ostamiensa tuotteiden alkuperästä, siitä kuka ne on valmistanut ja millaisissa työoloissa. Huonot työolot ja alipalkkaus sekä laittoman ja järjestäytymättömän työvoiman hyväksikäyttö ovat viime vuosina nousseet usein uutisiin ja siten myös vaikuttaneet ihmisten kiinnostukseen näitä asioita kohtaan. Monikansallisten yritysten toiminta on voimakkaasti sidoksissa globaaliin

vastuuseen muun muassa ihmisoikeuksien kunnioittamisen näkökulmasta. Yritysvastuupäällikkö Mikko Välimaa ja sosiaalisen vastuun koordinaattori Anna Pörsti Stora Ensosta antavat tässä luvussa konkreettisen esimerkin siitä, miten yritys voi valvoa ja edistää ihmisoikeuksien toteutumista oman toimintansa piirissä.

Globaali vastuullisuus edellyttää vuorovaikutteista päätöksentekoa yhteiskunnan eri toimijoiden välillä. Esimerkiksi yritysten tulee kommunikoida ”hyvän yrityskansalaisuuden” periaatteita noudattaen omassa toimintaympäristössään. Myös kansalaisten aktiivista osallistumista tarvitaan. Kansalaisten vastuullisuudentunnon kehittymiselle on ensiarvoisen tärkeää, että he voivat osallistua päätöksentekoon. Monet ihmisoikeuksiin ja ympäristökysymyksiin keskittyneet kansalaisjärjestöt ovat tarjonneet kansalaisten mielipiteille ja vaikuttamisyrityksille kanavia jo vuosia. Lisäksi spontaanit kansalaisliikkeet nostavat usein esille tärkeitä ja laiminlyötyjä ongelmia. Erikoistutkijat Minna Lammi ja Mikko Rask Kuluttajatutkimuskeskuksesta antavat esimerkin kansalaisten osallistumismahdollisuudesta ilmastonmuutoksen hallintaan liittyvässä poliittisessa päätöksenteossa. Artikkelissa kuvatussa hankkeessa on tavoitteena tarjota kansalaisille ympäri maapalloa mahdollisuus vaikuttaa vuonna 2009 järjestettävän Kööpenhaminan ilmastokokouksen keskeisiin ratkaisuihin. Hankkeen tavoitteena on, että poliittisessa päätöksenteossa huomioitaisiin eri kulttuureita ja eri alueita edustavien ihmisten tarpeet.

Kirjallisuus

- Koivunen, H. (2008). Reilu kulttuuri? Kulttuuripolitiikka kulttuuristen oikeuksien toteuttamisen välineenä. Opetusministeriön Etusivu –verkkolehti. <<http://www.minedu.fi/etusivu/arkisto/2008/1004/reilu.html>>. Käyttöpäivämäärä 5.10.2008.
- Räsänen, R. (2008). Kasvaminen kulttuurien väliseen vuoropuheluun ja globaaliin vastuuseen. Opetusministeriön Etusivu –verkkolehti. <<http://www.minedu.fi/etusivu/arkisto/2008/1001/globaalivastuu.html>> Käyttöpäivämäärä 6.10.2008.

Nuorten kasvun kehät ja pedagoginen neuvokkuus

*Tommi Hoikkala, Helsingin yliopisto, Nuorisotutkimusverkosto**

Johdanto

Idea termiparille ”kasvun kehät” on peräisin sosiaalipsykologian klassikko Gregory Batesonilta. Bateson tuli jo 30-luvulla siihen tulokseen, että yhteisöt ovat kehämäisten, kaksisuuntaisten vuorovaikutusten systeemejä, joiden erilaisiin tasapainoprosesseihin ja dynamiikkaan tarkastelu olisi keskitettävä, jotta yhteisön toiminta tulisi ymmärrettäväksi. Nuorten kasvun kehät voi käsittää myös nuorten kasvuyhteisöiksi (Vesala 2001).

Se on ajankohtaisesti herkkä teema.

Jokelan koulumurhien jälkeen vajaa vuosi sitten keskustelu viipyi hetken yhteisöteemassa palatakseen uudelleen Kauhajoen koulumurhien päivänä pääministeri Matti Vanhasen puheeseen: ”...Nyt tarvitsemme tavallista yhteisöllisyyttä...” (Yle TV1 uutiset 20.30, 23.9.2008). Valtiovarainministeri Jyrki Katainen peräänkuulutti välittämisen ryhti liikettä muutama päivä Kauhajoen tapahtumien jälkeen.

Yhteisö -termin merkitys on tietysti sillä tavoin monimerkityksinen että sitä käyttämällä voi kuitata varsin vastakkaisia asioita. Sen avulla voi olla sanomatta mitään, mutta silti sen avulla voi samalla virit-

tää jotain myönteistä ja lämmintä. Termiin liittyy siis tietty lämpö sekä toisenlaisten suhteiden mahdollisuuksia, kuten Leena Eräsaari on muotoillut (2008).

Yhteisö voi olla hokema, klisee, rauhoittelevuuden viekoitteleva huuto tai muunlainen retorinen teko. Sillä voi myös tarkoittaa erilaatuisia asioita. Yhteisöjä on moniksi. Jarkko Tontin (<http://www.vihrealanka.fi/node/855>) muotoilemana: On avoimia yhteisöjä, jotka juhliivat yksilöiden erilaisuutta, ja on ahdistavia yhteisöjä, jotka pakottavat ihmisen ahtaaseen muottiin. On yhteisöjä, jotka avoimin mielin ottavat vaikutteita ympäristöstä, ja on yhteisöjä, joille vihamielinen suhtautuminen toisiin yksilöihin ja yhteisöihin on keskeinen osa itseymmärrystä. MC Cannonballs kantaa muassaan paljon yhteisöllisyyttä, kuten myös Putinia tukeva Naši –nuorisjärjestö, SPR:n vapaaehtoistyötä tekevät vapaaehtoistyön kansalaiset tuottavat toiminnassaan niin ikään yhteisöllisyyttä. Kansalaistoiminnan vireessä on muutenkin paljon juuri yhteisöllisyydestä kyse. Rikollisjengi voi rakentua yhteisöllisesti, mutta niin voi myös arjen tasavertaisuuteen perustuva samanikäisryhmä, joka

* Nuorisotutkimusverkosto on Nuorisotutkimusseuran yhteydessä toimiva opetusministeriön nuorisoyksikön perusrahoituksella toimiva tutkijayhteisö, jossa tehdään monitieteistä ja nuorisopolitiittisesti perusteltua tutkimusta yhteistyössä eri yliopistojen ja tutkimuslaitosten kanssa.”

kokoontuu yhteisten mielenkiinnon kohteiden mukaan. Jo viittaamani Jarkko Tontti muistuttaa, että ihmiskunnan ”historian karmeimmat tapahtumasarjat liittyvät kehityskulkuihin, joissa puhe yhteisistä arvoista, kansakunnasta, rodusta, uskonnosta ja milloin mistäkin yhteisöllisyyden muodosta viedään tarpeeksi pitkälle”. On solidaarisia avoimen koodin nettiyhteisöjä, mutta on myös koulumurhien ajan-kohtaistamia netin anonyymisyydestä hengittäviä vihayhteisöjä.

Kiinnostava teoreettinen kysymys on, millainen on nettiyhteisöllisyyden ei-kasvokkaisen vuorovaikutuksen tuottama sosiaalinen side. Kestävämpi, vahvempi vai laadullisesti ihan uudenlainen verrattuna lihatodellisuuden kasvokkaisen vuorovaikutuksen yhteisöihin. Vai onko ylipäätään edes kestävää asettaa kysymys näin? Onhan niin, että mediayhteiskunnan kommunikaatioavaruuDET ovat luontojaan samaa ainetta, ovatpa ne netissä tai sitten eivät.

Yhteisö ja yhteisöllisyys perustuvat osin ihmisen luontaiseen sosiaalisuuteen. Niillä on myös alueellinen, kulttuurinen ja taloudellinen kytköksensä. En koskaan saa tarpeeksi ihmeteltyä, miten kiivaasti suomalaisen yhteiskunnan yhteisö rakenne on muuttanut viimeksi kuluneiden reilun 60 vuoden aikana. Saldossa on kolme yhteiskuntamurrosta, joita kaikkia luonnehtii vilkas muuttoliike. Tämän tarinan toistaiseksi viimeisin osio koskee 90-luvun laman jälkeisen Suomen keskittymistä viideksi kasvukeskukseksi, Nokialandiaksi tai vaikka Pisalandiaksi. On erittäin ajankohtaista kysyä, millainen yhteisö tästä kaikesta syntyi? Ketä ja millaisia se kutsuu jäsenikseen, ketkä täyttävät kunnan kansalaisuuden kriteerit? Millaiset identiteetit pärjäävät, millaisia sysitään syrjään? Millaisia strategioita syrjään sysityt pudokkaat kehittävät, mistä he löytävät kaltaisensa, vai löytävätkö he sellaisia? Miksi viihdekone, TV-viihteen koukuttavin formaatti loton jälkeen, tosi – TV rakentuu yhä voimallisemmin formaatteihin, joiden ydin on putoaminen / voittaminen. Onko tässä aikakauden metafora?

Mikko Salasuo (2001) on kuvannut ”atomisoitunut sukupolvi” –mallinsa neuvoin Nokialandian tai kilpailuyhteiskunta - Suomen ristiriitaista yhteisöllisyyttä. Hän puhuu paljon pirstoutumisesta, katkoksisista ja fragmenteista. Salasuon mukaan fysiikan termi atomisoitua kuvaa yhtenäisen aineksen hajoa-

mista osiin kiinteiden kappaleiden sulaessa. Syntyy pisaroita, sprayta tai sumua. Hän kysyy, onko nuoruus nykyisin hyperindividualistista yksilösumua?

Jos minulta kysytään, vastaan, että sitäkin - mutta silti nuorten vertaisryhmät, massailmiöt ja kaverisosaalisuus löytävät muotonsa tässäkin päivässä. Sitä tosin kannattaa aina miettiä millainen solidaarisuuden moodi on milloinkin menossa näissä sosiobiologian patjalla lepäävissä ikuisissa vertaissosiaalisuuden muodoissa. Väitän, että nykyajan kilpailuyhteiskunnan Suomessa koulukiusaaminen on julmempaa kuin solidaarisemman vuosikymmenen 70-luvun Suomessa. Väite saattaa olla absurdi. Olkoon se hypoteesi. Mutta seuraavasta olen varma: liikennekulttuuri ja ajamisen kulttuurinen tapa Helsingissä on monin verroin aggressiivisempaa kuin ennen, jolloin kaikki oli paremmin. Autoja oli vähemmän, ja lähellä oli aika, jolloin herrat ja dosentit kulkivat kaupunkitilassa leudon sään aikaan pukuun puettuina ja hierhatut päässä.

On ohimeneviä yhteisöjä, mutta on myös institutionaalisia yhteisöjä. Perhe ei häviä mihinkään, vaikka 60- ja 70-luvuilla perheen kriisi oli yksi sosiologian mantrioista. Wikipedia tuntee ”leirituliyhteisöt”. Ne kantavat ehkä eniten yhteisö -sanaan liittyviä myönteisiä merkityksiä. Niissä tavataan samanmiehisiä, solmitaan ystävyysuhteita, saadaan tukea ja tarvittaessa myös turvaa. Hyvin toimiva yhteisö antaa jäsenilleen enemmän kuin jos jokainen sen jäsen toimisi erikseen yhteisen päämäärän saavuttamiseksi.

Korjausliike

Suuntaan seuraavan välihuomion kriittiselle lukijalle: Tähän saakka tässä tuottamaani kirjoitusta vaijaa köyhän miehen aikalaisanalyysin helmasynti. Se on kovin yleistä. Se koskee (suomalaista) yhteiskuntaa tai sen yhteisöllisyyttä yleensä. Se sopii kaikkeen, mutta samalla ei mihinkään.

Pitää yrittää korjata. Yksi tapa korjata, on tarkentaminen.

Niinpä sanonkin, että Suomi on aluetraditioiden muodostama kokonaisuus, jota pitää koossa loppujen lopuksi aika yhdenmukainen elämän käsikirjoitus. Unto Hämäläinen kirjoitti taannoin kolumnissaan mökkeilystä (2008). Hänen mukaansa tavalliset

ihmiset eivät ajattele mökkiä ”yhteiskuntarakenneteknisuutena,” jolla on arveluttava ekologinen jalanjälki, vaan Hämeäläisen mukaan mökki on ”osa suomalaista unelmaa hyvästä elämästä, joka ei ole kunnossa, jos ei ole omaa asuntoa, omaa autoa ja omaa kesämökkiä. Maksoi mitä maksoi.”

Tähän pitää lisätä, että lapset pitää kasvattaa – tai toivoo, että he kasvavat hyvien pedagogien huomassa – pärjääviksi ja varhain itsenäistyviksi kunnan kansalaisiksi siten miten he nautinto- ja elämystahokuisessa kulutuskulttuurissa sellaisiksi kasvavat. Armeija pitää käydä – jos on poika, ja kaikkien on työtä tehtävä. Väitän, että tällainen yhtenäiskulttuuri on voimissaan. Tällaista elämän käsikirjoitusta sitten tietysti stilisoidaan eri ryhmissä eri tavoin – keskiluokan menestykseen suuntautuneet ”puristavat mailaa” enemmän kuin jotkin vähemmän kunnianhimoiset. Mediayhteiskuntana päivittäinen yhteinen tietoisuus syntyy tänne iltapäivälehtien lööppitelineistä R-kioskeilla, ABC-aseilla, kaupoissa ja muissa julkisissa paikoissa. Lööppi on eräänlainen kitti, joka pitää digitaalisen yhteiskunnan koossa. Se tuottaa kiintoisasti sellaisenkin vaikutuksen, että vaikka et seuraisikaan Big Brother –ihmiskoeohjelmaa televisiosta, olet kuitenkin perillä siitä, mitä siellä tapahtuu. Samaan aikaan toisaalla - tuoreen tutkimuksen mukaan suomalaisten enemmistö ei tiedä, mitkä puolueet muodostavat maan hallituksen. Tärkeää on kysyä, millainen normipaine tästä kaikesta syntyy. Case Alma Media ja Johanna Korhonen olisi kiintoisa tarkastelukulma tällaiseen aiheeseen. Tai jokin rasistinen leimahdus jossain pikkukaupungissa.

Aluetraditiot

Nyt pääsen takaisin pari kappaletta sitten mainitsemaani aluetraditioihin ja yhteisöllisyyteen. Ei tarvitse olla kulttuurimaantieteilijä ymmärtääkseen, että Suomi koostuu erilaisista yhteisön muodostamisen malleista, paikoista ja toimintamiljöistä. Etelä-Pohjanmaan Alajärvi tai Pohjois-Pohjanmaan Nivala koostavat asuin ympäristöt eri tavoin kuin vaikkapa Hämeen Lempäälä tai Etelä-Savon Puumala. Suomen eri alueet poikkeavat yhteisörakenteensa suhteen toisistaan. Kenties stereotyyppisenä tiivistyksenä voisi kirjoittaa idän Suomesta ja lännen Suomesta.

Esimerkiksi savolaisten on katsottu edustavan haja-asutusta, jota individualismi ja eriytyminen on luonnehtinut. Lännempänä, jo Hämeessä elettiin ryhmäkylissä, mikä on tarkoittanut yhteistyötä, tiiviyyttä, sosiaalista kontrollia ja yhdenmukaisuuden painetta. Erilaiset yhteisömuodostuksen mallit tuottavat samaan maahan erilaisia yhteisöllisyyksiä. Itäinen kulttuuripiiri kantaa muassaan erilaisen sosiaalisen kontrollin käytännön kuin läntinen.

Ja Etelä-Suomen metropolialuetta luonnehtii tässä suhteessa Leena Suurpään sanoin negatiivinen solidaarisuus. Urbaani anonyymisyys pitää muassaan normia, että kanssakaupunkilaisten asioihin ei saa puuttua, vaikka naapuri tekisi itseä kuohuttavia tekoja – huikkailisi rasistisesti, tekisi tarpeitaan porttikäytäviin tai ajaisi Mersu SUVillaan¹ pitkin busikaistaa ruuhka-aikana. Klaus Mäkelä on puhunut saman tyyppisistä asioista suomalaisena ”etäkohteliaisuutena”. Jos keskiluokan viini-illassa Heikki juopuu juotuaan laatuviiniä kiivaammassa tahdissa kuin muu seurue, siihen on suomalaisessa kutyymissä oikeutettu puuttumaan vain hänen puolisonsa Sirkka, ei illan isäntä tai emäntä.

Mikä on johtopäätös? Veera Luoma-Aho kirjoittaa Ylioppilaslehden pääkirjoituksessaan (2008): ”Pahimmillaan yhteisöllisyys saattaa olla myös tukahduttava pakko. Kauhajoen kaltaiset verilöylyt ovat maailmalla tapahtuneet juuri sellaisissa pienissä kaupungeissa, joiden yhteisöllisyyttä on totuttu Suomessa ihailemaan.”

Nyt pitäisi kaikki kirjoitettu peilata nuorten kasvuyhteisöjen asioiksi. Tarkkaavainen lukija saattaa ajatella, että nyt olen kirjoittajana saattanut itseni umpikujan tai vähintäänkin ristiriitaan. Ensin julistan Salasuon avulla pirstoutuneisuutta ja atomistisuutta, sitten löydän vahvan yhteisöllisyyden pikkukaupungit. Ratkaisen ristiriidan väittämällä että kumpikin ulottuvuus on totta. Se tapahtuu käytämällä pedagogista neuvokkuutta ja tuomalla tarkasteluun sellainen asia, jota ei eräiden tarkkailijoiden mukaan enää ole olemassakaan, nimittäin ennalta ehkäisevä hyvinvointivaltio ja sen palvelut. Teesini on: ennalta ehkäisystä on luisuttu liiaksi reagointiin ja myöhäisiin korjausliikkeisiin.

Hyvinvointipalvelut – entiset ja nykyiset tilaaja –tuottaja -mallein - trimmatut - voi kääntää nuorten

kasvuyhteisöksi. Silloin ei tarkastella yhteisöjä asuin-ympäristön kuviona vaan laajempaa ketjuna. Mielestäni tästä kaikesta voi tehdä ainoastaan kriittisiä johtopäätöksiä. Kilpailuyhteiskunnan Suomessa on lasten ja nuorten kasvuyhteisöille tapahtunut jotain dramaattista. Kommunikaatioketju naapurustojen, tarhojen, kerhojen, koulujen ammattilaisten, harrastusseurojen sekä yhdistysten, kotien ja nuorten pienryhmien välillä ei toimi. Kaikkea siivittää kuitenkin suomalaisen yhtenäiskulttuurin yksilöön suunnattu vaade: kilpaile, menesty, pärjää tai häpeä.

Rakentelemassani mallissa maisema on siis ristiriitainen. Toisaalta ketju katkeilee lasten ja nuorten kasvun kehissä, toisaalta se näyttäytyy kovalta ja yhtenäiseltä. Suomi on samaan aikaan pirstoutunut ja silti suuren yhdenmukaisuuden paineen alainen suoritusyhteisö. Koulumurhat ovat ryöpsähdyksiä, oireita systeemin repeilystä.

Koulutusjärjestelmä ei niinkään tuota solidaarisia moraalisubjekteja vaan kilpailuasetelmiin asettuvia suorittavia egoja, portfolio -kansalaisia. Ne jotka eivät pysy mukana menossa ja kuulu piireihin, suistuvat tien poskeen. Kuka masentuu ja tuhoutuu yksinäisyyteen, kuka löytää netin vihayhteisön, joka siivittää yksinäiset häpeän ja kateuden riivaamat sudet narsistiseen raivoon monistamaan tuhoa suomalaisen väkivaltakulttuurin kaikin keinoin.

Pedagogisen toivon maisema

Häpeän voisi työstää myös luovasti. Se edellyttäisi kuitenkin nykyistä neuvokkaampaa elämän käsikirjoitusta kaikkien kasvuyhteisöjen toimijoille. Ei olisi huono asia, jos näiden dramaattisten tapahtumien herättämänä käynnistettäisiin Suomessa juuriin menevä kasvatuskeskustelu. Millainen on kasvatuksen kokonaisketju ja mihin se toimittaa lapsemme ja nuoremme? Miten vanhemmuus ja kotikasvatus punoutuvat institutionaaliseen sosialisatiojärjestelmään? Millainen uhan ja mahdollisuuksien punoutuma nousee mediayhteiskunnan nuorisokulttuurin eri ominaisuuksista? Voisi myös kysyä aivan erityisesti, millaisia kasvun aineksia koko koulutusjärjestelmä antaa lapsille ja nuorille? Onko jo täyttää hattarapäistä utopiaa odottaa, että heitä koulitettaisiin solidaarisiksi moraalisubjekteiksi? Mitä tunteita, entä mitä

tietotaitoja koulu opettaa? Voisiko koulussa työstää juttuja myös ilmaisullis-esityksellisesti? Entä kineettiset tyypit, jotka ilmaisevat itsensä ennen kaikkea ruumiillisesti? Pojat – ymmärtääkö koulu heidän ominaislaatuun vai onko koulu samalla tavalla raastava ja jalostava laitos kaikille sukupuolille?

Muitakin kysymyksiä keksin tälle kuvitteelliselle kasvatuksen keskuskomitealle. Vai menikö juna jo, koska kilpailuyhteiskunta – Suomen lapset ovat jo pienestä pitäen pitkään olleet koulutuspalvelujen yksilöllisiä kuluttajia? Ja sellaisina talutettu kouluihin, jotka ovat korostuneesti tietotehtaita? Tällöinhän pedagogisen toivon maisema on nuorisotyössä – kuten se on aina ollut – mutta onko silloin vaarana että nuorisotyöstä tulee polarisaatiokorjaamoon ”vain” haalarisegmentin ammattimaisia osajia. Tämä on arvokas ja tuttu rooli: se tarkoittaa sellaista nuorisokulttuurityötä, joka vastustaa teho-yhteiskunnan de-humanisaatiota (Hoikkala & Sell 2007).

Tilanne kutsuu esiin myös konkreettista pedagogista neuvokkuutta. Se tarkoittaa taitoa ja herkkyyttä myös nettinuorisotyöhön. Ihmisvihaat ja ihmisvihan argumentit on imettävä mukaan dialogeihin. Tämä koskee myös koulun yhteiskuntaoppia. Väkivaltariskissä elävät nuoret (Sari Näreen termi), jotka ovat voittopuolisesti poikia, tulisi vetää nykyistä selvemmin nuorisokulttuurin pedagogiseen piiriin. Draamapedagogian tuntijat keskustelivat vastikään Kauhajoen tapahtumien viritämänä tämän työotteen mahdollisuuksista nuorisotutkijoiden Nuotta – sähköpostilistalla. Kyse on paneutumisesta nuorisokulttuurin esityksellisyyteen eli performatiivisuuteen.

Heli Aaltonen, norjalaistunut draamapedagogi mainitsi, että kun Australiassa tapahtui Kauhajoen verilöylyä vastaava tapaus, siellä käynnistettiin laaja tutkimus- ja kehitysprojekti kouluissa (O’Toole ym. 2005).

Aaltosen mukaan Suomessa ei ole juurikaan draamapedagogian virkoja eikä professuureja. Hän ihmettelee, miksi kukaan ei tunnu kentällä huomaavan, että lapset ja nuoret ovat pelaavia ja esityksellisiä. Nämä esityksellisyydet menevät vain toden puolelle, kuten reality - sarjatkin. Heli Aaltosen tärkeä keskeisviesti on tässä: Performatiivisuutta voidaan tutkia ja sitä voidaan purkaa esityksellisin työmuodoin lasten ja nuorten kulttuurisissa käytännöissä

(Heli Aaltonen nuorisotutkijoiden Nuotta –listalla 1.10.2008).

Tässä saattaisi olla ajankohtainen haaste kenties myös nuorisotyön tutkimus- ja kehittämistoiminnalle, vaikkapa Mikkelin ammattikorkeakoulun Juvenia yksikölle, sekä muille virkeille ja nopeasti reagoiville nuoriso- ja kulttuurityön pedagogiikan neuvokkaille osaajille. Onhan niin, että Suomessa koulupedagogiikka ei kauheasti voi ylpeillä nuorisokulttuurisella sensitiivisyydellä. Saammeko vetoapua Mikkelistä, jossa ponnistetaan Paukkulan nuorisotyön yleistä perinteistä? Nuorisotyötähan kutsutaan muutenkin entistä enemmän kouluihin.

Lopuksi

Alussa viittasin Kauhajoen dramaattisiin tapahtumiin. Voisiko ajatella, että kyse tuollaisissa tapauksissa on statuksensa menettäneiden nuorten miesten riehunnasta? William Shakespearen Rikhard III (suom. Matti Rossi 2004) arvioi myös omaa statussaan ja tekee ratkaisun:

(...) minä miehentytkä, suloton ja rujo
petollisen luonnon runtelema rampa,
ennen aikojani maailmaan syösty,
tuskin puoleen väliin valmis keskonen,
niin hutiloitu, tölskitty ja tunaroitu,
että koirat puhkeavat ulvomaan
kun onnun niitä kohti (...)

Niinpä minä, kun en kerran sovi rakastajan osaan
eikä kieli käänny ajan muodin joutavuuksiin,
olen päätökseni tehnyt: ryhdyn roistoksi².

Kirjallisuus

- Eräsaari, L. (2008). Julkista sektoria on tehostettu yhteisöllisyyden kustannuksella. <<http://erasaari.vuodatus.net/blog/category/tutkimus+ja+opetus>> Käyttöpäivämäärä 9.10.2008.
- Hoikkala, T. & A. Sell (toim.) (2007). Nuorisotyötä on tehtävä. Menetelmien perustat, rajat ja mahdollisuudet Nuorisotutkimusverkosto/ Nuorisotutkimusseura julkaisuja 2007:76, Helsinki.
- Hämäläinen, U. (2008). Kesä hydytti tupla – Suomen. Helsingin Sanomat 30.8.2008, A2.
- Luoma-Aho, V. (2008). Pääkirjoitus. Ylioppilaslehti 13.2008: 2.
- O'Toole, J., B. Burton & A. Plunkett (2005). Cooling conflict : a new approach to managing bullying and conflict in schools. Frenchs Forest, N.S.W. Pearson, Longman.
- Salasuo, M. (2007). Atomisoitunut sukupolvi. Pääkaupunkiseudun nuorisokulttuurien maisema ja nuorisotyön haasteita 2000-luvun alussa. Helsingin kaupungin tietokeskus. Tutkimuksia-sarja 2007:7.
- Vesala, K. (2001). Relationistinen sosiaalipsykologia. Teoksessa Hänninen, V. (toim.): Sosiaalipsykologian suunnannäyttäjiä. Vastapaino, Tampere.

Loppuviitteet

- 1 SUV = sport and utility vehicle. Paljon polttoainetta kuluttavia, isoja ja kaupunkitilassa kömpelöitä katumaastureita, joiden ekologinen jalanjälki on suuri.
- 2 Shakespeare –lopetus on lainaa Matti Laineelta: Miksi olemme erilaisia? Haaste 3/2008, 30-31.

Kehitys on liikettä - Kulttuurit kohtaavat – identiteetit muuttuvat

*Ritva Siikala, Cassandra**

Prologi

Luulin itseni
vapaaksi lähtemään
vapaaksi unohtamaan.
JA kuitenkin – jäi
pala itkua,
pala naurua,
jäi pala elämää.
Koskaan emme lähteneet kokonaan.

(Anne Appelgren, Juuret Suomessa, 1991)

Lähtemisen kipu, kaipuu ja ikuinen ikävä seuraavat maastamuuttajaa, lähtepä hän mistä tahansa ja päätyköön hän minne tahansa. Omia tuntojaan voi testata ajatusleikillä: et koskaan saisi tuntea vastahakattujen halkojen tuoksua etkä juhannussaunan vih-tojen huumaa. Et nähdä viljapeltojen heilimöivän, etkä Helsingin siluetin nousevan Itämerestä.

Minulle se olisi vaikeaa.

Puhdas suomalaisuus

Suomalaisuuden käsite syntyi 1800-luvulla kansakunnan syntyprosessin myötä ja ”puhdas suomalaisuus” kanonisoitiin nuoren tasavallan etsiessä itseään kansalaissodan jälkimainingeissa. Mielikuva ”puhtaasta suomalaisuudesta” on jatkanut eloaan sitkeästi, vaikka se oli alun alkaenkin harhaa: Suomi ei ole koskaan ollut yksinomaan suomenkielisten, valkotukkaisten, luterilaisten arjalaisten asuttama. Saamelaisia on täällä ollut aina, romaneja, juutalaisia, tataareja kauan ja ihmisiä on muuttanut aikojen saatossa Baltiasta, Ruotsista, Venäjältä, Saksasta, Skotlannista, Norjasta... Ja aina Suomen niemellä on puhuttu myös ruotsia. Suomenruotsalaiset ovat olleet jopa keskeisiä tekijöitä suomalaista kulttuuri-identiteettiä luotaessa. Kuin ravihevonen, laput silmillä, ”puhdas suomalaisuus” on kuitenkin höyryynyt eteenpäin ja pysynyt totuutena jopa toisen maailmansodan jälkeenkin. Ihmiset on totuttu jakamaan oikeisiin suomalaisiin, meihin, ja vieraisiin, niihin ”toisiin”.

Lähtökohta oli huono tultaessa kansainvaellusten aikakaudelle 1900-luvun loppupuolella. Maailman

* Cassandra ry on monikulttuurinen taideyhteisö, joka välittää taideohjelmiä ja luentoja, tuottaa teatteriesityksiä sekä järjestää taidetyöpajoja lapsille, koululaisille, teinityöille ja naisille. Kassandran työ on syvälistä asennekasvatusta, joka purkaa ennakkoluuloja ja luo Suomeen aidosti kansainvälistä ilmapiiriä.

taloudellinen kahtiajako köyhiin ja rikkaisiin sekä lukuisat sodat olivat synnyttäneet jatkuvan muuttoliikkeen, jonka laineet tuntuivat Suomessa asti. Tilanne toi odottamattomasti lähikortteleihimme ihmisiä eri maanosista, eri uskonnoista, eri kulttuureista, eri kieliryhmistä, joskin kulttuurien kirjo on Suomessa jatkuvasti vaatimaton.

Uudet tulokkaat tyrkättiin toiseuteen, aidan tuolle puolen. Sen sijaan että oltaisiin uteliaina tutustuttu uusiin ulottuvuuksiin, tulokkaat suljettiin henkiseen ghettouteen. Eivät he tänne kuulu, eivät he ole osaa tätä kansaa! Vielä parin vuosikymmenen jälkeenkin useimpien on ilmeisen vaikea hyväksyä, että Suomi on heidänkin maansa.

Tosiasiallisen yhteiskunnallisen tilanteen analysoiminen, sen kohtaaminen avoimin silmin ja sydämin ja siihen suhtautuminen empatialla on kehityksen edellytys. Ei kannata hukata energiaa suojautumiseen ja torjumiseen. Se on käpertymistä, ja kehitys taas on liikettä.

Käsitteiden sekamelska

Sanat ovat merkittäviä. Sanoilla voidaan alistaa ja alentaa, torjua – ja sisällyttää.

Vielä tällä kirjoittamisen hetkellä, armonvuonna 2008, ihmiset on jaoteltu oikeisiin, puhtaisiin (!) suomalaisiin ja niihin toisiin eli ulkomaalaisiin, vierasmaalaisiin, pakolaisiin, turvapaikanhakijoihin, maahanmuuttajiin, räppäihin, mutakuonoihin. Kategoriat eivät ole tarkkoja ja tapa, jolla sanoja käytetään, kertoo sekä käyttäjän tietotasosta että asenteista.

Yleisimmin käytetty termi viime vuosikymmeninä Suomeen tulleista ihmisistä on maahanmuuttaja. Käsitteeseen mahtuvat kaikkialta muualta paitsi Pohjois- ja Keski-Euroopasta ja USA:sta tulleet. Termi on kuin leima, joka lyödään jopa seuraaviin sukupolviin. Ihminen on maahanmuuttajalapsi, vaikka olisi elämänsä aikana muuttanut korkeintaan Naistenklinikalta Pikku-Huopalahteen Helsingissä.

Pakolainen on sana, johon liittyy joukko kielteisiä mielikuvia: elintasopakolaiset, huijarit, Suomen sosiaalijärjestelmän hyväksikäyttäjät. Tämä on merkittävää, sillä juuri pakolaiset ovat joutuneet lähtemään maastaan sodan tai poliittisen vainon, siis hengen-

vaaran, takia ja merkillistä on myös se, ettei heitä rinnasteta Suomen sotien jälkeisiin pakolaisiin, joita tosin kutsuttiin evakoiksi. Kun suomalaiset lähtivät paremman elintason perään Ruotsiin, Amerikkaan ja Australiaan, he olivat taas siirtolaisia ja säilyivät kunnan suomalaisina. Heidän uusissa kotimaissaan syntyneet lapsensakin olivat suomalaisia.

Termien sekamelska kertoo hämmennyksestä ja kyvyttömyydestä jäsentää tilannetta, joka syntyi Suomessa melko äkkiä ja johon oltiin huonosti varautuneita.

Sana maahanmuuttaja alkoi juuttua suuhuni jo 2000-luvun alussa, koska se on niin voimakkaasti leimaava ja epätasa-arvoinen. Kun kyse on ihmisistä, jotka asuvat Suomessa elääkseen, kasvattaakseen lapsiaan, tehdäkseen työtä, on paras puhua suomalaisista. Jos on pakko erotella, kutsuttakoon viime vuosikymmeninä tänne muuttaneita ihmisiä uussuomalaisiksi ja meitä, joiden esiäidit ovat asuneet täällä vuosisatoja, kantasuomalaisiksi. Termit eivät ole täydellisiä ja luovun niistä heti, kun joku keksii parempia sanoja navigoida tässä käsitteiden hetteikössä. Ne ovat joka tapauksessa yritys purkaa toiseuden kategorialta.

Meidän on astuttava kohti uutta suomalaista identiteettiä, joka sisältää kaikki ne kulttuuriset viivahteet, jotka maassamme ovat läsnä. Jos jatkamme rajojen vetoa ja erottelua ja suojaudumme omaan nurkkaamme, kutistumme sekä yksilöinä että kansakuntana. Energiaa ei yksinkertaisesti kannata käyttää erotteluun, vaan on syytä kurrottautua uuden ymmärtämiseen. Se rikastaa ajattelua ja auttaa oivaltaamaan, että moninaisuus on voimavara.

Eritaustaisten ihmisten määrä on Suomessa niin pieni, ettei kannata vyöryttää numeroita. Lukumäärä ei ole ongelma, asenteet ovat. Muutoksen nopeudesta voi kertoa kuitenkin se, että 1980-luvun lopussa maahan muuttaneiden määrä oli 20 000, ja vuonna 2006 heitä oli 120 000 eli 2,3 % väestöstä.

Me kaikki

Jos Suomi haluaa kantaa globaalia vastuuta, on hyväksyttävä, että Suomi on me ja me olemme me kaikki täällä asujat. Jos emme opi kanssakäymiseen kotikonnuilla, on turha havitella globaalia voitto-

kulkua. On ymmärrettävä, että kansakunta ovat ne ihmiset, jotka maassa asuvat, ei mikään 1800-luvun nationalismin jälkilaineissa syntynyt kieleen sidottu fiktio.

Suomi ei ole enää köyhimys, joka laulun voimalla voi maahanmuuttaja Paciuksen sävelin surkutella itseään ”on maamme köyhä, siksi jää”, vaan yksi maailman huippumaita. Asemamme antaa meille mahdollisuuksia, mutta asettaa myös vaatimuksia. Kuulumme maapallon rikkaaseen eliittiin, länsimaihin, ja joudumme siksi maksamaan muiden mukana kolonialismin ja jälkikolonialismin jälkilaskuja, vaikka osallistumisemme on ollut vähäinen ja välillinen. Kansainvälisissä vertailuissa saamme huipputuloksia niin koululaitoksen kuin hallinnon läpinäkyvyydenkin suhteen ja osaamme toimia Euroopan Unionissa ja olemme aktivoituneet maailmakaupassa. Vaikka elämä välillä heittelee mustia pilviä taivaalle ja horjuttaa uskoamme yhteiskunnan toimivuuteen ja poliitikkojen luotettavuuteen, olemme onnekkaita.

Miksi Suomi ei sitten ole tavoiteltu maahanmuuttotoma? Miksi Suomen ilmapiiri koetaan ahtaaksi, rasistiseksi, suvaitsemattomaksi ja jähmeäksi? Miksi moni, varsinkin Euroopan ulkopuolelta muuttanut, jää vaille työpaikkaa? Miksi suomalaiset käyttäytyvät jopa karkeasti kohdatessaan eritaustaisia ihmisiä? Miksi he pelkäävät?

Kaikki tietävät, että maa tarvitsee uusia asukkaita ja työntekijöitä. On alettu puhua ”työperäisestä maahanmuutosta”, mikä on varmaan tarpeen, mutta kuulostaa myös uhkaavalta. Onko tarkoitus lähettää ihmiskalastajat maailmalle poimimaan helmet köyhien maiden väestöstä, jotta me voisimme aina vain paremmin? On syytä muistaa, että meidän ei tule katsoa ihmiskuntaa ylhäältä alaspäin. Jokaisen ihmisen arvokkuus on tunnistettava ja sitä on kunnioitettava. Siitä lähtökohdasta voidaan kulkea kohti positiivista muutosta.

Muutoksen kolareita

Elämme julmaa aikaa. Suurimmat rahat liikkuvat ase-, huume- ja ihmiskaupassa. EU yrittää suojella itseään, linnoittautua köyhistä maista tulijoita vastaan, USA yrittää pakottaa maailmaa näköisekseen. Syvimmältään maailma jakautuu köyhiin ja rikkai-

siin: häviävän pieni osa maailman väestöstä hallitsee valtaosaa maapallon resursseista. Muutoksen voimaa ei voida kuitenkaan tukahduttaa: ihmisten enemmistö elää länsimaiden ulkopuolella, ja he ovat ottamassa aloitteen käsiinsä. Jo senkin takia on opittava olemaan ihmisten kanssa ihmisiksi. Siitä on kysymys, ei mistään sen kummemmasta. Tee lähimmäisesellesi niin kuin toivot itsellesi tehtävän, pätee tässäkin yhteydessä.

Vieraus ja outous synnyttävät helposti pelkoa. Pelkoa ei sinänsä ole syytä kavahtaa, se on inhimillistä. Mutta sille ei tule antautua, sillä pelko on monen pahan juuri. Erittelemällä, ajatteleamalla, hankkimalla tietoa ja kohti kulkemalla pelon voi saada rikki. Se, miten pelkoon suhtautuu, paljastaa yksilön ja yhteiskunnan sivistystason.

Keskellämme tikittää aikapommi. Sille kuitenkin voidaan tehdä jotakin. Siihen tekemiseen tarvitaan ihmisiä ja ihmisten tekoja. Eivät tekniset vempaimet, eivät edes miljoona kännykkää pelasta meitä tässä suhteessa.

Suomi sekularisoitui voimakkaasti 1960-luvulla ja moni meistä oppi uskomaan rationalismiin. Tosiasia kuitenkin on, että suurin osa ihmiskuntaa harrastaa hengellisyyttä, uskonto kaikissa kirjavissa muodoissaan on tärkeä osa elämää ihmiskunnan ehdottomalle enemmistölle. Muiden silmin katsottuna henkiset arvot tuntuvat meillä olevan hukassa, mikä näytetty yleisenä rumana käytöksenä, välinpitämättömyytenä vanhoja ihmisiä kohtaan ja nuorison juurettomuutena. Meidän rajaton, lähes kaiken salliva kulttuurinen tilanteemme on poikkeus maapallolla.

Valtapolitiittisista syistä maailmaa on jaettu kristittyyn ja islamilaiseen maailmaan; arjen tosiasiallinen ero lienee maallistuneen länsimaisen kulttuurin ja uskonnoistaan kiinni pitävien kulttuurien välillä. Olkoonkin, että jännitteitä on uskontojen välillä vähän joka suuntaan. Kun me hätkähdämme huntuihin verhoutuneita naisia; länsimaitten ulkopuolelta tulevat kauhistuvat televisioruudun paljasta ihoa ja seksi-kauppojen ikkunoissa retkottavia sukupuolilelujä.

Perheen merkitys oli puoli vuosisataa sitten Suomessakin ratkaiseva. Suuressa osassa maailmaa perhesiteet ovat yhä sekä henkisesti että sosiaalisesti keskeiset. Perhe huolehtii ja perhe vaatii ja määrää. Yhteisöllisyys on elämisen perusta. Monelle uussuo-

malaisellekin aasialais-, afrikkalais- tai eteläamerikkalaistaustaiselle nuorelle avioliiton solmiminen vastoin vanhempien tahtoa olisi kauhistus.

On kieltämättä vaikeaa toimia tilanteessa, jossa ei ymmärrä toisen ihmisen argumentaatiota. On vain pakko muistuttaa itseään siitä, että vaikka joku ajattelee minun mielestäni järjettömästi, hän voi olla älykäs. On pakko muistuttaa itseään siitä, että ihmisarvoa ei voi kytkeä omiin arvostuksiinsa.

Miesten ja naisten välinen työnjako ja valtasuhteet muuttuivat Pohjoismaissa 1900-luvulla rajusti. Kauempaa tulleille lentomatka tänne on kuin aikamatka Suomen 1800-luvun olosuhteista 2000-luvun todellisuuteen. Kolari on väistämätön. Shokki on suuri, molemmin puolin. Suomen emansipoituneet naiset ja miehet tyrmistyvät naisten sortoa, tänne tulleet miehet pelästyvät asemansa horjumista ja koko perhe kokee turvattomuutta.

Ajantajun erilaisuuteen tuskin tottuu koskaan. Yhteistyö, myös uuden yhteisen identiteetin muovaaminen, on jatkuva ja monipolvinen neuvotteluprosessi, jossa kaikki osapuolet joutuvat antamaan periksi.

Kokemus matkalta Saharan etelänpuoleiseen Afrikkaan toimikoon esimerkkinä. Kun kysyimme Accrassa, Ghanan pääkaupungissa, moneltako linja-autot lähtevät Kumasiin, meille sanottiin: ”Kello viisi aamulla.” Mitä! Kai maan toiseksi suurimpaan kaupunkiin useampia busseja lähtee?

Saamatta asiaan selvyyttä, päätimme ottaa riskin: antaisimme itsemme nukkua pitempään. Pakkohan meidän oli jokin kulkuneuvo löytää.

Seuraavana aamuna menimme kello seitsemäksi linja-autoasemalle ja löysimme Kumasiin menevän bussin. Ostimme liput ja astuimme lähes tyhjään autoon. Aloimme odottaa. Odotimme. Pikkuhiljaa autoon tuli muitakin, ja vihdoinkin ymmärsimme systeemin. Ensimmäinen auto oli tullut kello viisi ja lähtenyt, kun oli täyttynyt. Meidänkin auto lähtisi, kun se olisi täynnä. Ja sitä rataa.

Kotona Helsingissä katselin HKL:n aikataulun mukaisesti kiertäviä autoja ja mietin, miten järkevää niiden oli liikkua lähes tyhjinä.

Mikään ei ole itsestään selvää, se on varma.

Uusi identiteetti

Kulttuurien kohtaaminen on rankka prosessi. Arvot, uskomukset ja moraalit eroavat rajustikin. Mutta meidän on neuvoteltava. Suomalaisina voimme ammentaa voimaa ympärillämme olevasta moninaisuudesta, jos uskallamme kohdata sen. Sitä kautta voimme oppia myös maailmankansalaisiksi. Oikotietä ei ole.

Älköön tien päässä väikkykö idyllinen metsälampi, jonka pinta on liikkumaton. Kehitys on liikettä, alituisia muutosta. Se on vuolaasti virtaava joki, jonka suuntaan kykenemme onneksi jonkin verran vaikuttamaan.

On uskallettava luopua omasta turvallisuudesta. On altistuttava muutokselle. Taiteellisissa prosesseissa tämä lienee kaikkein selvintä. Jos työskentelen kulttuurisesti kirjavassa joukossa, on yhteistyön tulos arvaamaton. Olemme löytäneet uuden, kolmannen tilan, joka ei ole hänen, sinun eikä minun. Se on meidän yhteinen uusi tilamme, jossa olemme kaikki osasina mukana.

Näin uusi identiteettikin voi syntyä. Olkaamme valmiit lähtemään rosoiselle taipaleelle kohti monivivahteista uutta kansallista identiteettiä, yhteistä ihmisyyttä.

Epilogi

Näytelmässä Zambezi (Ahlfors & Siikala 2008), joka kertoo suomalaisesta pakolaisperheestä Afrikassa 2010-luvulla, isä keskustelelee tyttärensä kanssa: CALLE: Kumman sinä valitsisit: sen että saisit elää loppuelämäsi Suomessa, mutta et koskaan matkustaa sieltä pois? Vai että saisit matkustaa vapaasti minne tahansa, mutta et koskaan palata Suomeen? VELLAMO: Sä tarkoitat, että jos me oltaisiin siellä, Suomessa? Ja Suomi olis niin kuin ennen vanhaan? CALLE: Niin...

Kirjallisuus

Ahlfors, B. & R. Siikala (2008). Zambezi, 46. Näytelmän käsikirjoitus.

Appelgren, A. (1991). Ruotsi. Ulkosuomalaisten runoantologiassa Juuret Suomessa. Otava, Helsinki.

Ihmisoikeuksien toteuttamisen haasteita globaalissa yrityksessä

Mikko Välimaa ja Anna Pörsti, Stora Enso Oyj

Johdanto

Stora Enso on sitoutunut edistämään toiminnassaan YK:n ihmisoikeuksien julistuksen sekä Kansainvälisen työjärjestön (ILO) keskeisten konventioiden periaatteita. Kyseiset sopimukset luovat pohjan konsernin ihmisoikeuksia ja työoikeuksia koskeville periaatteille.

Näiden periaatteiden mukaisesti Stora Enso tarjoaa henkilöstölleen terveellisen ja turvallisen työympäristön, jossa monimuotoisuus katsotaan vahvuudeksi ja jossa kaikenlainen häirintä, syrjintä, rangaistukset ja hyväksikäyttö ovat kiellettyjä. Henkilöstöllä on oikeus järjestäytyä, liittyä yhdistyksiin ja neuvotella edustuksellisesti. Pakkotyö ja lapsityövoiman käyttö ovat kiellettyjä kaikissa muodoissaan. Nämä periaatteet koskevat myös konsernin toimittajia ja ovat osa niille asetettuja vähimmäisvaatimuksia.

Ihmisoikeudet kuuluvat Stora Enson kestäväen puun- ja kuidunhankinnan sekä maankäytön periaatteisiin. Stora Enso tunnustaa alkuperäisväestöjen taloudelliset ja kulttuuriset tarpeet, heidän perinteiset metsänkäyttömuotonsa sekä heidän lailliset oikeutensa omiin maihinsa ja maankäyttötapoihinsa.

Kuinka nämä periaatteet sitten näkyvät yhtiön arkipäivässä?

Stora Enson sosiaalista vastuuta koskevan työn tavoitteena on varmistaa, että konserni pystyy täyttämään kaikki yllä mainitut sitoumukset. Yhtiö kouluttaa henkilöstöään ihmisoikeusasioissa ja puutuu tilanteisiin tai tapauksiin, jossa jotain ihmisoikeutta epäillään rikottaneen. Lisäksi Stora Ensossa on ryhdytty tutkimaan konsernin merkittävimpien projektien ihmisoikeusvaikutuksia. Tavoitteena on varmistaa, että Stora Enson paikalliset yritysvastuukäytännöt perustuvat asianmukaisiin politiikkoihin. Tämä auttaa konsernia edistämään ihmisoikeuksia sidosryhmiensä edun mukaisesti. Tällaiset toimenpiteet parantavat myös sidosryhmävuoropuhelua ja auttavat Stora Ensoa saamaan laajemman hyväksynnän toiminnalleen.

Stora Enso edellyttää, että myös sen toimittajat ja alihankkijat noudattavat ihmisoikeuksia, ja sisällyttää hankintasopimuksiin niitä koskevia vaatimuksia. Toimintaa valvotaan auditoinnein ja kyselyin, ja vaatimusten laiminlyönnistä seuraa korjaavia toimenpiteitä tai jopa hankintasopimuksen irtisanominen.

Suunnitellessaan toiminnan aloittamista uudella alueella Stora Enso suorittaa due diligence-ohjensa mukaisesti ihmisoikeuksien arviointeja sekä

käyttää suunnittelussa osallistavia menetelmiä, kuten ympäristö- ja sosiaalisten vaikutusten arviointeja ja sidosryhmävuoropuhelua. Hyvä esimerkki osallistavien menetelmien käytöstä Stora Ensossa löytyy Kiinasta Guangxin provinssin eteläosasta, jossa yhtiö aloitti eukalyptusviljelmien istutuksen vuonna 2002.

Ympäristö- ja sosiaalisten vaikutusten arviointia Kiinassa

Kiinassa niin valtiovalta kuin laajempi yleisökin on 2000-luvulla herännyt nopeasti yritysvastuuasioihin. Tästä esimerkkeinä toimivat vuoden 2008 alusta voimaan tulleet vaativa työlaki sekä jatkuvasti tiukentuvat lain määräämät päästöraajat koskien uusien tehtaiden rakentamista. Valtion vahvan roolin vuoksi sidosryhmädialogia käydään yritysvastuuasioissa pääasiassa valtion virkamiesten kanssa, ja paikallisella tasolla myös hyvin järjestäytyneiden kyläyhteisöjen kanssa. Kansalaisjärjestöjä on toki olemassa ja heidän kanssaan keskustellaan jatkuvasti, mutta sidosryhmävuorovaikutuksen painopiste on esimerkiksi Latinalaiseen Amerikkaan verrattuna vahvemmin valtio- ja paikallisyhteisösuhteissa.

Stora Enson käytäntönä on tehdä kattava ympäristö- ja sosiaalisten vaikutusten arviointi kaikista sen uusista projekteista. Arviointi pyritään antamaan riippumattoman kolmannen osapuolen tehtäväksi prosessin uskottavuuden ja laadun varmistamiseksi. Vuonna 2004 Stora Enso pyysi YK:n kehitysohjelman (UNDP) laatimaan Guangxin viljelmäprojektin ympäristö- ja sosiaalisten vaikutusten arvioinnin. Stora Enso osallistui aktiivisesti arvioinnin tekoon, mutta veto- ja koordinoituvastuu oli UNDP:llä. Arviointi sisälsi asiantuntijatyön lisäksi mm. paikallisyhteisöihin ulottuneen sidosryhmäkartoituksen ja -tutkimuksen haastattelujen muodossa. Arviointiraportin julkaisu oli niinkään riippumattomasti YK:n kehitysrahaston käsissä. Vuonna 2006 julkaistussa arvioinnissa kerrottiin laajasti projektin ympäristöllisistä ja sosiaalisista vaikutuksista, ja nimettiin tärkeimmät kehityskohteet.

Stora Enson viljelmäprojektilla on suuri paikallistason vaikutus Guangxissa. Tavoitteena on vuokrata 160 000 hehtaariaa maata ja hallinnoida eukalyptusviljelmää, joka jakautuu alueellisesti lähes koko

Guangxin provinssin eteläiselle puoliskolle. Ympäristö- ja sosiaalisten vaikutusten arvioinnin mukaan projektilla voi olla suoria tai epäsuoria vaikutuksia jopa 300 000 ihmisen elämään, lähinnä maanvuokrauksen kautta. Viljelmän ja sen yhteyteen suunnitellun sellutehtaan arvioidaan työllistävän suorasti ja epäsuorasti yhteensä 30 000 – 35 000 ihmistä. Projektin toteutus muuttaa ja on muuttanut merkittävästi alueen sosioekonomisia oloja mm. maankäytön, elinkeinojen ja työllisyyden näkökulmista.

Ympäristö- ja sosiaalisten vaikutusten arviointi antoi hyvän perustan viljelmäprojektin yritysvastuuhjelman kehittämiseksi. Arviointiraportti nimesi viljelmäprojektin tärkeimmiksi kehityskohteiksi mm. integroitumisen paikallisyhteisöihin, alihankintaketjun hallinnan sekä biodiversiteetin säilymisturvaamisen. Paikallisyhteisösuhteiden osalta raportti nosti esiin niin yleisemmän tason haasteita, kuten jatkuvan vuorovaikutuksen kehittämisen, kuin erityisiä ongelmakohtia, kuten kuolleen puuaineksen keruun polttopuiksi yhtiön viljelmiltä. Haasteiden ratkomiseksi Stora Enso on mm. perustanut kaikille sidosryhmille tarkoitettun kommunikaatiokanavan ”Stora Enso Goutong” sekä erityisen kehitysrahaston paikallisyhteisöjen koulutuksen ja infrastruktuuriin liittyvien kehityshankkeiden tukemiseksi.

Arvioinnin tekeminen toimi myös arvokkaana ponnahduslautana laajemman yhteistyön kehittämiseksi YK:n kehitysjärjestön kanssa. Koska osa havaituista parannuskohteista oli yhteneviä YK:n vuosituhtavoitteiden kanssa, kehitysjärjestöstä tuli Stora Enson luonteva yhteistyökumppani Kiinassa. Yhtiö solmi vuonna 2006 Kiinan UNDP:n kanssa viisivuotisen kumppanuussopimuksen, jossa Stora Enso lähti tukemaan kehitysjärjestön Kiinan laajuisia köyhyyden poistamiseen, biodiversiteetin suojeluun sekä HIV:n vastaiseen työhön liittyviä ohjelmia.

Tietotekniikan keinoin köyhyyttä vastaan

UNDP on jo vuosien ajan tukenut Kiinan maaseutuvuorokunnissa niin sanottujen teknisten tukiryhmien (Technical Task Force, TTF) perustamista. Nämä kylissä ja kaupungeissa toimivat tukipisteet jakavat maanviljelijöille ilmaista tietoa mm. paremmista vil-

jelytavoista ja tuholaistorjunnasta. Viime vuosina UNDP on yhdessä Kiinan tiede- ja teknologiaministeriön kanssa kehittänyt TTF-verkoston yhteyteen lähestymistapaa, missä tiedon välitystä viljelijöille tehostetaan tietotekniikan ja sähköisten medioiden avulla. Koulutuksia ei tarvitse enää toistaa joka kylässä, kun viljelijät voivat osallistua koulutuksiin videoneuvottelutekniikan avulla suurtenkin etäisyyksien takaa. Tietoa saadaan myös tallennettua palvelimille, joihin viljelijät pääsevät käsiksi esimerkiksi erityisissä oppimiskesköksissä käytössä olevien tietokoneiden kautta. Oppimiskesköksissä on lisäksi paikalla henkilökuntaa, joka auttaa viljelijöitä uuden teknologian käytössä. Joissain provinseissa on myös kehitetty verkossa toimivia kauppapaikkoja kananmunien, teen tai muiden tuotteiden myyntiin. Tuotteiden markkinahinnat ovat verkon välityksellä vapaasti maanviljelijöiden nähtävillä, joten mahdollisten huijausten riski on pienempi.

Stora Enso aloitti vuonna 2007 Etelä-Guangxissa yhdessä UNDP:n, Kiinan tiede- ja teknologiaministeriön ja paikallisten viranomaisten kanssa hankkeen TTF-verkoston oppimiskeskusten rakentamiseksi. Beihain kaupunkiin perustettiin keskus tiedon tallentamiseen ja jakeluun sekä koulutustilat paikallisten tukihenkilöiden kouluttamiseen. Vuoden 2008 alussa kuuteen kylään avattiin oppimiskeskus opetusluokkineen ja tietokoneineen paikallisten kyläläisten käyttöön. Maanviljelyyn liittyvän tiedon ohella oppimiskeskusten kautta jaetaan tietoa metsänhoidosta ja Stora Enson toiminnasta yleisemmin. Lisäksi niissä on järjestetty koulutuksia ja opeteltu atk-taitoja. Toimintaa kehitetään jatkuvasti, ja oppimiskeskusten tuottamaa sisältöä pyritään suuntaamaan kyläläisten tärkeimpien haasteiden mukaisesti. Hyvänä esimerkkinä toimi talvella 2008 Etelä-Kiinaa koetellut kylmäkausi, joka aiheutti merkittäviä menetyksiä niin maanviljelijöille kuin metsäsektorille. Paikallinen TTF-verkosto reagoi tilanteeseen nopeasti, ja paikalliset asiantuntijat alkoivat heti levittää tietoa hallan- torjunnasta ja kasvien suojaamisesta kylmältä.

Haasteena urakoitsijat

Guangxissa Kiinassa, jossa urakoitsijat hoitavat Stora Enson puuviljelmiä, toimitusketjun hallinta

kohtaa monia paikallisia haasteita. Guangxin metsäsektori on suhteellisen kehittymätön, johtuen lähinnä alueelta aiemmin puuttuneesta modernista metsäsektorista. Istutus- tai hakkuutoimintaa pyörittävät urakoitsijat ovat pääasiassa pienyrityksiä rekisteröityneitä liikemiehiä, jotka palkkaavat työvoimaa paikallisista kylistä tai naapuriprovinseista. Työ on fyysistä ja suhteellisen rankkaa, ja työvoiman vaihtuvuus on kohtalaisen suurta. Matalan palkkatason vuoksi fyysiseen työhön on ajoittain hyvinkin vaikeaa saada työvoimaa. Kirjallisia työsopimuksia tai palkkakirjanpitoa ei yleensä ole, ja palkka maksetaan käteisellä suoraan työntekijöille. Pahimmissa tapauksissa työntekijät joutuvat itse hankkimaan ja tuomaan työkalut ja suojavälineet, sikäli kun he sellaisia omistavat. Vaikka periaatteessa kaikilla on oikeus ilmaiseen sairauden ja tapaturmien hoitoon, käytännössä sairaalahoidosta joutuu maksamaan. Vakuutuksia on mahdollista saada, mutta harva urakoitsija on niitä jatkuvasti vaihtuvalle työvoimalleen hankkinut. Erityisenä haasteena on naapuriprovinseista tulevan siirtotyövoiman käyttö. Elinolosuhteet kentällä ovat usein vaatimattomat, ja siirtotyöläisten oikeudet käyttää esimerkiksi toisen provinssin terveydenhoitopalveluita ovat viranomaistenkin taholta epäselvät.

Stora Enso on määrittänyt globaalisti alihankkijoita ja urakoitsijoita koskevat ympäristö- ja sosiaalisia näkökohtia sekä työterveyttä ja –turvallisuutta ohjaavat vaatimukset. Guangxissa näitä vaatimuksia on laajennettu huomioon ottaen paikalliset haasteet, ja ne on lisätty sopimusliitteeksi hankintasopimuksiin. Vaatimusten toteutumista valvovat kentällä niin Stora Enson työnjohtajat kuin erillinen työterveys- ja –turvallisuusosasto. Jos poikkeamia havaitaan, urakoitsijan kanssa tehdään kehityssuunnitelma tilanteen parantamiseksi. Tarpeen vaatiessa urakoitsijaa tuetaan taloudellisesti, esimerkiksi suojavälineiden hankinnassa.

Guangxissa on lähdetty kehittämään metsäsektorin ja siinä toimivien urakoitsijoiden toimintaa laajemminkin. Stora Enso aloitti vuonna 2007 yhteistyössä Maailmanpankki-ryhmään kuuluvan Kansainvälisen rahoitusyhtiön (International Finance Corporation, IFC) kanssa pk-yritysten tukiohjelman, joka tarjoaa Stora Enson urakoitsijoille teknistä,

kaupallista sekä ympäristö-, ihmisoikeus-, terveys- ja turvallisuusasioita koskevaa koulutusta ja tukea. Vuoden 2007 lopulla aloitetussa pilottiohjelmassa on mukana kymmenen urakoitsijaa. Koulutuksen tarkoituksena on perehdyttää urakoitsijat Stora Enson yritys vastuuvaatimuksiin, mutta myös ennen kaikkea antaa heille eväitä kehittää omaa liiketoimintaansa ja työvoimaansa ammattimaiseen suuntaan.

Ohjelmasta hyötyvät niin pk-yritykset kuin Stora Ensokin. Koulutus auttaa urakoitsijoita noudattamaan vaadittuja standardeja, parantamaan niin omaa kuin työntekijöidensä taloudellista asemaa sekä luomaan kokonaan uusia työpaikkoja Guangxissa. IFC:n ja Stora Enson yhteisen tavoitteen mukaisesti ohjelman odotetaan synnyttävän tuhansia tai jopa kymmeniä tuhansia työpaikkoja Guangxin alueelle. Stora Ensolle ohjelma takaa tulevaisuudessa ammattitaitoisen, vakaan ja luotettavan urakoitsijapohjan, joka toimii yhtiön asettamien yritys vastuustandardien mukaan. Kaiken kaikkiaan ohjelma auttaa Stora Ensoa ja pk-yrityksiä luomaan yhdessä pitkäkestoisia liikesuhteita, joista molemmat osapuolet hyötyvät.

Vuorovaikutteisella päätöksenteolla kohti globaalia vastuullisuutta

*Minna Lammi ja Mikko Rask, Kuluttajatutkimuskeskus**

Johdanto

Globaali vastuullisuus edellyttää vuorovaikutteista päätöksentekoa yhteiskunnan eri toimijoiden välillä. Ilmastonmuutoksenhallinta on tästä hyvä esimerkki. Se on globaali ongelma, johon tarvitaan globaalia päätöksentekoa. YK:n ilmastonmuutoskonferenssit ovat olleet keskeisin hallitusten välinen neuvottelufoorumi. Vaikka poliittisten päättäjien ja avustavien virkamiesten osallistuminen neuvotteluihin on välttämätöntä, se ei kuitenkaan tarjoa riittävää pohjaa niiden ongelmien ratkaisemiseen, jotka koetaan tärkeinä ruohonjuuritasolla. Vuorovaikutteisella päätöksenteolla on pyritty laajentamaan päätöksenteon tietopohjaa ja kehittämään avointa ja vastuullista hallintokulttuuria kansallisen ja paikallisen tason päätöksenteossa (ks. myös Lammi & Rask 2008). Tarkastelemme artikkelissamme esimerkkiä, jossa samaa lähestymistapaa on ensi kertaa sovellettu globaaliin päätöksentekoon. Vuorovaikutteisen päätöksenteon kehittäminen globaalilla tasolla on hankalaa ja monimutkaista, mutta kuten esimerkkinne osoittaa, se on myös toteutettavissa oleva ja välttämätön tehtävä, jos demokratiaa halutaan kehittää ja laajentaa kansainvälisessä päätöksenteossa.

Ilmastonmuutos ja kansalaisliikkeet globaalin päätöksenteon haastajina

Ilmaston lämpenemisestä ja kansalaisten osallistumisesta siihen liittyvään julkiseen päätöksentekoon

puhutaan nyt ympäri maailmaa. Toisaalla tehdään laskelmia ilmastonmuutokseen sopeutumisesta; toisaalla kehitetään menetelmiä hallinnon avoimuuden lisäämiseksi. Joskus nämä kaksi toimintoa kohtaavat: valmisteilla olevassa valtioneuvoston ilmasto- ja energiapolitiikkaa koskevassa tulevaisuusselonteossa tavoitellaan “edelläkävijyyttä osallistumisessa” (ks. lisää Tulevaisuusselonteko ilmasto- ja energiapolitiikasta <http://www.vnk.fi/hankkeet/tulevaisuusselonteko/fi.jsp>).

Ilmastonmuutos on globaali ongelma, joten siihen tarvitaan kansallisten ponnistelujen lisäksi globaaleja ratkaisuja. Keskeinen kansakuntien välinen neuvottelufoorumi ovat YK:n ilmastonmuutoskonferenssit (ks. lisää <http://www.unfccc.int/2860.php>). Kööpenhaminassa vuoden 2009 lopussa pidettävässä konferenssissa on päätettävä uudesta vuoden 2012 jälkeisestä ja Kiotoa laajemmasta ilmasopimuksesta. Neuvotteluihin osallistuu ministereitä ja viranomaisia 189 maasta. Mukana on lisäksi suuri joukko tarkkailijoita ja osallistujia, jotka edustavat kansainvälisiä ja kansallisia järjestöjä sekä mediaa. Esimerkiksi Babililla viime vuonna toteutuneessa konferenssissa heitä oli yli 10 000.

Vähemmän pohdittu kysymys on, tarvitaanko kansalaisten osallistumista myös globaalissa päätöksenteossa. Länsimaissa yksilöiden ja valtiollisten yhteisöjen suhteet perustuvat edustuksellisen demokratian periaatteisiin, mutta globaalissa päätöksenteossa tällaista mallia ei ole käytössä. Välillisesti kansalaiset

* Kuluttajatutkimuskeskus toimii työ- ja elinkeinoministeriön alaisuudessa. Tutkimuskeskuksen tehtävänä on edistää kuluttajien hyvinvointia tuottamalla ja välittämällä tietoa kulutusyhteiskunnan muutos- ja riskitekijöistä sekä vahvistamalla kuluttajan näkökulmaa yhteiskuntapolitiikassa ja markkinoilla.

ovat tietenkin mukana myös globaalissa päätöksenteossa, kun vaaleissa valitut valtiojohtajat neuvottelevat päätettävänä olevista kysymyksistä.

Politiikasta vieraantumisen on kannettu julkisessa keskustelussa viime vuosina paljon huolta. Erityisesti on huolehdittu siitä, että vaaleihin osallistuminen ei kiinnosta, vaikka poliittiset kysymykset sinällään kiinnostavatkin kansalaisia. Keskusteluissa demokratian toimivuudesta onkin usein esitetty vaatimuksia edustuksellisen demokratian täydentämisestä suoran demokratian elementeillä, esimerkiksi kansanäänestyksillä. Demokratiavajeen pohdinnan lisäksi globalisoituminen herättää kysymyksen valtioiden merkityksestä tärkeimpänä päätöksenteon yksikkönä. Jos kansallisen päätöksenteon autonomisuus heikentyy, heikentyykö myös demokraattisuus (esim. Held 1995, 1999)? Kansalaisten vallan nähdään kaventuvan, jos globaali kehitys siirtää päätöksenteon poliittisen päätännän ulottumattomiin esimerkiksi pelkästään markkinoille. Tätä keskustelua on käyty Suomessakin niin ympäristökysymysten kuin Euroopan unioniin liittymisen yhteydessä.

Poliittiset puolueet puoluekentän eri laidoilla tähdentävät kansalaisten osallistumisen tärkeyttä ja merkitystä demokratian toteutumisessa ja kehittämisessä. Jos demokratian kehittymisen keskeisenä ratkaisuna nähdään kansalaisten osallistumisen lisääminen, silloin myös globaalit ongelmat ja globaali päätöksenteko vaativat valtioiden välisten sopimusten lisäksi kansalaisten osallistumista.

Ratkaisuja tähän on etsitty muun muassa tietoteknologian keinoin (esim. Häyhtiö 2004; Häyhtiö & Rinne 2007).

Monet ihmisoikeuksiin ja ympäristökysymyksiin keskittyneet kansalaisjärjestöt ovat tarjonneet kansalaisten mielipiteille ja vaikuttamisyrityksille kanavia jo vuosia. Tietotekniikan kehitys on kuitenkin avanut myös uusia mahdollisuuksia globaaleille kansalaisliikkeille. Muiden muassa ”Avaaz.org” –niminen globaali verkkoliike, jonka jäseniksi on kirjautunut reilun vuoden sisällä yli 3,2 miljoonaa ihmistä ympäri maapalloa, pyrkii tuomaan kansalaismielipidettä esiin ja yrittää saada ympäristöön ja ihmisarvoon liittyvät kysymykset virallisen päätöksenteon esityslistalle (<http://www.avaaz.org/en/>). Globaalin kansalaismielipiteen merkitys nähtiin esimerkiksi, kun Avaaz.

org vaikutti ”mainoksellaan” ja 90 000 jäsenensä vetoamalla Japanin ilmastopolitiikkaan ja maan vuoden 2020 päästökaartioiden määrittelyyn. Myönteisen kannan kansalaisten vaikutusmahdollisuuksiin ilmastomuutoksen torjunnassa on ottanut myös internetin välityksellä leviävä ”Carrotmob” –kampanja (<http://www.carrotomb.org/make-itrain.html>), jossa rohkaistaan kuluttajia kilpailuttamaan ryhmänä oman paikkakuntansa kauppoja: mikä niistä satsaa eniten energiatehokkuuteen?

Spontaanit kansalaisliikkeet nostavat usein esille tärkeitä, mutta päätöksenteossa laiminlyötyjä ongelmia. Poliittiset puolueet eivät modernissa maailmassa välttämättä ole parhaita tahoja kansalaisten mielipiteiden välittämisessä, koska vaaleissa valitut edustajat tulevat ”eri maailmasta” kuin valtaosa äänestäjistä. Vaaliagendat muokataan maltillisiksi, jotta ne eivät ärsytä keskivertoäänestäjää. Poliitikan toimivuuden takia puolueet esiintyvät konsensusuhakuisesti varmistukseen toiminnan mahdollisuudet käytännön politiikassa (ks. Häyhtiö & Rinne 2007). Uudet poliittiset liikkeet ja verkostot ovatkin olleet keskeisiä uusien poliittisten teemojen esiintuojia (Heller & Fehér 1988).

Internetin ja muun uuden teknologian avulla järjestöt tuottavat tehokkaasti ja ajantasaisesti tietoa ongelmista, joita myös hallinto on ratkomassa. Päätöksenteosta on tullut entistä monimutkaisempaa, koska tiedon ja asiantuntijoiden määrä on lisääntynyt ja koska yhteiskunnan rooli on kasvanut voimakkaasti pelkästä yövahdista lähes kaikille elämänalueille. Viranomaisten on siksi lähes mahdotonta löytää kestäviä ratkaisuja pelkän sisäisen selvitystyön pohjalta. Tarvitaan vuorovaikutteista päätöksentekoa, jossa tiedostetaan vaihtoehtoiset näkökulmat ratkaistaviin ongelmiin. Valitut tavoitteet ja toimenpiteet on perusteltava ja arvioitava julkisesti, ja niitä on voitava tarvittaessa tarkistaa. Laajan yleisen hyväksynnän saaminen päätöksenteolle vaatii sekin kansalaisten mielipiteiden ottamista huomioon. Tässä piilee tosin se vaara, että demokratian laajentamishankkeilla saatetaan toisinaan olla tavoitteina hyväksynnän hankkiminen sellaisellekin päätöksenteolle, joka ei aidosti pyri vuorovaikutteisuuteen.

Kohti globaalia vuorovaikutteista päätöksentekoa

Kansalaisaktiivisuuden lisäksi ”ylhäältä päin”, hallinnon itsensä tai tutkimuslaitosten järjestämät osallistumishankkeet ovat yksi tapa lisätä päätöksenteon vuorovaikutteisuutta. Erilaiset kansalaisista ja sidosryhmiä kootut raadit ja paneelit auttavat ennakoimaan julkisten päätösten ongelmia ja etsimään niihin ratkaisuja. Päätöksentekoa tukevia osallistumismenettelyjä, kuten konsensuskonferensseja, kansalaisraateja, tulevaisuusverstaita, Delfoi-kyselyjä, fokusryhmäkeskusteluja jne. on kehitetty aktiivisesti muiden muassa teknologian arviointi- ja ennakoititoiminnan (ks. esim. Martin 1996; Joss & Bellucci 2002), tulevaisuuden tutkimuksen (Asselt ym. 2001; Glenn 2003) ja riskien hallinnan (Jaeger ym. 2001; Renn 2008) yhteyksissä. Parhaimmillaan vuorovaikutteiset menettelyt voivat johtaa paremmin informoituihin, sosiaalisesti hyväksyttäviin ja entistä demokraattisempiin päätöksiin. Kansallisella – ja aivan erityisesti lähidemokratiatasolla – osallistuminen onkin alettu ottaa vakavasti, kuten alussa mainitussa ilmasto- ja energiaselontekotyössä tai kunnallisen demokratian kehittämishankkeissa.

Aivan viime vuosina on nähty myös osallistumishankkeiden kokeiluja Euroopan unionin alueella. Esimerkkejä näistä ovat EU-hanke, jossa kymmenen alueellista kansalaispaneelia visioivat Euroopan haja-asutusalueiden tulevaisuutta ja laativat suosituksia EU:n päätöksentekijöille (<http://www.citizenshippanel.eu>), ”Meeting of Minds” – hanke (<http://www.meetingmindseurope.org/europe>), jossa 126 satunnaisesti valittua kansalaista kymmenestä Euroopan maasta laativat kannanottonsa neurotieteiden vaikutuksista ja sen kehittämiseen liittyvistä kysymyksistä sekä belgialaisen King Bauduinin – säätiön koordinoima hanke, jossa 1 800 kansalaista 27 Euroopan maasta kehittivät suuntaviivoja Euroopan tulevaisuudelle (<http://www.european-citizens-consultations.eu>). Suuren mittakaavan osallistumishankkeet vaativat paljon julkista rahoitusta, joten niiden vaikutuksia ja hyödyllisyyttä on myös arvioitu systemaattisesti (Goldschmidt & Renn 2006; Selke ym. 2007; Goldschmidt ym. 2008). Ainakin toistaiseksi arvioinnit ovat antaneet kokeiluista varsin

myönteisen kuvan, sillä hankkeet ovat saaneet osallistujilta myönteistä palautetta, tuoneet uusia aiheita päättäjien tietoisuuteen ja ainakin jossain määrin herättäneet median kiinnostusta tiedettä, teknologiaa ja Euroopan tulevaisuutta koskeviin kysymyksiin.

Kansalaisten osallistuminen aletaan ehkä pikku hiljaa ottaa vakavasti myös globaalilla tasolla. Kööpenhaminan ilmastokonferenssia varten on käynnistetty hanke, jolla pyritään järjestämään ”globaali kansalaiskeskustelu” ilmastonmuutospolitiikasta. World Wide Views on Global Warming (WWViews)-hankkeen (<http://www.wwviews.org>) panivat alulle Tanskan Kulttuuri-instituutti ja sikkäläinen teknologian arviointi-instituutti, Teknologirådet.

Hankkeen idea on yksinkertainen. Tavoitteena on tarjota kansalaisille ympäri maailmaa mahdollisuus vaikuttaa ilmastoneuvottelujen keskeisiin ratkaisuihin. Hankkeen yhteydessä järjestetään sadan hengen kansalaispaneelija mahdollisimman monessa maassa ja maanosassa. Kansalaispaneelit saavat saman määrän taustainformaatiota, keskustelevat samoista ilmastonmuutuskysymyksistä ja -ongelmista, ja lopuksi äänestävät ja esittävät perustelunsa toimille, joihin heidän mielestään tulisi ensi sijassa ryhtyä. Paneelit järjestetään pari kuukautta ennen Kööpenhaminan ilmastomuutoskonferenssia, ja tulokset vertailuineen julkaistaan heti hankkeen kotisivuilla. Kansalaispaneelien perimmäisenä tarkoituksena on tällä tavalla tuoda eri maiden kansalaisten näkemyksiä päättäjien tietoon hyvissä ajoin ennen kokousta. Poliittiset päättäjät voivat siten puntaroida näkemyksiään myös kansalaispaneelien esittämien näkemysten valossa.

Demokraattisissa maissa on totuttu siihen, että kaikilla on mahdollisuus vaikuttaa antamalla vaa-leissa äänensä. Kansalaispaneelissa ei kuitenkaan noudateta ääniä ja kansalainen-periaatetta, vaan niihin valitaan kustakin maasta mahdollisimman monipuolinen otos edustamaan sen eri väestö- ja sosiaali-ryhmiä. Sadan hengen paneeli ei luonnollisesti riitä edustamaan jonkin maan poliittista mielipiderakennetta; se on kuitenkin riittävän laaja välittääkseen kuvan keskeisistä yksimielisyyksistä ja mielipideroista. Paneelikeskustelut voivat myös nostaa esiin päätöksenteossa laiminlyötyjä teemoja ja kysymyksiä ja tätä kautta laajentaa päätöksenteon tietopohjaa.

Lopuksi

Demokratian kehittäminen niin paikallisesti kuin globaalistikin ei voi olla vain kansalaisaktivistien harjoituksia. Myös hallinnon ja julkisen vallan on omalta osaltaan pyrittävä kehittämään osallistavaa hallintokulttuuria ja aitoa yhteistyötä ja vuoropuhelua kansalaisten kesken. Siksi myös hallinnon itsensä kehittämä globaali osallistumishanke on tervetullut. Sen kehittäminen on toki monimutkaista, haastavaa ja epävarmuuksia sisältävää. Haasteet liittyvät muiden muassa seuraaviin kysymyksiin: Kuinka saadaan kaikki maanosat ja mahdollisimman moni maa sitoutumaan hankkeeseen? Miten varmistetaan, että mukana olevat organisaatiot ovat puolueettomia ja kykenevät pätevästi analysoimaan ja raportoimaan kansalaiskeskustelut englanniksi? Onnistutaanko kehittämään tietojärjestelmä, jolla tulokset saadaan nopeasti kaikkien tietoon? On olemassa vaara, ettei hankkeella pystytä vaikuttamaan ilmastonmuutosneuvotteluihin, vaan siitä tulee kallis sosiaalinen koe, joka vie kiinnostuksen kehittää globaaleja päätöksenteon välineitä. Epävarmuuksista huolimatta kaikki kutsutut tahot ovat lähteneet mukaan hankkeeseen. Koko maapallolle tärkeästä aiheesta on kuultava ihmisiä ympäri maailmaa.

Kirjallisuus

- Asselt, M. B. A., J. Mellors, N. Rijkens-Klomp, S. C. H. Greenew, K. G. P. Molendijk, P. J. Beers & P. Notten (2001). Building Blocks for Participation in Integrated Assessment: A Review of Participatory Methods. ICIS, International Centre for Integrated Studies. Maastricht.
- Glenn, J. C. (2003). Participatory Methods. Teoksessa J. C. Glenn & T. J. Gordon. (toim.): Futures Research Methodology - version 2.0. American Council for the United Nations University. Washington D. C.
- Goldschmidt R., O. Renn & S. Köppel (2008). European Citizens' Consultations Project. Final Evaluation Report. Institut für Sozialwissenschaften, Stuttgart.
- Goldschmidt, R. & O. Renn (2006). Meeting of Minds - European Citizens' Deliberation on Brain Sciences. Institut für Sozialwissenschaften, Stuttgart.
- Held, D. (1995). Democracy and the global order: from the modern state to cosmopolitan governance. Stanford University Press, Cambridge.
- Held, D. (1999). Models of Democracy (second edition). Polity Press, Cambridge.
- Heller, A. & F. Fehér (1988). The postmodern Political condition. Basil Blackwell, Cambridge.
- Häyhtiö, T. (2004). Tietoyhteiskunta identiteettiprojektina - demokraattinen kansalaisuus verkossa. Poliitikka 46 (4) 277–291.
- Häyhtiö, T. & J. Rinne (2007). Satunnaisesta politiikosta refleksiiviseksi toimijaksi - Poliittisen osallistumisen muutoksesta. Poliitikka 49 (2) 76–91.
- Jaeger, C., O. Renn, E. Rosa & T. Webler (toim.) (2001). Risk, Uncertainty, and Rational Action. Earthscan Publications Ltd. London and Sterling, London.
- Joss, S. & S. Bellucci (toim.) (2002). Participatory Technology Assessment. European Perspective. Centre for Study of Democracy, London.
- Lammi, M. & M. Rask (2008). Globaali kansalaiskeskustelu herää. Helsingin Sanomat 1.6.2008 julkaistu vieraskynä-artikkeli.
- Martin, B. (1996). Technology Foresight: A review of recent government exercises. OECD STI Review, Special Issue on Government Technology Foresight Exercises: 17: 15–50.
- Renn, O. (2008). Risk Governance. Coping with Uncertainty in a Complex World. Earthscan. London.
- Sellke, P. O. Renn, C. Cornelisse & A. Windaus (2007). European Citizens' Panel. Final Report of the External Evaluation. Institut für Sozialwissenschaften, Stuttgart.

3 Median rooli vastuullisuuteen kasvamisessa

Johdanto

Liisa Rohweder

Mediakasvatus globaalin vastuun edistämiseksi

Hanna Niinistö, Aikakausmedia ja Juha Suoranta, Tampereen yliopisto

Yritysvastuun haasteita globaalissa mediayhteiskunnassa

Maria Joutsenvirta, Helsingin kauppakorkeakoulu

Media maailmankuvamme rakentajana

Iikka Vehkalahti, Yleisradio

Ympäristötoimittaja – herättäjä vai vaikuttaja?

Kari Rissa, Ympäristötoimittajat ry

Johdanto

Median rooli vastuullisuuteen kasvamisessa

Liisa Rohweder

Keskeisiä globalisaatioprosessin ilmentymiä ovat lisääntyneet informaatiovirrat ja niiden mukanaan tuomat kulttuuriset, yhteiskunnalliset ja sosiaaliset vaikutukset. 1990-luvulla räjähdysmäisesti kehittynyt tieto- ja viestintäteknikka on mahdollistanut nopean tiedonsaannin maapallon eri osista. Internetin avulla voimme seurata esimerkiksi ympäristökatastrofien etenemistä reaaliaikaisesti. Media myös muokkaa jatkuvasti käsityksiämme maailman tilasta sekä erilaisista kulttuureista ja toimii siten yhtenä keskeisenä arvokasvattajana.

Luvussa nousee esille, että globaalın vastuun näkökulmasta on ensinnäkin tärkeää, että mediassa tarjotaan tietoa monesta eri näkökulmasta, ja että asioita tarkastellaan rakentavan kriittisesti. Toiseksi, globaaliin vastuuseen liittyviä asioita tulisi käsitellä muihin yhteiskunnallisiin asioihin integroituna eikä sirpaleisesti omilla palstoillaan. Esimerkiksi yritysten aiheuttamien ympäristövaikutusten uutisointi päivälehdessä erillisillä ympäristösivuilla ei edistä lukijoiden kykyä hahmottaa ympäristövaikutusten yhteyttä taloudellisiin ja sosiaalisiin näkökohtiin. Kolmanneksi, uutisoinnissa olisi hedelmällistä keskittyä entistä enemmän ratkaisukeskeisiin lähestymistapoihin, jolloin huomiota kiinnitetään positiivisiin esimerkkeihin, joilla ongelmat voidaan saada hallintaan. Esimerkiksi köyhyyteen tai ilmas-

tonmuutokseen liittyvä uutisointi on usein hyvin ongelma-keskeistä. Pelkkien ongelmien esittäminen voi aiheuttaa voimattomuuden tunnetta ja johtaa ajatuksiin, että onko mitään enää tehtävissä.

Mediassa on käsitelty globaaleja kysymyksiä jo kauan. Media laajensi kuvaamme maailmasta ja erityisesti kehityksimaista 1960- ja 1970-luvuilla, kun alettiin puhua kansainvälisestä solidaarisuudesta. Maailmassa tapahtuneet muutokset 1980-luvun lopulla ja 1990-luvun alussa toivat mediaan ihmisoikeuksiin, kestävään kehitykseen, suvaitsevaisuuteen, kansainväliseen turvallisuuteen ja lopulta globalisaatioon liittyviä teemoja. Maahanmuuton lisääntyessä 1990-luvun alusta lähtien kansainvälisyys alkoi näkyä selvemmin myös suomalaisessa katukuvassa. Maahanmuuttajien ja suomalaisten välisistä konflikteista on uutisoitu ja kirjoitettu yhä kiihtyvään tahtiin, eikä aina siten, että se olisi lisännyt erilaisuuden hyväksymistä tai positiivisia asenteita monikulttuurisuutta ja suvaitsevaisuutta kohtaan. Kysymys on näkökulmasta tai painotuseroista. Medialla on käytettävissään monipuolinen työkalupakki kansalaisten yhteiskunnallisen tietoisuuden lisäämiseksi. Tekemillään valinnoilla media voi lisäksi edistää niin kansalaisten kuin myös esimerkiksi elinkeinoelämän halukkuutta työskennellä oikeudenmukaisemman yhteiskunnan ja maailman puolesta.

Mediakasvatuspäällikkö Hanna Niinistö Aikausmediasta ja professori Juha Suoranta Tampereen yliopistosta aloittavat luvun kirjoittamalla ensin median ja globalisaation välisestä suhteesta ja sen jälkeen mediakasvatuksen roolista länsimaisessa yhteiskunnassa. He nostavat esille muun muassa sen, että mediakasvattajien tulee nähdä tehtävänsä ”kulttuurisesti muuttuvana prosessina” ja olla tietoisia siitä, että media on arvosidonnaista. Niinistö ja Suoranta lähestyvät mediakasvatuksen globaaliin vastuuseen liittyviä prosesseja viisikohtaisen ”kulttuurin” kierroksen avulla. He jaksavat näin ollen mediakulttuurin mediatuotteiden tuotantoon, markkinointiin, tuotteisiin, kulutukseen ja itse tekemiseen. Mediakasvatuksen merkitys globaalin vastuun näkökulmasta liittyy Niinistön ja Suorannan mukaan näihin viiteen ulottuvuuteen, koska niiden avulla mediakulttuurin oppimäärä välittyy kasvattajille ja kasvatettaville. Ne pitävät toisin sanoen sisällään mediakulttuurin ”julkisen opetus suunnitelman”.

KTT Maria Joutsenvirta Helsingin kauppakorkeakoulusta lähestyy median roolia globaaliin vastuuseen kasvamisessa elinkeinoelämän näkökulmasta. Vaikka globalisaation ja yhteiskunnan medioitumisen on nähty synnyttävän yhtenäistä globaalia kulttuuria ja eräänlaista maailmankansalaisuutta, globaalilta verkostoyhteiskunnalta puuttuu yhteisiin perinteisiin sidottu arvo- ja normipohja, joka säätelisi yritysten toimintaa samalla tavalla kuin kansalliset kulttuurit. Globaalissa taloudessa yrityksillä on kasvava riski joutua konfliktiin kansalaisten oikeudenmukaisuuskäsitysten kanssa missä tahansa maassa tai maanosassa ne sitten toimivatkin.

Huoli globaalin talouden ja monikansallisten liiketoimien negatiivisista seurauksista on viime vuosina jatkuvasti lisääntynyt. Yhteiskunnan medioituminen on lisännyt erilaisten intressiryhmien mahdollisuuksia tuoda julki yritysten toimiin liittyviä epäkohtia ja pakottaa läpinäkyvyyttä niiden toimintaan. Yritysten tekemiltä ratkaisuilta vaaditaan yhä useammin yhteiskunnallista ja eettistä oikeutusta.

Joutsenvirta aloittaa artikkelinsa kirjoittamalla yritysten toimien puutteellisesta säätelystä globaalissa toimintaympäristössä ja keskittyy sen jälkeen käsittelemään yritystoimien lisääntynyttä kiistanalaisuutta globaalissa ja medioituneessa yhteiskunnassa pohtien samalla minkälaista uutta osaamista tämä yritysiltä

edellyttää. Kansalaisaktivistien ohella toimittajat voivat toimia yritysmaailman kriitikkoina ja vastuulisten toimintamallien eteenpäin viejinä. Mediassa käsiteltävillä kiistoilla ja asioiden määrittelykampanjoilla on Joutsenvirran mukaan yhä merkittävämpi vaikutus kansalaisten ajattelu- ja toimintatapoihin, sillä nyky-yhteiskunnassa suuri osa poliittisesta keskustelusta ja mielipiteenvaihdosta käydään nimenomaan mediassa. Yritykset tarvitsevatkin yhä enemmän kulttuurista ja poliittista taitoa neuvotella muiden yhteiskunnallisten toimijoiden kanssa siitä, miten globaalista taloudesta saatavia hyötyjä voidaan toteuttaa ja jakaa oikeudenmukaisesti.

TV tuottaja Iikka Vehkalahti Yleisradiosta kirjoittaa artikkelissaan median roolista suomalaisten maailmankuvan rakentajana. Lisäksi hän antaa kolme esimerkkiä siitä, kuinka median avulla voidaan vaikuttaa globaalin vastuuntunnon herättämiseen. Vehkalahten mukaan median tulisi herättää meissä ensisijaisesti globaaliin vastuuseen liittyviä kysymyksiä, eikä niinkään antaa valmiita vastauksia. Lisäksi tärkeää on osoittaa, etteivät esimerkiksi ympäristöongelmat tai ihmisten hyvinvointiin liittyvät ongelmat ole irrallisia, vaan että ne liittyvät kestävän kehityksen kaikkiin ulottuvuuksiin.

Vapaa ympäristötoimittaja, Ympäristötoimittajat ry:n puheenjohtaja, Kari Rissa päättää luvun pohtimalla ympäristötoimittajan roolia ja mahdollisuuksia vaikuttaa käytännön tasolla keskeisiin kestävän kehityksen haasteisiin. Hän kirjoittaa omakohtaisen tarinan toimittajanurastaan ja siitä, miten yhteiskunnan suhtautuminen ympäristöongelmiin ja kestävään kehitykseen on kehittynyt 70-luvulta tähän päivään. Rissa peräänkuuluttaa ympäristöjournalismin tärkeyttä keskeisten globaaliin vastuuseen liittyvien haasteiden, kuten ilmastonmuutoksen, torjunnassa ja nostaa toisaalta esille tiedotusvälineiden haluttomuuden palkata päätoimisia ympäristötoimittajia.

Kirjan tämän osion artikkelit osoittavat, että medialla on keskeinen rooli informaalisena globaalikasvatuksen areenana. Median vaikutukset näkyvät tiedollisella, toiminnallisella ja emotionaalisella tasolla. Onnistuessaan media auttaa meitä hahmottamaan ja tarkastelemaan maailmaa eri näkökulmista sekä lisää taitoamme eläytyä toisenlaisissa olosuhteissa elävien ihmisten osaan.

Mediakasvatus globaalin vastuun edistämässä

Hanna Niinistö, Aikakausmedia ja Juha Suoranta, Tampereen yliopisto*

Globalisaatio välittyneen viestinnän yhteissummana

Keskusteltaessa yhtä aikaa mediakasvatuksesta ja globaalista vastuusta, on hyödyllistä tehdä muutamia käsite-erotteluja ja määritelmänomaisia luonnehdintoja. Ennen kaikkea on ymmärrettävä globalisaation historiallisuus: globalisaatio on ilmiönä vanha, kun se käsitetään esimerkiksi informaation, ihmisten ja tavaroiden liikkumiseen ja omistukseen liittyväksi taloudelliseksi, kulttuuriseksi, sosiaaliseksi tai sotilaalliseksi toiminnaksi. Niin kutsutusta globalisaatiokriittisestä näkökulmasta, jossa korostetaan kulttuurien monimuotoisuutta ja ihmisten tasa-arvoisuutta, globalisaation käsite nähdään kiertoilmauksena imperialismille. Erityisesti taloudellisen globalisaation kannattajat puolestaan pitävät globalisaatiota, yhdessä niin kutsutun vapaan markkinatalouden kanssa, kaikkien tasa-arvoisia mahdollisuuksia lisäävänä ideologiana. Joka tapauksessa globalisaatiolla viitataan yleisesti joihinkin sellaisiin ilmiöihin ja prosesseihin, jotka koskevat kaikkia ja joilla on vaikutusta kaikkiin. Hyvinkin paikallisilla tapahtumilla voi olla maailmanlaajuisia vaikutuksia ja päinvastoin; ikään kuin perhosen siivenisku yhtäällä pystyisi ai-

heuttamaan myrskyn toisaalla. Vastaavasti kysymys globaalista vastuusta koskee kaikkia ja kytkeytyy niihin arvoihin ja päämääriin, joilla globalisaatiota ja mediakasvatusta halutaan edistää tai jarruttaa.

Mediakasvatuksen näkökulmasta globalisaation prosesseissa korostuvat informaatiovirtoihin ja informaation sisältöihin sekä niiden käyttöön liittyvät kysymykset. Yksi keskeisistä globalisaatioprosesseista liittyikin juuri mediakulttuuriin, eli kaikkien viestintään ja siihen välittyneeseen kulttuuriseen, yhteiskunnalliseen ja sosiaaliseen informaatioon, josta mediakasvatuksessa ollaan kiinnostuneita. Haluamme korostaa, että mediakulttuuri koskettaa kaikkia, vaikka se suurelta osin onkin tuotettu lännessä (vrt. esim. intialainen Bollywood-viihde), ja että mahdollisuudet käyttää mediaa (vastaanottaa, saada tietoa, osallistua, vaikuttaa) ovat ratkaisevan erilaiset eri puolilla maailmaa.

Kulttuurin medioituminen on luonut uudenlaisen keskeisen oppimisen ja toiminnan ympäristön, mediakulttuurin. Se on vetovoimainen ja pysyvä

* Aikakausmedia on aikakauslehtijulkaisijoiden toimialayhteisö, jonka jäseninä ovat kaikki merkittävät aikakauslehtikustantajat Suomessa. Aikakausmedia turvaa ja kehittää jäsentensä toimintaedellytyksiä ja yksi sen erityistehtävistä on edistää lasten ja nuorten medialukutaidon kehittymistä.

oppimisympäristö jatkuvasta muodonmuutoksestaan huolimatta. Mediakulttuurissa on pedagogista latausta. Tämä kulttuurin pedagogiikka haastaa muodollisen oppimisympäristön kulttuurisen merkityksen tai on vähintään merkittävä kasvattaja sen rinnalla. Mediakulttuurin kasvatukselliset vaikutukset ovat usein erisuuntaisia virallisten opetussuunnitelmien kanssa. Kasvatuksen kannalta olennaista mediakulttuurin määrittelyssä on mediasisältöjen eli medioiden välittämän informaation määrän kasvu ja se, miten kasvu haastaa perinteisen kulttuuriperinnön ja sen välitystavat. (Suoranta 2003: 9–13, 181; Suoranta & Ylä-Kotola 2000: 62–63.) Kuten kriittiset kasvatustieteilijät Ramin Farahmandpur ja Peter McLaren toteavat:

Uusien mediatekniologioiden ja populaarikulttuurin puristuksessa oppilaiden on opittava monia erilaisia lukutaitoja. Perinteisen lukutaidon ohella he tulkitsevat usein opettajiensa avustuksella mainoksia ja liikkuvaa kuvaa tiedostaen jo ennen ammattikasvattajia median kasvattavuuden. Media toimii yhteiskunnassa 'jatkuvassa liikkeessä' olevana kasvattajana. Käytämme tätä termiä kuvataksemme sitä, kuinka sekä printti- että elektroninen media tuottavat jatkuvalla syötöllä merkkejä, symboleita ja representaatioita. Nämä representaatiot tuotetaan tietyissä konteksteissa ja sosiaalisissa tuotantosuhteissa. Ja vaikka niiden merkityksiä ei ole löyty ennalta lukkoon, ihmiset lukevat niitä omista elämäshistoriallisista ja muista lähtökohdistaan ja taustoistaan, niiden tarkoituksena on joka tapauksessa opettaa tiettyjä asioita. Ne sekä vahvistavat vakiintuneita merkityksiä ja ideologisia tavoitteita että luovat uusia. Ja vaikka kaikista representaatioista kiistellään, ne kuitenkin palvelevat hallitsevien ryhmien intressejä, mukaan lukien korporaatiot. Korporaatioiden yhtenä päämääränä on tehdä oppilaista passiivisia kuluttajakansalaisia. Se tapahtuu korvaamalla oppilaiden omat arvot ja uskemukset kulutus- ja bisnesmyönteisellä ideologisella arvopaketilla, jolla "tasapainotetaan" korporaation talousagenda piilottaen sen todellinen tarkoitus oppilaiden jokapäiväisen arvojenmuodostuksen lähteenä. (Farahmandpur & McLaren 2001.)

Samalla kun suuryhtiöiden hyväntahdoneleisiin ja "globaalinvastuun" kaltaisiin iskulauseisiin on suhtauduttava epäillen ja niiden edellyttämällä kriit-

tisyydellä, on painotettava (media)kasvatuksen yleistä tehtävää eettismoraalisen ajattelun ja toimintatapojen vahvistajana (Suoranta 2003: 193). Olennainen kysymys on, millä tavoin mediakasvatuksella on mahdollista tukea eettisesti ja moraalisesti kestävien valintojen tekemistä ja globaaliin vastuuseen kasvamista. Eettisyydellä tarkoitetaan tässä arvoja, käsityksiä oikeasta ja väärästä, hyvästä ja pahasta ja sitä, miten mediapedagogisen ajattelun ja toiminnan avulla tuetaan valintoja; moraalit taas kiinnittyy yksilön tekemiin valintoihin käytännön elämässä. Eettinen ja moraalinen ovat aina yhteydessä yhteiskuntarakenteellisiin ja -poliittisiin kysymyksiin, ja ovat tätä nykyä saaneet maailmanlaajuiset mittasuhteet. Silti mediakasvatustoiminnassa on aina otettava huomioon paikalliset olosuhteet: millaisessa yhteiskuntapolitisessa tilanteessa mediakasvatus milloinkin tapahtuu, tai on ylipäätään mahdollista?

Mediakasvatus osana länsimaista ajattelua

Mediakasvatusta ja globaalia vastuuta tarkasteltaessa on tiedostettava kirjallisen kulttuurin alkulähteet sekä länsimaisen kulttuurin perusteet. Siksi tarkastelemme aluksi lyhyesti länsimaisessa ajattelussa ja maailmankuvassa 1600-luvulla tapahtuneita muutoksia, koska ne aloittivat kehityksen, jonka tulos nykyinen maailmamme on. Tämän näkökulman esiin tuominen antaa mahdollisuuden pohtia mediakasvatuksen tehtäviä nykyisessä globaalissa maailmassa. Ajatus on siis se, että mediakasvatus on osa länsimaista ajatteluperinnettä, ja myös sen "emansipatoristen" tavoitteiden on oltava uudelleen arvioinnin kohteena globaalissa maailmassa.

Länsimaisen mediakasvatuksen historia liittyy 1600-luvulla alkaneeseen muutokseen renessanssista uuden ajan tieteelliseen ajatteluun. Tuolloin tapahtui siirtymä suullisesta kirjalliseen kulttuuriin: aikaisemman kiinnostuksen retoriikkaan, puhetaidollisen vakuuttelun taitoon, korvasi kiinnostus kirjoitettujen väittämien yleismaailmalliseen pätevytyteen, jonka katsottiin perustuvan väitelausien keskinäisiin suhteisiin. Toinen siirtymä tapahtui erityisestä yleispätevästä. Erityisesti Cambridgen platonikot tekivät 1600-luvun puolivälistä lähtien etiikasta abstraktin

teoretisoinnin kohteen, joka irrotettiin käytännössä ilmenevistä moraalisisista ongelmista. Siitä lähtien on otaksuttu, että etiikan kysymykset voidaan ratkaista nojautumalla ajattomiin ja universaaleihin periaatteisiin. Kolmas siirtymä merkitsi kiinnostuksen vaihtumista paikallisesta yleiseen. Oli pyrittävä etsimään yleisiä periaatteita rationaalisin ja systemaattisin menetelmin, joiden avulla yksittäistapaukset voitiin nähdä yleisen periaatteen ilmentyminä. Tapahtui myös siirtymä aikaan sidotusta horisontista ajattomaan horisonttiin. Kiinnostavia olivat paikallisesti tulkittujen ilmiöiden sijasta pysyvät rakenteet, joihin muuttuvat ilmiöt perustuivat. (Toulmin 1998.) Nämä siirtymät ovat muodostaneet mittasuhteiltaan ja merkitykseltään ylivoimaisen ajattelun ja maailmankuvan paradigman, joka on ohjannut inhimillistä toimintaa omaan aikaamme asti.

Näitä muutoksia ihmisen käsityksistä itsestään ja mahdollisuuksistaan maailmassa on toisinaan kutsuttu myös positivismiin kulttuuriksi. Sillä tarkoitetaan ajattelua, jonka mukaan vain mitattavissa olevasta voidaan saada tietoa erityisin mittaamistekniikoin. Mutta ennen muuta positivismiin kulttuurilla tarkoitetaan länsimaista kulttuurimuotoa, jonka ilmentymiä on löydettävissä useilta sosiaalisen todellisuuden ja kulttuurin alueilta mediakasvatus mukaan lukien.

Lähtökohtana positivismiin kulttuurissa voidaan pitää ajatusta tieteen eksaktista metodista, jonka avulla voidaan löytää teorioita, jotka selittävät tai tekevät ymmärrettäväksi inhimillisiä käytäntöjä. Tähän liittyy ajatus oman alansa kaikkientietävistä asiantuntijoista (ks. Bauman 1996), jotka metodisen tietämyksensä pohjalta omistavat avaimet muiden käytäntöjen selittämiseen, tai siihen miten pitäisi menetellä. Tätä jälkimmäistä kysymystä on totuttu käsittelemään käytännöllisen etiikan piirissä, jossa pidetään tärkeänä maailmankatsomuksen tiedollisten ja eettisten osien vuorovaikutusta arvostusten suunnatessa tiedonhankintaa tärkeinä pidetyille elämänalueille ja lisääntyneen tiedon auttaessa entistä paremmin arvioimaan toiminnan lähi- ja kaukovaihtuksia (Niiniluoto 1994: 59). Mediakasvatuksen alueella tällainen arvojen avulla tapahtuva tutkimuksen ja käytännöllisen toiminnan tiedostaminen ja suuntaaminen on tärkeää.

Positivismiin luoma asiantuntijakulttuuri pitää kuitenkin sisällään joitain piirteitä, joissa edes arvopohdinta ei auta, mikäli se toteutuu vallitsevan kulttuurin sisäisenä keskusteluna. Sisäinen keskustelu ei nimittäin välttämättä paljasta länsimaisen kulttuurin taipumusta universalisoida sen sisäistämiä käsityksiä todellisuudesta. Siksi globalisaatiota koskevassa keskustelussa on tuotu esiin monimuotoisiin elämäntapoihin ja kulttuureiden moninaisuuteen sisältyvä käytännöllinen viisaus. On alettu arvella, ettei inhimillistä toimintaa selittävä viisaus löydy länsimaista perua olevista suurista tai yhtenäisistä teorioista, puhumattakaan metodeista, vaan eri kulttuurien tuomista monimuotoisista inhimillisistä kuvakulmista erilaisiin inhimillisiin käytäntöihin.

Käytännöllistä viisautta ja paikallisia käytäntöjä painottava lähtökohta siis edellyttää, että perin juurien kyseenalaistetaan myös se länsimainen ajatteluperinne, jonka piirissä mediakasvatusta on kehitetty ja toteutettu. Tätä on painottanut portugalilais-syntyinen sosiologi Boaventura de Sousa Santosin kehittelemällään ”epistemologisella pluralismilla”: ”maailmassa on paitsi erilaista tietoutta, yhteiskuntia, elämää ja henkisyttä, myös monia erilaisia käsityksiä siitä, mitä pidetään tietona ja miten tieto varmennetaan” (Santos 2007: 12). Santosin ajatustavan mukaan mediakasvattajien olisi oltava kiinnostuneita näistä erilaisista maailman hahmotus- ja jäsennystavoista, ja pyrittävä ottamaan niistä selvää omassa työssään. Tämän pohjalta heillä on mahdollisuuksia tuoda esiin erilaisia tarkastelukulmia maailmaan, sekä koota ja jakaa eri puolilla maailmaa elävien ihmisten näkemyksiä ja kokemuksia, jotta nämä erilaiset käsitykset tulisivat ensin olemassa oleviksi ja sitten ne otettaisiin myös huomioon esimerkiksi juuri globaalia vastuuta koskevissa keskusteluissa.

Institutionaalisen mediakasvatuksen kannalta kysymys on siitä, kuinka nämä erilaiset kokemuksellisuudet osataan ottaa huomioon erilaisissa tilanteissa ja kulttuureissa. Kysymys on toisin sanoen kokemuksellisesta demokratiasta, jossa mikään inhimillisen kokemuksen alue ei ole toisen kokemuksen alueelta esitetyn kritiikin tai opiksi ottamisen ulottumattomissa. Epistemologisen pluralismin mukaan mikään yksittäinen kulttuuri ei ole kaikkivoipainen, vaan epätäydellinen; se ei anna vastauksia kaikkiin

kysymyksiin, vaan vaatii vuoropuhelua muiden kulttuurien kanssa. Jokainen kulttuuri on samalla sisäisesti moninainen; näistä sisäisistä vaihteluista on suosittava niitä, joissa vastavuoroisuus on suurinta ja ihmisoikeudet ulottuvat politiikan, talouden ja sosiaalisen alueille. Epistemologisen pluralismin kannan mukaan mitään kulttuuria ei voi pakottaa vuoropuheluun toisen kanssa, vaan on kunnioitettava tietyn kulttuurin omaa "aikataulua". Lisäksi ihmisten on oltava samanaikaisesti yhdenvertaisia (equal) sikäli kun erivertaisuus luo alempiarvoisuutta, mutta heidän on saatava olla myös erilaisia (difference) mikäli erojen häivyttäminen uhkaa heidän identiteettiään. (Santos 2002: 55–57.)

Mediakasvattajien on oltava tietoisia näistä kysymyksistä, kuten myös kulttuurien poliittisista, sosiaalisista ja taloudellisista sekä muista eroista, ja nähtävä sekä ymmärrettävä tehtävänsä kulttuurisesti muuttavana, erilaisia näkökulmia sisältävänä käytäntönä. Erityisiä huomioon otettavia tavoitteita ovat tällöin esimerkiksi seuraavat: tulla tietoiseksi siitä, ettei kasvattaminen ole neutraalia vaan arvosidonnaista ja sen diskurssit kulttuurisesti rakentuneita; sijoittaa kulttuuriset erot valtasuhteiden viitekehykseen ja tunnistaa erilaiset pyrkimykset ja prosessit alistaa tai normalisoida; säilyttää reflektiivinen, tasa-arvon ja oikeudenmukaisuuden pyrkimyksille pohjautuva kriittisyys. Tämä tekee mahdolliseksi arvioinnin, muutoksen ja transformaation. Tavoitteena on rakentaa tietoa monesta eri näkökulmasta, tarkastella rakentavan kriittisesti sekä oman että toisten kulttuurien piirteitä, ja edistää näin mediakasvatuksellista oikeudenmukaisuutta ja tasa-arvoa. (May 1999: 31–33.)

Mediakulttuurin prosessit

Näitä mediakasvatuksen globaaliin vastuuseen liittyviä kysymyksiä voi lähestyä käsittämällä mediakulttuurin prosessit viisikohtaiseksi "kulttuurin kierrokseksi", eli jakamalla ne mediatuotteiden tuotantoon, markkinointiin, tuotteisiin, kulutukseen ja itsetekemiseen (du Gay 1997; Herkman 2007: 138). Mediakasvatuksen merkitys globaalin vastuun näkökulmasta liittyy näihin kaikkiin viiteen ulottuvuuteen, sillä juuri niiden kautta ja avulla mediakulttuurin oppimäärä välittyy kasvattajille ja kasvatettaville; ne

pitävät sisällään mediakulttuurin "julkisen opetus-suunnitelman". Mediatuotannon näkökulmasta on tarpeellista tiedostaa länsimaisen tuotannon, erityisesti yhdysvaltalaisen viihteen merkittävä pedagoginen vaikutus maailmassa. Tuskin on liioiteltua väittää Leif Salménin tavoin: "Vaikka moni niin luulee, Yhdysvaltain mahtiasema maailmassa ei suinkaan johdu ensisijaisesti sen sotilaallisesta voimasta. Amerikkalaiset ovat ylittäneet ylivaltaan suuruutensa, taloutensa, tieteensä ja kulttuurinsa ansiosta. 'Pehmeä hegemonia' on osoittanut ylivoimaisuutensa kovaan verrattuna. Mikään ei ole vaikuttanut yhtä vahvasti amerikkalaisen mallin leviämiseen kuin Hollywood, jazz- ja rock-kulttuuri sekä modernin konsumerismin amerikkalainen muoto, jota valtaosa maailman väestöstä ihailee." (Salmén 2008: 142.)

Paitsi länsimaista ylivoimaa ja näkökulmaa tämä on merkinnyt myös taloudellisten voittojen kasautumista harvoille, ja globaalia kulttuuritaloudellista epätasa-arvoa. Mediakulttuurin tuotantoa onkin mahdollista analysoida tarkastelemalla poliittista taloutta. Tällöin tuotanto ja markkinointi kiinnitetään poliittiseen ja yhteiskunnalliseen viitekehykseen. Olennaista on myös tuotannon ja kulutuksen materiaalien seurausten pohtiminen. Niin kutsutun "luovan talouden" näkökulmasta tuotanto esittäytyy kapitalistisen järjestelmän välttämättömänä osana, jonka toimintaa ei tule kyseenalaistaa. Toiselta puolen sen voi kuitenkin nähdä osaksi "tuohokapitalismia" (Klein 2008), joka syöttää kasvattajille ja kasvatettaville väkivallan melskeistä maailmankuvaa vaikkapa televisioanimaatioina ja tietokonepeleinä.

Mediatuotteet ovat keskeinen osa lasten ja nuorten päivittäistä elämää, heidän vapaa-aikaansa, yhdessäoloaan ja identiteetin rakentamistaan. Heille merkityksellisiä ovat median sisällöt ja niiden synnyttämät elämykset ja kokemukset sekä muiden mielipiteet niistä. Siksi mediakasvattajien keskeinen tehtävä on tutkia ja opettaa paitsi 'lukemaan' sisältöjä uusista näkökulmista, myös kiinnittää huomiota mediatuotteiden ja niiden merkitysten taustoihin, toisin sanoen tutkia sitä, miksi ja miten tuotteet ovat syntyneet, miten ne ovat tulleet tunnetuiksi tai mihin niiden merkitykset pohjautuvat ja mitä merkityksillä saadaan aikaan.

Tähän liittyvä toinen näkökulma on mediainoitus. Tunnetun väitteen mukaan markkinointi ja mainonta tarkoittavat mediayleisöjen myymistä mainostajille ja yrityksille (Masterman 1989). Osaltaan markkinointi toimii myös ideologisenä apparaattina, joka opettaa tietynlaista, kaupallisiin tavoitteisiin perustuvaa maailmankuvaa. Median käyttäjät pelkistyvät tässä toiminnassa myytäviksi esineiksi. Valtaosa mediatuotannosta on kaupallista, toisin sanoen tuotettu kaupallisten yhtiöiden toimesta. Mainonta on tullut erottamattomaksi osaksi mediaa sekä taloudellisessa että ilmaisullisessa mielessä. Kaupallisten viestien ja muiden mediaesitysten raja on samalla hämärtynyt. Voidaan puhua kulttuurin mainostamisesta, jolloin mainontaa tarkastellaan mediarekseen sisältyvänä ominaisuutena; Markkinointi ja mainonta ei ole enää yksisuuntaista viestintää vaan prosessinomaista toiminnallista dialogia (Malmelin 2003: 42–43). Markkinoinnin voimakas nivoutuminen median tuotantoon ja levitykseen on kriittisen mediakasvatuksen keskeinen tarkastelukulma. Keskeistä on tehdä näkyväksi kuluttajia houkuttelevia ja sitouttavia markkinointikäytäntöjä. (Herkman 2007: 154–159, 166.)

Keskeinen osa mediakulttuuria ovat itse mediatuotteet, joiden kanssa lapset ja nuoret ovat jatkuvasti tekemisissä. Niiden tuottamat elämykset ja kokemukset sekä tarinallisuus kiinnostavat ja median kokemuksellisen elämismaailman parissa vietetään aikaa sekä yksin että yhdessä. Tuotteita voi tarkastella sisältöjen analyysin avulla etsimällä vastauksia kysymyksiin ”kuka?”, ”kenelle?” ja ”miksi?”. Mediatuotteet mahdollistavat myös niiden tuotannon ja markkinoinnin tarkastelun, mikä vähemmän vetovoimaisena on vaarassa jäädä analyttisen käsittelyn ulkopuolelle. (Herkman 2007: 166–167.) Mediatuotteet synnyttävät ympärilleen mittavan oheistuotteiden joukon, sisältöjä eri medioihin sekä mahdollisesti uusia mediatuotteita. Median sisältöjä ”kierrätetään”, tosin tavalla, jolla ei ole mitään tekemistä ekologisuuden tai kestävästä kehityksestä. Elokuviensa tähdet ovat juttujen aiheina aikakauslehdissä, kirjoittavat elämäkertoja ja levyttävät soololevyjä. Pelien ja televisio-ohjelmien hahmot löytyvät pehmoleluina, t-paitojen kuvituksena ja kynien, kumien ja penaalien koristuksena. Niin mediatuotteiden kuin niiden

erilaisten oheistuotteidenkin taustalta löytyy usein ylikansallinen suuryritys.

Mediatuotteita ei ole ilman niiden kulutusta: tuotteita kaupitellaan kuluttajille ja kuluttajia puolestaan mainostajille. Median vastaanottoa ja kulutusta tutkitaan mediarytysten kuluttajien kulutustottumusten ja -käyttäytymisen selvittämiseksi, päämääränä liiketoiminnan vahvistaminen. Lapset ja nuoret käyttävät mediaa luovasti omien tarpeidensa pohjalta ja tuottavat median sisällöille eri merkityksiä ja käyttötapoja kuin niille on suunniteltu. Näin he käyttävät mediaa esimerkiksi identiteetin ja yhteisöllisyyden rakentamiseen tai elämysten etsimiseen, eikä sillä ole mitään tekemistä yhteiskuntakriittisyyden kanssa. Mediakasvatuksen tavoitteena on synnyttää tiedostava suhde mediakulutukseen, joka tarkoittaa kykyä arvioida kuluttamista sekä sen eettisyyttä, huomioida ympäröivän maailman ongelmat ja osallistua yhteiskunnallisesti niiden ratkaisemiseksi. Mediavihteellä ei ole yhteiskunnallisia päämääriä tai tehtäviä, mutta sen on mahdollista toimia asian hyväksi. (Herkman 2007: 186–195.)

Media synnyttää ja muokkaa käsityksiä itsestä ja maailmasta. Se voi sekä vahvistaa että murtaa stereotyyppioita. Stereotyyppit vaikuttavat yksilön mielipiteisiin, arvoihin ja tapaan hahmottaa maailmaa. Stereotyyppit ovat yleisesti kannatettuja tai hyväksytyjä ja tätä kautta laajuutta ja yleisyyttä saavia käsityksiä jostakin asiasta. Stereotyyppit koskevat ihmisryhmiä ja kohdistuvat niihin (Lehtonen 1993: 15). Ne pelkistävät, korostavat tai kärjistävät jonkin ihmisryhmän ominaispiirteitä ja pyrkivät luomaan niistä vallitsevaa ryhmää tai asiaa koskevia mielikuvia. Jos jokin omaa tai vierasta kulttuuria koskeva stereotypia ohjaa laajalti kulttuurin jäsenten tulkintatapaa, saattaa kulttuurinen stereotypia leimata tietyn kulttuurin (Salakka 2002: 198). Stereotyyppit voivat olla hyödyllisiä, kun ne eivät arvota ihmisiä tai ihmisryhmää, niistä ollaan tietoisia ja ymmärretään, että ne kuvaavat ryhmää ei yksilöä (Salo-Lee 1996: 17). Haitalliset stereotyyppit ovat silloin kun niistä ei olla tietoisia tai ne kohdistetaan yksittäisiin ryhmän jäseniin ja niiden pohjalta odotetaan tiettyä kaavamaisista käytöstä.

Edellä olevat neljä näkökulmaa koskevat ennen muuta niin kutsuttua perinteistä ja kaupallista mediaa (lehdistöä, televisiota, radiota). Näiden ohella

mediakasvatuksen kannalta kiinnostava maailmaa avautuu itsetekemisen kulttuurista ja niin sanotuisista uusista lukutaidoista. Itsetekemisen kulttuuri tai ”osallistumisen kulttuuri” (ks. Jenkins 2006) tuo esiin erot professionaalisuuden (professionalism), ammattimaisuuden (craftsmanship) ja omaehtoisuuden (independent) käsitteiden ja käytäntöjen välillä. Professionaalisuus liittyy sopimuksin säädelyihin ammattikuntalaitoksiin ja vakiintuneisiin instituutioihin. Ammattimaisuus tarkoittaa instituutiosta riippumattomia hankittuja taitoja, joita on mahdollista käyttää missä tahansa konteksteissa. Omaehtoisuus puolestaan viittaa spontaaniin sitoutumiseen asialle (tehdään koska se on kivaa), tämän pohjalta syntyvään omaan tuotantoon, asian ympärille vihkiytyneeseen yhteisöllisyyteen ja eri asioiden ja ideoiden kierrättämiseen yhteisön piirissä.

Ympäröivät kulttuurit ovat rakennusaine tälle omaehtoiselle mediatuottamiselle. Itse mediaesityksiä tekemällä peilataan mediakulttuurisia ilmiöitä ja omaa kokemusmaailmaa sekä ilmaistaan itseä, osallistutaan kulttuuriseen toimintaan, synnytetään keskustelua, osallistutaan keskusteluun sekä vaikutetaan asioihin median keinoin ja välinein. Kriittinen medialukutaito kehittyy paitsi mediaviestejä vastaanottamalla ja niitä analysoimalla, myös osallistumalla itse median tuottamiseen. Niin kutsutut uudet mediat ja digitaalinen välineistö antavat mahdollisuuden omaehtoiseen mediatuotantoon. Sosiaalinen media on kulttuurinen ja yhteiskunnallinen ilmiö, joka on muuttanut median käyttöä, kommunikointia ja tiedon käsittelyä (Suoranta & Vadén 2008). Median kuluttajasta on tullut yhä useammin myös median tuottaja. Sosiaalinen media ja sen verkostot toimivat parhaimmillaan yksilöitä ja yhteisöjä vahvistavasti. Tässä yhteydessä on muistettava sekä osallistumismahdollisuuksien maailmanmittainen epätasa-arvo että se kekseliäisyys, joka voi sisältyä paikallisiin käytäntöihin materiaalisesta niukkuudesta huolimatta.

Oman ongelmakysymyksensä globaalin vastuun ja omaehtoisuuden osallistumisen kulttuurin edistämiseksi asettaa ”the West and the rest” -ilmaisulla kuvattu taloudellispoliittinen kuilu rikkaan pohjoisen ja köyhän etelän välillä. Tästä karkeasta jaottelusta voidaan perustellusti olla montaa mieltä, mutta ainakin mediakasvatuksen kannalta sillä saadaan näkyviin

eroja jälkiteollisten länsimaiden ja kehittyvien Afrikan, Aasian ja Latinalaisen Amerikan maiden välillä useissa mediakasvatuksen resursseissa teknologioista opetusmateriaaleihin ja opettajien taitoihin toimia mediakasvattajina. Keskeisenä erottelevana tekijänä on uskonto (islamistiset maat eivät esimerkiksi ole ottaneet internetiä käyttöön yhtä voimakkaasti kuin sekularistiset länsimaat).

Niin kutsutun digitaalisen kuilun kaventamisessa on kaksi lähestymistapaa. Vanhemman käsityksen mukaan ihmiset on ensin opetettava lukemaan ja sitten käyttämään informaatioteknologioita. Uudemman näkemyksen mukaan ei voi ajatella, että ensin tulisi paneutua maailmanlaajuisesti peruskoulutuksen järjestämiseen ja niin sanottuun peruskoulutukseen, ja vasta sen jälkeen tehdä ”kvanttihyppy” digitaali- ja informaatioteknologiaan. Jälkimmäisen käsityksen mukaan kysymys tulee olla samanaikaisuudesta mikäli tahdotaan eron kolonialistisesta asenteesta, jossa länsimäärää kehityksen suunnan ja sen, mikä ylipäättään katsotaan kehittämisen arvoiseksi. Informaatioteknologia ei välttämättä ratkaise maailman koulutus- tai terveysongelmia mutta silti se on pidettävä muiden kysymysten ohella globaaliin vastuuseen johtavan kehitystyön agendalla.

Koulutuksen tehtävä

Koko kansan peruskoulutusjärjestelmää voisi pitää keskeisenä mediakasvatuksellisenä muutosvoimana, ellei se olisi puoluepoliittisten voimasuhteiden ja opetusministeriöiden äkkinäisten älynväläysten riepotelevana, tai ohjautuisi yhä useammin kansainvälisten taloussuhdanteiden mukaan. On kuitenkin olemassa kehittämisajatuksia, joissa muodollinen koulutus ajatellaan muuna kuin vallitseviin yhteiskunnallisiin olosuhteisiin sopeuttamisena tai globaaliin kapitalismiin kasvamisen työkaluna. Tällöin sen keskeiseksi tehtäväksi nähdään mediakasvatuksellinen tieto-taito, niin sanotut uudet lukutaidot, jokaisen yhtäläisistä kasvun ja oppimisen mahdollisuuksista huolehtiminen, kulttuuriset kompetenssit ja yhteiskunnallispoliittisen tietoisuuden lisääminen sekä globaalin vastuun tiedostaminen.

Varsinkin tätä jälkimmäistä tehtävää ovat hahmotaneet Peter McLaren ja Gustavo Fischman (2001)

korostaessaan maailmanlaajuisten asiakokonaisuuksien hahmottamisen tärkeyttä koulutusjärjestelmän kehittämisessä. Kirjoittajien mukaan koulutuksessa tulisi ottaa huomioon globalisaation vaikutukset paikallisten toimintamahdollisuuksien näkökulmasta ja lyöttäytyä yhteen paikallisten yhteisöjen kanssa niiden kamppailussa “nykyistä parempien töiden, työolosuhteiden, päivähoitomahdollisuuksien, asumisen, terveydenhoidon jne. puolesta”. Kirjoittajat painottavat koulutusohjelmien rakentamista antirasistisille, monikulttuurisille, antikapitalistisille ja sukupuolisille kysymyksille, joiden avulla kasvattajat voivat pyrkiä pois rasismia tuottavista toiminta- ja ajattelutavoista ja kehittää toimintamuotoja, joilla hallitsevat ratkaisut voidaan kyseenalaistaa.

Muodollisen koulutuksen kaikilla asteilla tulisi lisäksi liittoutua uusien yhteiskunnallisten liikkeiden kanssa. Liittoutuminen varmistaisi opiskelun yhteiskunnallisen relevanssin. Medialukutaito tulisi nostaa arvoonsa, mikäli ihmisten ylipäättään odotetaan osallistuvan yhteiskunnalliseen keskusteluun ja “vastahegemonisten diskurssien tuottamiseen painetun sanan, television, elokuvien, valokuvien ja tietokoneteknologioiden välityksellä”. McLaren ja Fischman painottavat toimintaohjelmansa lopuksi kasvatuksen kentillä esiintyvän yhteiskunnallisen ja poliittisen vallan analyysia ja koulutuksen näkemistä erottamattomana osana demokratian laajentamista: kasvatuksessa on sitouduttava “paitsi huolenpidon, myötätunnon ja solidaarisuuden etiikan myös kriittisten tieto-oppien kehittämiseen”.

Kohti mediakasvatuksen globaalia agendaa

Kansainvälisten järjestöjen roolia on pidetty keskeisenä kaikkia koskevien globaaleiden kysymysten esillä pitämisessä ja ratkaisemisessa. Media- ja globaalikasvatuksen eettisenä perustana on YK:n ihmisoikeuksien julistus, jonka periaatteet ihmisarvosta, tasa-arvosta ja oikeudenmukaisuudesta koskettavat kaikkia. YK:n ihmisoikeuksien julistus on pohjana myös Lasten oikeuksien julistukselle. Unescon tavoitteena on vahvistaa sellaista ihmisten ja kansojen välistä vuoropuhelua, jonka välityksellä opitaan arvostamaan muita kulttuureja ja niiden perintöä. Järjestö

toimii myös kestäväen kehityksen puolesta köyhyyden vähentämiseksi maapallolla ja koulutuksen järjestämiseksi kaikille.

Myös mediakasvatuksen kannalta Unesco on tärkeä kansainvälinen järjestö. Sen piirissä on jo 1970-luvulta tehty työtä muun muassa lukutaidon ja medialukutaidon edistämiseksi. Alkuvuosina myös Suomella oli merkittävä rooli tässä työssä (ks. Kupiainen ym. 2007). Unesco:n 2000-luvulla esittämässä mediakasvatuksen maailmanlaajuiseksi tarkoitetuissa kehittämis ehdotuksissa korostetaan useita toisiinsa liittyviä toimintaperiaatteita. Niissä korostetaan mediakasvatusta koskevien kansainvälisten poliittisten (policy) toimintaperiaatteiden luomisen tärkeyttä sekä näiden kansallisia sovelluksia ja arviointia. Mediakasvatus tulee ottaa mukaan myös kansallisiin opetussuunnitelmiin. Mediakasvatuksen opetussuunnitelmalta vaaditaan joustavuutta ja opettajan autonomian korostusta. (Buckingham 2002: 15.)

Nämä kansainväliset ja kansalliset suunnitelmat ovat kuitenkin hyödyttömiä ilman alan päteviä opettajia ja kasvattajia. Siksi Unesco painottaa paikalliset olosuhteet huomioivaa opettajien lisä- ja täydennyskoulutusta ja opettajankoulutusohjelmissa annettavaa mediakasvatuksen peruskoulutusta. Unesco:n suunnitelmassa korostetaan myös opettajien ja media-alan asiantuntijoiden yhteistyötä. Media-alan toimijoiden on tiedostettava olevansa “julkisia kasvattajia” ja omaavansa näin ollen mediakasvatusvastuuta, kuten kaupallisen median yleensäkin. Yhteistyö on sikäläkin olennaista, että media-alan ammattilaisilla on usein käytössään alan viimeisin sisällöllinen ja teknologinen tietämys, joka hyödyttää opetustyössä toimivia mediakasvattajia. (Mt.: 16.)

Vanhempien panos ja osallisuus on myös tärkeää. Monet vanhemmat tuntevat aiheellista huolta lastensa mediankäytöstä ja mediatottumuksista. Aikuisten mediakasvatuksessa ei kuitenkaan riitä pelkkä tiedon ja ohjeiden jakaminen, vaan vanhemmat on otettava mukaan aktiivisina osallisina huomioiden heidän kulttuuriset taustansa ja lasten kasvattamiseen liittyvät erot. Siinä missä vanhemmat kaipaavat mediataitoihin ja tietämykseen liittyvää osallisuutta, nuorille tärkeää näyttäisi olevan heidän “mediaitsenäisyyttään” lisäävien toimien tehostaminen: mediatiilojen ja laitteiden hankkiminen sekä opastaminen. Media-

kasvattajien ja media-alan ammattilaisten on myös mahdollista tutustua nuorten vertaisoppimiseen, ja oppia itse tätä kautta jotain nuorten mediamaailmasta, tavoista ja tottumuksista. Nuorten itsetekemiseen perustuvalla tuotannolla olisi oltava entistä enemmän julkaisukanavia myös valtamediassa. (Mt.: 17.)

Mediakasvatukseen kaivataan oppimateriaaleja etenkin kehittyvissä maissa. Kirjallisuuden hankkiminen on näissä maissa vaikeaa kirjojen korkean hinnan vuoksi. Vaihtoehdoksi on esitetty nettipohjaisia ratkaisuja, mutta nekin sisältävät omat ongelmansa. Materiaalisesta niukkuudesta syntyvää ”mediakekseliäisyyttä” ei pidä väheksyä, muttei myöskään ihannoita niukkuutta. Materiaalisten resurssien ohella tärkeää on lisätä mediakasvatukseen osallistuvien mahdollisuuksia kokemusten ja tietojen jakamiseen ja muunlaiseen yhteydenpitoon. Yhteydenpidon pitäisi sisältää myös yhteydet alan tutkimukseen ja tutkijoihin. Lisäksi olisi tärkeää solmia kansainvälisiä kontakteja, joissa toteutuisi edellä mainittu epistemologinen pluralismi, kaikkien äänien kuuleminen, arvostaminen ja huomioiminen tasa-arvoisina ja erilaisina. (Mt.: 18.)

Lopuksi

Haluamme lopuksi tähdentää mediakasvatuksen merkitystä kaikille osapuolille – opettajille, vanhemmille, media-alan ammattilaisille ja muille kasvattajille – kuuluvana kasvatustehtävänä ja kriittisen kuvittelun välttämättömyytenä luotaessa toisenlaista maailmaa. Olennaista globaalia vastuuta edistävässä mediakasvatuksessa on kokonaisvaltainen näkemys kasvatuksesta elämänpituisena ja -laajuisena prosessina, joka käsittää sekä muodollisen että ei-muodollisen koulutuksen ja kaikki ne kulttuuriset kontekstit, joissa kasvatusta tapahtuu. Kuten Ian Baptiste (Baptiste & Heany 1996) sanoo: ”kasvatusta on normatiivista toimintaa toisin kuin oppiminen. Saatan oppia raiskaajaksi, seksistiksi tai psykopaatiksi, mutta mikään tästä oppimisesta ei tarkoita kasvatusta”.

Kriittisen kuvittelukyvyn kehittämisessä meitä auttavat uruguayalaisen kirjailija Eduardo Galeanon (2002) hahmottelemat ihmisoikeudet uudelle vuosituhannelle:

”Ilma puhdistetaan kaikista myrkyistä, paitsi niistä jotka syntyvät ihmisten pelosta ja intohimosta; kaduilla koirat juokselevat autojen yli; autot eivät aja ihmisiä eivätkä tietokoneet ohjelmoi heitä - vastaavasti supermarketit eivät osta ihmisiä eivätkä televisiot katsele heitä; televisio ei enää ole tärkein perheenjäsen, vaan sitä kohdellaan tästä lähtien kuin silitysrautaa tai pesukonetta; ihmiset työskentelevät eläkkeeseen, eivät elä tehdäkseen palkkatyötä; laki on niiden tekemä tyhmyysrikos, jotka elävät omistaakseen ja voittaakseen sen sijaan, että eläisivät laulun lailla, joka ei tiedä laulavansa, tai kuin leikkivä lapsi joka ei tiedä leikkivänsä; mikään valtio ei telkeä vankilaan sodasta kieltäytyviä nuorukaisia, vaan vangitsee sodanlietsojat; taloustieteilijät eivät mittaa elintasoja kulutustasolla eivätkä elämänlaatua tavaroitten määrällä; kokit eivät usko rapujen rakastavan elävältä keittämistä; poliitikot eivät usko, että köyhät luottavat tyhjiin lupauksiin; vakavuutta ei enää pidetä hyveenä, eikä ketään oteta vakavasti, joka ei osaa tehdä itsestään pilkkaa; kuolema ja raha menettävät maagisen voimansa eikä menetys tai onni muuta hyveellistä ihmistä rotaksi; ketään ei pidetä sankarina tai hulluna, joka toimii oikeaksi uskomansa periaatteiden mukaan tavoittelematta omaa etuaan; maailma ei julista sotaa köyhiä vastaan, vaan pikemminkin köyhyyttä vastaan eikä aseellisuudella ole muuta vaihtoehtoa kuin mennä konkurssiin; ruoka ei ole markkinatavaraa eikä viestintä bisnestä, sillä ruoka ja kommunikaatio ovat ihmisoikeuksia; kukaan ei kuole nälkään, sillä kukaan ei myöskään syö itseään kuoliaaksi.”

Kirjallisuus

- Baptiste, I. & T. Heany (1996). The Political Construction of Adult Education. <http://www.nl.edu/academics/cas/ace/facultypapers/TomHeaney_IanBaptiste_Construction.cfm> Käyttöpäivämäärä 17.6.2008.
- Bauman, Z. (1996). Postmodernin lomo. Suom. J. Vainonen. Vastapaino, Tampere.
- Buckingham, D. (2002). Media Education – A Global Strategy for Development. <http://portal.unesco.org/ci/en/ev.php-URL_ID=5681&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html> Käyttöpäivämäärä 20.6.2008.

- Gay, P. (toim.) (1997). *Production of Culture/Cultures of Production*. Sage, London.
- Galeano, E. (2002). *Human Rights for a New Millenium*. Teoksessa Bigelow, B. & B. Peterson (toim.): *Rethinking Globalization*. Milwaukee, Rethinking Schools Publication, Wisconsin.
- Herkman, J. (2007). *Kriittinen mediakasvatus*. Vastapaino, Tampere.
- Jenkins, H. (2006). *Confronting the Challenges of Participatory Culture: Media Education for the 21st Century*. <http://digitalllearning.macfound.org/site/c.enJLKQNiFiG/b.2108773/apps/nl/content2.asp?content_id={CD911571-0240-4714-A93B-1D0C07C7B6C1}¬oc=1: > Käyttöpäivämäärä 20.6.2008.
- Klein, N. (2008). *Tuhokapitalismin nousu*. Suom. l. Rekiaro. WSOY, Helsinki.
- Kupiainen, R., S. Sintonen & J. Suoranta (2007). *Suomalaisen mediakasvatuksen vuosikymmenet*. Teoksessa Kynäslahti, H., R. Kupiainen & M. Lehtonen (toim.): *Näkökulmia mediakasvatukseen*. Mediakasvatusseuran julkaisuja 1/2007. <<http://www.mediakasvatus.fi/publications/> > Käyttöpäivämäärä 7.10.2008.
- Lehtonen, J. (1993). *Suomalaisuus, Suomi-kuva ja kansainvälistymisen haasteet*. Teoksessa Lehtonen, J. (toim.): *Kulttuurien kohtaaminen. Näkökulmia kulttuurienväliseen kanssakäymiseen*. Jyväskylän yliopiston viestintätieteiden laitoksen julkaisuja 9, ss. 7–30.
- Malmelin, N. (2003). *Mainonnan lukutaito. Mainonnan viestinnällistä luonnetta ymmärtämässä*. Gaudeamus, Helsinki.
- Masterman, L. (1989). *Medioita oppimassa*. KSL, Helsinki.
- May, S. (1999) (toim.). *Critical Multiculturalism. Rethinking multicultural and antiracist education*. Falmer Press, London.
- McLaren, P. & R. Farahmandpur (2001). *Critical Literacy for Global Citizenship*. Center X Forum 1 (2). <<http://centerx.gseis.ucla.edu/forum/spring01/critical.htm>> Käyttöpäivämäärä 7.10.2008
- McLaren, P. & G. Fischman (2001). *Toivon palauttaminen. Opettajankoulutus ja yhteiskunnallinen oikeudenmukaisuus globaalistumisen aikakaudella*. Teoksessa Giroux, H. & P. McLaren (toim.): *Kriittinen pedagogiikka*. Suom. J. Vainonen. Vastapaino, Tampere, 235–246.
- Niiniluoto, I. (1994). *Järki, arvot ja välineet*. Otava, Keuruu.
- Salakka, M. (2002). *Oppilaan kätetty ja näkyvä toiseus haasteena opettajan reflektiiviselle oppimiselle*. Teoksessa Räsänen, R., K. Jokikokko, M.-L. Järvelä & T. Lamminmäki-Kärkkäinen (toim.): *Interkulttuurinen opettajankoulutus. Utopiasta todellisuudeksi toimintatutkimuksen avulla*. Kasvatustieteiden ja opettajankoulutuksen yksikkö. Oulun yliopisto, 189–205.
- Salo-Lee, L. (1996). *Kieli, kulttuuri ja viestintä*. Teoksessa Salo-Lee, L., R. Malmberg & R. Halinoja (toim.): *Me ja muut*. Gummerus, Jyväskylä, 6–25.
- Salmén, L. (2008). *Alas Akropoliilta*. Suom. A. Häilä. Teos, Helsinki.
- Santos, B. S. (2002). *Towards a Multicultural Conception of Human Rights*. Teoksessa Hernández-Truyol, B (toim.): *Moral Imperialism. A Critical Anthology*. New York University press, New York, 39–60.
- Santos, B. S. (2007). *Beyond Abyssal Thinking. From global lines to ecologies of knowledges*. Eurozine. <<http://www.eurozine.com/articles/2007-06-29-santos-en.html>> Käyttöpäivämäärä 20.6.2008.
- Suoranta, J. (2003). *Kasvatus mediakulttuurissa: mitä kasvattajien tulee tietää*. Vastapaino, Tampere.
- Suoranta, J. & T. Vadén (2008). *Wikiworld*. <<http://wikiworld.wordpress.com>> Käyttöpäivämäärä 10.10.2008.
- Suoranta, J. & M. Ylä-Kotola (2000). *Mediakasvatus simulaatiokulttuurissa*. WSOY, Helsinki.
- Toulmin, S. (1998). *Kosmopolis*. Suom. M. Kinnunen. WSOY, Porvoo.

Yritysvastuun haasteita globaalissa mediayhteiskunnassa

Maria Joutsenvirta, Helsingin kauppakorkeakoulu

Johdanto

Pyrin tässä artikkelissa tuomaan esiin yritysvastuuseen liittyviä uudenlaisia haasteita, joita yritysten globaali toimintaympäristö ja yhteiskunnan medioituminen synnyttävät.

Huoli globaalien talouden ja monikansallisten liiketoimien negatiivisista seurauksista on viime vuosina lisääntynyt merkittävästi. Kansallisvaltioiden, yritysten ja kansalaisjärjestöjen välinen vallan uusjako on samalla johtanut tilanteeseen, jossa markkinoiden toimintaa pyritään enenevässä määrin parantamaan kansalaisjärjestöjen aktiivisuuden ja yritysten vapaaehtoisten toimien kautta. Yhteiskunnan medioituminen lisää erilaisten intressiryhmien mahdollisuuksia tuoda julki yritysten toimiin liittyviä epäkohtia ja pakottaa läpinäkyvyyttä niiden toimintaan. Sen vuoksi monet rutiininomaiset ja aikaisemmin neutraaleina pidetyt liiketoiminnan käytännöt ovat tulleet kiistanalaisiksi, ja yritysten tekemiltä ratkaisuilta vaaditaan yhä useammin yhteiskunnallista ja eettistä oikeutusta. Yritystoimien voimistunut kiistanalaisuus ja politisoituminen ovat tehneet legitimitetistä yhä kriittisemmän mutta myös vaikeammin tavoitettavissa olevan resurssin. Sen ylläpito edellyttää yrityksiltä demokraattisempaa ja ongelmalähtöisempää suhtautumista yhteiskunnalliseen vastuuseen.

Aloitin artikkelin kuvaamalla yritysten toiminnan puutteellista sääntelyä globaalissa toimintaympäristössä. Sen jälkeen siirryn käsittelemään yritystoimien lisääntyntä kiistanalaisuutta globaalissa ja medioituneessa yhteiskunnassa ja sen vaikutuksia yrityksissä tarvittavaan uudenaikaiseen vastuusaamiseen.

Globaalin liiketoiminnan puutteellinen sääntely

Suomalaisen talouselämän vaikutusvaltainen toimija Björn Wahlroos totesi hiljattain, että yrityksillä on vain yksi suuri vastuu yhteiskunnalle: ”toimia niin tehokkaasti ja osakkeenomistajien kannalta kannattavasti kuin mahdollista” (Pietiläinen 2008). Vaikka moni yritysjohtaja ei tämän päivän yhteiskunnallisessa ilmapöyrissä yhtyisikään näihin friedmanilaisiin (Friedman 1970) sanoihin ainakaan julkisesti, Wahlroosin toteamus kuvastaa yhteiskunnassamme viime vuosikymmeninä tapahtunutta kehitystä.

Yhteiskunnan eri sektoreiden ja toimijoiden välillä tapahtunut työnjako ja erikoistuminen ovat ajan kuluessa kaventaneet yksityisen sektorin toimintakentän taloudellisesta vastuusta huolehtimiseen ja irrottaneet yritykset entistä selvemmin ei-taloudel-

lisistä rooleista ja vastuista. Julkiselle ja kolmannelle sektorille on puolestaan annettu tehtäväksi huolehtia kansalaisten muustakin kuin taloudellisesta hyvinvoinnista. Yhteiskunnan erikoistuminen on osaltaan sallinut sen, että päätökset tehdään yrityksissä ennen kaikkea taloudellisin perustein, ja muuhun kuin taloudelliseen kannattavuuteen liittyvät tekijät on voitu jättää laskelmien ulkopuolelle tai toisarvoiseen asemaan.

Yritysten voitontavoittelu ei kuitenkaan ole tapahtunut eettisessä tyhjiössä ja säätelemättömässä kontekstissa. Lainsäädännöllä on luotu virallisia pelisääntöjä kansallisilla markkinoilla tapahtuvalle yritystoiminnalle ja puututtu sen ylilyönteihin ja tahattomiin haittavaikutuksiin. Yhteiskunnassa vallitsevat yhtenäiskulttuuriset arvot ja oikeudenmukaisuuskäsitykset ovat puolestaan implisiittisesti ohjanneet ja säädelleet johtajien päätöksentekoa ja yritysten voitontavoittelua.

Yhteiskunnan muuttumisella vakaasta teollisuusyhteiskunnasta jälkiteolliseen ja jälkikansalliseen yhteiskuntaan (Giddens 1995; Habermas 2001) on kuitenkin ollut merkittäviä seurauksia yritysten sekä implisiittiseen että eksplisiittiseen säätelyyn. Verrattuna perinteiseen teollisuusyhteiskuntaan ei yritysten globaalissa toimintaympäristössä ole vastaavanlaisia yhtenäiskulttuurisia arvoja ja normeja. Vaikka globalisaation ja yhteiskunnan medioitumisen on nähty synnyttävän yhtenäistä globaalia kulttuuria ja eräänlaista maailmankansalaisuutta, globaalilta verkostoyhteiskunnalta puuttuu yhteinen, perinteisiin sidottu arvo- ja normipohja, joka implisiittisesti säätelisi yritysten toimintaa samalla tavalla kuin perinteinen kansallinen kulttuuri. Yhteiskunnassa tapahtunut yksilöllistyminen on omalta osaltaan murentanut yhteistä kulttuurista arvopohjaa ja edistänyt arvojen pirstaloitumista myös kansallisten rajojen sisällä. Perinteiset arvot, mielipiteet ja tavat, joita ennen ei juurikaan kyseenalaistettu, ovat menettäneet itsestäänselvän luonteensa, ja ihmiset ovat avoimia soveltamaan elämässään uusia arvoja ja elämäntapoja. Hieman kärjistäen voidaan sanoa, että yritysten itsekäs voitontavoittelu on hiljalleen vapautunut globalisaatiota edeltävien kansallisesti yhtenäisten kulttuurien moraalijärjestyksen kahleista. (Palazzo & Scherer 2006; Scherer & Palazzo 2008.)

Globaalissa toimintaympäristössä myöskään lainsäädännöllinen viitekehys ei pysty säätelemään yritysten toimintaa yhtä tehokkaasti kuin kansallisilla markkinoilla. Vaikka voimistunut tarve hallita globalisaatiota on lisännyt kansainvälisen yhteisön pyrkimyksiä kehittää monenkeskisiä sääntöjä, oikeudellisesti pitävää säätelyjärjestelmää monikansallisia yrityksiä varten ei ole ainakaan toistaiseksi kyetty luomaan. Kansainväliset yhteisöt, kuten YK, OECD ja ILO, tarjoavat yrityksille vapaaehtoisuuteen perustuvia eettisiä ohjeistuksia, mutta ne eivät voi pakottaa yrityksiä soveltamaan niitä käytännössä. Globaalista taloudesta puuttuu sekä talouden tahattomia seurauksia säätelevä järjestelmä että tulojen ja hyvinvoinnin jakomekanismi (Uusitalo 2000: 94). Puutteellisesta kansainvälisestä säätelystä johtuen monikansalliset yritykset pystyvät muun muassa tekemään taloudellisesti optimaalisia valintoja erilaisten laillisten järjestelmien välillä koskien esimerkiksi työvoima- ja ympäristösääntöjä (Scherer, Palazzo & Baumann 2006; Scherer & Palazzo 2007).

Yritysten ja pääomaliikkeiden nopea kansainvälistyminen on voimistanut yrityksissä tapahtuvan päätöksenteon kaventumista ja koventumista. Päätöksiä tehdään ensisijaisesti globaalien markkinavoimien ja pääoman kiristyvien tuottovaatimusten ehdoilla. Kuten Nokian toimitusjohtaja Olli-Pekka Kallasvuo hiljattain totesi, yritysten tekemissä päätöksissä on ennen kaikkea kyse ”kovaan kilpailuun vastaamisesta ja entistä ankarampaan kilpailuun varautumisesta” (Sajari 2008a). Lisäksi yritysten päätöksentekokohde – kuten esimerkiksi kansainväliset tuotantoyksiköt – sijaitsevat yhä useammin maantieteellisesti kaukana ja toisenlaisessa kulttuurissa, jolloin päätöksistä syntyvät potentiaaliset haittavaikutukset esimerkiksi työntekijöihin, paikallisiin yhteisöihin tai luontoon jäävät päätöksentekijöihin nähden etäisiksi.

Talouden globalisaation seuraukset ovat olleet niin merkittäviä, että monet yhteiskunta- ja taloustieteilijät ovat alkaneet olla huolissaan kehityskulusta, jossa globalisaatio kasvattaa ihmisten sosiaalisia riskejä ja samalla kaventaa kansallisen politiikan mahdollisuuksia suojella kansalaisiaan (Haaparanta 2007, ks. myös Beck 2000; Habermas 2001; Crane & Matten 2007). Kriittinen keskustelu globaalien vapaan markkinatalouden vaaroista ja kääntöpuolista onkin

viime vuosina voimistunut merkittävästi (esim. Klein 2000, 2007; Kortén 2001; Patomäki 2007) samalla kun pyritään etsimään keinoja pienentää globalisaation haittavaikutuksia.

Vaikka yritykset ovat yhtäällä vapautuneet suorittamaan taloudellista tehtäväänsä yhä tehokkaammin, juuri tämä vapautuminen on samalla johtanut myös tilanteeseen, jossa yritysmaailma kohtaa jatkuvasti kasvavia paineita asettaa rajoja voitontavoittelulle ja ottaa vastuuta myös toimiansa sosiaalisista, ekologisista ja poliittisista vaikutuksista. Tästä kertovat voimistuneet vaatimukset, kiistat ja keskustelut yritysten yhteiskunnallisesta vastuusta ja yritysten lisääntyvät pyrkimykset vähentää toimiansa sosiaalisia ja ekologisia haittavaikutuksia.

Yritystoimien lisääntyvä kiistanalaisuus

Talouden kasvanut rooli sekä laillisesti että moraalisesti puutteellisesti säädelyssä kansainvälisessä ympäristössä on johtanut siihen, että yritykset toimivat yhä ristiriitaisempien paineiden alla. Esimerkiksi samalla kun globaali markkinalogiikka puskee yrityksiä toimimaan yhä hanakammin ”isänmaattomasti” ja luopumaan alkuperäisistä kansallisista lähtökohdistaan, yrityksiltä vaaditaan edelleen vahvaa sitoutumista myös kotimaahansa ja sen kansalaisten hyvinvointiin. Suomalaisten metsäteollisuusyritysten viime vuosina tekemät mittavat irtisanomiset ja niistä muodostuneet kiivaat keskustelut ja konfliktit ovat tästä hyviä esimerkkejä.

Kun Stora Enso päätti vuosien 2007 ja 2008 vaihteessa lakkauttaa sekä Kemijärven sellutehtaansa että Summan paperitehtaansa, julkisuudessa käynnistyi jälleen vilkas keskustelu yritysten yhteiskunnallisesta vastuusta. Näkemykset siitä, että yritysten johtajat ja hallitukset tulisi saattaa suurempaan vastuuseen tekemiensä päätösten yhteiskunnallisista haitoista, vahvistuivat. Koska yritykset hyödyntävät suoran rahallisen tuen lisäksi yhteiskunnan maksamia resursseja, kuten infrastruktuuria ja korkealaatuista koulutusjärjestelmää, niiden on katsottu olevan myös velvollisia osallistumaan aktiivisesti yhteiskunnan hyvinvointiin, esimerkiksi välttämään joukkoirtisanomisia etenkin tilanteissa ja paikkakunnilla, joissa

korvaavan työn löytäminen on vaikeaa. Yritysvastuuseen on vaadittu sisällytettävän myös aluepoliittisia vastuita. Valtion osittain omistaman Stora Enson tehtaansulkemiset synnyttivät kiivasta keskustelua myös valtion omistajapolitiikasta sekä uudenlaista kansalaisaktivismia, kun Kemijärveläisen tehtaan työntekijät lähiyhteisöjensä tukemana organisoituivat tehtaan lopettamista vastustavaksi aktiiviseksi kansalaisliikkeeksi (www.kemijarvenmassa.fi/massaliike/).

Suomessa päämajaansa pitäviltä monikansallisilta yrityksiltä odotetaan sitoutumista kansalaisten hyvinvoinnin turvaamiseen myös Suomen rajojen ulkopuolella. Kun Nokia päätti tammikuussa 2008 siirtää Saksan Bochumissa sijaitsevan ja voittoa tuottavan matkapuhelintuotantonsa muualle, erityisesti Romaniaan, tuhannet saksalaiset alkoivat mustamaalata suomalaisyritystä mielenosoituksin, ja monet poliitikot liittokansleri Angela Merkeliä myöten syyttivät Nokiaa vastuuttomuudesta. Maailmankaupan vapauttamista vastustava kansalaisjärjestö Attacperäänkuulutti maailmanlaajuisia Nokian matkapuhelinten ostoboikottia kannanottona ”epäinhimillistä kapitalismia” vastaan. Verrattuna joihinkin aikaisempiin Saksassa tapahtuneisiin tehtaiden sulkemisiin Nokiaa kritisoitiin tavasta, jolla Bochumin tehtaan lopettamispäätös tehtiin. Nokian ilmoitus sulkemisesta koettiin yksipuolisen ylimielisenä ja epäinhimillisenä tekona, joka ei jättänyt tilaa laajemmalle keskustelulle. Nokian toimitusjohtaja Kallasvuo ei konfliktin suuruudesta huolimatta kyseenalaistanut tehtyä sulkemispäätöstä, mutta korosti tarvetta tehdä yhteistyötä Saksan liittohallinnon, osavaltiohallinnon ja Nokian välillä ”tehtaan sulkemisen jälkihoidosta” (Sajari 2008a).

Neuvottelut saksalaisten viranomaisten ja Nokian välillä johtivat siihen, että Nokia sitoutui vahvistamaan Bochumin alueen taloutta 20 miljoonalla eurolla ja Bochumin tehdasalueen myynnistä saatavilla voitoilla. Viranomaisten ja Nokian ”yhteisen vastuunkannon” keskeisiä elementtejä ovat uusien yritysten ja työpaikkojen luominen alueelle (Nokia, the NRW...). Sekä Nokian Bochumin konflikti että Suomen metsäteollisuuden irtisanomiskiistat ovat tuoneet esiin sen, että yritysten yhteiskunnalta keräämät hyödyt ja etenkin suorat taloudelliset tuet lisäävät yritysten sosiaalisia velvoitteita ja tekevät esimerkiksi

tehtaiden sulkemisista moraalisesti vaikeita toteuttaa (Simula 2008).

Yritysten toimet ovat kautta aikojen kohdanneet monentyyppistä vastarintaa ympäröivästä yhteiskunnasta. Niiden kansainvälistynyt toimintakenttä ja lisääntynyt vaikutusvalta on kuitenkin voimistanut ja laajentanut yritystoimien yhteiskunnallista kiistanalaisuutta. Kustannustehokkuuteen ja kilpailukyvyyn varmistamiseen liian kapeasti tähtäävä liiketoiminta on johtanut yhä kovenevassa globaalissa kilpailuympäristössä ratkaisuihin, jotka koetaan ympäröivissä yhteiskunnissa epäoikeudenmukaisina ja epäeettisinä. Yleinen luottamus yritysten moraalisuuteen on ollut laskussa, ja erityisesti kansalaisyhteiskunnasta nousevien intressiryhmien painostus yrityksiin päin on lisääntynyt (esim. Sethi 2002; Spar & La Mure 2003; Den Hond & De Bakker 2007). Merkillepantavaa on se, että tämä luottamus on laskenut samaan aikaan kun yritykset ovat pyrkineet merkittävästi lisäämään panostuksiaan liiketoiminnan vastuullisuuteen.

Kun yritysten toiminta ristiriitaistuu yhteiskunnassa vallitsevien arvojen ja oikeudenmukaisuuskäsitysten kanssa, ne saavat vastaansa negatiivisia reaktioita. Tällaisia voivat olla esimerkiksi joukkomielenosoitus, laitton lakko, yrityksenvastainen joukkoviestintä ja ostoboikotti. Äkilliset suuret epäjatkuvuudet, kuten esimerkiksi tuhansien ihmisten irtisanomiset pienellä paikkakunnalla, ovat omiaan synnyttämään kansalaisissa protestimielialaa ja muutosvastarintaa.

Globalissa taloudessa yrityksillä on kasvava riski joutua konfliktiin kansalaisten oikeudenmukaisuuskäsitysten kanssa missä tahansa maassa ja maanosassa. Esimerkiksi Metsä-Botnian maailmanluokan sellutehdasinvestointi Uruguayhin sai vuonna 2005 vastaansa sekä naapurimaan Argentiinan vihaiset ja jo vuosia kestäneet mielenosoitukset että Argentiinan ja Uruguayn välisen diplomaattisodan, jotka ovat monin tavoin hankaloittaneet investointiprojektia. Yhtäältä yhtiön voi nähdä törmänneen uudessa toimintaympäristössään sille vieraaseen poliittiseen kulttuuriin, kansalaisten oikeudenmukaisuuskäsityksiin ja historiallisiin kokemuksiin. Toisaalta konfliktissa on kyse myös uudeltaisista jännitteistä, joita synnyttää monikansallisten yritysten neuvotteluvoi-

ma investointi- ja teknologianälkäisissä kehittyvissä maissa (Sethi 2002).

Verkostoitunut kansalaisaktivismi yritysten eettisyyden vahtikoirana

Globaali verkostoyhteiskunta on lisännyt paitsi markkinoiden myös muun yhteiskunnan avautumista. Uuden teknologian mahdollistama avoin ja nopea tiedonkulku eri maailman kolkkien välillä on lisännyt kansalaisten välistä vuorovaikutusta ja luonut uusia yhteiskunnallisen osallistumisen ja poliittisen vaikuttamisen tapoja. Virtuaalimaailmasta on tullut paitsi uusi yksilöllisen kokemuksen paikka myös ympäristö, joka synnyttää kollektiivista tietoisuutta ja toimintaa. Sen avulla globalisoidaan paikallista toimintaa ja organisoidaan vastarintaa epätoivottuja kehityssuuntia vastaan.

Maailmassa toimii lisääntyvä määrä yhteisöjä, järjestöjä, verkostoja ja liikkeitä, jotka kokoavat yhteen tiettyjen arvojen ja intressien puolesta toimivia aktiivisia kansalaisia ja synnyttävät samalla ihmisille uusia identiteettejä. Monet kansalaisten yhteenliittymistä pyrkivät nostamaan yhteiskunnallisia epäkohtia julkisen keskustelun piiriin ja politisoimaan aikaisemmin epäpoliittisina pidettyjä asioita. Erityisen näkyviksi ovat viime vuosina tulleet aktivistiryhmät, jotka pyrkivät taistelemaan globaalin talouden synnyttämiä epäoikeudenmukaisuuksia vastaan. Koska suurilla monikansallisilla yrityksillä on paljon taloudellista ja poliittista valtaa, kansalaisaktivistit suuntaavat painostuksensa entistä voimakkaammin yrityksiin julkisen sektorin sijasta pyrkiessään edistämään vastuullisempia yrityskäytäntöjä ja oikeudenmukaisempaa maailmantaloutta (Klein 2000; Spar & La Mure 2003; Klein, Smith & John 2004; Den Hond & De Bakker 2007). Aktivisteilla on käytössään laaja valikoima erilaisia vaikutuskeinoja, mutta medioiden ja julkisuuden tehokas hyväksikäyttö on entistä keskeisemmässä asemassa niiden toiminnassa.

Aktiiviset kansalaiset käyttävät Internetiä sekä vastarinnan välineenä että sen foorumina pyrkiesään herättelemään päättäjiä ja kansalaisia näkemään vaiettuja epäkohtia. Uuden tietotekniikan avulla aktivistit pystyvät luomaan monenlaisia yhteistyöverkostoja, tarttumaan epäkohtiin nopeasti ja saamaan

tarvittaessa suuriakin ihmisjoukkoja liikkeelle. Esimerkiksi talouden globalisaation vastaisia joukko-mielenosoituksia Maailman kauppajärjestön (WTO), Maailmanpankin ja Kansainvälisen valuuttarahaston (IMF) kokousten yhteydessä ei olisi voitu toteuttaa ilman tietoverkkoa ja sähköpostia. Kiinnittämällä joukkomedian huomion aikaisemmin vaiettuihin epäkohtiin aktivistit voivat politisoida yritysten eettisesti kyseenalaisia käytäntöjä ja muodostaa negatiivista julkisuuskuvaa vastustamalleen asialle (Cotgrove 1982; Joutsenvirta 2004; Den Hond & De Bakker 2007). Kaikki yritykset eivät ole yhtä riippuvaisia maineestaan, mutta negatiivinen julkisuuskuva ja imago vaikuttavat haitallisesti jokaiseen yritykseen. Tässä piilee kansalaisryhmien valta. Media ei toimi vain tiedon välittäjänä, sillä myös toimittajat osallistuvat aktiivisesti asioiden politisoimiseen. Media valikoi ja nostaa epäkohtia julkisuuteen ja osallistuu näin merkittävällä tavalla kiistakysymysten luomiseen. Kansalaisaktivistien lisäksi myös toimittajat voivat toimia yritysmaailman kriitikkoina ja saattaa yritysjohtajat ja muut talouden toimijat ahtaalle. He voivat esimerkiksi pakottaa arvostelun kohteena olevan yrityksen edustajia kertomaan oman näkemyksensä kiistanalaisista kysymyksistä ja perustelevaan kantansa. Mediassa tapahtuvilla kiistoilla ja asioiden määrittelykamppailuilla on yhä merkittävämpi vaikutus ihmisten ajattelu- ja toimintatapoihin, sillä nyky-yhteiskunnassa suuri osa poliittisesta keskustelusta ja mielipiteenvaihdosta käydään nimenomaan mediassa.

Puutteellisen kansainvälisen yritystoiminnan sääntelyn tilanteessa kansalaisryhmillä ja -järjestöillä on nähty olevan yhä keskeisempi rooli pyrittäessä parantamaan markkinoiden toimintatapoja. Aktiivisen kansalaisyhteiskunnan on nähty merkittävällä tavalla korvaavan tai ainakin täydentävän kansallisvaltioiden kutistunutta valtaa monikansallisiin yrityksiin nähden. Globaaleissa ihmisoikeus- ja ympäristökysymyksissä kansalaisjärjestöillä on nähty olevan myös kriittistä asiantuntemusta, joka usein puuttuu kansallisvaltioiden virkamieskoneistosta (Habermas 2001; Teegen, Doh & Vachani 2004; Scherer ym. 2006; Den Hond & De Bakker 2007). Aktiivinen kansalaisyhteiskunta nähdään siis useimmiten positiivisessa valossa ja eräänlaisena demokratian paikkaajana,

olkoonkin että ei-demokraattisesti organisoidut ja vain tiettyjen ihmisryhmien etuoikeuksia itsekkäästi ajavat liikkeet voivat myös kaventaa demokratian toimivuutta. Liikkeiden ja ryhmien moninaisuuden ja niiden käyttämien erilaisten vaikutuskeinojen on kuitenkin nähty paikkaavan kansalaisaktivismin ei-demokraattisia piirteitä (Ilmonen & Siisiäinen 1998; Scherer & Palazzo 2007).

Millaisia ongelmia ja haasteita liiketoimien lisääntyneen kiistanalaisuus sitten luo yrityksille? Lähestyn tätä kysymystä seuraavaksi analysoimalla julkista kiistaa ja keskustelua, joka syntyi Nokian ja sen verkkoyhtiön toimista Turkmenistanissa.

Nokian ja NSN:n kiistellyt toimet Turkmenistanissa

Helmikuussa 2008 Nokia joutui avoimen kansainvälisen kritiikin kohteeksi, kun sen verkkoyhtiön Nokia Siemens Networks (NSN) yhdeksän miljoonan dollarin verkkolaitekauppa Turkmenistanin valtion teleoperaattorin kanssa nostatti ihmisoikeusaktivistien vihaiset vastareaktiot ja median huomion. Helsingin Sanomat julkaisi aiheesta kriittisen artikkelin, jossa yhtiön väitettiin rikkovan ”omia eettisiä ohjeitaan tekemällä yhteistyötä kovaotteisen diktatuurihallinnon kanssa” (Sajari 2008b). Samoja väitteitä esitti julkisuudessa kovin sanoin myös Turkmenistanin diktatuurista ja kansainvälisistä yrityksistä dokumentin tehnyt ohjaaja Arto Halonen yhdessä elokuvan käsikirjoittajan kanssa (Aaltonen 2008). Nokia ja NSN reagoivat julkiseen kritiikkiin nopeasti. Kirjallisessa vastineessaan yritykset kielsivät tiukasti rikkovansa eettisiä toimintaohjeitaan ja väittivät päinvastaisten näkemysten perustuvan täysin väärin tulkintoihin (Nokia kiistää...).

Vaikka yhä useammat monikansalliset suuryritykset, Nokia mukaanluettuna, pyrkivät soveltamaan YK:n ja muiden kansainvälisten yhteisöjen laatimia eettisiä standardeja ja olemaan edelläkävijöitä vastuullisuudessaan, nämä toimet eivät riitä vakuuttamaan kaikkia sidosryhmiä toimien eettisyydestä ja oikeudenmukaisuudesta. Kansainvälisten ohjeistusten huonona puolena on niiden yleisluontoisuus, joka jättää paljon vapausasteita ja tulkinnanvaraasi esimerkiksi ihmisoikeusrikkomusten ehkäisemisessä.

Sen vuoksi monissa kiistatilanteissa on löydettävissä pätevilta kuulostavia argumentteja sekä liiketoimien eettisyyden puolesta että sitä vastaan. Nokian Turkmenistanin kiistan yhteydessä julkisuudessa esitettiin erilaisia asiantuntijanäkemyksiä siitä, missä määrin mobiiliteknologian vieminen diktatuurivaltioon voi edistää kansalaisten tiedonsaantia ja laajentaa heidän vaikutusmahdollisuuksiaan ja missä määrin teknologia puolestaan edesauttaa vallassaolijoiden pyrkimyksiä valvoa kansalaisiaan ja siten edistää ihmisoikeuksien rikkomisia kyseisessä maassa (Niskakangas 2008; Virtanen 2008).

Vaikka yritys pystyisi faktuaalisesti osoittamaan, että sen harjoittamat liiketoimet diktatuurivaltiossa tukevat ihmisoikeuksia enemmän kuin rikkovat niitä, se ei välttämättä riitä hankkimaan toimille yhteiskunnallista hyväksyttävyyttä ja esimerkiksi lopettamaan yrityksen maineelle haitallisia protesteja aktivistien taholta. Tutkimukseni metsäteollisuusyritys Enson (myöhemmin Stora Enson) ja ympäristöjärjestö Greenpeacen välisistä kiistoista aikavälillä 1985-2001 (Joutsenvirta 2006, 2007) osoitti, että faktojen avulla käytävä totuustaistelu on riittämätön keino oikeuttaa toimia eettisesti ladatuissa kiistoissa. Kun Greenpeace alkoi kansainvälisten yhteyksiensä ja median tukemana syyttää suomalaista metsäteollisuutta metsien tuhoamisesta, julkisuudessa alkoi kiivas taistelu siitä, kenen totuus metsien tilasta ja teollisuuden käytäntöjen vastuullisuudesta on oikea. Puolustautuessaan kritiikkiä vastaan teollisuus pyrki faktojen kautta esittämään vasta-argumentteja julkisuudessa esiintyviin syytöksiin esimerkiksi metsien huonosta tilasta. Samaan aikaan se joutui kuitenkin vakuuttamaan ympäristön tilasta huolestuneelle suurelle yleisölle ja asiakkailleen tekevänsä parhaansa ympäristöongelmien ratkaisemiseksi. Näiden kahden pyrkimyksen yhtäaikainen toteuttaminen oli viestinnällisesti vaikea haaste, joka ilmeni muun muassa ristiriitaisena puheena. Metsäteollisuus joutui julkisessa keskustelussa altavastajaksi. Erityisesti Keski-Euroopan markkinoilla metsäteollisuus törmäsi lopulta uskottavuusongelmaan. Vakuuttelu faktoilla ei auta, jos tärkeät sidosryhmät ja suuri yleisö eivät usko näkemyksiin ja haluavat muutosta. Sekä yhteiskunnalliset että markkinoilta tulevat paineet pakottivat suomalaisen metsäteollisuuden muuttamaan

suhtautumistaan metsien suojeluun ja parantamaan suojelukäytäntöjään.

Kaikkein painavin perustelu Nokian ja NSN:n puolustuksessa liittyy perinteiseen työnjakoon julkisen ja yksityisen sektorin välillä:

“Kansainvälinen yhteisö ja poliittiset päätöksentekijät määrittelevät liiketoiminnan pelisäännöt ja sen, onko jokin maa hyväksyttävä kauppahohde. Nokia ja Nokia Siemens Networks ovat sitoutuneet noudattamaan toiminnassaan korkeita eettisiä standardeja ja noudattavat liiketoiminnassaan täysin sekä kansallista että kansainvälistä lainsäädäntöä, kuten esimerkiksi EU:n lainsäädäntöä, Maailman kauppajärjestön (WTO) ja YK:n sopimuksia ja päätöksiä. Turkmenistan ei ole kaupankäynnin rajoitusten tai kauppasaarron kohteena...” (Nokia kiistaa...).

Lainaus tukeutuu vahvasti niin kutsuttuun legaalis-rationaaliseen oikeuttamiseen (Bauman 1997: 155), joka vihjaa, että Nokialla ja NSN:llä on lain takaama oikeus kiistelyyn liiketoimeen. Samalla se tuo esiin, että johtajien näkemykset yritysten yhteiskuntavastuusta perustuvat oletukseen, jonka mukaan valtioiden ja poliittisten päättäjien tulisi laatia pelisäännöt yritysten voitontavoittelulle. Argumentti on tehokas siinä mielessä, että se saa positiivista kaikkopohjaa yhteiskunnassa, jossa on vahva luottamus lainsäätäjiin ja oikeuslaitokseen. Voidaan kuitenkin kysyä, kuinka tehokkaasti tällä oikeutuksella vakuutetaan yritysten kiivaimpia arvostelijoita, kuten esimerkiksi ihmisoikeusaktivisteja ja turkmenistanilaisia toisinajattelijoita, joiden joukossa luottamus viranomaisiin ja lainsäädäntöön ei ole yhtä yksioikoinen.

Legaalis-rationaalisen oikeuttamisen käänköpuolena eettisesti ladatuissa kiistoissa on, että se erottaa argumentin käyttäjän arvoalinnoista. Se sisältää implisiittisen oletuksen, jonka mukaan kyseisen toimijan ei tarvitse pohtia hänelle määrättyjen tekojen moraalisuutta eikä hänen tarvitse kantaa vastuuta, jos teot eivät täytä moraalisuuden vaatimuksia. Toimija vain toteuttaa ylemmältä taholta saamiaan käskyjä (Bauman 1997: 155).

Vedotessaan toimiensa laillisuuteen Nokia ja NSN etäännyttävät itsensä lainnoudattamisen ylitse menevästä moraalista ja vastuunotosta kyseisessä kiistassa. Yritykset jättävät Turkmenistanin ihmisoikeustilanteen edistämisen poliittisille toimijoille ja heidän

kauttaan muodostuvalle säätelylle. Globalisaatiota edeltävänä aikakautena tämäntyyppinen etäännyttäminen ja tukeutuminen julkisen ja yksityisen sektorin väliseen työnjakoon oli varsin luonnollista, ja sillä oli vahva kaukupohja länsimaisissa hyvinvointiyhteiskunnissa. Voidaan kuitenkin olettaa, että puutteellisesti säädellyssä globaalissa verkostoyhteiskunnassa laillisuuteen vetoaminen voi näennäisestä tehokkuudesta huolimatta toimia enenevässä määrin myös yrityksiä vastaan tai ainakin olla riittämätön takamaan kiistanalaisille toimille oikeutusta.

Yritysten legitimitteetti vaakalaudalla

Yllä kuvatut suomalaisen metsäteollisuuden ja Nokian kohtaamat kiistat Suomessa ja ulkomailla ovat esimerkkejä yritystoimien lisääntyvästä politisoitumisesta, joka on yksi ajankohtaisimmista keskusteluteemoista yritysten yhteiskuntavastuun akateemisessa kirjallisuudessa. Tästä keskustelusta kumpuava ”poliittinen yritys vastuuteoria” edustaa samalla yhtä lupaavimmista yrityksistä selittää yritys vastuuta globaalissa taloudessa.

Yritysten politisoitumisella on viitattu meneillään olevaan kehityskulkuun, jossa perinteinen työnjako julkisen ja yksityisen sektorin välillä muuttuu, ja yritykset ovat alkaneet ottaa julkiselle sektorille perinteisesti kuuluvia tehtäviä. Yritysten politisoituminen on tapahtunut sekä painostuksen että oman edun tavoittelun tuloksena. Monet aikaisemmin neutraaleina pidetyt yritystoimet ovat tulleet lisääntyvässä määrin yhteiskunnallisen kiistelyn ja painostuksen kohteeksi. Tämä työntää yrityksiä poliittiseen toimijuuteen: ne alkavat ottaa osaa erilaisiin prosesseihin, joilla pyritään säätämään yritysten voitontavoittelua ja parantamaan ihmisten ja luonnon ympäristön hyvinvointia. Talouden globalisaatio on johtanut myös siihen, että yksityinen sektori alkaa suojella ja edistää kansalaisten oikeuksia esimerkiksi tilanteissa, joissa valtiot eivät syystä tai toisesta pysty tai halua hoitaa näitä tehtäviä. Yritykset ovat monissa kehittyvissä ja diktatuurimaissa alkaneet huolehtia esimerkiksi ihmisten terveydenhoidosta ja työntekijöidensä sanan- ja yhdistymisvapaudesta. (esim. Matten & Crane 2005; Palazzo & Scherer 2006; Scherer ym. 2006; Scherer & Palazzo 2007). Yritysten lisääntyvä

politisoituminen on johtanut siihen, että keskustelua yritysten yhteiskuntavastuusta ei voida enää käydä irrallaan demokratiasta ja yhteiskunnallisesta oikeudenmukaisuudesta (Scherer ym. 2006; Mäkinen & Kourula 2008).

Poliittiseen toimijuuteen perustuva yritys vastuuteoria edellyttää niin yrityksiltä kuin tutkijoilta uudenlaista suhtautumista vastuullisuuteen. Yritykset ovat tottuneet käsittelemään toimiaan pääasiassa taloudellisen tehokkuuden ja koordinaation näkökulmasta. Tämä pätee myös vastuukäytäntöihin. Monet paineet yritysten toimintaympäristössä (esimerkiksi vastuullisen kulutuksen lisääntyminen, eettisen sijoittamisen kasvu ja paikallisyhteisöjen ja kansalaisjärjestöjen vaatimukset) ovat vaikuttaneet siihen, että erityisesti suuret monikansalliset yritykset ovat alkaneet ottaa vastuullisuuden näkyväksi osaksi sekä strategisen että operatiivisen tason toimintojaan. Ne luovat toimilleen eettisiä toimintaohjeita ja -ohjelmia sekä mittaavat ja todistavat vastuullisuuden tuloksellisuuttaan erilaisten vastuuraporttien avulla. Panostaminen vastuullisuuteen on nähty yrityksille kannattavana ”investointina”, joka parantaa yrityksen kilpailukykyä ja voitontavoittelua. Vastuullisuus on nähty yhtenä menestystekijänä muiden tekijöiden joukossa (McWilliams & Siegel 2001; Porter & Kramer 2006). Akateemisessa yhteiskuntavastuun kirjallisuudessa on käytetty termiä ”strateginen etiikka” (Quinn & Jones 1995: 22) viitattaessa yrityksen kilpailukykyä ja voitontavoittelua edistäviin eettisiin käytäntöihin.

Yritysten poliittisen toimijuuden näkökulmasta strategiseen etiikkaan perustuvilla vastuukäytännöillä on kuitenkin monia heikkouksia. Strategisen etiikan yhtenä keskeisenä ongelmana on, että se perustuu liiaksi perinteiseen käsitykseen yritysten poliittisesta viitekehystä, jossa julkinen sektori kykenee ehkäisemään yritystoiminnasta syntyviä negatiivisia vaikutuksia ja suojelemaan muun muassa tasa-arvoisuuden ja oikeudenmukaisuuden toteutumista yhteiskunnassa. Tämä käsitys ei kuitenkaan toteudu globaalissa taloudessa, mikä on otettava huomioon yritys vastuuteoria määriteltäessä (Margolis & Walsh 2003; Scherer & Palazzo 2007, 2008; Mäkinen & Kourula 2008). Strateginen etiikka on ongelmallinen myös siksi, että sillä on taipumus sisältää epätasa-arvoisia oletuksia vastuukäytäntöjen hyvydestä ja vaieta tai marginaali-

soida vaihtoehtoisia käsityksiä toimien eettisyydestä (ks. esim. Calton & Payne 2003), jotka purkautuvat yhteiskunnalliseen keskusteluun muun muassa akuuteissa kiistatilanteissa.

Strateginen etiikka ei ota tarpeeksi huomioon yritysten politisoitumisesta syntyviä liikkeenjohdollisia haasteita. Sen vuoksi yrityksillä on esimerkiksi tehtaan lakkauttamisten synnyttämässä konflikteissa ollut suuria vaikeuksia. Nokian Bochumin kiistan yhteydessä toimitusjohtaja Kallasvuo pohti tehtaan sulkemisesta syntynyttä konfliktia toteamalla: "Koska reaktio oli näin voimakas, jotakin olisi voitu tehdä paremmin" (Sajari 2008a). Yrityksen henkilöstöjohtaja jakoi tämän näkemyksen toteamalla kansainvälisessä mediahaastattelussa Nokian olleen "naiivi", koska se ei osannut etukäteen arvioida protestien suuruutta. Syitä tehtaan sulkemiseen ei hänen mukaansa esitetty tarpeeksi selvästi. Hän toi esiin myös tarpeen perustella yhtiön toimia paremmin tulevissa kansainvälisissä operaatioissa (Bochum pakottaa...).

Millaista vastuuosaamista yrityksiltä vaaditaan globaalissa mediayhteiskunnassa? Yritysten lisääntynyt kiistanalaisuus ja politisoituminen ovat tehneet legitimizeerata entistä kriittisemmän ja vaikeasti tavoitettavissa olevan resurssin. Kyse ei ole voimavarasta, jonka saavutettavuus on johdon kontrolloitavissa samalla tavalla kuin monet muut resurssit (esim. rahoitus, osaava työvoima tai teknologia). Legitimiteetti perustuu sosiaaliseen arviointiin, joka tapahtuu yrityksen ulkopuolella sen eri sidosryhmissä. Kun julkisella sektorilla toimivat poliittiset päättäjät mittauttavat legitimizeerattua vaalien kautta, taloudellisten toimijoiden yhteiskunnallinen hyväksyntä on monin verroin epäsuorempaa (Scherer & Palazzo 2008). Kyse on riskiherkstä ja vaikeasti saavutettavissa olevasta resurssista. Esimerkiksi yritysten liian ponnekkaat yritykset legitimizeerata hankkimiseen voivat laukaista negatiivisia reaktioita, jotka lopulta johtavat legitimizeerattujen pienemiseen (Ashforth & Gibbs 1990). Lisäksi globaalissa toimintaympäristössä pyrkimys saada hyväksyntää kiistanalaisille toimille on monin verroin monimutkaisempaa kuin kansallisissa konteksteissa. Sosiaalinen ympäristö, joka arvioi ja myöntää yrityksille legitimizeerattua, sisältää suuren määrän erilaisia ja usein keskenään ristiriitaisia laillisia ja moraalisia vaatimuksia, jotka

kumpuavat eri maiden ja maanosien erilaisista institutionaalista ja kulttuurisista konteksteista (Kostova & Zaheer 1999; Scherer & Palazzo 2008).

On hyödyllistä ajatella, että taistelu legitimizeerata vie yritykset pois perinteisestä osaamisympäristöstään, jossa hankittujen resurssien avulla pyritään saavuttamaan paras mahdollinen taloudellinen hyöty. Legitimiteettitaistossa olennaiseksi tulee kyky arvioida, mitkä teot ja niistä annetut selitykset synnyttävät ympäröivissä yhteisöissä luottamusta, jota tarvitaan yleisen hyväksynnän saamiseksi. Tutkimukseni 1990-luvun suomalaisista metsäkiistoista toi esiin "kulttuurisen mekanismin", joka on toiminnassa silloin, kun toimijat pyrkivät oikeuttamaan omia näkemyksiään ja saamaan niille yleistä hyväksyntää. Hyväksynnän saamiseksi annetut perustelut ja selitykset eivät saa olla ristiriidassa ympäröivässä kulttuurissa vallitsevien arvojen ja oikeudenmukaisuuskäsitysten kanssa. Sen vuoksi julkisen kritiikin kohteeksi joutunut yritys ei joudu puolustautumaan ainoastaan kansalaisaktivistien tai muiden kriitikkojen syytöksiä vastaan. Se joutuu tekoja oikeuttaessaan ottamaan huomioon myös ympäröivän kulttuurin ilmapiirin ja suuren yleisön mahdollisen kritiikin. Toimien oikeuttamisessa vaikuttava kulttuurinen mekanismi pitää tavallaan huolta siitä, etteivät edes markkinatalouden kovilla ehdoilla toimivat yritykset liukenisi liian kauaksi yhteiskunnan oikeustajusta. (Joutsenvirta 2006, 2007.)

Joutuessaan hakemaan toimilleen oikeutusta monilta eri sidosryhmiltä ja suurelta yleisöltä suurenkin luokan yritys on riisuttu perinteisestä valta-asemastaan, ja se astuu kentälle, jossa on neuvoteltava tasapuolisesti ja muiden arvoja ja intressejä kunnioittaen. Sen sijaan, että yritykset pyrkivät oikeuttamaan kiistanalaisia toimia perinteisen julkisen ja yksityisen sektorin välisen työnjaon kautta, niiden tulee osata tarkastella vastuukysymyksiä ennen kaikkea poliittisina ongelmina, jotka ratkaistaan yhteistyössä julkisen sektorin ja erilaisten kansalaisten yhteenliittymien kanssa. Yritykset eivät voi saada oikeutusta toimilleen ilman, että ne alistavat kasvaneen valtansa ja poliittisen roolinsa demokraattisille kontrollin ja legitimizeerattujen prosesseille. Tämä edellyttää laajempaa osallistumista demokraattisesti tapahtuviin tasapuolisiin neuvotteluihin, joissa yhdessä laaditaan sääntöjä markkinoilla toimimiselle (Calton & Payne 2003;

Mäkinen 2004; Mäkinen & Kourula 2008; Teegen ym. 2004; Scherer & Palazzo 2008).

Oletus, että yritys voisi hyvin suunniteltujen ja johdettujen vastuuhelmien ja viestinnällisten strategioiden kautta menestyksellisesti reagoida eri sidosryhmien muuttuviin huoliin ja niistä syntyviin legitimizeettivajeisiin eri puolilla maailmaa, ei siis ole realistinen. Yritysten lisääntynyt poliittinen rooli ja toimijuus globaalissa taloudessa edellyttää kykyä tarkastella vastuuta entistä tilannesidonnaisemmin, tiettyyn aikaan ja paikkaan sidottuina toimina, joissa taloudellisten kriteerien lisäksi vaikuttavat monimutkaiset sosiaaliset ja poliittiset tekijät.

Yritysvastuuta on tarkasteltu sekä yrityksissä että liikkeenjohdon kirjallisuudessa usein sidosryhmälähtöisesti. Poliittiseen toimijuuteen perustuva yritysvastuu edellyttää kuitenkin sitä, että vastuukysymyksiä lähestytään yhä vahvemmin ongelmalähtöisesti. Vastuullisuus tulisi yrityksissä liittää entistä kiinteämmin universaaleihin ongelmiin ja haasteisiin, kuten ihmisoikeudet, ilmaston lämpeneminen ja köyhyys, joiden ratkaisuun yrityksen tulisi osallistua läpinäkyvästi ja yhdessä muiden kanssa (Scherer & Palazzo 2008). Yritykset tarvitsevat sen vuoksi entistä enemmän kulttuurista ja poliittista taitoa neuvotella muiden yhteiskunnallisten toimijoiden kanssa siitä, miten globaalista taloudesta syntyviä hyötyjä voidaan toteuttaa ja jakaa oikeudenmukaisesti.

Lopuksi

Monet tekijät ovat vähentäneet yritysten voitontavoitteluun kohdistuvaa implisiittistä ja eksplisiittistä sääntelyä erityisesti siirryttäessä globaaliin toimintaympäristöön. Kustannustehokkuuteen ja kilpailukykyyn varmistamiseen liian yksipuolisesti tähtäävä liiketoiminta ei kuitenkaan ole mahdollista ilman yhteiskunnan vastareaktioita. Sen vuoksi yritykset kohtaavat jatkuvasti voimistuvia paineita asettaa ihmillisiä ja eettisiä rajoja voitontavoittelulleen.

Yritykset pyrkivät ennen kaikkea koordinoimaan resurssiaan tavalla, joka parantaa niiden kilpailukykyä ja maksimoi taloudellista hyötyä. Tämä ajattelu- ja toimintatapa on heijastunut myös yritys vastuuseen, jota on tarkasteltu sekä yrityksissä että liikkeenjohdon kirjallisuudessa erityisesti yhtenä

kilpailutekijänä muiden joukossa. Globalisaatio ja medioituminen ovat kuitenkin johtaneet tilanteeseen, jossa yrityksiltä edellytetään demokraattisempaa ja ongelmalähtöisempää suhtautumista yhteiskunnalliseen vastuuseen. Yhteiskunnan mediakeskeisyys ja kansalaisyhteiskunnan aktivoituminen ovat lisänneet yritysten todennäköisyyttä ja riskiä joutua kovan kansainvälisen kritiikin ja painostuksen kohteeksi. Legitimiteetistä on tullut entistä kriittisempi ja samalla vaikeammin tavoitettavissa oleva resurssi, jonka ylläpito edellyttää yrityksiltä uudenlaista suhtautumista omaan rooliinsa yhteiskuntavastuun kysymyksissä. Tämä rooli on sidoksissa yhteiskunnan eri sektoreiden välisen työnjaon muuttumiseen ja sen tuottamiin seurauksiin.

Talouden voimistunut valta politiikkaan nähden on osoittanut, että suuryrityksiä vedetään enenevässä määrin mukaan keskelle poliittisia ristiriitoja ja neuvotteluita – halusivat ne sitä tai eivät. Syntyneistä vaikeista konflikteista huolimatta yritykset ovat ainakin toistaiseksi suosineet yhteiskunnallisen vastuun vapaaehtoista toteuttamista oikeudellisen sääntelyn sijasta. Monet viimeaikaiset kiistat yritysten toimista poliittisesti arkaluontoisissa tilanteissa antavat kuitenkin syyn olettaa, että oikeudellisesti pitävä kaupankäynnin sääntelyjärjestelmä vähentäisi paineita vetää yrityksiä alati mukaan poliittisiin ristiriitoihin. Puutteellisesta sääntelystä vihjaa myös se, että poliittisesti latautuneissa kiistoissa yritysjohtajilla on taipumus turvautua retoriikkaan, joka vähintään implisiittisesti kutsuu poliittisia toimijoita apuun arvioimaan eettisesti kyseenalaisia yrityskäytäntöjä.

Yksittäisille yrityksille joutuminen kovan kansallisen tai kansainvälisen kritiikin kohteeksi on ongelmallista. Yritysvastuusta käytävillä kiistoilla on kuitenkin laajemmassa mittakaavassa tärkeä yhteiskunnallinen tehtävä. Kiistat on hyödyllistä nähdä talouden globalisaation väistämättöminä seurauksina, joissa purkautumistietään hakevat ristiriitaiset jännitteet ja kysymykset tulevat keskustelun piiriin. Konflikteissa pyritään monien eri osapuolten vuoropuhelun kautta määrittelemään, millaista on hyväksyttävä globaali liiketoiminta. Samalla avautuu mahdollisuus luoda yhteisiä pelisääntöjä markkinataloudelle, jonka jyräävän voiman edessä niin yksilöt kuin organisaatiotkin tuntevat itsensä usein voimattomiksi.

Kirjallisuus

- Aaltonen, J. (2008). Elokuvantekijät vaativat hallitusta puuttumaan Nokian Turkmenistan-kauppoihin. Helsingin Sanomat 5.3.2008.
- Ashforth, B. E. & B. W. Gibbs (1990). The double-edge of organizational legitimation. *Organization Science* 1:2, 177–194.
- Bauman, Z. (1997). Sosiologinen ajattelu (suom. Jyrki Vainonen, alkuteos *Thinking Sociologically*, Blackwell 1990). Vastapaino, Tampere.
- Beck, U. (2000). *What is globalization?* Polity Press, Cambridge, UK.
- Bochum pakottaa Nokian parantamaan viestintää. *Taloussanomata*, 14.5.2008.
- Calton, J. M. & S. L. Payne (2003). Coping with paradox. *Business & Society* 42:1, 7–42.
- Cotgrove, S. (1982). *Catastrophe or cornucopia: the environment, politics and the future*. John Wiley & Sons, Chichester.
- Crane, A. & D. Matten (2007). *Business ethics: managing corporate citizenship and sustainability in the age of globalization*. Oxford University Press Inc, New York, US.
- Den Hond, F. & F. G. A. de Bakker (2007). Ideologically motivated activism: how activist groups influence corporate social change activities. *Academy of Management Review* 32:3, 901–924.
- Friedman, M. (1970). The social responsibility of business is to increase its profits. *New York Times Magazine* (September 13). <<http://www.colorado.edu/studentgroups/libertarians/issues/friedman-soc-resp-business.html>> Käyttöpäivämäärä 10.6.2008.
- Giddens, A. (1995). Elämää jälkitraditionaalisessa yhteiskunnassa. Teoksessa Beck, U, A. Giddens & S. Lash (toim.): *Nykyajan jäljillä: refleksiivinen modernisaatio* (suom. Leevi Lehto, alkuteos: *Reflexive modernization: politics, tradition and aesthetics in the modern social order*, Polity Press). Vastapaino, Tampere, 83–152.
- Haaparanta, P. (2007). Kansallisista turvaverkoista tulossa tärkeä kilpailutekijä. Helsingin Sanomat 4.8.2007, vieraskynä.
- Habermas, J. (2001). *The postnational constellation*. MIT Press, Cambridge, MA.
- Ilmonen, K. & M. Siisiäinen (1998). Johdanto. Teoksessa Ilmonen, K. & M. Siisiäinen (toim.): *Uudet ja vanhat liikkeet*. Vastapaino, Tampere, 7–14 .
- Joutsenvirta, M. (2004). Miten yritys kohtaa ympäristöaktiivismin? Teoksessa: Heiskanen, E. (toim.): *Ympäristö ja liiketoiminta*. Arkiset käytännöt ja kriittiset kysymykset. Gaudeamus, Helsinki, 69–90.
- Joutsenvirta, M. (2006). Ympäristökeskustelun yhteiset arvot: diskurssianalyysi Enson ja Greenpeacen ympäristökirjoituksista, *Acta Universitatis Oeconomicae Helsingiensis A-273*, Helsingin kauppakorkeakoulu, Helsinki.
- Joutsenvirta, M. (2007). Yhteiskuntavastuu puheen tuotteena. Yritysten ja kansalaisaktivistien perusteluissa esiintyvät yhteiset arvot. *Hallinnon Tutkimus* 1, 50–70.
- Klein, N. (2000). *No Logo: No Choice, No Space, No Jobs*. Picador, New York.
- Klein, N. (2007). *The shock doctrine: the rise of disaster capitalism*. Metropolitan Books, New York.
- Klein, J. G, N. C. Smith & A. John (2004). Why we boycott: consumer motivations for boycott participation. *Journal of Marketing* 68: 92–109.
- Korten, D. C. (2001). *When corporations rule the world*. Berret-Koehler, San Francisco, CA.
- Kostova, T. & S. Zaheer (1999). Organizational legitimacy under conditions of complexity: the case of the multinational enterprise. *Academy of Management Review* 24: 64–81.
- Margolis, J. D. & J. P. Walsh (2003). Misery loves companies: rethinking social initiatives by business. *Administrative Science Quarterly* 48: 268–305.
- Matten, D. & A. Crane (2005). Corporate citizenship: towards an extended theoretical conceptualization. *Academy of Management Review* 30: 166–179.

- McWilliams, A. & D. Siegel (2001). Corporate social responsibility: a theory of the firm perspective. *Academy of Management Review* 26: 117–127.
- Mäkinen, J. (2004). Oikeudenmukainen kestävä kehitys ja moraalisen työn jako. Teoksessa Heiskanen, E. (toim.): *Ympäristö ja liiketoiminta: arkiset käytännöt ja kriittiset kysymykset*. Gaudeamus, Helsinki, 303–315.
- Mäkinen, J. & A. Kourula (2008). Yritysvastuun politiikkaa. Työpaperi esitetty valtakunnallisilla Sosiologipäivillä ”Talouden henki”, Lapin Yliopisto, 28.3.2008, Rovaniemi, Suomi.
- Niskakangas, T. (2008). NSN:n Turkmenistan-kauppa voi tukea ihmisoikeuksia. *Taloussanomien* 27.2.2008.
- Nokia kiistää poikkeavansa eettisistä ohjeistaan Turkmenistanissa. *Helsingin Sanomat* 27.2.2008.
- Nokia, the NRW Government and the City of Bochum to create a ”Growth for Bochum” program. *Nokian lehdistötiedote*, 3.7.2008.
- Palazzo, G. & A. G. Scherer (2006). Corporate legitimacy as deliberation: a communicative framework. *Journal of Business Ethics* 66: 71–88.
- Patomäki, H. (2007). Uusliberalismi Suomessa: lyhyt historia ja tulevaisuuden vaihtoehdot. WSOY, Helsinki.
- Pietiläinen, T. (2008). Wahlroos oli päättämässä Bochumin ja Kemijärven kohtaloista vuosia sitten. *Helsingin Sanomat* 25.1.2008.
- Porter, M. E. & M. R. Kramer (2006). Strategy and society: the link between competitive advantage and corporate social responsibility. *Harvard Business Review* 84 (December), 78–92.
- Quinn, D. P. & T. M. Jones (1995). An agent morality view of business policy. *Academy of Management Review* 20, 22–42.
- Sajari, P. (2008a). Nokian toimitusjohtaja: Avoimessa kilpailussa ei ole elinikäisiä työpaikkoja. *Helsingin Sanomat* 24.1.2008.
- Sajari, P. (2008b). Nokia käy kauppaa Turkmenistanin diktatuurihallinnon kanssa. *Helsingin Sanomat* 27.2.2008.
- Scherer, A. G. & G. Palazzo (2007). Toward a political conception of corporate responsibility: business and society seen from a Habermasian perspective. *Academy of Management Review* 32:4, 1096–1120.
- Scherer, A. G. & G. Palazzo (2008). Globalization and corporate social responsibility. Teoksessa Crane, A., A. McWilliams, D. Matten, J. Moon & D.S. Siegel (toim.): *The Oxford handbook of corporate social responsibility*. Oxford University Press, New York, US.
- Scherer, A. G., G. Palazzo & D. Baumann (2006). Global rules and private actors: towards a new role of the transnational corporation in global governance. *Business Ethics Quarterly* 16, 505–532.
- Sethi, S. P. (2002). Standards for corporate conduct in the international arena: challenges and opportunities for multinational corporations. *Business and Society Review* 107, 20–40.
- Simula, M. (2008). Paperitehtaat uhan alla. *Suomen Kuvalehti*, 11.7.2008.
- Spar, D. L. & L. T. La Mure (2003). The power of activism: assessing the impact of NGOs on global business. *California Management Review* 45, 78–101.
- Teegen, H., J. P. Doh & S. Vachani (2004). The importance of nongovernmental organization (NGOs) in global governance and value creation: an international business research agenda. *International Business Studies* 35:6, 463–483.
- Uusitalo, L. (2000). Yhteisöllisyys virtuaalimarkkinoilla. Teoksessa Niiniluoto, I. (toim.): *Maailman henkinen tila ja tulevaisuus*. Otava, Helsinki, 85–105.
- Virtanen, J. (2008). Elokuvaohjaaja: Varoitimme Nokian. *Taloussanomien* 4.3.2008.

Media maailmankuvamme rakentajana

Iikka Vehkalahti, Yleisradio

Johdanto

Mielikuvamme maailmasta muodostuvat väistämättä median kautta. Minkälaisen kuvan media sitten välittää kaukaisista maista tai globaaleista kysymyksistä? Tai minkälainen kuva sen pitäisi välittää? Vai olisiko parempi, että se ei pyrkisi välittämään mitään kuvaa, vaan keskittyisi kertomaan uutisia ja ihmisiä kiinnostavia tarinoita, jotka herättäisivät ajatuksia ja kysymyksiä siitä, millainen maailma on.

Uskon yhä vahvemmin, että median pitäisi herättää enemmän kysymyksiä kuin tarjota vastauksia. Tämän olen omassa työssäni kokenut useaan otteeseen. Erityisesti kolmessa mediahankkeessa, joihin olen käyttänyt aika paljon aikaa elämästäni. Ensimmäinen niistä on ”Steps For The Future” -projekti, jossa toteutettiin hyvin laajalla kansainvälisellä yhteistyöllä 37 elokuvaa eteläisen Afrikan kahdeksassa maassa. Toinen esimerkkini liittyy ”harrastukseeni” Yleisradiossa, dokumenttisarjaan ”Kolmas ulottuvuus” (aiemmin Saman auringon alla), jota Dokumenttiprojekti on pyörittänyt lähes 10 vuotta. Ensintä esitettiin TV 2:ssa ja nykyisin Teema-kanavalla. Kolmas esimerkki on ”Miksi demokratia” -hanke, joka oli jo lähtökohdiltaan globaali. Kaikissa edellä mainitsemisani hankkeissa olen joutunut yhä uudestaan miettimään median suhtautumista globaaliin maailmaan ja sitä, millaisia asenteita niin minulla

kuin muillakin suomalaisilla on suhteessa erityisesti Euroopan (ja USA:n) ulkopuoliseen maailmaan.

Vuosien kokemusten jälkeen epäilen, että suurta osaa suomalaisista ei oikeastaan kiinnosta oman maamme ulkopuolinen maailma juuri lainkaan. Ja kiinnostuneiden määrä vähenee entisestään, kun puhutaan maanosamme tai Pohjois-Amerikan ulkopuolisista maista. Osittain tämä johtuu siitä, että emme halua tietää näistä maista, että emme halua ymmärtää näitä vieraita kulttuureja, erilaisia yhteiskuntia. Koemme ne oudoiksi, vieraiksi ja poissuljettaviksi. Osittain tämä johtuu mediasta, joka ei perinteisesti – eikä vain Suomessa – onnistu kertomaan globaalista maailmasta tavalla, joka kiinnostaisi meitä, saisi meidät ymmärtämään ja seuraamaan moninaisen maailman eri puolia ja todellisuuksia.

Tiedotusvälineet ovat perinteisesti kertoneet hyvin tarkoitusperein, kuinka köyhästi ja surkeasti ns. kolmannessa maailmassa eletään. Miten siellä nähdään nälkää, soditaan julmasti, rikotaan ihmisoikeuksia ja kuollaan vitsauksiin. Syyllisyyden tunnettamme herättäen media on pyrkinyt saamaan ihmiset toimimaan ja tukemaan eri tavoilla maailman köyhiä ja aliravittuja. Tätä tehtäväänsä media on toteuttanut niin hyvin, että me tiedämme, miltä slummeissa näyttää, kuinka vettä pumpataan kehitysavulla an-

netusta kaivosta, miten ruokaa tehdään avotulilla ja miltä näyttää nälkiintynyt lapsi. Tästä informaatiosta on tullut niin kulunutta, että me emme tarvitse emmekä halua sitä enää. Ja se on ymmärrettävää. Kuka haluaa jatkuvaa muistutusta siitä, että samaan aikaan, kun meillä menee ”niin hyvin”, Intiassa 830 miljoonaa ihmistä elää alle 35 sentillä päivässä. Mieluummin seuraamme Nokian voittokulkua maan kulutuskykyisten keskuudessa ja uskomme että se auttaa myös köyhiä.

Ainoastaan stabiilin tilanteen pahasti heilahtaessa media ja me heräämme. Kun kolmannessa maailmassa kuolee yhtäkkiä paljon ihmisiä tai kun joku meistä (Suomesta, Euroopasta tai USA:sta) kuolee kolmannessa maailmassa, tai kun levottomuudet puhkeavat tai joku diktaattori käyttäytyy harvinaisen typerästi tai julmasti. Silloin me rekisteröimme kolmannen maailman, ja mikä olennaisinta: luomme samalla sisäisen kuvamme tästä maailmasta. Media kertoo kriiseistä ja meidän päässämme kolmas maailma ja kriisit kuuluvat yhteen. Ja kun kriisi on oikein paha, me myös teemme jotakin kriisin uhrien hyväksi tai innostumme jopa muuttamaan maailmaa.

Mutta on väärin sanoa, että tämä olisi koko kuva median suhtautumisesta kolmanteen maailmaan. Jo pitkään media on myös tiedostanut kriisitiedottamisen vaarat. Niinpä on otettu yksi yleisöä kasvattava askel eteenpäin. On omaksuttu tavoitteeksi kertoa, että kolmannessa maailmassa ei ole vain kärsiviä uhreja, vaan että he ovat samanlaisia ihmisiä kuin mekin. Niinpä eri puolilla maailmaa on tehty tuhansia dokumentteja ja televisio-ohjelmia, joissa kolmannen maailman ihmiset heräävät, tekevät aamiaista, menevät kouluun, kävelevät ja tekevät ihan samanlaisia toimintoja kuin mekin, vaikka elinympäristö näyttää hyvin erilaiselta. Miten mielenkiintoista. Ei tarvitse kuin seurata omaa käyttäytymistään television edessä ja huomaa, että hyvä tarkoitusperä ei tuota hyviä ohjelmia. Käveleminen ja syöminen ovat tylsää katseltavaa, vaikka tekijä olisi ihonvärittään keltainen tai musta tai asuisi slummissa tiilitalon sijasta.

Osa mediasta keskittyikin kertomaan kolmannesta maailmasta sen mukaisesti, mikä kiinnostaa juuri meitä, entistä globaalimmin matkustavia turisteja. Missä luonto on koskematonta, temppelit ainutlaatuisia, ruoka erinomaista, hiekkarannat luonnontilais-

sa ja majapaikat ainutlaatuisia. Sinne mekin haluamme mennä lomalle.

Tai jos pikkuporvarilliseen turvallisuuteen kylästynyt mieleemme kaipaa jännittäviä elämyksiä on tarjolla riittävästi televisio-ohjelmia, kirjoja ja lehtiartikkeleita kertomassa halpojen hotellien hajuista, basaarien kakofoniasta, bussien ylikuormituksista ja katuruoan uskomattomasta herkkyydestä.

Keskustelin intialaisen rengaskauppiaini kanssa pölyisessä, sotkuisessa ja likaisessa Margaon pikkukaupungissa siitä, mikä tuo länsimaisia ihmisiä - kuten minut - Intiaan, ja päädyimme taivas-helvetti teoriaan. Suomi ja Eurooppa ovat taivaita, joissa elämisestä suurin osa maailman kansalaisista haaveilee. Mutta taivaassa on tylsää, pelkkää harpunoittoa. Helvetissä sen sijaan tapahtuu koko ajan. Siellä kuollaan, rakastellaan, tapellaan, taistellaan selviytymisestä, eletään. Parasta on asua taivaassa ja käydä vierailuilla helvetissä.

Ja niinpä ei ole mitään ihmeteltävää mediassa, joka ihailee kolmatta maailmaa, sen värikkyyttä ja tunnekylläisyyttä, miten ihmiset katsovat siellä silmiin ja miten siellä tuntee elävänsä, miten energiaa virtaa suoniin joka puolelta.

Tunnistan kaikki edellä mainitut asennoitumiset omassa toiminnassani dokumenttielokuvien tuottajana (ja aiemmin tekijänä), ja kaikille niille on hyvät perustelut. Mutta minkäänlaisia perusteluja ei ole sille, että kerrottaessa globaalista maailmasta jutut, televisio-ohjelmat, artikkelit ja dokumentit voivat olla laadultaan huonoja, tylsiä, ennakoitavissa olevia ja näkemyksettömästi tehtyjä. Hyvä tarkoitusperä ei tee jutusta hyvää.

Kolmenkymmenen viime vuoden aikana on Euroopassa ja Pohjois-Amerikassa tehty mittaamaton määrä lehtiartikkeleita, televisio-ohjelmia, dokumentteja ja videoita kolmannesta maailmasta. Niitä on tehty herättämään ihmisiä toimintaan, tukemaan hallitusten kehitysyhteistyöpolitiikkaa, vaimentamaan syyllisyyden tunteitamme ja kertomaan maailmassa me elämme. Ironista on, että ihmiset, joiden elämästä nämä tarinat kertovat eivät ole koskaan nähneet näitä kovin tärkeitä ohjelmia. Ne on tehty länsieurooppalaisille ja pohjoisamerikkalaisille veronmaksajille, televisionkatsojille ja lehtien lukijoille.

Steps For the Future -projekti

Muutama vuosi sitten laitoimme liikkeelle Steps For The Future -projektin. Miljoonia ihmisiä kuoli eteläisessä Afrikassa AIDS:n takia, eikä Etelä-Afrikan presidentti ei edes uskonut, että HIV aiheuttaa AIDS:ia. Julisteet lentokenttien seinillä ja valokuvat kansainvälisten lehtien sivuilla huusivat kyllä, että ”AIDS kills”, mutta kansalaisjärjestöillä, televisiolla ja terveydenhoitolaitoksilla ei ollut mediamateriaalia näytettäväksi miljoonille ihmisille, jotka elivät HIV:n kanssa joka päivä.

Annoimme projektille alalauseen ”actually life is a beautiful thing” ja päätimme tuottaa sarjan dokumentteja ja lyhytelokuvia ei vain HIV:stä/AIDS:sta, vaan vielä yleisinhimillisemmästä kysymyksestä: mitä tapahtuu, kun ihminen kohtaa kuoleman.

Meillä oli kolme lähtökohtaa: elokuvien ohjaajat ovat eteläisestä Afrikasta, elokuvia ei tehdä kansainvälisten tv-yhtiöiden tarpeisiin vaan paikallisille ihmisille ja elokuvista tehdään todellisia ja koskettavia, niin hyviä kuin on mahdollista.

Projektissa tehtiin paljon virheitä ja monia tavoitteita jäi saavuttamatta, mutta elokuvat ovat saavuttaneet ainutlaatuisen vastaanoton sekä eteläisessä Afrikassa että kansainvälisesti. Projektin 37:ää elokuvaa käytetään edelleen kaikkiaan 10:ssä eteläisen Afrikan maassa HIV:n/AIDS:n vastaisessa työssä. Parhaat dokumenteista on dubattu 15 paikalliselle kielelle ja yli 1500 ihmistä on koulutettu esittämään dokumentteja ja johtamaan esitysten jälkeistä keskustelua. Näitä esityksiä ja keskusteluja on järjestetty kylissä ja kouluissa, sairaaloiden odotussaleissa ja vankiloissa, elokuvateattereissa ja paljaan taivaan alla. Televisiossa dokumentit keräsivät ennätysyleisön, elokuvat on koettu omiksi.

Dokumentit toteutettiin kansainvälisellä yhteistyöllä, ja yli 20 maailman parhaimpiin kuuluvaa elokuvantekijää työskenteli eripituisia jaksoja ”professional supportereina” elokuvien toteutuksessa. Tärkeää tässä prosessissa oli, että nämä kansainväliset ammattilaiset vain vierailivat eteläisessä Afrikassa antaen ammattitaitonsa paikallisten ohjaajien palvelukseen ottamatta elokuvia omaan haltuunsa. Lopputuloksena elokuvat ovat keränneet palkintoja Cannesista

Amsterdamiin ja Zansibarista BANFF:iin (ks. lisää www.steps.co.za).

Ja mielenkiintoista oli, että vaikka dokumentit ja lyhytelokuvat tehtiin ennen kaikkea paikalliselle väestölle, ne ovat matkustaneet ympäri maailmaa. Alkuvaiheessa televisioyhtiöt totesivat (taustalla kokemukset Unicefin ja muiden videoista), että ”onpa hienoa kun teette näitä AIDS-elokuvia afrikkalaisille, mutta kyllä joukossa pitäisi olla ainakin yksi sellainen, jonka voi näyttää myös kansainväliselle yleisölle”. Loppujen lopuksi kaikkein paikallisimmat elokuvat toimivat myös kansainvälisesti parhaiten, koska niiden tarinat olivat todellisia, niin koskettavia ja aintukertaisia, että inhimillisyydessään ne puhuttelivat jokaista asuinpaikasta riippumatta.

Why Democracy -projekti

Steps for the future -prosessi synnytti kansainvälisen, voittoa tavoittelemattoman järjestön Steps Internationalin, joka yhdistää muutamia tuottajia ja tv-yhtiöissä toimivia yksityishenkilöitä eri puolilta maailmaa pohtimaan ennen kaikkea median toimintaa globaalissa maailmassa. Tällä ryhmällä käynnistimme jo lähtökohdiltaan globaalin projektin, ”Why Democracy?” Tavoitteena oli tuottaa dokumentteja, jotka eivät saarnaisi tai kertoisi ”totuutta” demokratiasta, vaan herättäisivät ennen kaikkea keskustelua ja kysymyksiä demokratian olemuksesta, merkityksestä ja tulevaisuudesta maailmassa (ks. lisää www.whymocracy.net).

Haimme ehdotuksia dokumenteiksi avoimella haulilla ja meillä oli eri puolilla maailmaa kymmeniä keskustelutilaisuuksia, seminaareja ja esittelyjä projektin tavoitteista ja elokuvista, joita halusimme tuottaa. Saimme lähes tuhat mietittyä ehdotusta dokumenteiksi. Suurinta osaa niistä vaivasi kuitenkin sama tauti. Niistä puuttui universaalisuus ja ne oli ajateltu vain tietylle yleisölle tietyssä maassa tai parhaassa tapauksessa maanosassa. Niitä vaivasi sama ongelma kuin niin sanottua globaalia mediaa yleensäkin. Ne liikkui ajankohtaisessa, poliittisessa ja yhteiskunnallisessa keskitasossa eikä niillä ollut yleisinhimillistä yhteyttä yksittäisiin ihmisiin tai toisaalta universaaleihin arvokysymyksiin. Oli kuin niistä olisi puuttunut tietoisuus meille kaikille yhteisistä

arvoista, tunteista ja kokemuksista, jotka ilmenevät kirkkaimmin konflikti- tai dilemma-tilanteissa, joissa meidän on tehtävä valintoja tai toimittava.

Kun loppujen lopuksi kymmenen dokumenttia oli valittu tuotantoon (niiden joukossa mm. Oscar-voittaja Taksi pimeyteen ja ympäri maailmaa suosiota kerännyt kiinalaiselokuva Äänestä minua), ei joukossa ollut yhtään tuotantoa, joka olisi käsitellyt demokratian kriisejä tai saavutuksia Euroopassa. Tämä johtui siitä, että demokratia on liian itsestään selvä asia eurooppalaisille, mutta myös siitä, että useimmat eurooppalaiset ehdotukset eivät olisi lainkaan toimineet maanosamme ulkopuolella. Euroopasta saamistamme ehdotuksista puuttui kokonaan ymmärrys siitä, miten elokuva toimisi Intiassa, Nigeriassa tai Brasiliassa. Surullista Euroopalle, jonka itsekeskeisyys näkyy aika selvästi maanosan ulkopuolella, mutta ei maanosan sisällä asuessa.

Demokratia sarjan elokuvia esitti syksyllä 2007 48 televisioyhtiötä ympäri maailmaa ja projektin websivukokonaisuus keräsi kahden ensimmäisen viikon aikana noin 8 miljoonaa kävijää.

Kaikki elokuvat eivät suinkaan olleet erinomaisia, mutta parhaat todistivat oikeaksi lähtökohdan siitä, että pyrittäessä globaaliin mediatuotantoon, kaksi hyvin yksinkertaista tekijää on olennaista. Ensimmäinen niistä on tuotannon laatu. Maailmassa tehdään niin paljon massiivisesti markkinoitua mediatavaraa, että ei ole mitään syytä tuottaa keskinkertaisia elokuvia maailman ongelmista kilpailemaan niiden kanssa. Toinen tekijä on tuotannon universaalisuus: tuotanto pitää rakentaa tietoisesti siten, että se tarjoaa tarttumispintoja ja samaistumismahdollisuuksia vaikka kuinka erilaisissa yhteiskunnissa asuville ihmisille. Tämä täytyisi toteuttaa ilman, että joutuu turvautumaan kaikista helpoimpiin ja eniten käytettyihin asioihin, kuten seksi, petos, rakastuminen, hylkääminen tai voittaminen.

Kolmas ulottuvuus

Tämän artikkelin alussa mainitsin kolme henkilökohtaista kokemusta. Viimeinen on vielä käsittelemättä. Aloittaessani Dokumenttiprojektissa TV 2 perusti myötämieleisesti (ulkoministeriön tukemana)

Samanauringon alla dokumenttisarjan, jonka tavoitteena oli kertoa inhimillisten tarinoiden kautta elämästä ja sen eri puolista Euroopan ja USA:n ulkopuolella. Lähtökohdaksi oli esittää vain laadukkaita, koskettavia ja mielenkiintoisia dokumentteja pääosin kolmannen maailman omien tekijöiden toteuttamina. Yleisradion profiloimissa kanavissa sarja siirtyi Teema-kulttuurikanavalle ja sai nimen Kolmas ulottuvuus (ks. lisää www.yle.fi/teema/kolmas-ulottuvuus). Molemmista ohjelmapaikoissa on vuosien aikana esitetty monia dokumentteja, joita ei olisi koskaan tehty ilman Yleisradion – taloudellisesti hyvin vähäistä – tukea. Kolmannen maailman tekijälle tuhatkin euroa on paljon, ja yhtä tärkeä on tietoisuus siitä, että tuotanto tullaan myös näkemään jossakin, vaikka sitten pienessä Suomessa.

Kolmannen ulottuvuuden dokumentit edustavat minulle yhtä kaikkien mielenkiintoisinta ohjelmatarjontaa televisiossa, ne ovat olleet kurkistuksia toiseen todellisuuteen, astumista ulos omahyväisestä Suomesta. No, sarjan arvo on tunnustettu Yleisradiossa, mutta samanaikaisesti sille on entistä vaikeampaa löytää kotia, kanavaa joka jatkaisi sen esittämistä.

Ja niin pitääkin olla: ei globaalille maailmalle pidä varata omaa ohjelmapaikkaa, omaa karsinaa mediassa. Medianhan pitää heijastaa kokonaisuudessaan maailman globaalisuutta. Mutta tapahtuuko näin? Vastaus on hyvin yksinkertaisesti luettavissa päivälehdistä ja televisio-ohjelmien sivuilta. Näin ei tapahdu. Meillä on vielä pitkä matka globaalisuuteen mediassa.

Ympäristötoimittaja – herättäjä vai vaikuttaja?

*Kari Rissa, Ympäristötoimittajat ry**

Johdanto

Omatuntoni on alkanut olla koetuksella. Minusta tuntuu yhä useammin, että olen viime vuosina tehnyt paljon syntiä.

Olen ollut useasti työmatkoilla ulkomailla. Laajarunkoiset lentokoneet ovat työntäneet kymmeniä tuhansia tonneja kasvihuonekaasuja yläilmakehään. Laskureiden mukaan olen pahentanut ilmastonmuutosta selvästi enemmän kuin keskivertosuomalainen.

Olen ajanut autolla viitisentoista tuhatta kilometriä vuodessa – se on merkinnyt paljon päästöjä, vaikkakin hybridillä tuotettuna.

Olen myös aina silloin tällöin syönyt lihaa, vaikka olen yhä enemmän alkanut suosia lähiruokaa ja kasvispainotteisia aterioita. Ekologinen jalanjälkeni ei ehkä ole Suomen mitassa tavanomaista suurempi, mutta maailmalla kylläkin.

Omantunnon rauhaa olen ostanut itselleni sillä, että ulkomailla olen ollut maailmaa pelastamassa, tekemässä juttuja polttavista ympäristöongelmista. Olen yrittänyt paljastaa globaaleja ongelmia, suuria ja vähän pienempiäkin saastuttajia.

Mutta mikä on ollut kaiken tämän merkitys – onko tämä kirjoittelu ollut ympäristön pilaamisen väärti? Mikä on ollut juttujeni vaikutus? Voinko toimittajana toimia ympäristöajattelun herättäjänä tai peräti maailman parantajana?

Saasteet herättivät

Jo reilut kolmekymmentä vuotta olen kantanut huolta maapallon tulevaisuudesta ja kirjoittanut ympäristöaiheisia lehtijuttuja ja kirjoja. Satoja TV-ohjelmiakin on tullut tehtyä.

Kaikki alkoi aikanaan saasteista. Koin luonnonsuojeluberätyksen 1970-luvun alussa. Silloin minä ja muut pelkäsimme, että maailma hukkuu saasteisiin, joita ennen muuta teollisuus päästi vesiin ja ilmaan. Tein juttuja kuolleista kaloista ja metsistä, myrkyllisistä kaatopaikoista, norpista ja kansallispuistounelmista. Jutuillaan toimittajat pystyivät tuolloin herättämään väliin jopa suurta huomiota ja avaamaan ihmisten silmiä. Luonnonsuojelusta tuli uusi kuuma aihe yhteiskunnalliseen keskusteluun. Ongelmia myös riitti, mistä kirjoittaa.

Teollisuus oli 1970-luvun alussa tottunut toimimaan luonnosta ja sen suojelusta välittämättä. Taloudellinen valta yritti tuolloin vielä tiukasti jyrätä jo iduille nousseen kansalaisten huolen ympäristön tilasta. Esimerkiksi kirjoitin vuonna 1971 Partio-lehteen jutun Nesteen Hankoniemelle suunnittelema suuresta öljynjalostamosta. Paljastin, mitä luontoarvoja öljynjalostamo tuhoaisi ja mitä haittoja se toisi alueella liikkuville ihmisille, muun muassa partiolaisille. Nuoren toimittajan mieltä lämmitti kovasti palaute, jonka partiojärjestön ylin johto sai lehtijuttuni

* Ympäristötoimittajat ry on perustettu Rion ympäristökonferenssin kynnyksellä vuonna 1991. Yhdistys toimii yli sadan lehti-, radio- ja tv-toimittajan ammatillisena yhdyssiteenä. Tavoitteena on tukea jäsenkunnan osaamista ympäristöasioissa ja tarjota tilaisuuksia mielipiteiden vaihtoon.

perusteella. Kuulemma itse pääjohtaja Uolevi Raade oli ”polttanut pärensä” ja uhannut vetää Nesteen partiojärjestölle antaman taloudellisen tuen pois.

Vähitellen yritykset alkoivat herätä ympäristön-suojeluun. Viisaimmat niistä havaitsivat, että panostukset tuotantoprosessien uusimiseen ja päästöjen hillitsemiseen ovat myös liiketaloudellisesti järkeviä. Jopa mahdottomana pidetty sellun valkaisu ilman klooria tuli pian mahdolliseksi. Jätevedet opittiin puhdistamaan ja vesien tila alkoi parantua. Myös pahimmat ilmansaasteet saatiin aika hyvin kuriin rikki- ja poly-suodattimilla.

Ydinvoiman pelot

Hätkähdin 28. päivä huhtikuuta vuonna 1986 vielä vähän epävarmoihin radiouutisiin, joiden mukaan jossain päin Eurooppaa on sattunut ydinvoimala-onnettomuus. Pelot ja huolet alkoivat kasvaa samaa tahtia kuin tiedot radioaktiivisesta saastepilvestä levisivät. Vähitellen selvisi Ruotsin kautta, että Tshernobylin oli räjähtänyt ydinvoimalaitos kaksi päivää aikaisemmin.

Me toimittajat janosimme tietoa, tietoa, tietoa. Sitä emme kuitenkaan Säteilyturvakeskukselta riittävästi saaneet. Teimme juttuja huhujen ja kansainvälisten uutistoimistojen varassa. Tuolloin ei ollut käytössä internetiä, joka on nyttemmin muuttanut kokonaan toimittajien välttämättömän tiedonhankinnan.

Tshernobylin onnettomuudella ja siitä tehdyillä jutuilla oli selvä vaikutus. Ihmisten asenteet ydinvoimaa kohtaa muuttuivat dramaattisesti, etenkin naiset ja nuoret alkoivat vastustaa ydinvoimaa. Mielenosoituksiin riitti väkeä.

Ydinvoima-aiheisilla jutuilla oli tuohon aikaan kova kysyntä. Itse pystyin kutakuinkin rahoittamaan ensimmäisen tietokoneeni näillä jutuilla 1980-luvun lopulla, joten pientä hyvääkin Tshernobyl sai aikaan kaiken järkyttävän tuhon lisäksi.

Vuonna 1992 eduskunta äänesti – kansanedustaja Matti Vanhasen ponnien pohjalta – niukasti, mutta selvästi ei lisäydinvoimalle. Ympäristöuutisten tv-haastattelussa eduskuntatalon käytävällä teollisuuden pääydinvoimalobbari Pentti Sierilä kyynelehti. Eduskuntatalon portailla ydinvoimalan vastustajat puoles-

taan humaltuivat onnesta. Ydinvoimarakentamiselle otettiin aikalisä.

Valitettavasti Suomi kuitenkin haaskasi mahdollisuudet olla uusiutuvan ympäristöteknologian eturivin maa. Teollisuus halusi panostaa miljardit eurot mieluummin vanhanaikaiseen ydinvoimalateknologiaan kuin tulevaisuuden uusiin puhtaisiin ratkaisuihin. Vaatimattomista risupaketeista ei ole juurikaan syntynyt uutta kaupallista teknologiaa.

Asenteet alkoivat Suomessa kuitenkin pikku hiljaa muuttua, vaikka Tshernobylin pitkä varjo näkyi edelleen maamme metsissä ja entisen Neuvostoliiton alueella kymmenettuhannet ihmiset kärsivät säteilyn aiheuttamista sairauksista. Ydinjäteongelma on myös edelleen lopullisesti ratkaisematta.

Eduskunnan päätös viidennestä ydinvoimalasta keväällä 2002 ei herättänyt enää kovin suuria intohimoja. Olkiluoto kolmonen on ollut kuitenkin ongelmiseen lähes ehtymätön juttujen juuri monille toimittajille ja uskon, että näin on vielä pitkään.

Suomessa on nyt alettu väitellä pääministeri Matti Vanhasen johdolla myös siitä, tarvitaanko maahan vielä lisää yksi, kaksi vai peräti kolme uutta ydinvoimalareaktoria. Kun ovi on avattu, ovesta voi tulla yllätyksiäkin. Pelkät ydinvoiman vaaroista ja haitoista kertovat lehtijutut ja TV-ohjelmat eivät ole riittäneet muuttamaan ydinvoimaan uskovien maailmaa, saatiikka suomalaisen teollisuuden energiapolitiittisia valtavirtoja.

Kohti kestäväää kehitystä

Vuonna 1992 olin työmatkalla Rio de Janeirossa YK:n maailmanlaajuisessa Kehitys- ja ympäristökokouksessa. Siellä maailman johtajat ensimmäistä kertaa pohtivat, miten maapallo voidaan pelastaa uhkaavalta ympäristökatastrofilta. Rion kokouksessa luotiin sisältöä ”kestävälle kehitykselle”, jonka sanaparin Norjan pääministeri Gro Harlem Brundtlandin johtama komissio oli vähän aikaisemmin vuonna 1987 keksinyt. Ensimmäistä kertaa ympäristöasioita ryhdyttiin käsittelemään yhdessä taloudellisten ja sosiaalisten asioiden kanssa.

Toimittajana Riossa aistin, että ympäristöasioiden painoarvo on nousussa. Pääsin haastattelemaan muun muassa presidentti Mauno Koivistoa. Hetki

oli aika historiallinen, sillä kovin montaa kertaa hän ei ympäristöasioihin urallaan televisiossa näin näyttävästi puuttunut. Paikalla Riossa oli myös Yhdysvaltain presidentti Bush, isä George. Bush vastusti tiukasti sitovia luonnonsuojelutavoitteita eikä suostunut Riossa tehtyyn ilmastonsuojelun puitesopimukseen, joka aikanaan johti tunnettuun Kioton sopimukseen. USA:n virallisen näkemyksen taustalta löytyivät öljy- ja autoteollisuuden suuret intressit.

Kestävän kehityksen ajatukset heitettiin Riossa kuitenkin pysyvästi ilmaan. Toimittajat ja poliitikot alkoivat tarttua niihin yhä useammin, samoin myös monet eturivin yritykset. Kuntiinkin ryhdyttiin tekemään kestävän kehityksen ohjelmia. Ympäristöjournalismissa alettiin siirtyä piipun- ja putkenpäiden aiheuttamista saasteongelmista tuotanto- ja kulutustapojen aiheuttamiin ongelmiin. Kestävä kehitys alkoi näkyä jutuissa viitekehityksenä yhä useammin. Mutta valitettavasti kestävä kehitys on kuitenkin vielä useimmiten kaunis iskulause kuin todellinen yhteiskunnallisen toiminnan pohja ja valtavirta. Taloudelliset lyhyen aikavälin edut ajavat edelleen helposti tiukan paikan tullen ympäristönsuojelun ja ihmisten hyvinvoinnin yli.

Olen istunut Ympäristötoimittajat ry:n edustajana nyt kolme vuotta Suomen kestävän kehityksen toimikunnassa. Paljon on kokouksissa ollut ennalta virkamiestyönä valmistettuja puheita. Runsaasti on myös jaettu erilaisia taustapapereita. Mutta keskustelu on jäänyt yleensä tiukan aikataulun vuoksi muutama hajanainen kommentti – yleensä äänessä ovat olleet MTK, SLL ja kirkko. Todellisesta vuoropuhelusta ja vaikuttamisesta ei ole näkynyt edes merkkejä. Pikemminkin kokoukset ovat olleet ympäristödemokratian vaatimia kulsseja, näyttäytymispaikkoja ministereille ja järjestöjen silmäätekeville. Mutta ehkä niitäkin tarvitaan?

Riskit hallintaan

Kestävä kehitys on ollut tavalla tai toisella mukana suuressa osassa juttujani viimeisten kahdenkymmenen vuoden aikana. Näkökulma on vaihdellut taloudellisen, sosiaalisen ja ympäristönsuojelullisen välillä. Helppoa ei aina ympäristötoimittajana ole ollut. Lunta on tullut aina silloin tällöin tupaan. Väliin korvatkin ovat olleet punaisina.

Vielä vuonna 1999 teollisuuden lobbarit vastustivat tiukasti uutta Riskit hallintaan-kirjaani, jossa yhdistin saman kestävän kehityksen laatusateenvarjon alle yritysten toiminnan työturvallisuudessa, työhyvinvoinnissa ja ympäristönsuojelussa. Kirjan julkaiseminen haluttiin jopa estää. Vaadittiin muutoksia sisältöön. Kuulemma työsuojelu- ja ympäristönsuojeluasioita ei saa sotkea yhteen. Voi olla suorastaan vaarallista, jos työntekijät pääsevät vaikuttamaan liiaksi työpaikan asioihin ja parantamaan työoloja.

Riskit hallintaan -kirja kuitenkin ilmestyi. Siinä esitetty yhteistoimintamalli on nyt yleisesti hyväksytty ja se on käytössä useissa suurteollisuuden yrityksissä. Monissa yrityksissä ympäristönsuojelusta ja työturvallisuudesta on myös tullut kiinteä osa päivittäistä johtamista ja tuotantotoimintaa.

Yritysten laatimien kestävän kehityksen ohjelmien todellisuus punnitaan kuitenkin lopulta vain käytännön teoissa, pelkät korulauseet eivät tietenkään riitä. Tarvitaan halua ja tahtoa. Monesti uusien toimintatapojen omaksuminen on välttämätöntä ennen kuin muutokset parempaan ovat mahdollisia. Yritysten on saatettava toimintansa yhteiskuntavastuulliseksi läpi koko toimintaketjuna, ”kehdosta hautaan”.

Valitettavasti kestävä kehitys on joutunut vuosien aikana samanlaisen viherpesun kohteeksi kuin koko luonnonsuojelukin. Siitä on tullut uusi mantra, jota hoetaan liian usein ilman todellista sisältöä. Meidän toimittajien tehtävänä on paljastaa suurimmat kuplat, joita usein puhaltavat mainostoimistojen tekstinikkarit.

Huonot asiat – katastrofit – ovat yleensä hyviä uutisia. Etusivulle päästään, jos riskien hallinta petteä. Näin on ollut pitkään ympäristöasioissakin. Mutta myös hyviä uutisia tarvitaan. Toimittajien olisi kerrottava myös, jos joku yritys tuo markkinoille esimerkiksi luonnonvaroja ja ympäristöä merkittävästi säästävää uutta teknologiaa tai jollain muulla tavalla oikeasti pystyy pienentämään raaka-aineiden ja energian kulutustaan sekä päästöjään. On syytä muistaa, että kateus ja voitonhimo ovat ainakin yritys-elämässä bisneksiä eteenpäin vievä voima.

Huoli ilmastosta

Viime vuodet ympäristönsuojeluun liittyvää lehtikirjoittelua on hallinnut ylitse muiden ilmastonmuutos. Maapallon lämpeneminen on nyt otettu vakavasti ja siitä kirjoitetaan usein jo myös pääkirjoitus- ja taloussivuilla.

Ensimmäiset juttuni ilmastomuutoksesta, kasvihuoneilmioista, löytyvät arkistostani jo 1980-luvun puolivälistä. Kirjoitin Vakuutusalanomat-lehteen, että kasvihuoneilmiö tulee olemaan maapallon riskeistä suurin. Sain vakuutusjohtajilta kylmää palautetta. Juttuni oli heidän mielestään aikamoista viherpiperystä. Ilmaston lämpeneminen ihmisten toiminnan perusteella oli vanhan linjan mukaan silkkaa huuhaata, vain lähinnä auringonpilkkujen aiheuttamaa.

Vasta suuret jälleenvakuutustappiot 2000-luvun alussa Yhdysvaltoihin iskeneiden hurrikaanien jälkeen avasivat vakuutusalan silmiä. Yksin hurrikaani Katrinan tuhojen suuruus oli yli 200 miljardia dollaria. Presidentti Bush – nyt poika Georg W. – käänsi ilmastonmuutokselle ja sen uhreille kuitenkin edelleen selkensä.

Raha on ympäristönsuojelussa monella tavalla vaikuttavin konsultti, jopa uudistuksiin ajava voima – paljon suurempi kuin lehtijutut tai TV-ohjelmat. Yleensä maailman suuret jälleenvakuutusyhtiöt heräävät ensimmäisinä. Näin on käynyt ilmastonmuutoksessa, koska ilmaston lämpenemisen aiheuttamat sään ääri-ilmiöt ovat alkaneet tulla todella kalliiksi.

Jatkossakin ilmastonmuutos on edelleen suuri haaste myös ympäristöjournalismille. Meiltä toimittajilta vaaditaan katastrofiuutisten sijaan nyt myös taustoittavia ja ratkaisuihin kannustavia juttuja. Kiistaton lähtökohta on, että länsimaisen kulutusyhteiskunnan ekologinen jalanjälki on tällä hetkellä aivan liian suuri. Ilmastonmuutos on seuraus monesta väärästä ympäristöä haitallisesti kuormittavasta toiminnasta: liikaa energian ja sähkön kulutusta, liikaa materiaalien käyttöä, liikaa autoilua, liikaa lentomatkailua, liikaa ylensyöntiä. Ilmastonmuutoksen torjunnassa kestävä kehityksen periaatteiden oikea ja aito noudattaminen on välttämätöntä. Tuotanto- ja kulutustapoja on muutettava radikaalisti, jotta hiilidioksidipäästöjä voidaan vähentää 50–80 prosenttia

seuraavien vuosikymmenien aikana. Tarvitaan uusia innovaatioita ja jatkuvia parannuksia.

Hyvillä jutuillaan toimittajat voivat näyttää tietä, miten uuteen uljaaseen ekologiseen yhteiskuntaan päästään. Maailman on muututtava. Emme voi jättää lapsillemme perinnöksi maapalloa, joka voi pahoin. Kun media on nostanut ilmastoasiat aivan uudella tavalla päivittäiselle agendalle, sillä on ollut merkittävä vaikutus myös kansalaisten asenteisiin ja toimintaan. Tiedotusopin perustotuus on, että ne asiat koetaan tärkeiksi, joista tehdään näyttäviä juttuja.

Kohti uusia journalistisia haasteita

Maailmanlaajuinen herääminen ilmastonmuutokseen voidaan ajoittaa syksyyn 2006, jolloin ilmestyivät Al Goren dokumenttielokuva Epämiellyttävä totuus ja Tony Blairin hallituksen tilaama ns. Sternin raportti ilmastonmuutoksen taloudellisista vaikutuksista. Ne saivat runsaasti julkisuutta sekä aukaisivat myös poliittisten päättäjien ja talouselämän johtajien silmät ilmastonmuutoksen uhkalle.

Suomessa puolestaan heräämishetki ilmastonmuutokseen voidaan ajoittaa eräaseen sunnuntai-aamuun talvella 2007. Silloin Nokian ja Shellin hallitusten puheenjohtaja Jorma Ollila Helsingin Sanomien sunnuntaisivulla tunnusti näkyvästi vakavan huolensa ilmastonmuutoksesta. Joillakin taisi mennä tästä kahvi jopa väärään kurkkuun, mutta kukapa nyt Ollilaa voisi vastustaa. Itse olen kirjoittanut monesti jo aiemmin kutakuinkin samat asiat kuin mistä Ollila lehtihaastattelussa puhui – mutta kukapa nyt ympäristötoimittajaa uskoisi?

Olemmeko me suomalaiset ympäristötoimittajat sitten pysyneet mukana tässä ilmastonmuutoksen uudessa aallossa? Mikä on toimittajien rooli – olemmeko herättäjiä vai vaikuttajia? Ajammeko ympäristön asiaa oikeilla lähestymistavoilla?

Ympäristöjournalismiin, myös minun juttuihini, kaivataan uutta otetta ja uutta sisältöä. Nyt jos koskaan meiltä ympäristötoimittajilta vaaditaan entistä enemmän taustojen selvittelyä. Enää eivät pelkät katastrofiluontoiset uutiset riitä. Tarvitaan taustojen syiden ja seurausten pätevää erittelyä. Esimerkiksi miten ympäristössä tapahtuvat muutokset heijastuvat ihmisten arkipäivän elämään, talouteen ja yhteiskun-

taan yleensäkin – ja myös päinvastoin? Miten taloudellinen kasvu voidaan kytkeä irti luonnonvarojen kulutuksen kasvusta? Mitä uusia liiketoimintamahdollisuuksia puhdas ympäristöteknologia voi avata?

Jatkossa tarvitaan myös entistä enemmän juttuja, jotka kannustaisivat ympäristöongelmien ratkaisemiseen. Miten tuotanto- ja kulutustapoja on muutettava, jotta maapallo pelastuu? Saasteista tulisi jutuissa päästä laajempaan yritys vastuuseen, ekotehokkuuteen ja kestävään kehitykseen. Ilmastonmuutoksen herättämä viherpesu on paljastettava. Kriittistä ja taustoittavaa ympäristöjournalismia pitäisi löytyä säännöllisesti myös pääkirjoitus-, talous- ja kuluttajapalstoilta. Tulevaisuudessa ympäristönäkökulman olisi oltava mukana kaikessa jutunteossa. Mutta mitä ympäristöjournalismin reaali maailmassa on viime vuosina oikeasti tapahtunut? Miltä median toiminta näyttää?

Tuntuu oudolta, että samaan aikaan kun ympäristönsuojelun haasteet ovat tulleet yhä vain suuremmiksi, niin lehdet ja televisio ovat vähentäneet sekä ympäristöaiheisten ohjelmien että ympäristöasioihin erikoistuneiden toimittajien määrää. Monissa tiedotusvälineissä ympäristötoimittajista on tullut suorastaan uhanalainen laji. Esimerkiksi Helsingin Sanomissa ja Yleisradiossa ei ole tällä hetkellä yhtään päätoimista ympäristötoimittajaa, toimituksista puhuttamattakaan. Ylen pääkanavilta säännölliset ympäristöohjelmat myös puuttuvat lähes kokonaan. TV 2:n Ympäristöuutiset-ohjelma lopetettiin vuonna 2002 ja Pallo hallussa-ohjelma vuonna 2006.

Työympäristöpuolella viime vuodenvaihteessa lopetettiin neljä alan lehteä. Työturvallisuuskeskus ja Työsuojelurahasto lopettivat omat laajalevikkiiset lehtensä ja alkoivat yhdessä kustantaa Telmanimistä lehteä. Työterveyslaitoksen TTT-lehti vähensi ilmestymiskertojaan. Kirjoitettavaa riittäisi yhä enemmän, mutta mediat vähenevät. Onneksi eivät sentään vaikene.

Emme saa tässä ikävässä tilanteessa antaa periksi. Kestävän kehityksen haasteisiin on pystyttävä vastamaan edelleen myös hyvän journalismin keinoin. Jos esimerkiksi ilmastonmuutosta halutaan tosissaan torjua, se vaatii jopa radikaaleja muutoksia tuotanto- ja kulutustapoihimme. Se merkitsee samalla entistä kovempia haasteita journalismille. Uhkat pitää kään-

tää mahdollisuuksiksi. Nyt tarvitaan entistä parempia ja vaikuttavampia ympäristöjuttuja.

4 Kohti globaalia vastuullisuutta

Johdanto

Monica Melén-Paaso, opetusministeriö

Globaali etiikka – mahdollisuus vai mahdottomuus?

Heta Aleksandra Gylling, Helsingin yliopisto

Avoimet oppimisympäristöt vastuullisuuden kasvamisen areenoina

Tomi Kiilakoski, Tampereen yliopisto

Kohti globaalia vastuullisuutta

Stefan Wallin, opetusministeriö

Johdanto

Kohti globaalia vastuullisuutta

Monica Melén-Paaso

Euroopan taloudellisen integraation syventyminen 1990-luvulla vaikutti Suomen yhteiskunnan kaikkiin sektoreihin ja toimijoihin. Huomio kohdistui suomalaisen tietoyhteiskuntaan. Tähtäimenä oli tehdä yhteiskunnastamme entistä innovatiivisempi ja kilpailukykyisempi nopeasti kansainvälistyvillä markkinoilla. Yhteiskuntamme kansainvälisyys- ja kansainvälistymisprosessista tuli globalisaatioprosessi. Globalisaatiolla viitataan yleensä talouselämän ja yhteiskuntien kasvavaan maailmanlaajuiseen integraatioon ja keskinäiseen riippuvuuteen. Kun puhumme globalisaatiosta, emme enää puhu vain kansakuntien ja valtioiden vuorovaikutuksesta, vaan kaikentyyppisten toimijoiden vuorovaikutuksesta maailmanlaajuisessa ekologisessa, taloudellisessa sekä sosiaalisessa ja kulttuurisessa yhteisössä; kysymys on meidän maailmastamme, ilman rajoja. Siksi meidän ei enää tulisi puhua kansainvälisyyskasvatuksesta, vaan globaalikasvatuksesta. (Melén-Paaso 2007.)

Globaali vuorovaikutus tapahtuu joustavissa yhteistyöverkostoissa ja virtuaalisissa ympäristöissä, joissa aikajänne lyhenee ja ajalla ja paikalla on yhä vähemmän merkitystä. Yksilöt perustavat identiteettinsä uusiin, arvopohjaltaan erilaisiin alakulttuureihin, jotka liittyvät heidän henkilökohtaisiin mielenkiinnon- ja sitoutumiskohteisiinsa. Meidän tulee avata ikkunamme maailmaan ja todeta, että elämme todellisuudessa, jossa paikallinen vaikuttaa globaaliin - ja päinvastoin. Haasteena on saada tämä globaali

todellisuus toimimaan meille kaikille, eli taata kaikille mahdollisuus osallistua ja vaikuttaa globaalissa toimintaympäristössä. (Melén-Paaso 2007.)

Globalisaatio on muutosprosessi, jonka myötä maailmasta muodostuu yhä kokonaisvaltaisempi järjestelmä. Tämä edellyttää yhteiskunnan toimijoilta heidän omien toimintaperiaatteidensa eettisyyden kriittistä tarkastelua. Ihmisten jokapäiväisillä toimilla on myös globaali ulottuvuus. Kaikkien odotetaan omilla valinnoillaan osallistuvan maailmanlaajuisten ongelmien ratkaisemiseen. Toimintamme globaalin vastuullisuuden edistämiseksi on perustettava kestävään kehitykseen sekä erilaisuuden ymmärtämiseen ja arvostamiseen. Tässä keskeistä on paitsi globaalien kokonaisuuksien hahmottaminen myös oman toiminnan mikrotason vaikutusten ymmärtäminen.

Globalisaation hallinnassa on kysymys kokonaisvaltaisen globaalipolitiikan, ihmiskuntapolitiikan, kehittämisestä. Perusta ihmiskuntapolitiikalle luodaan niin kansainvälisesti kun kansallisestikin globaalietikasta käytävällä keskustelulla, jossa pohditaan toisaalta ihmisoikeuksien, toisaalta ihmisten velvollisuuksien välistä suhdetta (Suomen kehityspoliittinen ohjelma 2007). Vastuun ottaminen sekä suurissa että pienissä asioissa edellyttää elämän, yksilön ja maapallon kunnioittamisen kehittämistä. Vastuun ottamista on laajentaa se “me”-joukko, josta kannamme huolta, koskemaan koko maailmanlaajuisesta piiriä.

Suomessa on yhden vuoden aikana jouduttu kokemaan kaksi nuorten maailmaa ja koko yhteiskuntaamme syvästi järkyttäneitä tapahtumaa, Jokelan ja Kauhajoen koulusurmat. Kummallakin tragedialla on juurensa nuorten nettitudellisuudessa. Mihin suuntaan yhteiskuntamme oikein on menossa? Miksi liian monella nuorella on niin vaikeaa? Siitäkin huolimatta, että meillä on laadukas koulutusjärjestelmä ja hyvin toimiva nuorisotyö.

Kilpailu- ja innovaatioyhteiskunnan Suomessa lasten ja nuorten kasvuyhteisö on muuttunut. Vuorovaikutusyhteydet naapurustojen, tarhojen, kerhojen, koulujen ammattilaisten, harrastusseurojen sekä yhdistysten, kotien ja nuorten pienryhmien välillä ei toimi niin kuin ”ennen vanhaan”. Onko kaiken taustalla suomalaisen yhteiskunnan yksilöön suunnattu haaste tai pikemmin jopa vaatimus: kilpaile, menesty, pärjää tai häpeä? Ne, jotka eivät pysy mukana menossa ja kuulu ”piireihin”, suistuvat sivuraiteille. Kuka masentuu ja käpertyy yksinäisyyteensä, kuka löytää netistä yhteisön, joka vahvistaa yksinäisen nuoren huonoa itsetuntoa, yksinäisyyden häpeää ja vihan tunnetta.

Edellä todettu ei koske pelkästään nuoria, vaan kansalaisia yleisemminkin - kanssaihmissiämme hyvinvointi-Suomessa. Poliittisilla päätöksillä ja viranomaisvalvonnalla ei koskaan pystytä ehkäisemään kaikkia näitä ongelmia. Perheellä, vanhemmillä ja muilla aikuisilla on tärkeä rooli lasten ja nuorten arjessa. Nuoret tarvitsevat aikuisten aikaa, huomiota ja varauksetonta osallistumista.

Kanssaihmissien välisessä vuorovaikutuksessa osallistujien asenteita on vaikea piilottaa, ne lipsahtavat helposti auki. Kun tehdään asennekasvatustyötä, oli kohderyhmä iältään mikä tahansa, tulisi ensimmäinen askel tässä työssä olla ”kasvattajan” omien asenteiden tarkastelu ja omien ennakkoluulojen käsittely: Millaista viestiä minä näille kanssaihmisille välitän? Miten itse suhtaudun? Mikä on sallittua ja missä rajat menevät? Mitkä ovat oikeuteni ja velvollisuuteni vastuullisena kansalaisena ja maailmankansalaisena?

Tämän luvun kirjoittajat avaavat näköaloja uudenlaiseen kasvatukseen maailmaan. Käytännöllisen filosofian professori Heta Aleksandra Gylling aloittaa luvun pohtimalla, onko globaali etiikka meille mahdollisuus, vai onko sen saavuttaminen mahdotonta.

Gylling tarkastelee ihmisoikeuksia ja globaalia etiikkaa tunnetuimpien yhteiskuntafilosofisten lähestymistapojen avulla.

Ihmisoikeuksia pohdittaessa globaalien vastuun näkökulmasta tulisi Gyllingin mielestä selventää oikeuksien, vapauksien ja velvollisuuksien välistä suhdetta. Gylling päätyy siihen, että jos ajatus yksilöiden yhtäläisestä vapaudesta ja oikeudesta hyvinvoinnin tavoitteluun otetaan vakavasti, nykytilannetta ei voi millään mittapuulla pitää oikeudenmukaisena. Globaalien etiikan mahdollisuudesta on pitkään puhuttu, mutta näyttää siltä, että ihmisoikeuksien ja velvollisuuksien rajoista on vaikea päästä yksimielisyyteen sekä teoreettisella että myös käytännön tasolla.

Tampereen yliopiston tutkija Tomi Kiilakoski kirjoittaa omassa puheenvuorossaan uudenlaisesta kasvatuksesta ja kasvun maailmasta. Koulun tilalle ja oheen on muodostunut joukko oppimisen areenoita, joilla monet merkitykselliset taidot opitaan. Kiilakosken mukaan nyky-yhteiskunnassa kansalaisuus edellyttää uudenlaisia yhteistyötaitoja sekä nopeaa kykyä reagoida muutokseen. Tämän takia myös oppimisen ympäristöjen tulisi monipuolistua. Formaalia koulutusta tarvitaan, mutta sen ulkopuolinen maailma muotoutuu yhä keskeisemmäksi oppimisen tyysijaksi. Erityisen tärkeiksi oppimisen areenoiksi ovat Kiilakosken mukaan muotoutumassa erilaiset yhteistoiminnan muodot, joissa saman ikäryhmän edustajat voivat toimia keskenään ja joissa on mahdollista kokeilla erilaisia identiteettejä ja suhtautumistapoja.

Kulttuuri- ja urheiluministeri Stefan Wallin koostaa omassa artikkelissaan tässä teoksessa käsiteltäviä teemoja. Hän pohtii mm. globaalia vastuuta globalisaatioprosessin näkökulmasta, yhteistyön tarvetta erilaisilla oppimisen areenoilla, vastuullisuuden reuna-ehdoita sekä nuorisopolitiikan haasteita tämän päivän yhteiskunnassa. Ministeri Wallin päätyy siihen, että pedagogista neuvokkuutta tarvitaan lisää niin koulujen arkeen, kotiyhteisöihin kuin myös kaikkeen nuorisotyöhön. Vastuuseen kasvamisesta ei voi jäädä odottamaan. Ministeri Wallinin mukaan tulevaisuus ei ole jotain, joka vääjäämättä tapahtuu, vaan me luomme sen tekemällä valintoja. Sen vuoksi meidän ei kannata viivyttää, vaan toimia konkreettisella tasolla globaalien vastuullisuuden edistämiseksi.

Kirjallisuus

- Melén-Paaso, M. (2007). Education for Global Responsibility - Finnish Perspectives. Introduction to and Preliminary Design for the Projekt. Teoksessa Kaivola, T. & M. Melén-Paaso (toim.): Education for Global Responsibility – Finnish Perspectives. Publications of the Ministry of Education 2007:31. <http://www.minedu.fi/OPM/Julkaisut/2007/Education_for_Global_Responsibility.html?lang=en> Käyttöpäivämäärä 21.10.2008.
- Suomen kehityspoliittinen ohjelma (2007). Valtioneuvoston periaatepäätös 2007. Ulkoasiainministeriö. <<http://formin.finland.fi/Public/download.aspx?ID=22346&GUID={C8A2F682-07F8-413A-B7C5-8CBB52EB9D8D}>> Käyttöpäivämäärä 15.10.2008.

Globaali etiikka

– mahdollisuus vai mahdottomuus?

Heta Aleksandra Gylling, Helsingin yliopisto

Johdanto

Globaalista etiikasta ja yhtäläisesti kaikkiin maailman ihmisiin kohdistuvasta eettisestä vastuusta puhuvat ovat yrittäneet löytää normeja ja periaatteita, joiden avulla epäoikeudenmukaisuus ja eriarvoisuus rikkaimpien ja köyhimpien maiden kansalaisten välillä saataisiin vähenemään. Eriarvoisuutta toki esiintyy kaikissa yksittäisissäkin maissa, eikä sitä ole mahdollista poistaa. Tämä johtuu osin yksilöiden omista kyvyistä ja valinnoista ja osin kansalaisten erilaisista näkemyksistä siitä, millainen on hyvä ja ideaalinen yhteiskunta. Erimielisyytemme eettisistä, taloudellisista, sosiaalisista, uskonnollisista ja poliittisista arvoista johtaa väistämättä erilaisiin näkemyksiin hyvän elämän luonteesta, demokratiasta, tasa-arvosta ja yksilön suhteesta yhteisöön, yhteiskuntaan ja ympäristöön. Esimerkiksi libertaristille verojen maksaminen julkisten palvelujen kustantamiseksi on valtiollista varkautta. Hänelle ajatus siitä, että meillä olisi velvollisuus auttaa maailman toisella laidalla asuvia köyhiä ja sairaita on mahdoton. Jopa useimpien hyvinvointiliberalistien mielestä aito velvollisuus ja sitä vastaava aito oikeus tulla autetuksi yli kansallisvaltioiden rajojen on liioiteltua. Ainoa mitä voimme toivoa on, että ihmiset hyväntahtoisuuttaan

auttaisivat muulloinkin kuin äkillisten luonnonkatastrofien sattuessa. Mutta jos vaatimus autetuksi tulemisesta yli valtion rajojen näyttää utopistiselta, mistä sitten globaalista vastuusta, “maailman etiikasta”¹ puhuttaessa oikein puhutaan? Sitä paitsi, eivätkö jo ihmisoikeudet vaadi meitä turvaamaan hyvinvointiin liittyviä vapauksia ja oikeuksia?

Seuraavassa tarkastelen ihmisoikeuksien taustaa ja tunnetuimpia yhteiskuntafilosofisia lähestymistapoja näihin vaikeisiin kysymyksiin.

Ihmisoikeuksien historiallinen tausta

Vaikka monet ihmisoikeusteoreetikot juontavat ensimmäiset ihmisoikeuksia koskevat ajatukset antiikin kreikkalaiseen ja roomalaiseen, on ajatus yksilöiden keskinäisestä tasa-arvosta uusi. Filosofisesti sofistikoituneet kreikkalaiset tunsivat ylemmyyttä muita, barbaareja eli ei-kreikkalaisia kohtaan. Aristoteleelle sosiaalinen asema oli ratkaiseva ja määritteli sen, millainen elämä oli hyvää kellekin. Ateenalaisen aatelmiehen tarpeet kun olivat eri maailmasta muiden tarpeisiin nähden. Keskiajan kansalaiset hyväksyivät

kidutuksen ja kammottavat kuolemantuomiot yhtä iloisesti kuin sittemmin hyväksyttiin orjuus ja oletettu valkoisten ylemmyys, vapaus kohdella muiden rotujen edustajia miten mieli teki (ks. esim. Donnelly 1993). Vasta toinen maailmansota ja Nürnbergin natsioikeudenkäynnit saivat aikaan vakavan keskustelun universaaleista ihmisoikeuksista.

Ihmisoikeusideologiaa on kritisoitu siitä, että se edustaa ensisijaisesti länsimaista individualistista ajattelua. Siinä mielessä väite siitä, että Afrikan maat pääsivät mukaan keskusteluun vasta itsenäistyttyään ja toivat keskusteluun mukaan yhteisöllisempiä piirteitä, on totta. Julistus oli alun perinkin universaali, mutta kielellisesti se heijasteli amerikkalaisuutta kuten sen alkuperäinen nimi “Bill of Human Rights” ja laatijoiden kutsuminen nimellä “founders” osoittaa (Renteln 1990).

Oikeuksien luonteesta

Ihmisoikeuksien problemaattisen luonteen ymmärtäminen on välttämätöntä järkevälle keskustelulle aiheesta. Vaikka filosofien ja oikeusteoreetikkojen välillä vallitsee vahva samanmielisyyys ihmisoikeuksien tarpeellisuudesta, yksimielisyys on vähäisempi puhuttaessa niiden luonteesta, siitä mitä ne tarkoittavat, mitä niistä seuraa sekä niiden lainvoimaisuudesta. Ihmisoikeuksien ohellahan puhumme laillisista, moraalisisista ja luonnollisista oikeuksista. Riippuen puhujan filosofis-oikeudellisesta tausta-ajattelusta, oikeuksien käsite merkitsee eri asioita. Tämä johtuu näkemyseroistamme oikeuksien, yhteiskunnan ja etiikan luonteesta ja keskinäisistä suhteista.

Yksi tapa määritellä ihmisoikeuksia on korostaa oikeuksien universaaliutta:

“Ihmisoikeus on määritelmällisesti universaali moraalinen oikeus, jotain joka kaikilla pitäisi kaikkina aikoina olla, jota keneltäkään ei voi ilman vakavaa oikeudenloukkausta riistää ja joka kuuluu kaikille ihmisyyden perusteella.”(Granston 1973.)

Ihmisoikeudet ovat aina – miten ne halutaankaan määritellä – normatiivisia, ts. ne kertovat, miten ihmisiä pitäisi kohdella. Universaali oletus kaikkien yhtäläisistä oikeuksista johtaa ajatukseen samanlaisesta kohtelusta, mikä on ollut viimeisen kymmenen vuoden ajan entistä ajankohtaisempi kysymys multi-

kulturalismin ongelmista puhuttaessa. Se, missä määrin aktuaalisten kulttuuristen tapojen ja uskomusten erilaisuuden pitäisi vaikuttaa ihmisoikeusajatteluun, on kuitenkin ongelmallinen. Kuten esimerkiksi Peter Jones (2001) huomauttaa, suuri osa inhimillisestä variaatiosta on ongelmatonta ihmisoikeusajattelulle:

“Ihmisillä on erilaisia fyysisiä ja persoonallisia piirteitä, mutta ne eivät estä identifioimasta häntä ihmiseksi, joka on oikeutettu yhtäläiseen vähimmäishuolenpitoon ja kunnioitukseen ihmisenä. Yksilöt eroavat toisistaan myös erilaisten yhteisöjen ja kulttuurien jäsenenä, mutta sen ei pitäisi huolestaa ihmisoikeusteoreetikkoa. Erilaiset ruoat, pukeutuminen, vapaa-ajanaktiviteetit, kirjallisuus, musiikki jne. eivät estä heitä olemasta samalla tavalla ihmisiä. Päinvastoin, ihmisille vaaditut oikeudet pitävät sisällään oikeuden ilmaista ja edistää tätä erilaisuutta.” (Jones 2001.)

Mainitunlainen kulttuurinen erilaisuus ei suinkaan ole suurin vaikeus ihmisoikeuksista puhuttaessa. Ensimmäinen ongelma nousee eettisten, uskonnollisten ja muiden arvojemme erilaisuudesta. Kuten todellisuus osoittaa, on mahdotonta saavuttaa universaalia yksimielisyyttä siitä, pitäisikö sikiöitä kohdella kuten syntyneitä, onko kuolemantuomio koskaan oikeutettu ja pitäisikö naisten jakaa miesten kanssa samat vapaudet ja oikeudet. Esimerkiksi miesten ja naisten yhtäläisiin vapauksiin ja oikeuksiin uskovan voi olla vaikea hyväksyä ajatusta, että puhuttaessa kunnioituksesta ja oikeudesta riittävään ravintoon, hänen pitäisi olla valmis tuntemaan vastuuta puutteessa elävän perheen ravinnosta ja kunnioittaa heidän yhtäläisiä oikeuksiaan. Varsinkin, jos kyseisen perheen “pää” ei ole valmis kunnioittamaan naisten oikeuksia, vaan pitää heitä itseään alempiarvoisina, jotka syövät sen, mitä miehiltä ja pojilta jää.

Toinen yleinen ongelma liittyy vapauksien ja oikeuksien luonteeseen. Monesti arkikielessä puhutaan oikeuksista, vaikka todellisuudessa kyse on vain vapauksista. Vapaus on sitä, että saan tehdä jotain muiden estämättä, mutta muilla ei ole vastaavaa velvollisuutta pitää huolta siitä, että voin tehdä ko. asian, he vain eivät saa estää minua. Jos julkisessa puistossa on penkki, minulla on vapaus sille istahtaa. Mutta jos siinä ei ole enää tilaa, kenelläkään ei ole velvollisuutta minulle tilaa tarjota. (Kuka tahansahan voi tietysti

silkkaa ystävällisyyttään niin tehdä.) Aidot, ns. vaa-
deoikeudet sen sijaan edellyttävät, että mainittu oi-
keus toteutuu. Jos minulla on aito oikeus esimerkiksi
terveydenhuoltoon, jonkun on pidettävä huolta siitä,
että oikeuteni toteutuu ellei oikeudesta puhumisen
ole tarkoitus jäädä vain poliittiseksi retoriikaksi. Ja
jos halutaan puhua kaikkien ihmisten yhtäläisestä
oikeudesta tulla autetuiksi, jollakulla (kaikilla?) tulee
olla velvollisuus pitää huoli siitä, että mainittu oikeus
toteutuu. Tässä vaiheessa ongelma mutkistuu.
Yhden valtion sisällä on vielä kohtuullisen helppo
vakuuttaa kansalaiset heidän velvollisuksistaan
osallistua verovaroin yhteisten julkisten palveluiden
ja sitä kautta oikeuksien turvaamiseen vetoamalla
keskinäiseen, resiprookkiseen avunantoon. Mutta
miten oikeuttaa velvollisuus auttaa maapallon toisella
laidalla asuvia vain velvollisuudentunnon nimissä?

Arvojemme erilaisuus ongelmien lähteenä

Näkemyksiimme siitä, millainen toiminta yhteis-
kunnassa ja yhteiskuntien välillä on sallittua tai jopa
pakollista ja millainen kiellettyä, riippuu eettisten
arvojemme lisäksi taloudellisista, poliittisista ja us-
konnollisista arvoistamme. Vapaan, säätlemättömän
kaupan kannattajan näkemys ideaalisesta yhteiskun-
nasta on hyvin toisenlainen kuin konservatiivisen
protektionismin puolustajan. Ensisijaisesti omaa
etua ja omia valtaintressejä ajavan eurooppalaisen
näkemys esimerkiksi hyväksyttävän kaupankäynnin
ehdoista ei voi olla sama kuin afrikkalaisen pientilal-
lisen, jolle lapsen koulupuvun maksaminen voi olla
ylitsepääsemätön ongelma. Kyse ei ole vain eturisi-
tiriidoista eikä siitä, kuinka altruistisia tai egoistisia
olemme, vaan myös erimielisyyksistä koskien keino-
ja, joilla parhaiten edistetään niin meidän kuin mui-
denkin hyvinvointia.

Toiseksi, jakamattomien arvojen lisäksi ongelmana
on se, ettemme ole yksimielisiä eettisesti oikean ja
väärän toiminnan rajoista sen enempää kuin niiden
ylittämiseen liittyvistä sanktioistakaan. Ongelmaa ei
mitenkään helpota se, ettei meillä ole instanssia, toi-
mijatasoa, joka olisi kaiken toiminnan, yksilöiden ja
yksittäisten valtioiden yläpuolella pitäen meitä aisois-

sa rangaistuksilla uhaten. Tällaista ylivoimaista auk-
toriteettia ei ole eikä sellaista nykyisten erimielisyyk-
sien vallitessa pystytä luomaan. YK:han on jo malli-
esimerkki siitä, miten vaikeaa yksittäisiä valtioita on
saada toimimaan ”yhteisen” tahdon mukaisesti. Vaik-
ka eurooppalaiset olisivat kuinka yksimielisiä tahansa
päästöjen rajoittamisesta ja velvoittavien ilmastosopi-
musten tarpeellisuudesta, Yhdysvallat voi mainiosti
ja kenenkään estämättä toimia oman oletetun etunsa
mukaisesti. Globaalin etiikan mahdollisuudesta on
pitkään puhuttu, mutta on selvää, ettei keskinäisten
oikeuksien ja velvollisuuksien rajoista synny yksimie-
lisyyttä edes teoreettisella tasolla. Pyrkimys vahvistaa
ihmisoikeuksia ja valvoa niiden toteutumista on jo
osoittautunut ylitsepääsemättömäksi haasteeksi.

Globaali talous pahan alkuna?

Monien jakama näkemys on, että globaali talous
(mitä se sitten täsmällisesti ottaen tarkoittaakaan)
kohtelee yksilöitä, yhteisöjä ja kansakuntia epätasa-
arvoisesti, parantaen jo nyt paremmin toimeentule-
vien ja menestyvien ihmisten elämää ja huonontaen
jo nyt köyhyyden rajalla ponnistelevien elämisen
mahdollisuuksia. Epäoikeudenmukaisuus voi kum-
muta niin omien markkinoiden suojelusta, joka
rajoittaa ulkopuolisten vapautta päästä markkinoille,
kuin halpatyövoiman hyväksikäytöstäkin. Ja samoin
kuin kauneus ja hyvyys, oikeudenmukaisuuskin
kuuluu asioihin, joita useimmat meistä, kulttuuri- ja
arvoeroista huolimatta, ovat valmiita puolustamaan.
Valitettavana ongelmana on vain se, ettemme pysty
saavuttamaan minkäänlaista yksimielisyyttä siitä,
mitä oikeudenmukaisuus on ja mitä sen pitäisi olla,
miltä se näyttää ja mitä se edellyttää.

Oikeudenmukaisuus onkin yhteiskuntafilosofian
ja etiikan keskeisiä käsitteitä - ja yksi kaikkein vai-
keimmista. Kysyttiinpä keneltä tahansa, epäoikeu-
denmukaisuutta tulee välttää ja oikeudenmukaisuutta
tavoitella. Mutta kun siirrymme kysymään, mitä
oikeudenmukaisuus tarkoittaa tai mitä siitä seuraa,
joudumme valtaisiin erimielisyyksiin. Antiikin Aris-
toteleen mukaan oikeudenmukaisuus on sitä, että
”jokainen saa sen, mikä hänelle kuuluu”. Kuulostaa
hyvältä kunnes tulemme kysyneeksi, kuinka paljon
kullekin sitten kuuluu tai mitä ”kuulumiseen” liit-

tyvillä ansioilla tarkoitetaan. Useimmat meistä eivät olisi enää Aristoteleen tavoin innostuneita sitomaan ansioita yksilön sosiaaliseen asemaan äärimmäisen hierarkkisessa yhteiskunnassa. Tasa-arvoisia, tasaver-
taisia kansalaisia yhtäläisine vapauksineen ja oikeuk-
sineen ei antiikin aikana ollut. Yksilöt ilmaantuivat
merkitsevinä moraaliagentteina yhteiskuntafilosofi-
seen keskusteluun vasta uudella ajalla.

Nykyään tulkinnat oikeudenmukaisuudesta vaih-
televat läntisessä, demokratiaan ja yksilönvapautteen
uskovassa maailmassammekin. Kun libertaristit (tai
ns. uusliberalistit) korostavat yksilön ansioita ainoa-
na oikeudenmukaisuuden kriteerinä, he edellyttävät,
että kansalaiset sen enempää kuin valtiotkaan eivät
puutu toistensa tekemisiin eivätkä ihmisten perus-
tarpeisiin vedoten pakota 'viattomia' kansalaisia
maksamaan veroja toisten hyvinvoinnin turvaami-
seksi. Libertaristille verojen maksaminen esimerkiksi
perusterveydenhuollon ja – opetuksen turvaamiseksi
tasapuolisesti kaikille kansalaisille on epäoikeuden-
mukaisuutta räikeimmillään ja varkauteen verratta-
vissa (ks. esim. Kymlicka 1990).

Hyvinvointiliberalistit puolestaan näkevät liberta-
ristisen ihanneyhteiskunnan epäoikeudenmukaisena
ja korostavat perustarpeiden tyydytystä ensisijaisena
ja yksilön ansioita vasta sekundaarisena oikeudenmu-
kaisuuden kriteerinä. Hyvinvointiliberalistille oikeu-
denmukaisuuden edellytyksenä on kaikkien yhtä-
läisten mahdollisuuksien ja perustarpeiden huomioi-
minen, mikä puolestaan vaatii valtioita puuttumaan
omistusoikeuteen keräämällä veroja ja turvaamalla
julkisia palveluita niitä tarvitseville. Jos elämä, ter-
veys, inhimilliset asuinolot, turvallisuus ja koulutus
nähdään välttämättöminä inhimilliselle hyvinvoin-
nille, ne ovat sitä kaikkien yksilöiden kohdalla. Yksit-
täisten valtioiden sisällä periaate onkin jokaisen hy-
vinvointivaltion puolustajan jakama. Ongelma herää
välittömästi, jos haluamme ottaa vakavasti ajatuksen
kaikkien ihmisten yhtäläisestä oikeudesta perustar-
peiden tyydytykseen. Silloin emme voi enää puhua
vain oman maamme kansalaisista, vaan meidän tulee
aidosti huomioida kaikki maailman ihmiset.

Aidoista oikeuksista (vapauksien sijaan) puhumi-
sen käytännöllinen ongelma on oikeuksien kääntö-
puoli, velvollisuudet. Jos vaadimme, että ihmisillä
on oikeus tulla autetuiksi, jostain täytyy löytyä oike-

uksien turvaaja, joku jolla on tätä oikeutta vastaava
velvollisuus pitää huolta siitä, että oikeus todella
toteutuu eikä jää vain tyhjäksi puheeksi. Hyvinvoin-
tivaltioissa tämä autetuksi tuleminen vastavuoroi-
suusperiaate on pyritty toteuttamaan julkisten palve-
luiden ja veronmaksun avulla. Vaikka demokratian
hengen mukaisesti voimme kannattaa vahvempaa
tai heikompa turvavaltiota, esimerkiksi useimmat
suomalaiset ovat valmiita maksamaan jonkinasteisen
julkisen terveydenhuollon ja peruskoulutuksen tur-
vaamisesta kaikille kansalaisille. Halun taustalla voi
olla yhtä lailla solidaarisuus ja halu turvata vähem-
män onnekkaiden asema, vastenmielisyys kohdata
kurjuutta omassa elinympäristössä kuin pelko kansal-
lisen kilpailukyvyn laskusta koulutuksen heikentyessä.

Jos uskomme aidosti siihen, että kaikilla ihmisil-
lä pitäisi olla yhtäläinen oikeus perushyvinvointiin
taustastaan riippumatta niin, miten voisimme toteut-
taa sen maailmanlaajuisesti? Jos uskomme oikeuden-
mukaisuuden nimissä yhtäläisiin oikeuksiin, emme
kai voi rajata niitä maantieteellisesti vain oman
maamme kansalaisiin? Eikö olisi erityisen tärkeää
huolehtia kaikkein köyhimmistä, vaikka he elävätkin
kaukana meistä?

Globaalia etiikkaa käsittelevässä keskustelussa on
viime vuosina ollut ensisijaisesti esillä kolme ajatus-
mallia, joiden avulla velvollisuuttamme auttaa on
yritetty perustella. Peter Singer esitti jo 70-luvulla
argumentin, joka perustui hyvin yksinkertaiseen
oletukseen: ”jos kykenemme estämään jotain paha-
tapahtumasta, joutumatta uhraamaan jotain moraali-
sesti samanarvoista, meidän pitäisi se tehdä.”(Singer
1972.) Toisin sanoen kenenkään ei tarvitse uhrata
elämänsä toisen elämän pelastamiseksi, terveyttään
toisen terveyden pelastamiseksi tai mielihyväänsä
toisen mielihyvän edestä. Mutta jos luopumalla yk-
sittäisestä teatteri-illasta, uusista kengistä, joita en
välttämättä tarvitse tai jostain muusta, joka ei aidosti
vähennä yleistä hyvinvointiani, voin edistää jonkun
muun hyvinvointia, terveyttä tai jopa pelastaa jon-
kun hengen, minun tulisi se tehdä. Vaikka Singerin
argumentti edustaakin utilitaristista ajattelua, ts. te-
kojen seuraukset huomioivaa etiikkaa, jossa meidän
pitäisi pyrkiä maksimoimaan hyvää ja minimoimaan
paha, se on muotoiltu siten, että perinteisen kan-

tilaisen velvollisuusetiikan edustajat voivat sen hyväksyä.

Kilpaileva vaihtoehto on vedota ihmisoikeuksiin. Jos oikeus elämään sisältää sekä oikeuden siihen, ettei keneltäkään saa riistää elämää että oikeuden hengissä pysymiseen, muilla tulee olla velvollisuuksia tämän oikeuden toteuttamiseksi (Shue 1996). Vaatimaton moraalinen ja laillinen velvollisuutemme olla tappamatta viattomia ihmisiä saa aivan uuden ulottuvuuden, jos meidän tulee suojella kaikkien ihmisten oikeutta elämään. Jos noudattaisimme tätä velvollisuutta, emme voisi sallia yhdenkään afrikkalaisen lapsen tai aikuisen kuolla janoon, nälkään tai yksinkertaisesti parannettavissa oleviin sairauksiin. Ja näinhän itse asiassa YK:n ihmisoikeuksien julistus vaatiiinkin.

Kolmas mahdollisuus on käyttää ns. taaksepäin katsovia argumentteja ja vedota velvollisuutemme korjata vääryyksiä, joihin länsimaat ovat siirtomaa-ai-koina syyllistyneet. Jos näemme epäoikeudenmukaisuutta ja kurjuutta, joka juontaa juurensa menneistä pahoista teoista ja jos pystymme ne korjaamaan, velvollisuutemme on ne korjata.

Yhteistä kaikille kolmelle argumentille on tasa-arvon ja perustarpeiden tyydytyksen korostaminen. Tarpeista puhumisen voi myös Joel Feinbergin (1987) tavoin kääntää puheeksi yksilöiden intresseistä, erityisesti hyvinvointiin, fyysiseen terveyteen, kivun ja kärsimyksen puutteeseen, emotionaaliseen tasapainoon, sosiaaliseen kanssakäymiseen, minimaaliseen taloudelliseen turvallisuuteen, siedettävään sosiaaliseen ja fyysiseen ympäristöön ja tiettyyn määrään vapautta (Feinberg 1987). Mutta esimerkiksi kuinka monella darfurilaisella naisella ja lapsella on viime vuosina ollut edes nämä minimaaliset oikeudet? - Kun heidän jokapäiväinen valintansa on joko nääntyä janoon tai mahdollisesti tulla raiskatuksi tai tapetuksi, jos uskaltavat kylän kaivolle vettä hakemaan?

Demokraattista oikeudenmukaisuutta?

Se, miten oikeudenmukaisuus tarkasti ottaen määritellään, vaihtelee eri valtioiden sisällä, riippuen demokraattisen ja poliittisen päätöksenteon tuloksista. Ei ole mitään itsessään automaattisesti olemassa

olevia eettisiä periaatteita, jotka olisivat mielipiteenvapaudesta ja päätöksenteon prosesseista täysin irrallaan – siitäkään huolimatta, että demokraattinen päätöksenteko itsessään edellyttää tiettyjä pelisääntöjä yksilönvapauden ja yhtäläisten oikeuksien suhteen. Keskeinen länsimainen oletus kuitenkin on, että kaikkien kansalaisten tulee olla tasa-arvoisia maan sisällä, maan lakien edessä.

Kansainvälisesti näin ei ole. Ensimmäisen ongelman globaalien oikeudenmukaisuuden kannalta aiheuttaa valtioiden autonomista asemaa koskeva periaate, joka on sinänsä hyvä. Yksittäisen suvereenin valtion sisäisiin asioihin ei ole muilla puuttumista, vaikka mielestämme näkisimme epäoikeudenmukaisuutta tai kansalaisten kohtelemista räikeästi eri tavoin. Se, että tietyn valtion poliittinen suuntaus tai kansalaisten eriarvoisuus ei meitä miellytä, ei ole oikeutus ainakaan väkivaltaiselle puuttumiselle maan asioihin. Diplomatian ja mahdollisesti taloudellisten pakotteiden avulla valtioiden johtajat voivat toki yrittää saada muutoksia aikaan. Valitettavasti kuitenkin jo lähihistoriastamme on nähtävissä, että puuttumista asioiden kulkuun ohjaavat useimmiten ennemminkin oman edun ajaminen kuin aito huoli kansalaisten kurjuudesta.

Poliittisen ilmapiirin ja geopoliittisen aseman lisäksi historialliset, maantieteelliset sekä esimerkiksi luonnonvaroihin ja ilmastoon liittyvät tekijät vaikuttavat siihen, miten eri valtioiden kansalaisten asema ja tarpeet poikkeavat toisistaan. Vaikka me kaikki tarvitsemekin juomaa, ruokaa, suojaa ja perusturvaa, Saharassa osa ihmisten tarpeista on hyvin erilaisia kuin Suomessa. Mitä haavoittuvaisemmassa asemassa ihmiset ovat, sitä helpompi häikäilemättömien voitontavoittelijoiden on menestyä. Välttyäkseen kuolemasta janoon, ihminen on valmis maksamaan mitä tahansa melkein millaisesta vedestä tahansa, eikä sairauden runtelema ihminen pysty pitämään huolta siitä, ettei hänelle myydä vanhentuneita lääkkeitä. Monen saattaa olla helppo ajatella, että sille, jolla ei ole mitään on parempi saada edes huonoa kuin ei mitään. Asenne on perusteltavissa vain, jos kyse on aidosta puutteesta ja hädästä. Näin ei kuitenkaan ole kuin hetkittäin tai paikallisesti. Läntinen vaurautemme ei oikeuta meitä suhtautumaan kans-

saihmissiimme kuin kulkukoiiriin, joille voimme heittää sen, mikä meille ei enää kelpaa.

Afrikassakin luonnonrikkaudet ovat jakaantuneet epätasaisesti. Paradoksaalisesti yksittäisiä Afrikan valtioita tarkastellessa on havaittavissa, että suunnattomat luonnonrikkaudet esimerkiksi Kongossa ja Nigeriassa ovat johtaneet äärimmäiseen kurjuuteen, luonnonvaroiltaan köyhempien maiden kuten Tansanian kitkuttaessa suhteellisen rauhanomaisissa oloissa kohti toivon mukaan parempaa tulevaisuutta. Rikkaus johdattaa ahneuteen ja sitä Afrikan johtajista on aina löytynyt. Kongolla on, ja erityisesti oli, suunnattomia mineraalivaroja, mutta tavallisten ihmisten elämä on kurjistunut vuosikymmenestä toiseen. Edesmennyt diktaattori Mobutu Sese Seko ei säästellyt voimiaan kahmiessaan rikkauksia itselleen ja ystävilleen – niin luonnonrikkauksia kuin ulkomailta tullutta avustusrahaa. Kolmessa vuosikymmenessä, vuoteen 1994 mennessä, monissa alkuperäisistä kaivoksista ei ollut enää juuri mitään jäljellä. Entinen Kongon Kinshasassa toiminut diplomaatti Daniel Simpson toteaaakin noista vuosista: ”Gécaminesin kaivos oli putipuhdas. Mobutu ei vain tappanut kultamunia munivaa hanhea vaan söi myös raadon ja teki rasvaa höyhenistä.” (Wrong 2000.)

Nykytilanteen epäoikeudenmukaisuus

Jos ajatus yksilöiden yhtäläisestä vapaudesta ja oikeudesta edes hyvinvoinnin tavoitteluun otetaan vakavasti, nykytilannetta ei voi millään mittapuulla pitää oikeudenmukaisena. Yhtäläisten vapauksien periaate esimerkiksi edellyttäisi, ettei muilla (yksittäisillä yksilöillä, yhteisöillä tai valtioilla) ole oikeutta rajoittaa ihmisten ponnisteluja kohti parempaa elämää, kunhan nämä eivät omilla toimillaan estä muita samasta. Ja jos yksittäiset valtiot asettavat vapaalle kaupankäynnille omien intressiensä edistämiseksi esteitä, ne rajoittavat – kuten nykyään – sellaista kehitysmaiden kaupankäyntiä, jonka voitaisiin olettaa lisäävän hyvinvointia. Julkisessa keskustelussa ongelmana on kuitenkin se, että globaalista taloudesta puhutaan ikään kuin se itsessään olisi jonkinlainen moraaligentti omine tahtoineen, jotain jonka kanssa pitäisi neuvotella eettisen toiminnan rajoista.

Moraaliagentit ovat ihmisiä, jotka edustavat yksin tai yhdessä erilaisia intressejään; valtiollisia, puoluepoliittisia, taloudellisia, ideologisia ja niin edespäin - Yhdysvallat lienee tästä esimerkki par excellence. Nämä ihmiset, niin yksilöinä kuin yhteisöjensä edustajinakin, pyrkivät edistämään enemmän tai vähemmän itsekkäästi omia intressejään ja lisäämään valtaansa. Se voi tapahtua puuttumalla toisten asioihin jopa sotilaallisin keinoin tai se voi tapahtua näennäisellä avustustoiminnalla, jonka perimmäisenä tavoitteena on pyrkimys oman aseman vahvistamiseen ja autettavien saaminen tuntemaan kiitollisuutta auttajaansa kohtaan.

Todellinen epäoikeudenmukaisuus tuleeekin tässä kuvaan. Auttaminen ja kiitollisuuden tunteen odotus, jopa vaatiminen, ei osoita aitoa halua auttaa, halua auttaa siksi, että uskoo ihmisten yhtäläisiin oikeuksiin perustarpeiden tyydytyksessä. Aito toisten hyväksyminen samanlaisin vapauksin ja oikeuksin varustettuina moraaligentteina edellyttää tasa-arvoista suhtautumista – oli toinen osapuoli sitten Turussa tai Tsadissa. Almujen antaminen ja kiitollisuuden odottaminen ei ole tasa-arvoisten ihmisten välistä toimintaa. Aito yhteistyö ja toisista huolehtiminen edellyttävät keskinäistä vuorovaikutusta, resiprookkisuuutta, jossa toisten hyvinvointi pyritään huomioimaan vastavuoroisuutena.

Almujen antamisen lisäksi toisten oikeuksia ja ihmisyyttä kunnioittavaa vastavuoroisuutta ei ole myöskään se perinteinen salliva asenne, jota valtiot ja avustusjärjestöt ovat pitkään noudattaneet. Vääristyneen ”emme halua loukata” -periaatteen nimissä avustusrahojen kavalluksista ja korruptiosta ollaan oltu hiljaa ministereiden ja muiden korkeiden virkamiesten kanssa keskusteltaessa. Tämä on viime vuosikymmenten aikana mahdollistanut häikäilemättömimpien diktaattoreiden ja muiden poliitikkojen jatkuvan niin omien rikkaustensa ryöstöviljelyn kuin avustussummien tuhlaamisenkin. Kylmän sodan aikana poliittisten etujen ja omien intressien ajamisen nimissä Neuvostoliitto ja USA syytivät loputtomia määriä rahaa ahneille Afrikan johtajille, jotka naureskellen jatkoivat tuhlaamista ja omaisuutensa kartuttamista omien kansalaistensa kustannuksella (Wrong 2000).

Läpinäkyvyydestä ja hyvästä hallintotavasta on jo totuttu puhumaan ja sitä on totuttu vaatimaan. Valittavasti se on usein vielä sanahelinää, varsinkin jos länsimaatkaan eivät ole aidosti valmiita vaatimaan kanssatoimijoiltaan sääntöjen noudattamista. Jos suljemme silmämme epäoikeudenmukaiselta toiminnalta, meitäkin voi ja tulee syyttää epäoikeudenmukaisuudesta.

Kirjallisuus

- Donnelly, J. (1993). *International Human Rights*. Westview Press, Oxford.
- Feinberg, J. (1987). *Harm to Others. The Moral Limits of the Criminal Law*. Oxford University Press, Oxford.
- Granston, M. (1973). *What are Human Rights?* Bodley Head, London.
- Jones, P. (2001). *Human Rights and Diverse Cultures: Continuity or Discontinuity?* Teoksessa Caney, S. & P. Jones (toim.): *Human Rights and Global Diversity*. Frank Cass, London.
- Kymlicka, W. (1990). *Contemporary Political Philosophy*. Clarendon, Oxford.
- Renteln, A. (1990). *International Human Rights*. Newbury Park, London.
- Singer, P. (1972). *Famine, affluence and morality*. *Philosophy and Public Affairs* 1.
- Shue, H. (1996). *Basic Rights: Subsistence, Affluence and US Foreign Policy*. Princeton University Press, Princeton.
- Wrong, M. (2000). *In the Footsteps of Mr. Kurtz*. Fourt Estate, London.

Loppuviitteet

- 1 Englanninkielisessä kirjallisuudessa käytetään yleensä käsitteitä *global ethics* ja *world ethics*.

Avoimet oppimisympäristöt vastuullisuuteen kasvamisen areenoina¹

Tomi Kiilakoski, Tampereen yliopisto

Johdanto

On asioita, joita emme vielä osaa. On asioita, jotka joudumme unohtamaan. Toisia asioita emme näe opettelu arvoiseksi. Joihinkin asioihin emme tajua kiinnittää huomiota. Kykymme oppia säätelee, missä määrin osaamme erottaa nämä asiat toisistaan.

Kasvatuksen maailma on muotoutumassa uudelleenlaiseksi. Perinteisten kasvattajien, vanhempien ja koulun, merkitys on vähentynyt. Aiemmin koululla oli yksinoikeus oppimiseen, nyttemmin monet muut kasvattajat ovat vallanneet alaa, joka sille aiemmin kuului. Koulun tilalle ja oheen on muodostunut joukko oppimisen areenoita, joilla monet merkitykselliset taidot opitaan.

Oppimisessa yksilö jäsentää maailmaansa oman toimintansa kannalta mielekkäiksi osiksi. Keskeisiä haasteita nykyelämässä on saada muuttuvista ympäristöistä selkoa ja kyetä elämään niissä omaa hyvää elämäänsä. Tietoa, informaatiota ja suoranaista hälyä on tarjolla useista eri lähteistä. Yhä useammat tiedon kanavat ovat tarjolla yhä nuoremmille. Nuorten maailmaan tunkeutuu yhä uusia toimijoita. On korostettu, että lisääntyneen tiedon takia oppimista ei voi rajoittaa vain yhteen paikkaan. Tämä on herätellyt kysymään, kuinka monin tavoin opimme.

Oppimisen lajit

Oppiminen on perustava inhimillinen toiminto. Opimme koko ajan ja läpi elämämme sekä ihmisyyksilöinä että lajina. Pahinkaan hirmuhallitsija ei kykene lopettamaan ihmisten oppimista. Osa oppimisesta on tiukan kontrolloitua, osa pikemmin muun toiminnan ohella syntynyt hauska sivutuote.

Usein oppimisesta puhutaan ikäänkuin sitä tapah-tuisi vain koulutusjärjestelmän puitteissa. Koulutusjärjestelmä ulottuu esikoulusta yliopistoihin. Näissä paikoissa tapahtuvaa oppimista kutsutaan formaaliksi oppimiseksi. Sujuvampi suomenkielinen ilmaus on muodollinen oppiminen. Sana kiinnittää huomiota siihen, että oppimisen muoto ja usein sisältökin on tarkoin rajattu. Oppiminen nojautuu ennalta laadittuun opetussuunnitelmaan. Sille on luonteenomais-ta, että se on sidottu aikaan ja paikkaan. Oppimista säätelee ennalta-asetettu arvojärjestys. Opettajilla on enemmän valtaa kuin oppilailla. Oppiminen tunnus-tetaan usein todistuksella, jossa määritellään, mitä ja minkälaisin arvosanoin on opittu.

Muodollisen koulutuksen ulkopuolella on paljon toimintaa, joka on organisoitua. Työpaikkakoulutus, seurakunnan isosien koulutus ja järjestöjen koulutus ovat esimerkkejä non-formaalista eli epämuodolli-

sesta oppimisesta. Toisinaan saatetaan puhua kansalaisoppimisesta. Tälle oppimisen lajille on luonteenomaista, että se on järjestettyä toimintaa, jossa ei useinkaan jaeta todistuksia. Opetussuunnitelma on väljä. Siinä tähdätään jonkin tietyn toiminnan oppimiseen. Usein painopiste on koululaitosta enemmän jonkin taidon oppimisessa.

Näiden kahden järjestetyn toiminnan ulkopuolella on informaali oppiminen eli arkipäivän oppiminen. Toisinaan puhutaan myös satunnaisoppimisesta. Tällöin oppiminen tapahtuu usein huomaamattomasti, jonkin toisen toiminnan tuotteena. Tietokonepelejä pelatessa tulee oppineeksi englantia. Urheiluseurassa oppii ryhmätaitoja. Toisinaan väitetään, että nyky-yhteiskunnassa oppimista on entistä hankalampi kontrolloida. Ei voida ennalta käsin määrittää, minäkalainen oppiminen on tärkeää. Sivutuotteena syntyneet taidot nousevatkin suureen asemaan.

Oppimisen kirjo

Monet kriitikot ovat arvostelleet kouluoppimista. Heidän mukaansa se on usein tehotonta. Totta onkin, että koulun ulkopuolella oppimisessa ihmisillä on monesti suurempi motivaatio. Motivaation myötä oppimistulokset paranevat.

Koulun ulkopuolisen oppimisen paikkoja on lukemattomia. Ne ulottuvat populaarikulttuurista tietoverkkoihin, virtuaalisesta kanssakäymisestä kasvokkain tapahtuviin yhteistyöprojekteihin.

Monet arkipäiväiset toiminnot opettavat ihmisiä. Tv-ohjelmat, elokuvat, tietokonepelit ja muut kulttuurituotteet opettavat ihmisille paitsi tietoja ja taitoja, mutta ne siirtävät myös asenteita ja arvostuksia. On väitetty, että esimerkiksi monikulttuurisuuden suhteen elokuvat ja tv kasvattavat nykynuorisoa kaikin eniten. Monikaan ei tunne lähipiirissään aasialaistaustaisia nuoria tai arabeja, mutta näkee heitä viikoittain televisiossa. Nämä roolimallit kasvattavat ja muokkaavat näkemyksiä.

Tietoverkot muodostavat keskeisen ympäristön, jossa eri asioita opitaan. Niissä on vertaistukiryhmiä, joissa voi oppia parantumaan seksuaalisesta ahdistelusta kärsivästä vaivoista, saamaan tukea omalle minuudelleen tai rakentamaan pommin. Etenkin

nuorille tietoverkko muodostaa ehtymättömän oppimisen paikan, sekä hyvässä että pahassa.

E erityisen tärkeän oppimisen areenan muodostavat erilaiset yhteistoiminnan muodot, joissa on mahdollisuus toimia saman ikäryhmän kanssa keskenään. Koulun edustaman kurin ja kontrollin ulkopuolella aukeaa laaja kulttuurinen maisema, jossa on mahdollista kokeilla erilaisia identiteettejä ja suhtautumistapoja. Erityisesti itselle vieraiden kulttuurien kohtaaminen on nähty keskeiseksi. Tämän tuottama oppiminen menee syvälle omien uskomusten rakenteisiin. Se pakottaa kysymään, mitkä toimintamallit omassa kulttuurissamme ovat hyviä ja mitä ehkä kannattaisi muuttaa.

Nyky-yhteiskunnassa kansalaisuus edellyttää yhteistyötaitoja, halua liikkua monissa ympäristöissä sekä kykyä reagoida muutokseen. Tämän takia myös oppimisen ympäristöjen tulisi monipuolistua. Luokkahuonetta tarvitaan, mutta sen ulkopuolinen maailma muotoutuu yhä keskeisemmäksi oppimisen työssijaksi.

Loppuviitteet

- 1 Artikkelin perustuu: Kiilakoski, T. (2008). Oppimisen monet kasvot. Campus. CIMOn verkkolehti 1/2008.

Kohti globaalia vastuullisuutta

Kulttuuri- ja urheiluministeri Stefan Wallin, opetusministeriö

Globaali vastuu globalisaatioprosessin reunaehtona

Vuosituhanne vaihteessa keskustelu globalisaation maailmanlaajuisista taloudellisista ja sosiaalisista vaikutuksista sekä globalisaation aiheuttamasta eriarvoisuudesta vilkastui. Alettiin puhua jokaisen ihmisen globaalista vastuusta.

Globalisaatio on muutosprosessi, jonka myötä maailma hahmotetaan yhä kokonaisvaltaisempaan järjestelmään. Sen osien välinen vaikutus toisiinsa näkyy entistä nopeammin riippumatta maantieteellisistä etäisyyksistä. Media, ja erityisesti internet, tuovat kansalaisillemme reaaliaikaisesti runsaasti tietoa maailman tilasta - enää ei tarvitse matkustaa katastrofipaikoille saadakseen käsityksen yhteiskuntamme, maailmamme ja planeettamme hädestä ja maailmanlaajuisen vastuunottamisen tarpeesta.

Internet ja media ovat lisänneet tietoisuuttamme ainakin näennäisesti ja myös elinkeinoelämän läpinäkyvyyden vaateita. Yhä useampi länsimainen kuluttaja haluaa esimerkiksi tietää, minkälaisissa työskentelyolosuhteissa hänen ostamansa tuotteet on valmistettu. Vastaavasti yhä useampi yritys onkin lähtenyt aktiivisesti kehittämään vastuullisia toimintatapoja

hyvän yrityskansalaisuuden reunaehtojen mukaisesti, mutta paljon on silti vielä kehitettävää.

Globaalin vastuun ottaminen tähtää pohjimmiltaan suvaitsevaisuuden ja solidaarisuuden ohella maailmanlaajuisen oikeudenmukaisuuden edistämiseen. Koulutus ja kulttuurien välinen vuoropuhelu ovat avainasemassa tasavertaisuuden ja ihmisoikeuksiin liittyvän tiedon jakamisen lisäksi myös suvaitsevaisuuteen ja empatiaan liittyvien arvojen edistämisessä. Oma lisäpönttään työlle antavat monet merkkipäät, kuten 60 vuotta täyttävä YK:n yleismaailmallinen ihmisoikeusjulistus. Globaali maailma on tuonut eri kulttuurit ja uskonnot osaksi arkipäiväämme. Kaikissa suurissa uskonnoissa ja filosofioissa esiintyy muodossa tai toisessa sääntö ”tee toiselle se, minkä toivoisit itsellesi tehtävän”. Tätä kultaista sääntöä voikin pitää eräänlaisena globaalin etiikan perustana. Median luova käyttö on edellytys selviämislle globaalissa yhteiskunnassa. Medialukutaito ja siihen liittyvä kriittinen analyysikyky ovat äärimmäisen tärkeitä yhteiskunnassa, jotka haluavat lisätä demokratiaa ja tehdä median käytöstä turvallisempaa ja

oikeudenmukaisempaa. Kyky ymmärtää ja tulkita eri kulttuureita liittyy medialukutaitoon.

Ymmärrystä ja vuorovaikutusta vahvistamalla teemme tilaa luovuudelle, josta syntyy uutta sosiaalista pääomaa ja innovaatioita. Toiminta kansainvälistyneillä työmarkkinoilla on jo pitkään edellyttänyt esimerkiksi korkeakoulututkinnon suorittaneilta vuorovaikutustaitoja, hyvää ja monipuolista kielitaitoa sekä kulttuurista osaamista. Viime aikoina on medialukutaidon ja kulttuurisen lukutaidon merkitys korostunut erityisesti erilaisuuden kohtaamisessa ja ymmärtämisessä. Kysymyksessä on myös vahva kehityspoliittinen ulottuvuus.

Kasvaminen globaaliin vastuuseen edellyttää yhteistyötä oppimisen areenoilla

Tulevien sukupolvien elämän arvojen muodostamisessa olemme pitkään luottaneet kotiin ja kouluun. Koulutuksen ja kasvatuksen maailma on kuitenkin muotoutunut uudenlaiseksi. Perinteisten kasvattajien, vanhempien ja koulun, merkitys on vähentynyt. Aiemmin erityisesti koululla oli jopa eräänlainen yksinoikeus lasten ja nuorten opettamiseen. Nyt koulun sekä vanhempien ohelle on muodostunut joukko oppimisen areenoita, joilla monet yhteiskunnan ja sen kansalaisten kannalta merkitykselliset tiedot, taidot ja asenteet omaksutaan.

Suomen Akatemian ja Tekesin Finnsight 2015 -raportin yhtenä teemana on oppiminen ja oppimalla uusiutuva yhteiskunta. Yhteenvedossa korostetaan, että oppimista tapahtuu yhä enemmän muodollisen koulutuksen eli formaalien toimintaympäristöjen ulkopuolella, ja että instituutioiden ulkopuolella tapahtuva oppiminen tulisi kytkeä muodolliseen koulutukseen, jotta ihmiset eivät eriytyisi kahden erillisen koulutusmaailman ryhmiin.

Yritykset ovat keskeisiä yhteiskunnallisia toimijoita, joilla on suuri käyttämätön potentiaali nuorten kasvamisessa globaaliin vastuuseen. Yhteisöllisen vastuun kantaminen on yrityksille vapaaehtoista toimintaa, jonka puitteissa ne voivat osoittaa olevansa hyviä yrityskansalaisia. Tässä julkaisussa Johanna Fräki ja Johanna Liukkonen antavat esimerkin Nokian yhteisöllisistä nuoriso-ohjelmista, joiden ensisijai-

senä tavoitteena on ehkäistä nuorten syrjäytyminen kehittyvässä maissa. Nokian yhteisöllisten ohjelmien ydin on paikallisesti suunnitelluissa ja pitkäikäisissä nuoriso-ohjelmissa. Suomessa Nokia on vuodesta 2003 lähtien tarjonnut nuorille mahdollisuuden kehittää elämäntaitojaan, lahjakkuuksiaan ja luovuut-taan Zest-nuoriso-ohjelman puitteissa.

Yritykset voisivat kytkeä nuoret osaksi omaa ydin-toimintaansa entistä tiiviimmin. Yhtenä esimerkkinä tästä voisi olla liikeideahautomotoiminta, jossa opiskelijat yritysten tuella kehittäisivät uusia ja innovatiivisia tuotteita ja palveluja. Samalla kun toiminta tarjoaa nuorille kehittävää toimintaa, lisää se myös yritysten kilpailukykyä mm. vaikuttamalla positiivisesti yrityskuvaan.

Mitkä ovat vastuullisuuden reunaehdot?

Globalisaatiossa ei ole kyse ainoastaan kansainvälisten kontaktien lisääntymisestä sosiaalisen elämän eri alueilla, vaan myös kansainvälisten kontaktien mukaan tuomasta toimijoiden ja verkostojen määrän kasvusta yksittäisen ihmisen, kansalaisen, elämässä. Kansalainen voi samaan aikaan olla monen yhteisön jäsen - tietoisesti tai tiedostamattaan. Tässä tilanteessa yksilö voi vapaasti vaihdella niin identiteettiään kuin lojaalisuuttaan kansallisvaltion, uskonnollisen yhteisön, kulttuurisen ryhmän tai yhteisiin intresseihin perustuvan yhteisön tai järjestön välillä. Minkään mainituista identiteeteistä ei tarvitse olla toistaan todellisempi tai oikeampi, mutta eri identiteeteillä ja rooleilla on yksi yhteinen nimittäjä: ihmisyksilö itse.

Kuinka voimme auttaa kilpailevien identiteettien puristuksissa kamppailevia lähimmäisiämme, erityisesti nuoria? Vastaus on auttamalla heitä tuntemaan itsensä ja kehittämään tunneälyään. Tunneälyä voi käyttää käsitteellisenä kuvauksena siitä, että ihminen käyttää sekä ajatuksiaan että tunteitaan viisaasti pyrkien saavuttamaan sopusoinnun järjen ja sydämen välille. Yhteyden kehittäminen omiin tunteisiinsa auttaa tekemään viisaampia ratkaisuja sekä kohtelemaan lähimmäisiään vastuullisemmin. Kysymys on samalla elinikäisestä oppimisesta sekä kyvystä ohjata itseään ja elämäänsä usein jopa ristiriitaisten identiteettien keskellä.

Vuoden sisällä tapahtuneet koulusurmat Jokelassa ja Kauhajoella ovat Suomen oloissa pelottavia esimerkkejä siitä, millaisiin traagisiin seurauksiin yksilön samanaikainen jäsenyys paikallisissa ja globaaleissa yhteisöissä voi johtaa, kun tilanne yhdistyy empatian puutteeseen lähimmäisiä kohtaan. Jos emme kykene olemaan vastuullisia kansalaisia, miten meistä voi tulla vastuullisia maailmankansalaisia?

Nuorisopolitiikan haasteista tänään

Kansalaisyhteiskunnassa on monia tärkeitä informaalisia elämyksellisen oppimisen areenoja. Esimerkkinä tästä ovat urheiluseurat, jotka tarjoavat nuorille turvallisia tapaamispaikkoja ja mahdollisuuden oppia käytännössä yksi demokratian peruserä - reilu peli. Periaatteeseen liittyy solidaarisuus sekä omien ja toisten oikeuksien kunnioittaminen ja vastuun tunnistaminen. Tämä on tärkeää erityisesti nuorille, jotka voivat reilun pelin periaatteen sisäistämisen myötä helpommin löytää paikkansa yhteiskunnassa, oppia elämässä tarvittavat sosiaaliset taidot sekä saavuttaa terveen itseluottamuksen. Erityistä huomiota tulee tässä kiinnittää järjestöjen tekemään antidopingtyöhön ja sen seurantaan lapsi- ja nuorisotyössä huippu-urheilun ohella. On valitettavasti viitteitä siitä, että dopingaineiden käyttö kuntoilussa on nousemassa todelliseksi terveydelliseksi ongelmaksi. Yhä useammalle nuorelle doping voi olla oikotie haluttuun ulkonäköön ja sitä kautta sosiaaliseen pärjäämiseen. Media on kaveripiirin ohella merkittävä dopingtietouden levittäjä - niin hyvässä kuin pahassa. Tästäkin syystä on erityisen tärkeää panostaa nuorten medialukutaidon eli oman kriittisen arvion kehittämiseen.

Muita yhteisöllisyyden foorumeita tarjoavat monet kansalaisjärjestöt ja kansalaisaktiivisuusliikkeet. Näitä yhdistävät yhteiset arvopohjat elämälle ja tavoitteet kansalais- ja maailmankansalaisyhteiskunnan kehittämiseksi.

Yhden ongelmaryhmän muodostavat ihmiset, jotka kokevat olevansa vailla halua kanssakäymiseen tai jotka tuntevat olevansa vailla paikkaa tai yhteisöä, missä tavata muita ihmisiä. Syrjäytyminen - itse valittuna tai vailla valinnanvaraa - voi johtaa konflikteihin, vihaan ja murhenäytelmiin, joiden mittasuh-

teet voivat olla järkyttäviä. Vastuu sekä suuressa että pienessä mittakaavassa edellyttää yksilön ja elämän koko laajuuden ymmärtämistä ja kunnioittamista. Vastuunottamista on laajentaa "meidän"-joukko, josta yleisimmin kannamme huolta, koskemaan koko maailmanlaajuista piiriä. Meidän yhteistä maailmaamme.

Miten tästä eteenpäin?

Pedagogista neuvokkuutta tarvitaan niin koulujen arkeen, kotiyhteisöihin, tavanomaiseen nuorisotyöhön, kuin erityisesti nettinuorisotyöhön. Nuorisobarometrin ja muiden relevanttien selvitysten havaintoihin ja signaaleihin on tartuttava ajoissa. Yksi mielestäni kehittämisen arvoinen idea on laajentaa valtion elokuvataarkastamon tehtäviä ja resursointia kattamaan myös mediakasvatus. Ruotsissa toimii medianeuvosto, joka on menestyksellisesti toiminut näissä asioissa. Mietimme parhaillaan, miten suomalainen versio medianeuvostosta voisi toteutua.

Toinen jo kokeilussa oleva idea on aikuisten osallistuminen nettiportaalien keskusteluihin nuorten ehdoilla. Tuhannet nuoret hakevat netistä apua yksinäiseen ahdistukseensa, jolloin aikuisen läsnäolo olisi tärkeää.

Nuorisotutkija Tommi Hoikkala viittaa tähän julkaisuun kirjoittamassaan artikkelissaan "Nuorten kasvun kehät ja pedagoginen neuvokkuus" draama-pedagogi Heli Aaltoseen, joka ihmettelee, miksei kukaan "...tunnu kentällä huomaavan, että lapset ja nuoret ovat pelaavia ja esityksellisiä. Nämä esityksellisyudet menevät vain toden puolelle, kuten reality-sarjatkin...". Heli Aaltosen tärkeä viesti erityisesti nuorisotyötä ja -tutkimusta tekeville on, että performatiivisuutta voidaan tutkia ja sitä voidaan purkaa esityksellisin työmuodoin lasten ja nuorten kulttuurisissa käytännöissä.

Vanha sanonta kuuluu: minkä taakseen jättää, sen edestään löytää. Älkäämme viivytelkö liian pitkään. Tulevaisuus ei ole jotain joka vääjäämättä tapahtuu, vaan luomme sen nyt tekemillämme valinnoilla.

Kirjoittajaluettelo

- Jan Otto Andersson on kansainvälisen talouden dosentti ja toimii yliopistolehtorina Åbo Akademiassa.
- Anne Brunila, kauppatieteen tohtori, on Metsäteollisuus ry:n toimitusjohtaja. Hän toimi aiemmin valtiovarainministeriön ylijohtajana. Brunilalla on laaja kokemus talous- ja finanssipolitiikasta sekä Suomessa että EU:ssa. Lisäksi hän on merkittävä yhteiskunnallinen vaikuttaja monien luottamustoimiensa kautta.
- Johanna Fräki on työskennellyt Nokia Oyj:ssä viimeisten 14 vuoden ajan erilaisissa johtotehtävissä markkinoinnista uusien liikeyritysten perustamiseen. Tällä hetkellä hän toimii yritysvastuuyksikössä.
- Heta Aleksandra Gylling, soveltavan filosofian professori, on käytännöllisen filosofian dosentti ja laitosjohtaja. Gylling on erikoistunut yhteiskunta- ja oikeusfilosofiaan ja kehitysetiikan kysymyksiin. Hänellä on meneillään useita yhteistyöhankkeita Itä-Afrikassa.
- Pirkko Haikkala on agronomi ja MMM, joka on toiminut eri organisaatioissa maaseudun yritystoiminnan kehittäjänä ja viljelijöiden kouluttajana.
- Minna Halme, kauppatieteiden tohtori, on akatemiatutkija ja vastuullisen liiketoiminnan dosentti Helsingin kauppakorkeakoulussa. Hän on erikoistunut sosiaalisesti ja ekologisesti vastuullisiin liiketoiminnan innovaatioihin.
- Tommi Hoikkala on Nuorisotutkimusverkoston tutkimusvapaalla oleva tutkimusjohtaja sekä sosiologian dosentti Helsingin yliopistossa ja taidekasvatuksen dosentti Taideteollisessa korkeakoulussa.
- Jaana Husu-Kallio, eläinlääketieteen tohtori, on Elintarviketurvallisuusvirasto Eviran pääjohtaja.
- Johanna Ikävalko, hydrobiologian tohtori, on toiminut mm. Helsingin yliopiston leväsystematiikan lehtorina ja vs. meribiologian professorina, Suomen Akatemian Bio- ja ympäristötutkimuksen yksikön johtajana ja Puhdas Itämeri -säätiön perustajajäsenenä. Nykyisin hän on MTK:n ympäristöjohtaja.
- Pauliina Jalonen on Dodo ry:n puheenjohtaja. Hän on vetänyt järjestön Tuotewiki-hanketta ja vastannut Megapolis-tapahtumien järjestelyistä. Työkseen Pauliina Jalonen on toiminut monipuolisesti ympäristöalan tutkimus- ja hallintotehtävissä mm. Helsingin kaupungilla ja Suomen ympäristökeskuksessa.
- Maria Joutsenvirta, kauppatieteiden tohtori, on liiketoiminnan vastuullisuudesta väitellyt tutkija, joka työskentelee Helsingin kauppakorkeakoulun Ympäristö- ja yhteiskuntavastuun sekä Kulttuuriosaamisen tutkimusryhmissä. Joutsenvirran tutkimuskohteita ovat yhteiskuntavastuun julkiset kiistat ja keskustelut.
- Tomi Kiilakoski toimii kasvatustieteen tutkijana Tampereen yliopistossa. Hän on työskennellyt kouluttajana ja opettajana koulutusjärjestelmän eri tasoilla.
- Minna Lammi, valtiotieteen tohtori, on erikoistutkija Kuluttajatutkimuskeskuksessa. Hän on kiinnostunut erityisesti kulutuskäytäntöjen ja arvojen muutoksesta yhteiskunnassa.
- Timo Lappalainen on toiminut vuodesta 2005 alkaen Kehitysyhteistyön palvelukeskuksen (Kepa) toiminnanjohtajana. Hän on kehitysjärjestöjen euro-verkoston Eurostepin puheenjohtaja.

- Hanna Leiponen-Syyrakki, agronomi ja MBA, toimii kotieläinasiemiehenä Suomen maatalouden ja osuuskuntien toimistossa Brysselissä.
- Peter Lund on teknillisen fysiikan professori Teknillisessä korkeakoulussa. Hän tutkii globaaleja energiakysymyksiä ja tulevaisuuden energiaratkaisuja ja toimii lukuisissa kansainvälisissä asiantuntija- ja luottamustehtävissä.
- Olavi Luukkanen, maatalous- ja metsätieteiden tohtori, on kehitysmaiden metsänhoidon professori. Hän on johtanut Helsingin yliopiston metsäekologian laitoksessa toimivaa Viikin tropiikki-instituuttia (VITRI) ja sitä edeltänyttä tutkimusyksikköä vuodesta 1980.
- Monica Melén-Paaso on filosofian lisensiaatti ja opetusneuvos opetusministeriön korkeakoulu- ja tiedeyksikössä. Hän on toiminut opetusministeriössä syksystä 1980 ensin ylitarkastajana ja sen jälkeen opetusneuvoksena. Hänen tärkeimmät työtehtävänsä ovat liittyneet kansalliseen ja kansainväliseen korkeakouluysteistyöhön ja korkeakoulupolitiikkaan sekä koulutukseen kestävän kehityksen edistäjänä. Melén-Paaso on 2007-2009 ministeriön poikkihallinnollisen projektin "Kasvaminen maailmanlaajuiseen vastuuseen / fostran till globalt ansvar" johtaja ja ohjausryhmän puheenjohtaja.
- Aleksi Neuvonen on Dodo ry:n varapuheenjohtaja. Hän on toiminut järjestössä sen perustamisesta (1995) saakka ja toiminut puheenjohtajana vuosina 2005-2007. Päivätyönään Aleksi Neuvonen toimii tutkimusjohtajana ajatushautomo Demos Helsingissä.
- Hanna Niinistö työskentelee mediakasvatuspäällikkönä Aikakausmediassa ja valmistelee väitöskirjaa mediakasvatuksesta.
- Jaakko Nuutila on koulutukseltaan keittiömestari ja elintarviketieteen maisteri. Hän suorittaa tällä hetkellä jatko-opintoja aiheesta luomutuotanto. Nuutila on MTK:n ruokakulttuuriasiamies.
- Vuokko Puurula on eläinlääketieteen lisensiaatti, joka on erikoistunut tarttuviin eläintauteihin. Hän on toiminut vuodesta 2003 MTK:ssa kotieläinasiemiehenä.
- Anna Pörsti työskentelee sosiaalisen vastuun koordinaattorina konsernitason sosiaalisen vastuun tiimissä Stora Enso Oyj:ssä.
- Mikko Rask, filosofian tohtori, toimii erikoistutkijana Kuluttajatutkimuskeskuksen elinympäristö ja teknologia -ryhmässä. Hän on kiinnostunut kuluttajien roolista tiede- ja teknologiapäätöksenteon areenoilla.
- Liisa Rohweder, kauppatieteiden tohtori, toimii kestävän kehityksen ja vastuullisen liiketoiminnan yliopettajana HAAGA-HELIA amk:ssa. Hän toimii opetusministeriön projektin Kasvaminen globaaliin vastuuseen ohjausryhmän varapuheenjohtajana vastualueenaan yhteiskunnalliset toimijat. Rohweder toimii aktiivisesti kestävän kehityksen edistämiseksi ja on julkaissut aiheesta useita kirjoja ja artikkeleita.
- Kari Rissa on vapaa toimittaja ja Ympäristötoimittajat ry:n puheenjohtaja.
- Ritva Siikala on teatteriohjaaja, joka johti perustamaansa Teatteri Raivoisia Ruusuja 1988-2001. Vuodesta 2003 lähtien hän on toiminut perustamansa Cassandra ry:n toiminnanjohtajana.

- Eeva Simola on tuottaja ja suomentaja, jolla on ylempi tutkinto St. Andrews'n yliopistosta Skotlannissa. Hän on käynyt myös Sanomain Toimittajakouluun. Työkokemusta mm. YLE:stä, HS:sta, Vihreästä Langasta, Development Today -lehden kirjeenvaihtajuudesta ja Bayerischer Rundfunkin tv-dokumenttiprojektista. FinnWatchin vetäjänä hän on toiminut vuodesta 2002 lähtien.
- Juha Suoranta on Tampereen yliopiston aikuiskasvatuksen professori ja mediakasvatuksen dosentti.
- Timo Tanninen, metsänhoitaja, on toiminut WWF Suomen pääsihteerinä vuodesta 1998 lähtien. Sitä ennen hän oli 13 vuoden ajan Metsähallituksen luonnonsuojelun palveluksessa eri tehtävissä.
- Susanna Tauriainen, maa- ja metsätaloustieteen tohtori, on opetusneuvos Ammatillisen koulutuksen kehittämissikissä Opetushallituksessa. Hänen vastuualueeseensa kuuluu muun muassa kestävä kehityksen edistäminen sekä luonnonvara- ja ympäristöalan koulutuksen kehittäminen ammatillisessa koulutuksessa.
- Pekka Tuovinen on ympäristöhygieenikko, joka on toiminut reilun neljännesvuosisadan erilaisissa ympäristö- ja terveysalan tehtävissä. Neste Oil Oyj:ssä hän on toiminut ympäristötutkimuspäällikkönä, kestävä kehityksen neuvonantajana, viestintäpäällikkönä ja ympäristöjohtajana.
- Iikka Vehkalahti on Dokumenttiprojektin tuottaja Yleisradiossa (www.yle.fi/dokumenttiprojekti). Työssään hän on käynnistänyt mm. Steps For The Future (www.steps.co.za) ja Steps India projektit. Hän on toiminut myös yhtenä vastuullisena tuottajana WhyDemocracy? (www.whydemocracy.net) ja Toinen Suomi projekteissa.
- Mikko Välimaa on Stora Enso Oyj:n työhyvinvoinnista sekä työterveys- ja turvallisuusasioista vastaava johtaja. Aiemmin hän vastasi Etelä-Kiinassa Stora Enson Guangxin projektin ympäristö- ja yhteiskuntavastuuasioista.
- Stefan Wallin on kulttuuri- ja urheiluministeri, joka vastaa kulttuuri-, liikunta- ja nuorisoasioista, kirkollisasioista sekä tekijänoikeus- ja opintotukikysymyksistä. Lisäksi hän vastaa hallituksen tasa-arvoasioista (sosiaali- ja terveysministeriö). Aiemmin Wallin toimi ympäristöministerinä tammikuu-maaliskuu 2007, ympäristöministeriön valtiosihteerinä 2005-2007, Åbo Underrättelser -lehden varapäätoimittajana 2000-2005, ministeri Jan-Erik Enestamin erityisavustajana puolustusministeriössä 1999-2000 ja sisäasiainministeriössä 1998-1999, ministeri Ole Norrbackin erityisavustajana ulkoasiainministeriössä 1995-1998 ja liikenneministeriössä 1994-1995.

Opetusministeriön julkaisuja -sarjassa vuonna 2008 ilmestyneet

- 1 Ammattikorkeakoulutuksen aikaiset yrittäjyysintentioiden muutokset
- 2 Liikuntatoimi tilastojen valossa; Perustilastot vuodelta 2006
- 3 Kohti kestävästä kehitystä. Pedagoginen lähestymistapa
- 4* Opetusministeriön toiminta- ja taloussuunnitelma 2009–2012
- 5 Mera flexibilitet i den grundläggande utbildningen
- 6 Barn- och ungdomspolitiska utvecklingsprogrammet 2007–2011
- 7 Koulukiusaaminen peruskoulun yläluokilla 2000–2007
- 8 Matkalla osallisuuteen. Osallistuva oppilas – yhteisöllinen koulu -kehittämishankeen vaikuttavuuden arviointi
- 9 Koulutus ja tutkimus 2007–2012
- 10 Utbildning och forskning 2007–2012
- 11 Education and Research 2007–2012. Development Plan
- 12 Kulttuurin ja hyvinvoinnin välisistä yhteyksistä; Näköaloja taiteen soveltavaan käyttöön
- 13 Puheenvuoroja maailmanlaajuiseen vastuuseen kasvamisesta
- 14 Kuntien liikuntatoimen talous- ja henkilöstöresurssit vuonna 2006
- 15 Näin suomalaista kulttuuria viedään; Kulttuurivientiraportti 2007 ja esitykset kehittämistoimenpiteksi
- 16 Koulutus ja kulttuuri 2007. Opetusministeriön vuosikatsaus
- 17 Årsöversikt 2007
- 18 Annual report 2007
- 19 Maahanmuutto- ja innovaatiopolitiikat kansainvälisessä osaajakilpailussa
- 20 Kulttuurin satelliittitilinpito; Pilottiprojektin loppuraportti
- 21 The Finnish Government's Child and Youth Policy Programme 2007–2011
- 22 Aikuiskoulutuksen vuosikirja; Tilastotietoja aikuisten opiskelusta 2006
- 23* Rättvis kultur? Den etiska dimensionen i kulturpolitiken och de kulturella rättigheterna
- 24 Koulutus- ja tiede Suomessa
- 25 Education and science in Finland (2008)
- 27* Kustantajien näkemyksiä digitaalisesta kopioinnista oppilaitoksissa
- 28 Kehittämisen kulmakivet. Alueosaaja-hankkeen loppuraportti
- 29 Agricola 2007 - Oma kieli, oma mieli. Mikael Agricolan juhlavuosi 2007
- 33 Julkaisukäytännöt eri tieteenaloilla
- 34 Ammattikorkeakoulut ja sivistys
- 35 NOSTE-ohjelman vuosiraportti 2007
- 37 EU:n Nuoriso-ohjelma 2000–2006; Suomen loppuraportti
- 39 State Support for Digital Content Creation in Finland; Evaluation of the DigiDemo Programme in 2003–2006
- 43* Powering up Finnish cultural exports

* Ei painettu, vain verkossa

Julkaisut sähköisenä osoitteessa www.minedu.fi/OPM/Julkaisut

OPETUSMINISTERIÖ

Undervisningsministeriet

MINISTRY OF EDUCATION

Ministère de l'Éducation

Julkaisumyynti / Bokförsäljning:

Yliopistopaino / Universitetstryckeriet
PL 4 / PB 4 (Vuorikatu 3 / Berggatan 3)
00014 Helsingin yliopisto
puhelin / telefon (09) 7010 2363
faksi / fax (09) 7010 2374
books@yopaino.helsinki.fi
www.yliopistopaino.helsinki.fi

ISBN 978-952-485-594-5 (nid.)
ISBN 978-952-485-595-2 PDF
ISSN 1458-8110

